

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI

ILMIY-METODIK JURNALI

10.00.00 FILOLOGIYA FANLARI

13.00.00 PEDAGOGIKA FANLARI

SENTYABR 2026, 6-SON

BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

<https://etjournal.buxdpi.uz>

**BUXORO DAVLAT
PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI ILMIY – METODIK JURNAL

№. 6

BUXORO – 2026

ILMIY – METODIK JURNAL TAHRIR HAY’ATI TARKIBI

Bosh muharrir:

Ma’murov Bahodir Baxshullayevich

Buxoro davlat pedagogika instituti rektori, p.f.d. (DSc), professor

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Akramova Gulbahor Renatovna

Buxoro davlat pedagogika instituti professori, p.f.d (DSc)

Mas’ul kotib:

Sultonova Gulasal Shodmonovna

Ibraimov X.I.	O‘zbekiston Fanlar Akademiyasining haqiqiy a‘zosi, akademik, T.N.Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti direktori
Yadgarov N.J.	Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Bafayev M.M.	Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Mamatov D.K.	Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Qo‘ldoshev R.A.	Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Safarova N.N.	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Umedjanova M.L.	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Hayitov H.A.	Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Sharipova L.F.	Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Qosimov F.M.	Pedagogika fanlari nomzodi, professor
Safarova R.G.	Pedagogika fanlari doktori, professor
Olimov Sh.Sh.	Pedagogika fanlari doktori, professor
Boymurodova G.T.	Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Qurbonov G‘G.	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Sayidova M.J.	Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Tilavova M.M.	Pedagogika fanlari nomzodi, professor
Komilova G.A.	Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Ahmadov O.Sh.	Pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent
Nurullayev F.G.	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Davronov I.E.	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sobirov T.R.	Pedagogika fanlari nomzodi, professor
Kadirov A.M.	Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov X.N.	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Davronov N.I.	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Nurullayev A.R.	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Amonov U.I.	Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Jo‘rayev A.R.	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Mamurova D.I.	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ergashev M.Y.	Kimyo fanlari nomzodi, professor
Timur Kojaogli	Michigan davlat universiteti professori, p.f.d. (AQSh)
Yusupova A.Sh.	Qozon federal universiteti professori, f.f.d. (Rossiya)
Rahimov Sh. A.	Fizika matematika fanlari doktori, DSc dotsent
Amonova N. M.	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

2026, 6-son, sentyabr
“Ta’lim transformatsiyasi”
Ilmiy-metodik jurnal

Muassis: Buxoro davlat pedagogika instituti
Tahririyat manzili: Buxoro shahar Piridastgir ko‘chasi 2-uy.
Telefon: (+998 65) 226-10-97
Faks: (+998 65) 226-66-75
Elektron manzil: buxdpi@buxdpi.uz.
ISSN – 2181-4201

PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA METODIKA

SHAXSDA SOG‘LOM TURMUSH TARZI KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

Rahimboyev Rustamjon Abdurahmon o‘g‘li,

Buxoro shahri, O‘zbekiston

rahimboyevrustamjon2002@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada shaxsda sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilingan. Sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmasi insonning sog‘liq haqidagi bilimlarini kundalik faoliyatga tatbiq etishi, sog‘lom xulq-atvorni muntazam ravishda namoyon qilishi va o‘z faoliyatini ongli ravishda boshqarishi bilan bog‘liq jarayon sifatida yoritilgan. Tadqiqotda sog‘lom ko‘nikmalarni shakllantirishning motivatsion, kognitiv, amaliy va refleksiv komponentlari ajratib ko‘rsatilgan. Shuningdek, ta‘lim jarayonida sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik shartlari va samarali usullari asoslangan.

Tayanch so‘zlar: sog‘lom turmush tarzi, sog‘lom ko‘nikma, sog‘liq madaniyati, motivatsiya, shaxs, o‘zini boshqarish, jismoniy faollik, sog‘lom xulq-atvor, pedagogik shartlar, refleksiya.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У ЛИЧНОСТИ

Рахимбоев Рустамжон Абдурахмон угли,

г. Бухара, Узбекистан

rahimboyevrustamjon2002@gmail.com

Аннотация: В статье анализируются педагогические и психологические основы развития навыков здорового образа жизни личности. Навык здорового образа жизни рассматривается как процесс практического применения знаний о здоровье в повседневной деятельности, систематического проявления здорового поведения и сознательного управления собственной жизнедеятельностью. Выделены мотивационный, когнитивный, практический и рефлексивный компоненты формирования здоровых навыков. Обоснованы педагогические условия и эффективные методы развития навыков здорового образа жизни в образовательном процессе.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, здоровые навыки, культура здоровья, мотивация, личность, саморегуляция, физическая активность, здоровое поведение, педагогические условия, рефлексия.

DEVELOPING HEALTHY LIFESTYLE SKILLS IN AN INDIVIDUAL

Rahimboyev Rustamjon Abdurahmon o‘g‘li,

Bukhara, Uzbekistan

rahimboyevrustamjon2002@gmail.com

Abstract: This article analyzes the pedagogical and psychological foundations of developing healthy lifestyle skills in individuals. Healthy lifestyle skills are considered as a process of applying health-related knowledge in everyday activities, consistently demonstrating healthy behavior and consciously regulating personal actions. The study identifies motivational, cognitive, practical and reflective components of healthy lifestyle skill development. The pedagogical conditions and effective methods for developing healthy lifestyle skills within the educational process are also substantiated.

Keywords: healthy lifestyle, healthy skills, health culture, motivation, personality, self-regulation, physical activity, healthy behavior, pedagogical conditions, reflection.

KIRISH: Sogʻlom turmush tarzini shakllantirish zamonaviy taʼlim tizimining muhim vazifalaridan biri boʻlib, ayniqsa yoshlarning kundalik hayotida sogʻlom xulq-atvorni barqarorlashtirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Insonning sogʻlom hayot kechirishi uning faqat sogʻliq haqidagi nazariy bilimlariga emas, balki ushbu bilimlarni kundalik faoliyatida qoʻllay olishiga bogʻliq. Shu sababli sogʻlom turmush tarzi haqida maʼlumot berishdan koʻra, uni amaliy koʻnikmaga aylantirish pedagogik jarayonning muhim natijalaridan biri hisoblanadi.

Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti sogʻliqni mustahkamlash jarayonida insonning shaxsiy koʻnikmalarini rivojlantirish, sogʻlom tanlov qilish imkoniyatlarini kengaytirish va sogʻliq uchun qulay muhit yaratishni muhim yoʻnalish sifatida belgilaydi. Jismoniy faollik boʻyicha zamonaviy tavsiyalar esa muntazam harakatlanish va oʻtirib qolish vaqtini kamaytirish inson salomatligi bilan bogʻliq muhim omillar ekanini koʻrsatadi.

Sogʻlom turmush tarzi koʻnikmasi bir vaqtning oʻzida shakllanib qolmaydi. U takroriy faoliyat, ijobiy motivatsiya, muntazam mashq, ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash va shaxsiy nazoratning uygʻunligi asosida rivojlanadi. Masalan, talaba jismoniy mashqlarning foydasini bilishi mumkin, ammo u muntazam ravishda jismoniy mashq qilmasa, mazkur bilim hali sogʻlom turmush tarzi koʻnikmasiga aylanmagan boʻladi.

Shuning uchun sogʻlom turmush tarzi koʻnikmasini rivojlantirish jarayonida **“bilim – munosabat – motivatsiya – faoliyat – odat – barqaror xulq-atvor”** ketma-ketligini taʼminlash muhimdir. Ushbu ketma-ketlik taʼlim oluvchining sogʻliq haqidagi bilimlarini real hayotdagi xatti-harakatlar bilan bogʻlash imkonini beradi.

Oʻzbekiston taʼlim tizimida ham shaxsning har tomonlama rivojlanishi va taʼlim-tarbiya jarayonining inson manfaatlariga yoʻnaltirilishi muhim vazifa sifatida belgilanadi. “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonun taʼlim sohasidagi munosabatlarni tartibga solib, shaxsning bilim, koʻnikma va kompetensiyalarini rivojlantirish uchun huquqiy asos yaratadi.

TADQIQOT OBYEKTI

Tadqiqot obyekti — shaxsda sogʻlom turmush tarzi koʻnikmalarini shakllantirish va rivojlantirish jarayoni.

Tadqiqot predmeti — sogʻlom turmush tarzi koʻnikmalarining tarkibiy tuzilishi, ularni rivojlantirishning pedagogik shartlari, motivatsion mexanizmlari va taʼlim jarayonida qoʻllaniladigan metodlar.

Tadqiqotning asosiy maqsadi shaxsda sogʻlom turmush tarzi koʻnikmasini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini aniqlash va mazkur jarayonning samaradorligini taʼminlovchi asosiy shartlarni ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsad asosida sogʻlom turmush tarzi koʻnikmasining mazmunini aniqlash, uning asosiy komponentlarini ajratish, koʻnikma shakllanishiga taʼsir etuvchi pedagogik omillarni tahlil qilish hamda taʼlim jarayonida qoʻllash mumkin boʻlgan samarali metodlarni asoslash vazifalari belgilandi.

QOʻLLANILGAN METODLAR

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, umumlashtirish, pedagogik modellashtirish va kontent tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yoʻnaltirilgan, faoliyatga asoslangan va tizimli yondashuvlar tashkil etdi. Shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv sogʻlom turmush tarzini shakllantirishda har bir taʼlim oluvchining individual ehtiyojlari, qiziqishlari va imkoniyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Faoliyatga asoslangan yondashuv esa sogʻlom xulq-atvorni nazariy bilim emas, balki amaliy faoliyat orqali shakllantirish zarurligini

belgilaydi.

OLINGAN NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

Tadqiqot natijasida sogʻlom turmush tarzi koʻnikmasini **motivatsion, kognitiv, amaliy va refleksiv** komponentlarning oʻzaro birligi asosida rivojlantirish maqsadga muvofiqligi aniqlandi.

Motivatsion komponent

Sogʻlom koʻnikmaning shakllanishi, avvalo, shaxsning ichki motivatsiyasiga bogʻliq. Agar inson sogʻlom turmush tarziga faqat tashqi talab yoki nazorat sababli amal qilsa, bunday xulq-atvorning uzoq muddatli barqarorligi past boʻlishi mumkin. Aksincha, sogʻlom boʻlish, faol hayot kechirish, kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish va hayot sifatini yaxshilash kabi ichki maqsadlar sogʻlom xulq-atvorni mustahkamlaydi.

Shu sababli taʼlim jarayonida talabalarga “nima qilish kerak?” degan savol bilan bir qatorda **“nima uchun buni qilish kerak?”** degan savolga ham asoslangan javob berish muhim. Motivatsiya bilim va amaliy faoliyat oʻrtasidagi koʻprik vazifasini bajaradi.

Kognitiv komponent

Kognitiv komponent sogʻlom turmush tarzining mazmuni, uning inson organizmiga taʼsiri, jismoniy faollik, ovqatlanish, uyqu, shaxsiy gigiyena, stressni boshqarish va zararli odatlarning oqibatlari haqidagi bilimlarni oʻz ichiga oladi.

Biroq bilimning oʻzi koʻnikma emas. Shu sababli taʼlim jarayonida nazariy maʼlumotlarni real hayotiy vaziyatlar bilan bogʻlash zarur. Masalan, talaba kun tartibini tuzish, oʻzining jismoniy faolligini baholash, dam olish va oʻqish vaqtini rejalashtirish kabi amaliy topshiriqlarni bajarishi mumkin.

Amaliy komponent

Sogʻlom turmush tarzi koʻnikmasining eng muhim tarkibiy qismi amaliy faoliyatdir. Chunki koʻnikma takroriy harakatlar jarayonida shakllanadi. Jismoniy mashqlarni muntazam bajarish, ovqatlanish tartibiga rioya qilish, yetarli dam olish, gigiyena qoidalariga amal qilish va vaqtni oqilona tashkil etish kabi faoliyatlar takrorlangan sari barqaror xulq-atvorga aylanishi mumkin.

Jahon sogʻliqni saqlash tashkilotining jismoniy faollik boʻyicha yoʻriqnomalarida ham turli yosh guruhleri uchun jismoniy faollikning sogʻliq uchun ahamiyati ilmiy dalillar asosida yoritilgan.

Refleksiv komponent

Sogʻlom turmush tarzi koʻnikmasining rivojlanganlik darajasini aniqlashda shaxsning oʻz xatti-harakatlarini tahlil qila olishi muhim. Refleksiya orqali inson “Men kun davomida qanchalik faol boʻldim?”, “Ovqatlanish tartibim qanday?”, “Dam olishga yetarlicha vaqt ajratdimmi?”, “Sogʻligʻimga zarar yetkazadigan qanday odatlarim bor?” kabi savollarga javob izlaydi.

Bunday oʻz-oʻzini tahlil qilish sogʻlom xulq-atvorni ongli ravishda boshqarishga yordam beradi. Shu sababli sogʻlom turmush tarzi taʼlimida individual kundaliklar, oʻz-oʻzini baholash jadvallari, maqsadlar xaritasi va shaxsiy rivojlanish rejasidan foydalanish samarali pedagogik vosita boʻlishi mumkin.

SOGʻLOM TURMUSH TARZI KOʻNIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Tahlil natijalariga koʻra, shaxsda sogʻlom turmush tarzi koʻnikmasini rivojlantirish uchun bir nechta pedagogik shartlarni taʼminlash zarur.

Birinchi shart — **sogʻlom taʼlim muhitini yaratish**. Taʼlim muassasasida jismoniy faollik, sogʻlom ovqatlanish, psixologik farovonlik va dam olish uchun qulay sharoitlar mavjud boʻlishi kerak. UNESCOning taʼlim va farovonlikka oid zamonaviy yondashuvida ham taʼlim muhitida oʻquvchilarning jismoniy va ruhiy farovonligini taʼminlash taʼlim sifatining muhim sharti sifatida koʻrsatiladi.

Ikkinchi shart — **shaxsiylashtirilgan yondashuv**. Barcha talabalarga bir xil talabni qo'yish o'rniga ularning yoshi, jismoniy imkoniyatlari, kun tartibi, qiziqishlari va individual ehtiyojlarini hisobga olish maqsadga muvofiq.

Uchinchi shart — **muntazamlik**. Bir martalik tadbirlar sog'lom turmush tarzini barqaror ko'nikmaga aylantira olmaydi. Sog'lom odatlarni rivojlantirish uzluksiz va izchil pedagogik ta'sirni talab qiladi.

To'rtinchi shart — **ijobiy motivatsiya va rag'batlantirish**. Talabaning kichik ijobiy natijalarini e'tirof etish, uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va sog'lom xatti-harakatlarni ijobiy tajriba bilan bog'lash ko'nikmaning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Beshinchi shart — **oila va ta'lim muassasasi hamkorligi**. Shaxs sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarni faqat auditoriyada emas, balki kundalik hayotda ham namoyon qiladi. Shu sababli oilaviy muhit va ta'lim muassasasidagi talablar o'rtasidagi uyg'unlik muhim.

SOG'LOM KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini rivojlantirishda interfaol va amaliy metodlardan foydalanish samarali natija berishi mumkin. Xususan, muammoli vaziyatlar, keys-stadi, loyiha metodi, munozara, “aqliy hujum”, refleksiv topshiriqlar va amaliy mashg'ulotlardan foydalanish talabalarining faol ishtirokini ta'minlaydi.

Masalan, “Mening sog'lom kun tartibim” mavzusidagi individual loyiha orqali talaba o'zining 24 soatlik faoliyatini tahlil qiladi, o'qish, dam olish, ovqatlanish va jismoniy faollik uchun vaqt taqsimotini ko'rib chiqadi va takomillashtirilgan kun tartibini ishlab chiqadi.

“Bir haftalik sog'lom odat” kabi kichik loyihalar ham samarali bo'lishi mumkin. Bunda talaba bir hafta davomida muayyan sog'lom odatni shakllantirishga harakat qiladi va o'z natijasini refleksiv tarzda tahlil qiladi. Muhimi, bunday topshiriqlar jazolash yoki nazorat qilish vositasi emas, balki o'zini rivojlantirish mexanizmi sifatida tashkil etilishi kerak.

Raqamli texnologiyalardan ham foydalanish mumkin. Masalan, jismoniy faollikni qayd etish, kun tartibini rejalashtirish, sog'lom odatlarni kuzatish va o'z-o'zini baholashga yordam beradigan raqamli vositalar ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish imkonini beradi. Biroq bunda raqamli vositalardan foydalanishning o'zi maqsad emas, balki sog'lom xulq-atvorni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik vosita ekanini unutmaslik kerak.

ILMIY YANGILIK

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shaxsda sog'lom turmush tarzi ko'nikmasini rivojlantirishning “**motivatsiya – bilim – amaliy faoliyat – refleksiya – mustahkamlash**” modelining taklif etilganligida namoyon bo'ladi.

Mazkur modelda sog'lom turmush tarzi ko'nikmasi faqat jismoniy faoliyat natijasi sifatida emas, balki shaxsning bilimlari, motivatsiyasi, amaliy harakatlari va o'z faoliyatini baholash qobiliyatining integratsiyasi sifatida qaraladi.

Shuningdek, tadqiqotda sog'lom turmush tarzini rivojlantirishning uch darajasini ajratish taklif qilinadi: **boshlang'ich daraja** — sog'liq haqidagi umumiy bilimlarning mavjudligi; **rivojlanayotgan daraja** — sog'lom xatti-harakatlarni muntazam bajarishga intilish; **barqaror daraja** — sog'lom turmush tarzining shaxsiy hayot tarziga aylanishi.

Bu yondashuv pedagogga ta'lim oluvchining faqat bilimini emas, balki uning real xulq-atvori va o'zini boshqarish qobiliyatini ham baholash imkonini beradi.

XULOSA

Shaxsda sog'lom turmush tarzi ko'nikmasini rivojlantirish uzluksiz, tizimli va shaxsga yo'naltirilgan pedagogik jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayon sog'liq haqida bilim berish bilan boshlanib, motivatsiyaning shakllanishi, amaliy faoliyatning tashkil etilishi, muntazam takrorlash va refleksiya orqali barqaror xulq-atvorga aylanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sog'lom turmush tarzi ko'nikmasini

rivojlantirishda to'rtta asosiy komponent — **motivatsion, kognitiv, amaliy va refleksiv komponentlar** o'zaro uyg'un holda rivojlantirilishi lozim. Faqat bilim berish yoki faqat sport mashg'ulotlarini tashkil etish yetarli emas. Sog'lom turmush tarzi shaxsning ichki ehtiyojiga aylanishi uchun uning ma'naviy, psixologik va ijtimoiy omillari ham hisobga olinishi kerak.

Ta'lim muassasalarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha faoliyatni takomillashtirish uchun amaliy loyihalar, shaxsiy sog'lomlashtirish rejalari, refleksiv topshiriqlar, interfaol mashg'ulotlar va raqamli monitoring vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, sog'lom turmush tarzini shakllantirishda professor-o'qituvchilarning shaxsiy namunasi, ta'lim muassasasidagi sog'lom muhit, oila va jamoatchilik bilan hamkorlik muhim pedagogik shartlar sifatida qaralishi lozim.

Umuman, sog'lom turmush tarzi ko'nikmasining shakllanishi insonning hayot sifatini oshirish bilan bir qatorda, uning o'qish va mehnat faoliyati samaradorligini, ijtimoiy faolligini va shaxsiy mas'uliyatini ham kuchaytiradi. Shu sababli sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim tarbiyaviy va kompetensiyaviy yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.N. Azizxo'jayeva. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. – 160 b.
2. J.G'. Yo'ldoshev, S.A. Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2004. – 104 b.
3. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son Farmoni. – 2022-yil 28-yanvar.
5. World Health Organization. Ottawa Charter for Health Promotion. – Geneva: WHO, 1986.
6. World Health Organization. WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. – Geneva: WHO, 2020.
7. UNESCO. Integrating health and well-being into education policy and planning: A handbook. – Paris: UNESCO, 2025.

O‘ZBEK VA INGLIZ SOMATIK MAQOLLARIDA KONSEPTUAL METAFORA, METONIMIYA VA PRAGMATIK VAZIFALAR

Xamdamova Gulshan Xamroyevna,

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),

Buxoro davlat pedagogika instituti

Ingliz tili va adabiyoti kafedrası

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi somatik komponentli maqollarda konseptual metafora, metonimiya, lingvomadaniy kod va pragmatik vazifalarning ifodalanishi qiyosiy tahlil qilinadi. Somatik komponentlar maqol tarkibida oddiy tana a’zosi nomi sifatida emas, balki xalq tafakkuri, madaniy qadriyatlar tizimi va kommunikativ tajribani ifodalovchi kognitiv-madaniy belgi sifatida talqin etiladi. Tahlil jarayonida *bosh/head*, *ko‘z/eye*, *til/tongue*, *qo‘l/hand*, *yurak/heart*, *qon/blood*, *yuz/face* kabi komponentlarning nutq, idrok, harakat, qarindoshlik, sha’n, obro‘, jasorat va ijtimoiy baho kabi maydonlarni shakllantirishdagi o‘rni aniqlanadi. Maqolada somatik maqollardagi ma’no ko‘chishlar faqat metafora emas, balki ko‘p hollarda metonimiya va metafora-metonimiya kesishuvi asosida yuzaga kelishi asoslanadi. Shuningdek, maqollarning ogohlantirish, maslahat, tanbeh, dalillash, qadriyatni tasdiqlash va ijtimoiy nazorat kabi pragmatik vazifalari qiyosiy jihatdan yoritiladi.

Kalit so‘zlar: somatik komponent, maqol, konseptual metafora, metonimiya, lingvomadaniy kod, pragmatik vazifa, qiyosiy tahlil, o‘zbek tili, ingliz tili.

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МЕТАФОРА, МЕТОНИМИЯ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ В УЗБЕКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ СОМАТИЧЕСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Хамдамова Гульшан Хамроевна,

доктор философии (PhD) по филологическим наукам,

Бухарский государственный педагогический институт,

кафедра английского языка и литературы

Аннотация: В статье рассматриваются особенности выражения концептуальной метафоры, метонимии, лингвокультурного кода и прагматических функций в узбекских и английских пословицах с соматическим компонентом. Соматические компоненты трактуются не только как названия частей тела, но и как когнитивно-культурные знаки, отражающие народное мышление, систему ценностей и коммуникативный опыт. В ходе анализа выявляется роль компонентов *bosh/head*, *ko‘z/eye*, *til/tongue*, *qo‘l/hand*, *yurak/heart*, *qon/blood*, *yuz/face* в формировании таких семантических сфер, как речь, восприятие, действие, родство, честь, социальная оценка и смелость. Обосновывается, что перенос значения в соматических пословицах формируется не только на основе метафоры, но и посредством метонимии, а также взаимодействия метафоры и метонимии. Особое внимание уделяется прагматическим функциям пословиц: предупреждению, совету, порицанию, аргументации, утверждению ценностей и социальному контролю.

Ключевые слова: соматический компонент, пословица, концептуальная метафора, метонимия, лингвокультурный код, прагматическая функция, сопоставительный анализ, узбекский язык, английский язык.

CONCEPTUAL METAPHOR, METONYMY, AND PRAGMATIC FUNCTIONS IN UZBEK AND ENGLISH SOMATIC PROVERBS

Khamdamova Gulshan Khamroyevna,

Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences,
Bukhara State Pedagogical Institute,
Department of English Language and Literature

Abstract: The article examines the expression of conceptual metaphor, metonymy, linguocultural code and pragmatic functions in Uzbek and English proverbs with somatic components. Somatic components are interpreted not merely as names of body parts, but as cognitive and cultural signs reflecting folk mentality, value systems and communicative experience. The analysis focuses on the role of such components as *bosh/head*, *ko'z/eye*, *til/tongue*, *qo'l/hand*, *yurak/heart*, *qon/blood*, *yuz/face* in forming semantic domains related to speech, perception, action, kinship, honour, social evaluation and courage. The article argues that semantic transfer in somatic proverbs is based not only on metaphor, but also on metonymy and metaphor-metonymy interaction. The pragmatic functions of proverbs, including warning, advice, reproach, argumentation, value affirmation and social control, are also comparatively discussed.

Keywords: somatic component, proverb, conceptual metaphor, metonymy, linguocultural code, pragmatic function, comparative analysis, Uzbek, English.

KIRISH

Maqollar xalqning tarixiy tajribasi, axloqiy qarashlari, ijtimoiy baholash mezonlari va milliy dunyoqarashini ixcham, obrazli va umumlashtirilgan shaklda ifodalovchi paremiologik birliklardir. Ular nutqda faqat tayyor hikmatli ibora sifatida emas, balki baholash, ogohlantirish, maslahat berish, dalillash va ijtimoiy me'yorni mustahkamlash vositasi sifatida ham qo'llanadi. Paremiologik tadqiqotlarda maqolning semantik yaxlitligi, sintaktik tugallanganligi, obrazlilik va pragmatik yo'naltirilganligi uning asosiy belgilari sifatida ko'rsatiladi (Taylor, 1931; Mieder, 2004; Norrick, 1985; Hrisztova-Gotthardt & Varga, 2015).

Somatik komponentli maqollar paremiologik tizimning alohida qatlamini tashkil etadi. Chunki inson tanasi va tana a'zolari nomlari ko'plab tillarda mavhum ma'nolarni ifodalashning asosiy manbalaridan biridir. Bunday birliklarda *bosh/head* aql va fikrlashni, *ko'z/eye* idrok va baholashni, *til/tongue* nutqiy faoliyatni, *qo'l/hand* mehnat, yordam va harakatni, *yurak/heart* hissiyot va jasoratni, *qon/blood* qarindoshlik va naslni, *yuz/face* esa sha'n, obro' va ijtimoiy bahoni bildirishi mumkin. Shu jihatdan somatik komponentli maqollar inson tanasi orqali dunyoni idrok etish, baholash va madaniy me'yorlarni ifodalashning muhim lisoniy vositalari sifatida qaraladi.

Maqolaning maqsadi o'zbek va ingliz tillaridagi somatik komponentli maqollarda konseptual metafora, metonimiya, lingvomadaniy kod va pragmatik vazifalarning ifodalanishini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirishda somatik komponentlarning kognitiv mexanizmlari, madaniy-assotsiativ yuklamasi va nutqdagi kommunikativ vazifasi aniqlanadi.

Tadqiqot metodlari

Maqolada tavsifiy, qiyosiy-chog'ishtirma, komponent, lingvokognitiv, lingvomadaniy va pragmatik tahlil usullaridan foydalanildi. O'zbek va ingliz tillaridagi somatik komponentli maqollar tarkibidagi tana a'zolari nomlari ajratildi, ularning metaforik va metonimik vazifalari aniqlandi hamda lingvomadaniy va pragmatik xususiyatlari qiyoslandi.

Tahlil jarayonida quyidagi mezonlar asos qilib olindi: somatik komponentning maqoldagi o'rni; komponent faollashtirgan semantik maydon; metafora yoki metonimiya mexanizmi; lingvomadaniy kod; pragmatik vazifa; o'zbek va ingliz birliklari o'rtasidagi qiyosiy yaqinlik yoki farq. Ingliz tilidagi birliklar tahlilida ularning manbadagi janriy maqomi ham hisobga olindi, chunki ingliz leksikografik manbalarida bunday birliklar *proverb*, *saying*, *idiom*, *phrase* yoki *proverbial expression* sifatida turlicha qayd etilishi mumkin.

Asosiy qism

Somatik komponentlarning konseptual vazifasi

O‘zbek va ingliz somatik maqollarida tana a’zolari nomlari oddiy anatomik nom doirasida qolmaydi. Ular insonning bilish faoliyati, nutqiy harakati, hissiy holati, ijtimoiy munosabati va madaniy qadriyatlarini ifodalovchi konseptual belgiga aylanadi. Kognitiv tilshunoslikda bu hodisa inson tafakkurining tanaviy tajriba bilan bog‘liqligi orqali izohlanadi. Konseptual metafora nazariyasida mavhum tushunchalar ko‘pincha jismoniy tajriba, makon, tana, harakat va sezgi asosida tushuntiriladi (Lakoff & Johnson, 1980; Johnson, 1987; Kövecses, 2000).

Somatik maqollarda *bosh/head* komponenti aql, fikrlash va maslahat markazi sifatida talqin qilinadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “Aql yoshda emas, boshda” maqolida *bosh* aqliy salohiyat belgisi sifatida keladi. Ingliz tilidagi *Two heads are better than one* (“Ikki bosh bir boshdan yaxshi”) birlikida esa *head* maslahat, fikrlash va jamoaviy aql ma’nosini ifodalaydi. Har ikki birlikda *bosh/head* tafakkur maydoniga mansub bo‘lsa-da, o‘zbek maqolida individual aql, ingliz birlikida esa jamoaviy fikrlash ustunroq ifodalanadi.

Ko‘z/eye komponenti ham har ikki tilda idrok, kuzatuv va baholash bilan bog‘liq. O‘zbek tilidagi “Quloqdan ko‘z haq” maqolida ko‘rish eshitishga nisbatan ishonchliroq dalil sifatida talqin qilinadi. Ingliz tilidagi *Seeing is believing* (“Ko‘rish — ishonishdir”) birlikida ham ko‘rish ishonch hosil qilishning asosiy sharti sifatida beriladi. Biroq o‘zbek maqolida eshitish va ko‘rish qiyosiy oppozitsiyada berilsa, ingliz birlikida ko‘rishning o‘zi dalillik mezonini sifatida umumlashtiriladi.

Til/tongue komponenti esa nutqiy faoliyat, so‘zning ijtimoiy oqibati va kommunikativ mas’uliyatni bildiradi. O‘zbek tilidagi “Tig‘ yarasi bitar, til yarasi bitmas” maqolida *til* inson ruhiyatiga jarohat yetkazuvchi nutq vositasi sifatida talqin qilinadi. Ingliz tilidagi *Better the foot slip than the tongue* (“Oyoq tovganidan til tovgan yomonroq”) birlikida esa nutqiy xato jismoniy xatodan og‘irroq oqibat keltirishi mumkinligi ifodalanadi. Har ikki holatda *til/tongue* nutqiy ehtiyotkorlik va ijtimoiy mas’uliyat maydonini faollashtiradi.

Metonimik modellar

Somatik maqollardagi ma’no ko‘chishlarining barchasini faqat metafora sifatida talqin qilish yetarli emas. Ko‘plab maqollarda tana a’zosi avvalo o‘z funksiyasi, egasi, harakati yoki ijtimoiy belgisi bilan metonimik aloqaga kirishadi. Metonimiya bir konseptual soha ichidagi aloqadorlik asosida yuzaga keladigan ma’no ko‘chishi sifatida izohlanadi (Radden & Kövecses, 1999; Panther & Thornburg, 2003; Littlemore, 2015).

Somatik maqollarda quyidagi metonimik modellar faol ishlaydi:

Metonimik model	Mazmuni	Misol
A’ZO → FUNKSIYA	Tana a’zosi o‘z vazifasini bildiradi	<i>til</i> → nutq; <i>ko‘z</i> → ko‘rish; <i>quloq</i> → eshitish
A’ZO → SHAXS	Tana a’zosi butun inson yoki odamlar guruhi o‘rnida keladi	<i>many hands</i> → ko‘p odamlar; <i>two heads</i> → ikki kishi
A’ZO → HARAKAT	Tana a’zosi inson faoliyatini bildiradi	<i>go‘l/hand</i> → mehnat, yordam, amal
BIOLOGIK BELGI → QARINDOSHLIK	Biologik birlik nasl yoki qondoshlikni bildiradi	<i>gon/blood</i> → qarindoshlik, nasl
TASHQI QIYOFA → IJTIMOY BAHO	Tashqi a’zo ijtimoiy obro‘ yoki sha’nni bildiradi	<i>yuz/face</i> → obro‘, uyat, imij

Masalan, *Many hands make light work* (“Ko‘p qo‘l ishni yengillashtiradi”) birlikida *hands* bevosita “qo‘llar”ni emas, balki ishga hissa qo‘shayotgan odamlarni bildiradi. Bu yerda *hand* komponenti **A’ZO → SHAXS** metonimik modeli asosida ishlaydi. O‘zbek tilidagi “Ko‘p qo‘l ishni yengil qilar” maqolida ham *go‘l* jamoaviy mehnat va yordam

beruvchi shaxslar ma’nosini ifodalaydi. Demak, *qo’l/hand* komponenti ikki tilda ham mehnat, yordam va hamkorlik maydonida metonimik vazifa bajaradi.

Shuningdek, *qon/blood* komponenti biologik birlikdan qarindoshlik va nasl ma’nosiga ko’chadi. O’zbek tilidagi “Jon tortmasa, qon tortar” maqolida *qon* qondoshlik va tabiiy yaqinlik belgisi sifatida ishlaydi. Ingliz tilidagi *Blood will tell* (“Qon o’zini bildiradi”) birlikda esa *blood* nasl, kelib chiqish va tug’ma xususiyat bilan bog’lanadi. Har ikki tilda biologik belgi ijtimoiy va madaniy ma’noga ega bo’lgan qarindoshlik yoki nasl kodiga aylanadi.

Metaforik modellar

Somatik maqollarda metonimik asos ko’pincha metaforik obraz bilan boyiydi. Tana a’zosi avvalo o’z funksiyasi yoki egasi orqali ma’no hosil qiladi, keyin shu asosda kengroq axloqiy, madaniy yoki pragmatik xulosa shakllanadi. Bu holat metafora va metonimiya o’zaro ta’sirini ko’rsatadi. Kognitiv tadqiqotlarda bunday kesishuv obrazli birliklarning murakkab ma’no tuzilishini izohlashda muhim omil sifatida qaraladi (Goossens, 1990; Barcelona, 2000; Dobrovol’skiy & Piirainen, 2005).

O’zbek tilidagi “Til — balo, tish — qal’a” maqolida *til* avvalo nutqning metonimik belgisi sifatida keladi. Lekin nutqning “balo” sifatida baholanishi metaforik modelni yuzaga chiqaradi. *Tish* esa himoya, to’siq va nazorat obrazini hosil qiladi. Bu birlikda nutqning xavf tug’dirishi va uni tiyish zarurligi somatik obrazlar orqali ifodalanadi.

“Ko’z tarozi, ko’ngil — qozi” maqolida *ko’z* baholash funksiyasining metonimik belgisi sifatida ishlaydi. Ammo “ko’z — tarozi” modeli orqali idrok baholovchi o’lchov vositasiga qiyoslanadi. Bu metaforik obrazda inson ko’zi nafaqat ko’rish organi, balki tashqi bahoni belgilovchi mezon sifatida talqin qilinadi.

“Jon tortmasa, qon tortar” maqolida *qon* qarindoshlikning metonimik belgisi bo’lsa, “qon tortishi” qarindoshlikning ichki tortish kuchi sifatida metaforiklashadi. Ingliz tilidagi *Blood is thicker than water* (“Qon suvdan quyuq”) birlikda ham *blood* qarindoshlikni bildiradi, ammo obrazli asos moddaning quyuqligi orqali shakllangan. Demak, qarindoshlik kodi ikki tilda biologik birlik orqali ifodalansa-da, obrazli motivatsiya turlicha quriladi.

Lingvomadaniy kodlar

Somatik komponentlar maqollar tarkibida lingvomadaniy kod vazifasini bajaradi. Madaniy kod til birliklari orqali xalqning olam haqidagi tasavvurlari, qadriyatlar va ramziy ma’nolarini ifodalovchi tizim sifatida talqin qilinadi (Maslova, 2001; Xudoyberganova, 2019; Oparina, 2023).

O’zbek tilida *jigar* komponenti yaqinlik, mehr, qarindoshlik va azizlik kodini faollashtiradi. Ingliz tilidagi *liver* esa formal jihatdan muqobil bo’lsa-da, bu madaniy kodni markaziy paremiologik birlik sifatida ifodalamaydi. Shu sababli *jigar/liver* juftligi qiyosiy tahlilda allomorf birlik sifatida baholanadi.

Peshona/forehead juftligida ham shunday holat kuzatiladi. O’zbek tilida *peshona* taqdir, qismat va nasiba bilan bog’liq ko’chma ma’nolarni hosil qiladi. Ingliz tilidagi *forehead* esa asosan anatomik ma’noda ishlaydi va taqdir-nasiba kodining markaziy paremiologik belgisi sifatida faol emas. Demak, formal tarjima mavjud bo’lsa-da, lingvomadaniy kod mos kelmaydi.

Yuz/face komponentida esa qisman yaqinlik mavjud. O’zbek tilida *yuz* sha’n, uyat, ornomus va jamoaviy baho bilan bog’liq. Ingliz tilidagi *face* ham ijtimoiy qiyofa va obro’ni bildiradi, lekin ko’pincha *save face*, *lose face* kabi idiomatik birliklarda ishlaydi. Bu holat semantik yaqinlik mavjud bo’lsa-da, janriy maqom va qo’llanish doirasida farq borligini ko’rsatadi.

Pragmatik vazifalar

Maqollar nutqda faqat ma’lumot bermaydi; ular muayyan kommunikativ vazifani bajaradi. Pragmalingvistik yondashuvda til birliklari nutqiy vaziyat, adresant-adresat munosabati,

kommunikativ maqsad va ta'sir kuchi bilan bog'liq holda tahlil qilinadi (Searle, 1969; Mey, 2001; Safarov, 2008).

O'zbek va ingliz somatik maqollarida quyidagi asosiy pragmatik vazifalar kuzatiladi:

Ogohlantirish. O'zbek tilidagi “O'ttiz tishdan chiqqan so'z, o'ttiz uruqqa tarqalar” maqoli ehtiyotsiz aytilgan gapning tez tarqalishi haqida ogohlantiradi. Ingliz tilidagi *Loose lips sink ships* (“Tiyiqsiz lablar kemalarni cho'ktiradi”) birlikida ham ehtiyotsiz nutqning xavfli oqibatlari ifodalanadi.

Maslahat berish. “Yurgan oyoq yo'l topar” maqolida harakat va izlanish orqali natijaga erishish tavsiya qilinadi. Ingliz tilidagi *Where there is a will, there is a way* (“Iroda bor joyda yo'l bor”) birlikida ham tashabbus va qat'iyatning natija berishi ta'kidlanadi. Bu yerda komponentlar mos emas, lekin pragmatik vazifa yaqin.

Tanbeh qilish. “Tildan toygan yig'laydi, tilini tiygan gullaydi” maqolida nutqiy ehtiyotsizlik tanqid qilinadi. Ingliz tilidagi *Better the foot slip than the tongue* birlikida ham nutqiy xatoning og'ir oqibati ko'rsatiladi.

Dalillash. “Qars ikki qo'ldan chiqar” maqoli hodisa yoki nizoning ikki tomonlama ishtirok asosida yuzaga kelishini dalillaydi. Ingliz tilidagi *It takes two to tango* (“Tango uchun ikki kishi kerak”) birlikida ham ikki tomonlama mas'uliyat g'oyasi ifodalanadi.

Qadriyatni tasdiqlash. “Qo'l qo'lni yuvar, ikki qo'l yuzni” maqoli o'zaro yordam va hamkorlik qadriyatini tasdiqlaydi. Ingliz tilidagi *One hand washes the other* birlikida ham o'zaro yordam va manfaatli hamkorlik g'oyasi beriladi.

Ijtimoiy nazorat. *Yuz/face* komponentli birliklar jamiyat oldidagi obro', uyat va sha'nni saqlash bilan bog'liq. O'zbek tilida bu ma'no ko'pincha maqollar orqali, ingliz tilida esa *save face, lose face* kabi idiomatik birliklar orqali yuzaga chiqadi.

Demak, somatik maqollarning pragmatik vazifasi ularning semantik mazmunidan kengroqdir. Bir birlik semantik jihatdan nutq, idrok yoki harakat haqida bo'lishi mumkin, lekin nutqda u ogohlantirish, maslahat, tanbeh, dalillash yoki ijtimoiy me'yorni mustahkamlash vazifasini bajaradi.

Muhokama

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz somatik maqollarida universal va milliy-madaniy jihatlar birgalikda namoyon bo'ladi. Universal jihatlar inson tanasining barcha xalqlar uchun umumiy tajriba manbai ekanligi bilan izohlanadi. Shuning uchun ko'plab tillarda *ko'z/eye* ko'rish va idrok, *til/tongue* nutq, *qo'l/hand* harakat va yordam, *yurak/heart* hissiyot va jasorat, *qon/blood* qarindoshlik va nasl bilan bog'lanadi.

Biroq har bir til ushbu universal tajribani o'z madaniy qadriyatlari asosida qayta ma'nolantiradi. O'zbek tilida *jigar* mehr va qarindoshlik, *peshona* taqdir va nasiba, *yuz* uyat va or-nomus, *qo'l* saxovat va yordam, *til* nutqiy odob va mas'uliyat kodlarini kuchli ifodalaydi. Ingliz tilida esa *hand* hamkorlik va yordam, *heart* jasorat va samimiyat, *blood* qarindoshlik va nasl, *face* ijtimoiy imij, *tongue* nutqiy ehtiyotkorlik, *bone* ichki tabiat va mohiyat bilan bog'lanadi.

Shu nuqtayi nazardan somatik komponentli maqollarni qiyoslashda formal komponent mosligi yetarli emas. Masalan, *jigarni liver, peshonani forehead* deb tarjima qilish har doim lingvomadaniy ma'noni bera olmaydi. Qiyosiy tahlilda har bir birlikning konseptual modeli, metaforik yoki metonimik mexanizmi, lingvomadaniy kodi, pragmatik vazifasi va janriy maqomi alohida aniqlanishi kerak.

Xulosa

O'zbek va ingliz somatik komponentli maqollarida konseptual metafora, metonimiya, lingvomadaniy kod va pragmatik vazifalar o'zaro bog'liq holda namoyon bo'ladi. Somatik komponentlar maqol tarkibida oddiy anatomik nom emas, balki xalqning idrok usuli, obrazli

tafakkuri, ijtimoiy tajribasi va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi kognitiv-madaniy belgi sifatida ishlaydi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, *bosh/head*, *ko'z/eye*, *til/tongue*, *qo'l/hand*, *yurak/heart*, *qon/blood* kabi komponentlarda universal antropotsentrik yaqinlik mavjud. Biroq *jigar/liver*, *peshona/forehead*, *tirnoq-et/nail-flesh*, ayrim hollarda *yuz/face* kabi birliklarda formal muqobil lingvomadaniy moslikni to'liq ta'minlamaydi.

Somatik maqollarda metonimiya ko'pincha metaforik ma'no shakllanishiga asos bo'ladi. Tana a'zosi avvalo o'z funksiyasi, egasi yoki ijtimoiy belgisi bilan bog'lanadi, keyin shu asosda kengroq axloqiy, madaniy va pragmatik xulosa hosil qiladi. Shu sababli somatik maqollarni faqat metafora yoki faqat metonimiya sifatida izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas.

Pragmatik jihatdan somatik maqollar ogohlantirish, maslahat, tanbeh, dalillash, qadriyatni tasdiqlash va ijtimoiy nazorat vazifalarini bajaradi. Bu vazifalar ikki tilda ba'zan yaqin, ba'zan esa turli obrazlar va janriy shakllar orqali ifodalanadi. Demak, o'zbek va ingliz somatik maqollarini qiyosiy tahlil qilishda semantik, kognitiv, lingvomadaniy va pragmatik mezonlarni kompleks qo'llash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barcelona A. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2000.
2. Dobrovol'skij D.O., Piirainen E. *Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives*. – Amsterdam: Elsevier, 2005. – 419 p.
3. Goossens L. Metaphtonymy: The Interaction of Metaphor and Metonymy in Expressions for Linguistic Action // *Cognitive Linguistics*. – 1990. – Vol. 1. – № 3. – P. 323–340.
4. Hrisztova-Gotthardt H., Varga M.A. *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*. – Berlin: De Gruyter, 2015.
5. Johnson M. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. – Chicago; London: University of Chicago Press, 1987. – 233 p.
6. Kövecses Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
7. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago; London: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
8. Littlemore J. *Metonymy: Hidden Shortcuts in Language, Thought and Communication*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 240 p.
9. Maslova V.A. *Лингвокультурология*. – Москва: Академия, 2001.
10. Mey J.L. *Pragmatics: An Introduction*. 2nd ed. – Oxford: Blackwell, 2001.
11. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. – Westport: Greenwood Press, 2004.
12. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. *O'zbek xalq maqollari*. – Toshkent: Sharq, 2005.
13. Norrick N.R. *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*. – Berlin; New York; Amsterdam: Mouton, 1985. – 213 p.
14. Oparina E.O. Culture Codes in Language: Range of Functioning and Development // *Vestnik of Moscow State Linguistic University. Humanities*. – 2023. – № 5(873). – P. 94–99.
15. Panther K.-U., Thornburg L.L. *Metonymy and Pragmatic Inferencing*. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2003. – 280 p.
16. Radden G., Kövecses Z. Towards a Theory of Metonymy // *Metonymy in Language and Thought* / Ed. by K.-U. Panther, G. Radden. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1999. – P. 17–59.
17. Safarov Sh. *Pragmalingvistika*. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.

18. Searle J.R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
19. Taylor A. *The Proverb*. – Cambridge: Harvard University Press, 1931.
20. Xamdamova G.X. *Somatik paremlar lug'ati. O'zbek va ingliz tillari misolida*. – Buxoro: Kamolot, 2023. – 96 b.
21. Xudoyberganova D. Lingvokulturologiyada madaniy kod tushunchasi va talqini // *O'zbek tili va adabiyoti*. – Toshkent, 2019. – № 3.

TALABALARNING INGLIZ TILIDA O'QISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK OMILLARGA YO'NALTIRILGAN INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Turayeva Xurshida Toxirovna,

uqituvchi1009@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6901-4222>

Buxoro davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish jarayonida talabalarning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillar hamda ulardan samarali foydalanishga yo'naltirilgan interaktiv metodlar tahlil qilinadi. Xorijiy tilni o'rganishda talabani motivatsiyasi, o'ziga bo'lgan ishonchi (self-efficacy), qiziqishi, xavotir darajasi, mustaqil fikrlashi va metakognitiv ko'nikmalari o'qish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, brainstorming, think-pair-share, jigsaw reading, mind mapping, muammoli savollar, guruhli muhokama, gamifikatsiya va raqamli platformalardan foydalanish talabalarning darsdagi faolligini oshirish bilan birga, ularning psixologik jihatdan qulay ta'lim muhitida ishlashiga imkon beradi. Maqolada ingliz tilida o'qish darslarini tashkil etishning uch bosqichli modeli ham taklif etiladi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, reading skills, interaktiv metodlar, psixologik omillar, motivatsiya, self-efficacy, anxiety, metakognitiv strategiyalar, interaktiv o'qish, oliy ta'lim.

THE METHODOLOGY OF USING PSYCHOLOGY-ORIENTED INTERACTIVE METHODS FOR DEVELOPING STUDENTS' READING SKILLS IN ENGLISH

Turayeva Xurshida Tokhirovna,

Bukhara State Pedagogical Institute

E-mail: uqituvchi1009@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6901-4222>

Abstract: This article analyzes the psychological factors influencing the development of students' reading skills in the process of teaching English at higher education institutions, as well as interactive methods aimed at making effective use of these factors. In the process of learning a foreign language, students' motivation, self-efficacy, interest, level of anxiety, independent thinking, and metacognitive skills can significantly affect the effectiveness of reading activities. From this perspective, the use of brainstorming, think-pair-share, jigsaw reading, mind mapping, problem-based questions, group discussions, gamification, and digital learning platforms can increase students' engagement in the learning process, strengthen their interest in reading, and contribute to creating a psychologically comfortable learning environment. The article also proposes a three-stage model for organizing English reading lessons that takes students' psychological characteristics into account.

Keywords: English language, reading skills, interactive methods, psychological factors, motivation, self-efficacy, anxiety, metacognitive strategies, interactive reading, higher education.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ, ОРИЕНТИРОВАННЫХ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Тураева Хуршида Тохировна,

Бухарский государственный педагогический институт

E-mail: uqituvchi1009@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6901-4222>

Аннотация: В данной статье анализируются психологические факторы, влияющие на развитие навыков чтения студентов в процессе обучения английскому языку в высших образовательных учреждениях, а также интерактивные методы, направленные на эффективное использование данных факторов. В процессе изучения иностранного языка мотивация студентов, уверенность в собственных силах (self-efficacy), интерес, уровень тревожности, самостоятельное мышление и метакогнитивные навыки могут оказывать существенное влияние на эффективность чтения. В этом контексте использование таких интерактивных методов, как brainstorming, think-pair-share, jigsaw reading, mind mapping, проблемные вопросы, групповые обсуждения, геймификация и цифровые образовательные платформы, способствует повышению активности студентов на занятиях, усилению их интереса к чтению и созданию психологически комфортной образовательной среды. В статье также предлагается трехэтапная модель организации занятий по чтению на английском языке с учетом психологических особенностей студентов.

Ключевые слова: английский язык, навыки чтения, интерактивные методы, психологические факторы, мотивация, self-efficacy, тревожность, метакогнитивные стратегии, интерактивное чтение, высшее образование.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan sharoitda ingliz tilini bilish talabani akademik va kasbiy rivojlanishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ingliz tilidagi ilmiy, akademik va kasbiy adabiyotlarni mustaqil o'qib tushunish oliy ta'lim talabalarining muhim kompetensiyalaridan biridir. Biroq xorijiy tilda o'qish jarayoni faqat lug'at boyligi yoki grammatik bilimlarga bog'liq emas. Talabani psixologik holati, o'qishga bo'lgan motivatsiyasi, o'z qobiliyatiga ishonchi, xato qilishdan qo'rqishi va o'quv jarayoniga bo'lgan munosabati ham reading comprehension natijalariga ta'sir ko'rsatadi.

Psixologik omillarning ingliz tilini o'rganishdagi ahamiyatini o'rgangan sistematik tadqiqotlarda motivatsiya, xavotir, o'ziga baho, qiziqish, self-efficacy, ishonch, xato qilishdan qo'rqish, uyatchanlik va o'qituvchi hamda tengdoshlar bilan munosabatlar kabi omillar aniqlangan. Mazkur tadqiqotda motivatsiya va xavotir eng ko'p uchraydigan va muhim psixologik omillar sifatida qayd etilgan.

Shu sababli ingliz tilida o'qishni o'rgatishda an'anaviy “matnni o'qish – tarjima qilish – savollarga javob berish” modelidan tashqari, talabani psixologik ehtiyojlarini hisobga oluvchi interaktiv metodlardan foydalanish dolzarb hisoblanadi.

Ingliz tilida o'qish jarayonida psixologik omillarning o'rni

Reading comprehension murakkab psixolingvistik jarayon bo'lib, unda talaba matndagi leksik va grammatik birliklarni anglash bilan birga, oldingi bilimlarini faollashtiradi, taxmin qiladi, asosiy va ikkilamchi ma'lumotlarni ajratadi hamda xulosa chiqaradi. Mazkur jarayon samarali kechishi uchun talaba o'zining o'qish qobiliyatiga ma'lum darajada ishonishi va o'qish faoliyatida faol ishtirok etishi lozim.

Psixologik omillardan biri bo'lgan self-efficacy, ya'ni talabani muayyan vazifani muvaffaqiyatli bajarish qobiliyatiga bo'lgan ishonchi, reading jarayonida alohida ahamiyatga ega. 2025-yilda e'lon qilingan tadqiqotda 244 nafar xitoylik EFL talabasi o'rganilib, reading self-efficacy, reading motivation va reading achievement o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligi aniqlangan. Tadqiqotda self-efficacy va motivatsiya birgalikda reading natijalaridagi variatsiyaning 36,6 foizini tushuntirgani qayd etilgan.

Bu natija o'qituvchi uchun muhim metodik xulosaga olib keladi: talabani faqat matnni tushunishiga emas, balki “men bu matnni tushuna olaman” degan ishonchini shakllantirishga ham e'tibor berish zarur.

Ikkinchi muhim omil — motivatsiya. O'qishga qiziqishi yuqori bo'lgan talaba matnni

faolroq o'qiydi, noma'lum so'zlarning ma'nosini kontekstdan aniqlashga harakat qiladi, savollarga javob izlaydi va topshiriqni bajarishda ko'proq qatnashadi.

Bunga qarama-qarshi ravishda, anxiety, ya'ni xorijiy tilda o'qish bilan bog'liq xavotir, talabani faolligini pasaytirishi mumkin. Ayniqsa, murakkab matn, vaqt cheklovi, xato javob berishdan qo'rqish yoki boshqa talabalar oldida javob berish kabi holatlar talabani psixologik bosimini kuchaytirishi mumkin. 2020–2024-yillardagi tadqiqotlarni qamrab olgan sistematik sharhda self-efficacy yuqori bo'lgan o'quvchilarda xavotir darajasi pastroq bo'lishi va self-efficacy talabani qat'iyatlilik hamda strategik o'rganish xatti-harakatlarini qo'llab-quvvatlashi ko'rsatilgan.

Demak, reading darsida interaktiv metodlardan foydalanishning maqsadi faqat o'qish tezligi yoki matnni tushunishni yaxshilash emas, balki talabani motivatsiyasi, ishonchi va mustaqil fikrlashini rivojlantirish, shuningdek, o'qish bilan bog'liq psixologik to'siqlarni kamaytirishdan iborat bo'lishi kerak.

Interaktiv metodlarning imkoniyatlari

Interaktiv metodlar talabani o'quv jarayonidagi passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanishini ta'minlaydi. O'qish jarayonida guruhli va juftlikdagi faoliyatlar talabalarga o'z fikrlarini boshqalar bilan muhokama qilish, savollar berish, taxminlar bildirish va o'z javoblarini asoslash imkonini beradi.

O'zbekistonda olib borilgan tadqiqotlarda ham ingliz tilida reading skillsni rivojlantirishda interaktiv metodlardan foydalanishning ahamiyati ta'kidlangan. Xususan, guruhli ish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarining mustaqil izlanishi, tahlil qilishi va xulosa chiqarishiga yordam berishi qayd etilgan.

Quyidagi metodlar psixologik omillarni hisobga olgan holda reading darslarini tashkil etishda samarali bo'lishi mumkin:

Brainstorming. Matnni o'qishdan oldin mavzu bo'yicha talabalarining mavjud bilimlarini faollashtirish uchun qo'llanadi. Bu usul talabani mavzuga qiziqishini oshiradi va yangi matnni tushunishga psixologik tayyorgarlik yaratadi.

Think-Pair-Share. Talaba avval savol ustida mustaqil fikrlaydi, keyin juftlikda fikr almashadi va nihoyat umumiy guruh bilan o'z fikrini bo'lishadi. Mazkur metod ayniqsa xato qilishdan qo'rqadigan yoki omma oldida gapirishga tortinadigan talabalar uchun qulay.

Jigsaw Reading. Matn bir nechta qismlarga bo'linadi va har bir guruh alohida qism ustida ishlaydi. Keyinchalik talabalar yangi guruhlariga birlashib, o'z qismini boshqalarga tushuntiradi. Bu usul mas'uliyat hissi, hamkorlik, muloqot va self-efficacy rivojiga xizmat qiladi.

Mind Mapping. Matnning asosiy g'oyalari, kalit so'zlari va ular o'rtasidagi munosabatlarni grafik shaklda ifodalash orqali talabalar murakkab axborotni tizimlashtiradi.

Problem-based questions. Talabalarga matn yuzasidan oddiy reproduktiv savollar emas, balki “Why?”, “How?”, “What would happen if...?” kabi muammoli savollar beriladi. Natijada talaba matndan tayyor javob izlashdan ko'ra tahlil qilish va xulosa chiqarishga undaladi.

Gamification. Kahoot, Quizizz, Padlet kabi raqamli vositalar o'qish topshiriqlarini qiziqarli va interaktiv shaklda tashkil etish imkonini beradi. 2025-yilda e'lon qilingan tadqiqotda interactive games, clustering, brainstorming, Padlet va Kahoot kabi metodlarning ingliz tilida reading skillsni rivojlantirishdagi amaliy imkoniyatlari o'rganilgan.

Ingliz tilida o'qishni tashkil etishning psixologik-interaktiv modeli

Talabalarining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda reading darsini uch bosqichda tashkil etish mumkin.

1-bosqich — Pre-reading.

Bu bosqichda talabani mavzuga qiziqishi va mavjud bilimlari faollashtiriladi. O'qituvchi rasm, sarlavha, kalit so'z yoki muammoli savol asosida brainstorming tashkil

etadi.

Masalan:

What do you think the text is going to be about?

What do you already know about this topic?

What questions would you like the text to answer?

Mazkur bosqichda talaba matnni o'qishga psixologik jihatdan tayyorlanadi.

2-bosqich — While-reading.

Talabalar matnni individual, juftlik yoki kichik guruhlarda o'rganadilar. Skimming va scanning, predicting, guessing meaning from context, identifying the main idea, finding supporting details kabi strategiyalar qo'llanadi.

Bu bosqichda o'qituvchi talabalarga darhol to'g'ri javobni bermasdan, yo'naltiruvchi savollar beradi. Natijada talaba mustaqil qaror qabul qilish va o'z javobiga ishonish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Cognitive va metacognitive strategiyalarni qo'llash bo'yicha tadqiqotlarda predicting, inference, analysis, synthesis, self-evaluation, self-regulation va self-monitoring kabi strategiyalar reading comprehension hamda reading motivationni rivojlantirishda foydali bo'lishi mumkinligi ko'rsatilgan.

3-bosqich — Post-reading.

Bu bosqichda talabalar matn mazmunini qayta ishlaydilar. Guruhli muhokama, debat, mind map, summary writing yoki problem-solving topshiriqlaridan foydalanish mumkin.

Masalan, talabalar quyidagi topshiriqni bajarishlari mumkin:

“What is the main problem discussed in the text? What solution would you suggest?”

Bunday topshiriqlar readingni boshqa til ko'nikmalari bilan integratsiya qilish bilan birga, tanqidiy fikrlash va o'z fikrini asoslash qobiliyatini rivojlantiradi.

Amaliy metodik tavsiyalar

Talabalarining psixologik holatini hisobga olgan holda interaktiv reading darslarini tashkil etishda quyidagi tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiq:

1. Matn murakkabligi talabalarining til darajasiga mos bo'lishi kerak.
2. Dastlab individual, keyin juftlik va kichik guruhdagi topshiriqlarga o'tish lozim.
3. Xatolarni jazolash emas, ularni o'rganish vositasi sifatida qabul qilish muhitini yaratish kerak.
4. Talabalarining kichik yutuqlarini muntazam rag'batlantirish zarur.
5. Har bir darsda kamida bitta self-assessment topshirig'idan foydalanish foydali.
6. O'qituvchi talabaning javobini darhol “right/wrong” shaklida baholashdan ko'ra, “What makes you think so?” yoki “Can you find evidence in the text?” kabi savollar orqali uni asoslashga undashi kerak.
7. Raqamli vositalar maqsad uchun vosita sifatida qo'llanib, texnologiyaning o'zi darsning asosiy maqsadiga aylanmasligi kerak.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilida o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish faqat lingvistik bilimlarni shakllantirish bilan cheklanmasligi kerak. Talabaning motivatsiyasi, self-efficacy, qiziqishi, xavotir darajasi, o'z-o'zini nazorat qilish va mustaqil fikrlash kabi psixologik omillar reading jarayonining samaradorligida muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy tadqiqotlar reading motivation va self-efficacy bilan reading achievement o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, psixologik omillarni tizimli ravishda hisobga olish ingliz tilini o'rganish uchun yanada qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi.

Shu nuqtai nazardan, brainstorming, think-pair-share, jigsaw reading, mind mapping, problem-based questions, gamification va metakognitiv strategiyalarni reading darslariga integratsiya qilish talabalarining faolligini oshirish, o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va o'qish jarayonidagi xavotirni kamaytirishga xizmat qilishi mumkin. Eng muhimi,

interaktiv metodlar talabani matn bilan faol ishlashini, o'z fikrini shakllantirishini va o'qish jarayonini mustaqil boshqarishini ta'minlaydi.

Shunday qilib, psixologik omillarga yo'naltirilgan interaktiv metodika ingliz tilida reading comprehensionni rivojlantirishning samarali pedagogik yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Khafshoh, A. L., Nadhifah, S., & Widiati, U. (2023). *A Systematic Review of Psychological Factors Contributing to Successful English Learning*. Jurnal Pendidikan Humaniora.
2. Lu, S. (2025). *The role of reading motivation and self-efficacy in enhancing EFL students' reading achievement*. Discover Education, 4, 452.
3. Fageeh, A. I. *Effects of Cognitive and Metacognitive Strategy Training on Achievement in and Motivation for College Reading Comprehension*. King Saud University Press.
4. Kholikova, M. (2023). *The Importance of Interactive Methods in the Development of Reading Skills in Teaching English*. ACTA NUUZ.
5. Eshmuratov, M. E. (2025). *Using Interactive Methods to Develop Students' Reading Skills in English*. EduVision: Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements.
6. Ulhusna, J. (2025). *Anxiety and Self-Efficacy in English Language Learners: A Systematic Literature Review*. English Teaching and Applied Linguistics Journal.
7. Mammadova, H. E. (2025). *Interactive Methods for Improving Learners' Reading Skills at the English Lessons*. Theoretical Hypotheses and Empirical Results.
8. Turayeva, Khurshida. "Motivational determinants in the process of learning English as a foreign language." *The Lingua Spectrum* 11.1 (2025): 374-379.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TASVIRIY SAN'ATNI STEAM YONDASHUVI ASOSIDA O'QITISHNING DIDAKTIK TAMOYILLARI

Ibadullayeva Shaxnoza Ilxamovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti

Musiq va tasviriy san'at kafedrasida dotsenti, p.f.f.d(PhD)

shaxnozaibadullaeva23@gmail.com

G'ulomova Shahruza Faxritdinovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti

Musiq va tasviriy san'at kafedrasida 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich ta'limda tasviriy san'at darslarini STEAM yondashuvi asosida tashkil etishning didaktik jihatlari yoritilgan. Fanlararo integratsiya, muammoli-amaliy faoliyat, ijodiy erkinlik, yoshga muvofiqlik, tajriba va izlanish, hamkorlik, milliy-hayotiy kontekst hamda refleksiv baholash tamoyillari tahlil qilingan. Tasviriy san'at darslarida fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika komponentlarini o'zaro bog'lash imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. Shuningdek, dars jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish modeli va "Milliy naqsh konstruktori" amaliy topshirig'i misolida STEAM yondashuvini qo'llash usullari tavsiya etilgan.

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, tasviriy san'at, STEAM, fanlararo integratsiya, didaktik tamoyil, ijodkorlik, loyiha metodi, muammoli ta'lim, refleksiya, baholash.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ ИСКУССТВУ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ НА ОСНОВЕ STEAM-ПОДХОДА

Ибадуллаева Шахноза Ильхамовна,

Бухарский государственный педагогический институт

Доцент кафедры «Музыка и изобразительное искусство»,

доктор философии по педагогическим наукам (PhD)

shaxnozaibadullaeva23@gmail.com

Гуломова Шахруза Фахритдиновна,

Бухарский государственный педагогический институт

Магистрант 2-го курса кафедры «Музыка и изобразительное искусство»

Аннотация. В статье рассматриваются дидактические аспекты организации уроков изобразительного искусства в начальном образовании на основе STEAM-подхода. Анализируются принципы междисциплинарной интеграции, проблемно-практической деятельности, творческой свободы, возрастного соответствия, экспериментально-исследовательской деятельности, сотрудничества, национально-жизненного контекста и рефлексивного оценивания. Раскрываются возможности взаимосвязи компонентов науки, технологии, инженерии, искусства и математики на уроках изобразительного искусства. Также предлагаются поэтапная модель организации учебного процесса и способы применения STEAM-подхода на примере практического задания «Конструктор национального орнамента».

Ключевые слова: начальное образование, изобразительное искусство, STEAM, междисциплинарная интеграция, дидактический принцип, творчество, проектный метод, проблемное обучение, рефлексия, оценивание.

DIDACTIC PRINCIPLES OF TEACHING VISUAL ARTS IN PRIMARY EDUCATION THROUGH A STEAM APPROACH

Ibadullayeva Shakhnoza Ilxamovna,

Bukhara State Pedagogical Institute

Associate Professor of the Department of Music and Fine Arts,

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

shaxnozaibadullaeva23@gmail.com

Gulomova Shakhruza Fakhritdinovna,

Bukhara State Pedagogical Institute

Second-year Master's student at the Department of Music and Fine Arts

Abstract. The article examines the didactic aspects of organizing visual arts lessons in primary education through a STEAM approach. It discusses the principles of interdisciplinary integration, problem-based practical activities, creative freedom, age appropriateness, experimentation and inquiry, collaboration, national and real-life context, and reflective assessment. The possibilities of integrating science, technology, engineering, art, and mathematics components into visual arts lessons are presented. In addition, a step-by-step model for organizing the learning process and methods for applying the STEAM approach are proposed through the practical task “National Ornament Constructor.”

Keywords: primary education, visual arts, STEAM, interdisciplinary integration, didactic principle, creativity, project-based learning, problem-based learning, reflection, assessment.

Kirish. Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim o‘quvchidan faqat tayyor bilimni eslab qolishni emas, balki kuzatish, savol qo‘yish, g‘oya ilgari surish, tajriba o‘tkazish va yaratilgan mahsulotni asoslab berishni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan tasviriy san‘at darsi bolaning obrazli tafakkuri, hissiy munosabati va estetik didini rivojlantirish bilan birga, real muammoni ko‘rish hamda unga turli fanlar vositasida yechim topish imkonini beradi. STEAM yondashuvi fan, texnologiya, muhandislik, san‘at va matematikani yagona faoliyat doirasida bog‘lab, bunday imkoniyatni didaktik tizimga aylantiradi.

STEAM atamasidagi “A” komponenti san‘atni STEM fanlariga shunchaki bezak sifatida qo‘shishni anglatmaydi. U muammoni estetik idrok etish, ko‘p variantli fikrlash, shakl va mazmun uyg‘unligini topish, foydalanuvchi ehtiyojini his qilish hamda yechimni vizual tilda ifodalashni ta’minlaydi. Tadqiqotchilar STEAMni fanlar kesishmasidagi ijodiy muammo yechish jarayoni sifatida sharhlaydilar [4; 5; 7]. Demak, boshlang‘ich sinf tasviriy san‘atida STEAMning samarasi alohida fanlardan olingan ma’lumotlar soni bilan emas, ularning bitta badiiy-amaliy vazifani hal etishdagi mantiqiy birligi bilan belgilanadi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, amaliyotda integratsiya ko‘pincha darsda matematika yoki tabiatshunoslikka oid bir-ikki fakti eslatish bilan cheklanadi. Bunday tashqi bog‘lanish o‘quvchining faoliyat usulini o‘zgartirmaydi. Ikkinchi muammo - tayyor namunani ko‘chirishga ustunlik berilishi va bu holat ijodiy tanlov, tajriba va xatoni tuzatish imkonini kamaytiradi. Uchinchi muammo - natijani faqat chiroyli rasm mezonini bilan baholash bo‘lib, unda g‘oya, izlanish, fanlararo aloqani qo‘llash va refleksiya e’tibordan chetda qoladi. Boshlang‘ich ta’limda tasviriy san‘at darslarini STEAM yondashuvi asosida tashkil etish o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, kuzatuvchanligi va amaliy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunda tasviriy faoliyat fan, texnologiya, muhandislik va matematika elementlari bilan o‘zaro integratsiyalashib, o‘quvchining olgan bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llashiga imkon yaratadi. Shu jihatdan tasviriy san‘at darslarida STEAM yondashuvini qo‘llash muayyan didaktik tamoyillarga asoslanishi muhim hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. STEAM ta’limi va fanlararo integratsiya masalalari zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda muhim yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Ilmiy-metodik manbalarda STEAM yondashuvi o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘lash, ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarga mustaqil yechim topishga yo‘naltirish imkonini beruvchi integrativ yondashuv sifatida tavsiflanadi. N.A. Mirzayev boshlang‘ich ta’limda STEAM savodxonligini shakllantirishda fanlararo integratsiya va amaliy faoliyatning o‘rniga e’tibor qaratadi. Sh. Boyjigitov va S. Mo‘minova boshlang‘ich ta’limda STEAM texnologiyasidan foydalanish o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal etishi hamda jamoaviy faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlarini yoritgan. G. Pardayeva esa STEAM muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ fikrlashini rivojlantirishning metodik jihatlarini tadqiq etgan. Xorijiy tadqiqotchilardan G. Yakman va H. Lee STEAMning integrativ modelini, J.W. Bequette va

M.B. Bequette san’at va dizaynning STEM tarkibidagi o’rnini, C. Liao esa san’at integratsiyasining transdissiplinar xususiyatlarini asoslagan. Mazkur tadqiqotlar STEAMning umumiy pedagogik imkoniyatlarini keng yoritgan bo’lsa-da, boshlang’ich sinf tasviriy san’at darslarida uning didaktik tamoyillarini milliy badiiy materiallar bilan uyg’unlashtirish masalasi alohida metodik yondashuvni talab etadi. Boshlang’ich sinflarda tasviriy san’at darslarini STEAM yondashuvi asosida tashkil etishda o’quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, 3–4-sinflarda qisqa kuzatish va tadqiqotlar, sodda konstruksiyalash, tasviriy tajribalar, ijodiy topshiriqlar, jamoaviy muhokama hamda refleksiya jarayonlarini o’zaro uyg’unlashtirish ta’lim samaradorligini oshiradi. Bunday mashg’ulotlarda o’quvchi tayyor bilimni o’zlashtirish bilan cheklanmay, balki muammoni kuzatadi, yechim variantlarini izlaydi, eskiz yaratadi, tajriba o’tkazadi va yakuniy ijodiy mahsulotni taqdim etadi. STEAM yondashuviga asoslangan tasviriy san’at darsining muhim jihati san’atning boshqa fanlar bilan shunchaki mavzulararo bog’lanishi emas, balki ularning yagona ijodiy-amaliy faoliyat doirasida integratsiyalashuvidir. Masalan, o’quvchi badiiy yoki hayotiy muammoni tasviriy vositalar orqali hal qilish jarayonida matematika, tabiiy fanlar, texnologiya yoki muhandislikka oid bilimlardan foydalanishi mumkin. Bunda g’oyani eskiz orqali ifodalash, material va shakllarni tajribada sinab ko’rish, ijodiy mahsulot yaratish hamda o’z tanlovini asoslab berish o’quv faoliyatining o’zaro bog’liq bosqichlari sifatida namoyon bo’ladi.

Metodologiya. Maqolani tayyorlashda STEAM ta’limi, boshlang’ich ta’lim va tasviriy san’at metodikasiga oid mahalliy hamda xorijiy ilmiy manbalar tahlil qilindi, pedagogik qarashlar qiyoslandi va umumlashtirildi. Shuningdek, STEAM komponentlarini tasviriy san’at darslariga integratsiyalash imkoniyatlari metodik jihatdan tahlil qilindi.

Metodologik asos sifatida J. Deweyning tajriba orqali o’rganishga oid qarashlari [7], L.S. Vygotskiyning bolalar tasavvuri va ijodkorligini rivojlantirish haqidagi g’oyalari [6], G. Yakman va H. Leening STEAM ta’limiga oid yondashuvlari [8], J.W. Bequette va M.B. Bequettening STEM ta’limida san’at va dizaynning o’rniga doir qarashlari [9], shuningdek, STEAM ta’limining integrativ xususiyatlariga bag’ishlangan tadqiqotlar [10] asos qilib olindi. Mahalliy tadqiqotlarda boshlang’ich ta’limda STEAM texnologiyalaridan foydalanish, o’quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish va fanlararo integratsiyani tashkil etishga oid yondashuvlar [1–5] hamda UNESCOning madaniyat va san’at ta’limiga doir tavsiyalari [11] tahlil qilindi. Ushbu ilmiy-metodik qarashlarni umumlashtirish asosida boshlang’ich sinf tasviriy san’at darslarida STEAM yondashuvini amalga oshirishga xizmat qiluvchi didaktik tamoyillar tizimlashtirildi.

Tahlil natijasida STEAM asosidagi tasviriy san’at darsini tashkil etishning sakkizta o’zaro bog’liq didaktik tamoyili belgilandi. Ularning birgalikda qo’llanishi fanlararo mazmunni o’quvchi faoliyatiga aylantiradi.

1. Maqsadli fanlararo integratsiya tamoyili. Har bir STEAM komponenti dars maqsadiga xizmat qilishi lozim. Masalan, ranglarning issiq-sovuq xususiyatini o’rganish fan komponenti, simmetriya va takrorlanish matematika komponenti, shakl modulini tuzish muhandislik komponenti, raqamli dasturda variant yaratish texnologiya komponenti, kompozitsiya va badiiy ifoda esa san’at komponentidir. Komponentlar alohida topshiriqlar ko’rinishida emas, bitta mahsulotni yaratish jarayonida birlashadi.

2. Muammoli-amaliy yo’nalganlik tamoyili. Dars “nimani chizamiz?” savolidan ko’ra “qanday muammoni hal qilamiz?” savoli bilan boshlanadi. Masalan: “Kvadrat sirtga uzluksiz davom etadigan milliy naqshni qanday joylashtirish mumkin?” Muammo aniq cheklovlariga ega bo’lsa, o’quvchi tasodifiy rasm emas, asoslangan yechim ishlab chiqadi. Shu tariqa badiiy faoliyat kuzatish, taxmin qilish, sinash va tuzatish bilan boyiydi.

3. Ijodiy erkinlik va variantlilik tamoyili. STEAM topshirig’ida yagona namunaviy javob bo’lmaydi. O’qituvchi texnik shart va xavfsizlik chegarasini belgilaydi, ammo rang, modul,

ritm, material va kompozitsion yechim tanlovini o'quvchiga qoldiradi. Kamida ikki eskiz yaratish talabi bolani birinchi g'oyaga qaram bo'lib qolishdan saqlaydi va divergent fikrlashni rag'batlantiradi.

4. Yoshga muvofiqlik va bosqichlilik tamoyili. Boshlang'ich sinfda murakkab ilmiy tushuncha sodda kuzatish va qo'l bilan bajariladigan harakat orqali ochiladi. Vazifa ko'rish, taqqoslash, o'lchash, kesish, joylashtirish va izohlash kabi qisqa operatsiyalarga bo'linadi. Texnologiya vositasi maqsad emas, bajarilishi mumkin bo'lgan yordamchi vosita sifatida tanlanadi.

5. Tajriba va iterativ takomillashtirish tamoyili. Badiiy mahsulot bir urinishda yakunlanmaydi. O'quvchi eskiz yaratadi, sinov namunasi tayyorlaydi, mezonlar bo'yicha tekshiradi va qayta ishlaydi. Xato salbiy baho sababi emas, keyingi yechim uchun axborot sifatida talqin qilinadi. Bu muhandislik dizayni siklini tasviriyl faoliyatga tabiiy kiritadi.

6. Hamkorlik va kommunikativlik tamoyili. Juftlik yoki kichik guruhdagi ish vazifalarni shunchaki bo'lib olish bilan cheklanmaydi. O'quvchilar kuzatuvchi, g'oya muallifi, konstruktor, rang bo'yicha maslahatchi yoki taqdimotchi rollarini almashadilar. “Ikki yutuq va bir taklif” usuli orqali tengdosh fikri aniq va hurmatli shaklda bildiriladi.

7. Milliy va hayotiy kontekst tamoyili. STEAM mazmuni o'quvchiga yaqin bo'lgan buyum, me'moriy bezak, tabiat shakli yoki mahalliy hunarmandchilik namunasi bilan bog'lanadi. Milliy naqshni o'rganish uning tashqi ko'rinishini ko'chirish emas, balki ritm, simmetriya, rang uyg'unligi va ramziy ma'nosini anglashni talab qiladi. Bunda madaniy meros zamonaviy dizayn vazifasi bilan bog'lanadi.

8. Refleksiv va ko'p mezonli baholash tamoyili. Yakuniy baho mahsulotning estetik sifati bilan birga g'oyaning yangiligi, fanlararo bilimni qo'llash, texnik yechim, ish jarayonidagi hamkorlik va o'z fikrini izohlashni qamrab oladi. O'quvchi “Nimani bildim?”, “Qaysi sinov ish berdi?”, “Nimani o'zgartirdim?” savollariga javob berib, o'z o'rganish jarayonini anglaydi.

1-jadval. Tasviriyl san'at topshirig'ida STEAM komponentlarining vazifasi

Komponent	O'quv faoliyati	Kutiladigan natija
S - Science	Rang, yorug'lik, tabiiy shakl va material xususiyatini kuzatish	Kuzatuv va sabab-oqibatni izohlash
T - Technology	Raqamli tasvir, kamera yoki oddiy grafik vositadan maqsadli foydalanish	Variant yaratish va axborotni vizuallashtirish
E - Engineering	Talab va cheklovlar asosida konstruksiya tuzish, sinash, qayta ishlash	Barqaror va ishlaydigan yechim
A - Art	Kompozitsiya, rang, ritm va obraz orqali g'oyani ifodalash	Estetik va mazmunli badiiy mahsulot
M - Mathematics	Simmetriya, nisbat, geometrik shakl, o'lchov va takrorlanishni qo'llash	Aniqlik va tuzilish uyg'unligi

Taklif etilgan pedagogik model besh bosqichdan iborat bo'lib, uning har bir bosqichi o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini aniq belgilaydi.

2-jadval. STEAM asosidagi tasviriyl san'at darsining besh bosqichli modeli

Bosqich	O'qituvchi faoliyati	O'quvchi faoliyati	Oraliq natija
1. Muammoni ko'rish	Hayotiy vaziyat va savol beradi, cheklovlarni aniqlaydi	Kuzatadi, savol beradi, vazifani qayta ifodalaydi	Muammo va mezonlar

Bosqich	O'qituvchi faoliyati	O'quvchi faoliyati	Oraliq natija
2. Tadqiq etish	Manba, namuna va tajriba materialini tashkil qiladi	Taqqoslaydi, o'lchaydi, rang yoki materialni sinaydi	Dalil va xulosalar
3. G'oyani loyihalash	Eskiz, reja va rollar bo'yicha yo'naltiradi	Kamida ikki variant yaratib, birini asoslab tanlaydi	Tanlangan eskiz
4. Mahsulot yaratish	Jarayonni kuzatadi, xavfsizlik va vaqtni boshqaradi	Yaratadi, sinaydi, xatoni tuzatadi	Badiiy-amaliy mahsulot
5. Taqdimot va refleksiya	Mezon asosida savol va teskari aloqa beradi	Yechimini himoya qiladi, o'zini va tengdoshini baholaydi	Asoslangan xulosa

Muhokama. “Milliy naqsh konstruktoriga” topshirig'i 3-4-sinflar uchun mo'ljallangan. Muammo: 20×20 sm o'lchamdagi sovg'a qutisi qopqog'i uchun markazdan simmetrik, to'rt tomonga davom ettirish mumkin bo'lgan naqsh yaratish. Shartlar: naqshda kamida ikkita geometrik shakl, bitta o'simliksimon element, uch xil rang va takrorlanuvchi modul bo'lishi kerak. O'quvchilar Buxoro me'moriy bezaklari yoki amaliy san'at namunalari fotosuratlarini kuzatadi, simmetriya o'qini aniqlaydi va ranglar uyg'unligini muhokama qiladi.

Tadqiq etish bosqichida qog'ozni buklash orqali simmetriya tekshiriladi; rangli qog'oz bo'laklari turli fonda sinab ko'riladi; kvadrat sirt kataklarga bo'linib, modul o'lchami hisoblanadi. Loyihalashda har bir o'quvchi ikki kichik eskiz chizadi. Guruh a'zolari “shartga mosligi - o'qilishi - rang uyg'unligi” mezonlari bo'yicha variantlarni solishtiradi. Tanlangan eskiz qo'lda yoki mavjud imkoniyatga qarab oddiy grafik dasturda toza ishlanadi.

Topshiriqda Science rang va material xususiyatini kuzatishda; Technology raqamli variant yaratish yoki fotosurat bilan ishlashda; Engineering modulni joylashtirish, sinash va qayta tuzishda; Art kompozitsiya va badiiy ifodada; Mathematics simmetriya, geometrik shakl, o'lchov va ritmda namoyon bo'ladi. Yakunda o'quvchi: “Mening naqshim qanday davom etadi?”, “Qaysi matematik qoidadan foydalandim?”, “Sinovdan keyin nimani o'zgartirdim?” savollariga javob beradi.

Baholash 12 ballik analitik mezon asosida tashkil etilishi mumkin: g'oya va ijodkorlik - 0-3 ball; STEAM bilimlarini vazifaga mos qo'llash - 0-3 ball; kompozitsiya, rang va bajarilish sifati - 0-3 ball; izohlash, hamkorlik va refleksiya - 0-3 ball. Bunday mezon barcha ishlarni bitta “chiroyli” namuna bilan solishtirmaydi; har bir o'quvchining g'oyadan mahsulotgacha bo'lgan o'sishini ko'rsatadi.

Natija. Taklif etilgan tizimda tasviriy san'at integratsiyaning markaziy maydoni vazifasini bajaradi. Fan va matematika o'quvchiga shakl, rang, o'lchov va qonuniyatni tushunish uchun dalil beradi; muhandislik bu dalilni ishlaydigan konstruksiyaga aylantiradi; texnologiya izlash, sinash va taqdim etish imkoniyatini kengaytiradi; san'at esa barcha komponentlarni insoniy ma'no va estetik yaxlitlik bilan birlashtiradi. Shu sababli “A” komponenti oxirgi bezash bosqichi emas, muammoni qo'yishdan baholashgacha bo'lgan butun jarayonning mazmuniy asosi hisoblanadi.

Modelning samarali ishlashi uchun to'rtta pedagogik shart zarur. Birinchidan, topshiriq bitta dars vaqtida bajariladigan hajmda yoki aniq bosqichlarga bo'lingan kichik loyiha shaklida bo'lishi kerak. Ikkinchidan, material va texnologiya o'quvchining yoshiga, maktab imkoniyatiga va xavfsizlik talablariga mos tanlanadi. Uchinchidan, o'qituvchi tayyor yechimni namoyish etishdan oldin o'quvchining taxmin va eskiziga vaqt beradi. To'rtinchidan, baholash mezonlari ish boshlanishidan oldin sodda tilda tushuntiriladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun STEAM darsini rejalashtirishning amaliy algoritmi quyidagicha: o'quv dasturidagi badiiy maqsad aniqlanadi; unga mos hayotiy

muammo tanlanadi; zarur STEAM bog‘lanishlari ajratiladi; kuzatish yoki sinov rejalashtiriladi; mahsulotga qo‘yiladigan 3-4 ta shart belgilanadi; ikki variantli eskiz va qayta ishlash bosqichi kiritiladi; jarayon hamda natijani baholash mezonlari tuziladi. Algoritm ortiqcha fanlararo yuklamani kamaytirib, har bir komponentning vazifasini ko‘rinadigan qiladi.

Ushbu nazariy modelning chegarasi shundaki, u hozircha pedagogik loyihalash va manbalar tahlili asosida ishlab chiqilgan. Keyingi tadqiqotda modelni turli maktab sharoitlarida tajriba-sinovdan o‘tkazish, nazorat va tajriba guruhlarini natijalarini qiyoslash, o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, fanlararo bilimni ko‘chira olishi va refleksiya sifatidagi o‘zgarishlarni diagnostika qilish maqsadga muvofiq.

Tahlil natijasida boshlang‘ich sinf tasviriy san’at darslarini STEAM yondashuvi asosida tashkil etishga xizmat qiluvchi sakkizta didaktik tamoyil tizimlashtirildi. Ushbu tamoyillar asosida dars jarayonining “muammoni ko‘rish – tadqiq etish – g‘oyani loyihalash – mahsulot yaratish – taqdimot va refleksiya” ketma-ketligi taklif etildi.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda tasviriy san’atni STEAM yondashuvi asosida o‘qitish o‘quvchining badiiy, ilmiy va amaliy tafakkurini bir-biridan ajratmay rivojlantirish imkonini beradi. Biroq buning uchun fanlararo ma’lumotlarni mexanik qo‘shish yetarli emas. Integratsiya bitta muammoli vazifa, kuzatish va sinov, variantli eskiz, mahsulot yaratish, qayta ishlash hamda refleksiya orqali o‘quvchi faoliyatiga aylanishi lozim.

Tizimlashtirilgan didaktik tamoyillar o‘qituvchiga STEAM darsining mazmuni, usuli va baholashini o‘zaro muvofiqlashtirishga yordam beradi. Besh bosqichli model esa darsni aniq ketma-ketlikda loyihalash, o‘quvchiga ijodiy tanlov berish va xatodan o‘rganish uchun sharoit yaratadi. “Milliy naqsh konstrukturi” kabi topshiriqlar milliy badiiy merosni matematika, tabiatshunoslik, texnologiya va muhandislik tafakkuri bilan bog‘lash orqali mazmunli va hayotiy ta’limni ta’minlaydi.

Amaliyot uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

- har bir mavzuda barcha besh komponentni sun’iy ravishda kiritmasdan, maqsadga xizmat qiladigan bog‘lanishlarni tanlash;
- tayyor namuna nusxasidan ko‘ra muammo va mezonlarni taqdim etish;
- kamida ikki eskiz hamda qayta ishlash bosqichini talab qilish;
- baholashda g‘oya, jarayon, fanlararo qo‘llash va refleksiyaning hisobga olish;
- mahalliy san’at namunalaridan zamonaviy dizayn vazifasi sifatida foydalanish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirzayeva N.A. Boshlang‘ich ta’limda STEAM. – Chirchiq, 2024. – 192 b.
2. Pardayeva G. STEAM ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kreativ fikrlashga o‘rgatishning metodik asoslari // Science Shine International Scientific Journal.
3. Alimova D.X. Boshlang‘ich sinf darslarida STEAM ta’lim texnologiyasini qo‘llashning metodik ahamiyati // Modern Science and Research. – 2024.
4. Esonova U. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ qobiliyatlarini STEAM ta’lim yondashuvi asosida rivojlantirish. – 2025.
5. Boyjigitov Sh.A., Mo‘minova S.Y. Boshlang‘ich ta’limda STEAM ta’lim texnologiyasidan foydalanishning mohiyati // Yosh olimlar. – 2026. – J. 4, №45. – B. 31–33.
6. Vygotsky L.S. Imagination and Creativity in Childhood // Journal of Russian and East European Psychology. – 2004. – Vol. 42, No. 1. – P. 7–97.
7. Dewey J. Art as Experience. – New York: Minton, Balch & Company, 1934. – 355 p.
8. Yakman G., Lee H. Exploring the Exemplary STEAM Education in the U.S. as a Practical Educational Framework for Korea // Journal of the Korean Association for

- Science Education. – 2012. – Vol. 32, No. 6. – P. 1072–1086.
9. Bequette J.W., Bequette M.B. A Place for Art and Design Education in the STEM Conversation // Art Education. – 2012. – Vol. 65, No. 2. – P. 40–47.
 10. Perignat E., Katz-Buonincontro J. STEAM in Practice and Research: An Integrative Literature Review // Thinking Skills and Creativity. – 2019. – Vol. 31. – P. 31–43.
 11. UNESCO. UNESCO Framework for Culture and Arts Education. – Paris: UNESCO, 2024.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TASVIRIY SAN'AT DARSLARINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASI

Ibadullayeva Shaxnoza Ilxamovna

Buxoro davlat pedagogika instituti

Musiqa va tasviriy san'at kafedrası dotsenti, p.f.f.d(PhD)

shaxnozaibadullaeva23@gmail.com

Boymuradova Tursuntosh Ilhom qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

Musiqa va tasviriy san'at kafedrası 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinflarda tasviriy san'at darslarini integrativ yondashuv asosida tashkil etishning metodik jihatlari yoritilgan. Tasviriy san'at mazmunini tabiatshunoslik, matematika, ona tili va texnologiyaga oid bilimlar bilan o'zaro bog'lash imkoniyatlari tahlil qilingan. Fanlararo bog'lanishlarni tanlashda tasviriy san'atning badiiy maqsadini saqlash, kuzatish va tahlilni ijodiy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, muammoli hamda ko'p yechimli topshiriqlardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilgan. Integrativ darsni tashkil etishning metodik usullari "Bargdan dekorativ kompozitsiya" topshirig'i misolida ochib berilgan. Shuningdek, o'quvchilarning ijodiy faoliyati va badiiy natijasini baholashga doir metodik tavsiyalar keltirilgan.

Tayanch so'zlar: integrativ yondashuv, tasviriy san'at, boshlang'ich ta'lim, fanlararo aloqa, metodik tizim, ijodiy faoliyat, badiiy topshiriq, refleksiya, baholash.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Ибадуллаева Шахноза Ильхамовна,

Бухарский государственный педагогический институт

Доцент кафедры «Музыка и изобразительное искусство»,

доктор философии по педагогическим наукам (PhD)

shaxnozaibadullaeva23@gmail.com

Боймурадова Турсунтош Илхом кизи

Бухарский государственный педагогический институт

Магистрант 2-го курса кафедры «Музыка и изобразительное искусство»

Аннотация. В статье рассматриваются методические аспекты организации уроков изобразительного искусства в начальных классах на основе интегративного подхода. Анализируются возможности взаимосвязи содержания изобразительного искусства со знаниями в области естествознания, математики, родного языка и технологии. Особое внимание уделяется сохранению художественной направленности урока при выборе межпредметных связей, сочетанию наблюдения и анализа с творческой деятельностью, а также использованию проблемных заданий, предполагающих различные варианты решения. Методические приемы организации интегративного урока раскрываются на примере задания «Декоративная композиция из листа». Также представлены методические рекомендации по оцениванию творческой деятельности учащихся и результатов их художественной работы.

Ключевые слова: интегративный подход, изобразительное искусство, начальное образование, межпредметная связь, методическая система, творческая деятельность, художественное задание, рефлексия, оценивание.

METHODOLOGY FOR ORGANIZING VISUAL ARTS LESSONS IN PRIMARY CLASSES THROUGH AN INTEGRATIVE APPROACH

Ibadullayeva Shakhnoza Ilkhamovna

Bukhara State Pedagogical Institute

Associate Professor of the Department of Music and Fine Arts,
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
shaxnozaibadullaeva23@gmail.com

Boymuradova Tursuntosh Ilkhom kizi

Bukhara State Pedagogical Institute

Second-year Master's student at the Department of Music and Fine Arts

Abstract. The article examines methodological aspects of organizing visual arts lessons in primary classes through an integrative approach. It analyzes the possibilities of connecting visual arts content with knowledge from natural science, mathematics, the native language, and technology. Particular attention is given to maintaining the artistic focus of visual arts lessons when selecting interdisciplinary connections, combining observation and analysis with creative activities, and using problem-based tasks that allow for multiple solutions. Methods for organizing an integrative lesson are illustrated through the task “Decorative Composition Based on a Leaf.” The article also provides methodological recommendations for assessing pupils’ creative activities and the outcomes of their artistic work.

Keywords: integrative approach, visual arts, primary education, interdisciplinary connection, methodological system, creative activity, artistic task, reflection, assessment.

Kirish. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchi atrof-muhitdagi voqea va hodisalarni alohida fanlarga ajratilgan holda emas, balki o‘zaro bog‘liq va yaxlit tarzda idrok etadi. Tabiatdagi rang va shakllar, me‘moriy inshootlar, milliy naqshlar hamda kundalik buyumlar uning tasavvurida estetik, matematik, tabiiy va ijtimoiy mazmun bilan birgalikda namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan tasviriy san‘at darslari o‘quvchining nafaqat tasvirlash ko‘nikmalarini shakllantirish, balki turli fanlardan egallagan bilimlarini kuzatish, tahlil qilish va ijodiy faoliyatda qo‘llash imkonini berishi bilan ham ahamiyatlidir.

Tasviriy san‘at fanining mazmuni boshqa o‘quv fanlari bilan tabiiy bog‘lanish imkoniyatiga ega. Jumladan, rang va uning tabiatdagi o‘zgarishlarini o‘rganish tabiatshunoslik, shakl, nisbat, simmetriya va fazoviy munosabatlarni anglash matematika, me‘moriy hamda amaliy san‘at namunalarini o‘rganish tarix va texnologiya, badiiy obrazni tavsiflash va unga munosabat bildirish esa ona tili bilan bog‘liq bilimlarni faollashtiradi. Bunday aloqalar o‘quvchining bir fan doirasida egallagan bilimini boshqa faoliyatga ko‘chirishga va undan yangi badiiy yechim yaratishda foydalanishga yordam beradi.

Integrativ yondashuvda turli fanlarga oid ma’lumotlarni bir mavzu doirasida shunchaki jamlash yetarli emas. Muhimi, tanlangan bilim va faoliyat usullarining muayyan badiiy vazifani bajarishga xizmat qilishidir. Masalan, o‘quvchi bargni tasvirlash jarayonida uning tabiiy tuzilishini kuzatishi, simmetriyasini aniqlashi, shaklini soddalashtirishi va shu asosda dekorativ obraz yaratishi mumkin. Bunday faoliyatda tabiatshunoslik va matematikaga oid bilimlar mustaqil maqsadga aylanmaydi, aksincha, tasviriy san‘atga oid ijodiy vazifani hal qilish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, fanlararo bog‘lanishlardan me‘yoridan ortiq yoki sun‘iy foydalanish tasviriy san‘at darsining badiiy mazmunini susaytirishi mumkin.

Darsning asosiy e’tibori rang, shakl, kompozitsiya, ritm, obraz va badiiy ifoda vositalaridan chetlashib, qo‘shimcha ma’lumotlarni o‘zlashtirishga qaratilib qolishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun integrativ darsda boshqa fanlarga oid mazmunni tanlash uning hajmi bilan emas, balki badiiy vazifani bajarish uchun zarurligi bilan belgilanishi maqsadga muvofiq. Boshlang‘ich sinflarda tasviriy san‘atni integrativ asosda tashkil etish shu tariqa fanlararo bilimlarni tanlash, ularni badiiy-amaliy faoliyatga tatbiq etish, o‘quvchiga mustaqil ijodiy yechim izlash imkonini yaratish hamda bajarilgan ishni tahlil qilish kabi o‘zaro bog‘liq metodik masalalarni yuzaga keltiradi. Mazkur masalalarning metodik yechimini yoritish

tasviriy san’at darslarining mazmunini boyitish va o’quvchilarning turli fanlardan egallagan bilimlarini ijodiy faoliyatda qo’llash imkoniyatlarini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. Integrativ ta’lim masalasi pedagogik tadqiqotlarda o’quv fanlari o’rtasidagi bog’lanishni ta’minlash, bilimlarni yaxlit holda o’zlashtirish hamda ularni turli faoliyatlarda qo’llash bilan bog’liq holda o’rganilgan. R.A. Mavlonova va N.H. Rahmonqulova boshlang’ich ta’limda integratsiyaning ahamiyatini yoritib, turli fanlarga oid bilimlarni o’zaro bog’lash o’quvchilarda borliq haqidagi yaxlit tasavvurni shakllantirishga xizmat qilishini ta’kidlaydi [1].

Tasviriy san’atni o’qitish metodikasida fanlararo bog’lanish o’quvchining kuzatish, idrok etish, tasavvur qilish va ijodiy faoliyatini rivojlantirish bilan bevosita bog’liq. B.N. Oripov tasviriy san’at ta’limida o’quvchilarning ko’rish va kuzatish qobiliyatlarini rivojlantirish, tasviriy faoliyat orqali ularning tafakkuri va tasavvurini shakllantirish masalalariga e’tibor qaratadi [2]. Bu jihatlar integrativ darsda boshqa fanlardan olingan bilimlarni badiiy faoliyat bilan bog’lash uchun metodik asos bo’lib xizmat qiladi.

Xorijiy tadqiqotlarda san’at va integrativ ta’lim masalalari turli nuqtayi nazardan o’rganilgan. J. Dewey san’atni insonning tajribasi va atrof-muhit bilan o’zaro munosabatiga bog’liq yaxlit faoliyat sifatida talqin qiladi [3]. E.W. Eisner esa san’at ta’limining kuzatish, talqin qilish, fikrlash va bir muammoning turli yechimlarini izlashdagi imkoniyatlariga alohida e’tibor qaratadi [4]. Ushbu qarashlar tasviriy san’at darsida o’quvchining tayyor namunani takrorlashidan ko’ra, kuzatish va mustaqil badiiy yechim topishga yo’naltirilishi muhimligini ko’rsatadi.

J.A. Beane integrativ ta’lim mazmunini alohida fanlarga oid bilimlarni oddiy birlashtirishdan ko’ra, ularni o’quvchi uchun ahamiyatli bo’lgan muammo va mavzular atrofida o’zaro bog’lash nuqtayi nazaridan ko’rib chiqadi [5]. San’at integratsiyasi masalasini o’rgangan L. Bresler san’atning boshqa fanlar bilan o’zaro munosabatining turli shakllarini tavsiflab, integratsiyaning ta’lim jarayonidagi o’rnini tahlil qilgan [6]. J. Marshall esa san’atga asoslangan ta’limda fanlararo va transdissiplinar bog’lanishlar o’quvchilarning turli sohalarga oid bilimlarni o’zaro aloqador holda anglashiga imkon berishini yoritadi [7].

Mazkur ilmiy-metodik qarashlarning tahlili integrativ yondashuvni tasviriy san’at darsiga boshqa fanlardan qo’shimcha ma’lumot kiritish sifatida tushunish yetarli emasligini ko’rsatadi. Boshlang’ich sinflarda fanlararo bilim o’quvchining kuzatishi, taqqoslashi, shakl, rang va nisbat xususiyatlarini anglashi hamda ular asosida mustaqil badiiy yechim yaratishiga xizmat qilishi lozim. Shu sababli tasviriy san’at darslarida integratsiyaning metodik mazmunini fanlararo bilimni tanlash – uni badiiy faoliyatda qo’llash – ijodiy natijani yaratish va baholash o’rtasidagi bog’liqlik asosida ko’rib chiqish maqsadga muvofiq.

Metodologiya. Tadqiqotda boshlang’ich sinflarda tasviriy san’at darslarini integrativ yondashuv asosida tashkil etishning metodik jihatlarini o’rganishda ilmiy-pedagogik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, pedagogik kuzatish hamda metodik topshiriqlarni tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Integrativ yondashuvni tahlil qilishda fanlararo bilimlarning badiiy vazifaga mosligi, ularning o’quvchining amaliy-ijodiy faoliyatiga tatbiq etilishi va yakuniy badiiy natijada namoyon bo’lishi asosiy mezon sifatida olindi.

Tadqiqot doirasida integratsiya turli fanlarga oid ma’lumotlarni bitta mavzu doirasida jamlash sifatida emas, balki o’quvchining avval egallagan bilim va tajribasidan badiiy muammoni anglash va ijodiy yechim topishda foydalanish jarayoni sifatida qaraldi. Bunda tasviriy san’at darsining badiiy maqsadi yetakchi o’rinda saqlanib, tabiatshunoslik, matematika, ona tili va texnologiyaga oid bilimlarning rang, shakl, nisbat, simmetriya, ritm, kompozitsiya va obraz kabi tasviriy san’at tushunchalarini o’zlashtirishga qay darajada xizmat qilishi e’tiborga olindi.

1-jadval. Tasviriy san’at darsida integratsiyaning metodik darajalari

Integratsiya darajasi	Asosiy savol	O‘qituvchi harakati	O‘quvchi natijasi
Mazmuniy	Qaysi bilimlar badiiy vazifani ochadi?	Yetakchi tushuncha va zarur fanlararo bog‘lanishni tanlaydi	Hodisani yaxlit tushunadi
Faoliyatli	Qaysi amallar orqali bilim qo‘llanadi?	Kuzatish, tajriba, eskiz va ijodiy ishni ketma-ket tashkil etadi	Bilimni amaliy vaziyatga ko‘chiradi
Natijaviy	Yaxlit natija nimada ko‘rinadi?	Jarayon va mahsulot uchun mezonlarni belgilaydi	Badiiy mahsulotini asoslab taqdim etadi

Integrativ faoliyatni metodik jihatdan tahlil qilishda uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalish — mazmuniy, faoliyatli va natijaviy integratsiya asos qilib olindi. Mazmuniy yo‘nalishda badiiy vazifani ochib berishga xizmat qiluvchi fanlararo bilimlarni tanlash; faoliyatli yo‘nalishda ushbu bilimlarni kuzatish, taqqoslash, tajriba, eskiz va ijodiy ish jarayonida qo‘llash; natijaviy yo‘nalishda esa egallangan bilim va amaliy harakatlarning yaratilgan badiiy mahsulot hamda uning izohida namoyon bo‘lishi tahlil qilindi.

Muhokama. Integrativ yondashuv asosida tasviriy san’at darsini tashkil etishda fanlararo bog‘lanishning mavjudligi emas, balki uning badiiy vazifaga qay darajada xizmat qilishi muhim hisoblanadi. Bir mavzu doirasida bir nechta fanlarga oid ma’lumotlarni jamlash darsni o‘z-o‘zidan integrativ mazmunga ega qilmaydi. Fanlararo bilim o‘quvchini kuzatishga, muhim belgilarni ajratishga, taqqoslashga va shu asosda mustaqil badiiy yechim yaratishga olib kelgandagina integratsiya amaliy ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san’at darsida integratsiyaning tashkil etishda badiiy maqsadning yetakchiligi saqlanishi zarur. Masalan, “Me’moriy manzara” mavzusida geometrik shakllar, nisbat va perspektivaga oid matematik bilimlardan foydalanish tasvirni to‘g‘ri qurishga yordam beradi. Biroq matematika mazmunining batafsil tushuntirilishi tasviriy faoliyat uchun ajratilgan vaqtni kamaytirishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi boshqa fanlardan olinadigan ma’lumotlarni ularning hajmiga ko‘ra emas, balki badiiy vazifani bajarish uchun zarurligiga ko‘ra tanlashi lozim. Integrativ yondashuv o‘quvchining faoliyatini ham o‘zgartiradi. An’anaviy reproduktiv topshiriqda o‘quvchi ko‘rsatilgan namunani takrorlashga harakat qilsa, integrativ topshiriqda kuzatilgan hodisa yoki obyekt asosida o‘z yechimini izlaydi. Masalan, “Daraxt rasmini namunaga qarab chizing” topshirig‘i o‘rniga “Shamolli kun taassurotini chiziq, rang va shakl orqali qanday ifodalash mumkin?” kabi muammoli savol berilishi o‘quvchini tabiat hodisasini kuzatish, uning xarakterli belgilarini aniqlash va tegishli tasviriy vositalarni mustaqil tanlashga undaydi. Bunda fanlararo bilim tayyor javob sifatida emas, ijodiy qaror qabul qilish vositasi sifatida qo‘llanadi. Integrativ darsda kuzatish, taqqoslash, evristik suhbat, kichik tajriba, eskiz yaratish, ijodiy ish va refleksiya kabi metodlarning o‘zaro bog‘lanishi alohida ahamiyatga ega. Ushbu metodlarning har biri muayyan vazifani bajaradi: kuzatish obyektning xarakterli xususiyatlarini aniqlashga, taqqoslash o‘xshash va farqli belgilarni ajratishga, tajriba rang, shakl yoki materialning turli imkoniyatlarini sinashga, eskiz esa yakuniy kompozitsiyadan oldin bir nechta yechimni ko‘rib chiqishga yordam beradi. Shu tariqa o‘quvchi tayyor namunani takrorlashdan asta-sekin mustaqil badiiy izlanishga o‘tadi. Integrativ yondashuvni amaliyotga tatbiq etishda fanlararo mazmunni tanlashning o‘zi yetarli emas. Tanlangan bilim o‘quvchining badiiy izlanishiga olib keladigan faoliyatlar bilan bog‘lanishi zarur. Shu nuqtayi nazardan integrativ tasviriy san’at darsida o‘quv faoliyatini muammoni anglashdan boshlab mustaqil ijodiy yechim yaratish va o‘z faoliyatini tahlil qilishgacha bo‘lgan o‘zaro bog‘liq jarayon sifatida tashkil etish mumkin.

2-jadval. Integrativ tasviriy san’at darsining bosqichli modeli

Bosqich	Metodik vazifa	O‘quvchi faoliyati	Natija
1. Muammo va motivatsiya	Hayotiy-badiiy vaziyatni savol shaklida qo‘yish	Kuzatadi, taxmin qiladi, savol beradi	Anglangan ijodiy muammo
2. Fanlararo izlanish	Zarur bilim, obyekt va manbalarni tanlash	Taqqoslaydi, o‘lchaydi, tavsiflaydi	Tayanch bilim va dalil
3. Badiiy tajriba	Material, rang yoki shakl bilan qisqa sinov o‘tkazish	Variantlarni sinaydi, xulosa chiqaradi	Texnik va ifodaviy topilma
4. Ijodiy mahsulot	Eskizdan yakuniy ishga o‘tishni boshqarish	Individual yoki guruhli mahsulot yaratadi	Yaxlit badiiy yechim
5. Taqdimot va refleksiya	Mezon asosida teskari aloqa tashkil etish	Ishini izohlaydi, o‘zini baholaydi	Anglangan natija va keyingi vazifa

Natija. Tahlillar natijasida boshlang‘ich sinf tasviriy san’at darslarida integrativ yondashuvni tashkil etishda fanlararo bilimlarning miqdori emas, balki ularning badiiy vazifa bilan mazmunan bog‘lanishi muhim ekanligi aniqlandi. Tasviriy san’atga boshqa fanlar mazmunini kiritishda rang, shakl, nisbat, ritm, kompozitsiya va obraz kabi badiiy tushunchalar yetakchi o‘rinda saqlanishi, fanlararo bilimlar esa o‘quvchining ushbu tushunchalarni chuqurroq anglashiga va ijodiy faoliyatda qo‘llashiga xizmat qilishi lozim. Integrativ faoliyatni mazmuniy, faoliyatli va natijaviy yo‘nalishlarda ko‘rib chiqish ularning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatdi. Mazmuniy yo‘nalishda o‘quvchi uchun zarur fanlararo bilim tanlansa, faoliyatli yo‘nalishda ushbu bilim kuzatish, taqqoslash, tajriba, eskiz va ijodiy izlanish orqali amaliyotga ko‘chiriladi. Natijaviy yo‘nalishda esa o‘quvchining egallagan bilimlari mustaqil badiiy yechim, yaratilgan mahsulot va uni izohlash jarayonida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan integrativ darsning natijasi faqat tayyor rasm yoki buyum bilan emas, balki unga olib kelgan ijodiy jarayon bilan ham belgilanadi.

“Bargdan dekorativ kompozitsiya” topshirig‘i tahlili fanlararo bilimlarni badiiy faoliyatga tabiiy ravishda bog‘lash imkoniyatini ko‘rsatdi. Bargning tuzilishi, konturi va rang xususiyatlarini kuzatish, simmetriya va nisbatni aniqlash o‘quvchiga tabiiy shaklning muhim belgilarini ajratishga yordam beradi. Ushbu belgilarni soddalashtirish, stilizatsiya qilish, turli rang va kompozitsion variantlarni sinab ko‘rish esa olingan bilimning yangi badiiy yechimga aylanishini ta’minlaydi. Bunda o‘quvchining tayyor namunani takrorlashi emas, kuzatilgan obyekt asosida individual yechim yaratishi asosiy natija sifatida qaraladi. Integrativ topshiriqlarda baholash mazmuni ham kengayadi. Faqat yakuniy ishning tashqi ko‘rinishi yoki texnik bajarilishini baholash o‘quvchining izlanish jarayonini to‘liq aks ettirmaydi. Shu sababli kuzatish va fanlararo bog‘lanish, g‘oya va variantlilik, badiiy yechim hamda refleksiya integrativ badiiy-ijodiy faoliyatni baholashning asosiy mezonlari sifatida belgilandi (3-jadval).

3-jadval. Integrativ ijodiy faoliyatni baholash mezonlari

Mezon	3 ball	2 ball	1 ball
Kuzatish va bog‘lanish	Muhim belgini aniqlab, fanlararo bilimni o‘rinli qo‘llaydi	Belgini aniqlaydi, ammo bog‘lanishni qisman izohlaydi	Belgini umumiy ko‘rsatadi, bog‘lanish noaniq
G‘oya va	Bir necha variant	Ikki variant yaratadi,	Bitta tayyor yechim

Mezon	3 ball	2 ball	1 ball
variantlilik	yaratib, tanlovini asoslaydi	izohi qisqa	bilan cheklanadi
Badiiy yechim	Kompozitsiya, rang va texnika mazmunga uyg'un	Asosiy vositalar mos, ayrim kamchilik bor	Vositalar tasodifiy yoki tugallanmagan
Refleksiya	Jarayon, o'zgarish va natijani aniq tahlil qiladi	Natijani izohlaydi, jarayon tahlili qisqa	Faqat yoqdi-yoqmadi darajasida javob beradi

Xulosa. Boshlang'ich sinflarda tasviriy san'at darslarini integrativ yondashuv asosida tashkil etish o'quvchilarning turli fanlardan egallagan bilimlarini badiiy faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi. Bunda integratsiyaning mazmuni darsga ko'proq fanlarni jalb etish bilan emas, balki tanlangan fanlararo bilimlarning muayyan badiiy vazifani anglash va hal etishga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Tahlillar integrativ darsda tasviriy san'atning asosiy maqsadini saqlash, fanlararo bog'lanishlarni mavzuga muvofiq tanlash, kuzatish va tahlilni badiiy izlanish bilan uyg'unlashtirish hamda o'quvchiga mustaqil ijodiy yechim topish imkonini berish muhimligini ko'rsatdi.

Mazmuniy, faoliyatli va natijaviy yo'nalishlarning o'zaro bog'lanishi esa fanlararo bilimning badiiy mahsulot yaratish jarayoniga izchil tatbiq etilishiga xizmat qiladi. Integrativ topshiriqlarni tashkil etishda tayyor namunani takrorlashdan ko'ra, o'quvchini kuzatish, taqqoslash, bir nechta variant yaratish va ular orasidan maqsadga muvofiq badiiy yechimni tanlashga yo'naltirish maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, baholashda faqat yakuniy ishning texnik va estetik sifati emas, balki fanlararo bog'lanishni anglash, g'oya va variantlilik, badiiy vositalardan foydalanish hamda refleksiya jarayonini ham hisobga olish zarur. Shunday qilib, integrativ yondashuv tasviriy san'at darsining mustaqil badiiy mazmunini saqlagan holda o'quvchining avvalgi bilim va tajribasini yangi ijodiy vaziyatda qo'llashiga sharoit yaratadi. Mazkur yondashuvdan foydalanishda fanlararo bilim – badiiy izlanish – ijodiy yechim – refleksiya o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash boshlang'ich sinf tasviriy san'at darslarini metodik jihatdan mazmunli tashkil etishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2009. – 192 b.
2. Oripov B.N. Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2004. – 176 b.
3. Dewey J. Art as Experience. – New York: Minton, Balch & Company, 1934. – 355 p.
 Eisner E.W. The Arts and the Creation of Mind. – New Haven: Yale University Press, 2002. – 258 p.
4. Beane J.A. Curriculum Integration: Designing the Core of Democratic Education. – New York: Teachers College Press, 1997. – 122 p.
5. Bresler L. The Subservient, Co-Equal, Affective, and Social Integration Styles and Their Implications for the Arts // Arts Education Policy Review. – 1995. – Vol. 96, No. 5. – P. 31–37. – DOI: 10.1080/10632913.1995.9934564.
6. Marshall J. Transdisciplinarity and Art Integration: Toward a New Understanding of Art-Based Learning Across the Curriculum // Studies in Art Education. – 2014. – Vol. 55, No. 2. – P. 104–127. – DOI: 10.1080/00393541.2014.11518922.
7. Marshall J. Transdisciplinarity and Art Integration: Toward a New Understanding of Art-Based Learning Across the Curriculum // Studies in Art Education. – 2014. – Vol. 55, No. 2. – P. 104–127. – DOI: 10.1080/00393541.2014.11518922.

FORMATIV BAHOLASHNING “360 DARAJA” MODEL: INGLIZ TILI DARSLARIDA O‘Z-O‘ZINI, O‘ZARO VA O‘QITUVCHI TOMONIDAN BAHOLASHNI INTEGRATSIYA QILISH METODIKASI

Xoldorova Shahlo Shuhratjon qizi,

+998884774599

xoldorovashaxloxon11@gmail.com

Namangan davlat texnika universiteti

“Xorijiy tillar” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. An’anaviy ta’lim jarayonida ingliz tilini o‘qitishda asosan o‘qituvchi markazlashtirilgan summativ (yakuniy) baholash tizimi ustunlik qilib, u ko‘pincha o‘quvchining shaxsiy rivojlanish dinamikasini hisobga olmaydi. Ushbu maqolada chet tili (EFL) sinflarida formativ (shakllantiruvchi) baholashning innovatsion “360 daraja” modeli taklif etiladi va uning metodik samaradorligi empirik jihatdan asoslanadi. Mazkur model o‘z-o‘zini baholash (self-assessment), o‘zaro baholash (peer-assessment) va o‘qituvchi bahosini yagona metakognitiv tizimga birlashtiradi. 14 hafta davomida o‘tkazilgan kvazi-eksperimental tadqiqotda 80 nafar (40 ta nazorat va 40 ta eksperimental guruh) o‘rta darajadagi (B1-B2) universitet talabalari ishtirok etdi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, “360 daraja” modeli qo‘llanilgan eksperimental guruhda o‘quvchi avtonomiyasi, baholash savodxonligi (assessment literacy) va kommunikativ kompetensiya ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan statistik jihatdan yuqori ($p < 0.05$) o‘shishni namoyon etdi. Bundan tashqari, ko‘p manbali teskari aloqa (multi-source feedback) o‘quvchilardagi baholash oldidagi xavotirni (assessment anxiety) sezilarli darajada kamaytirdi. Tadqiqot xulosasi shuni ko‘rsatadiki, baholashni bir tomonlama nazoratdan hamkorlikdagi o‘rganish jarayoniga aylantirish o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Kalit so‘zlar: formativ baholash, “360 daraja” modeli, o‘z-o‘zini baholash, o‘zaro baholash, metakognitsiya, ingliz tili metodikasi, o‘quvchi avtonomiyasi, baholash savodxonligi.

THE “360-DEGREE” MODEL OF FORMATIVE ASSESSMENT: METHODOLOGY OF INTEGRATING SELF, PEER, AND TEACHER ASSESSMENT IN ENGLISH LANGUAGE LESSONS

Xoldorova Shahlo Shuhratjon qizi,

Namangan State Technical University

Lecturer, “Foreign Languages” department

+998 88 477 45 99

Email: xoldorovashaxloxon11@gmail.com

Abstract. In traditional educational settings, English language teaching is predominantly dominated by teacher-centered summative assessment systems, which often fail to account for the individual developmental dynamics of learners. This article proposes an innovative “360-degree” formative assessment model for English as a Foreign Language (EFL) classrooms and empirically substantiates its methodological efficacy. This model integrates self-assessment, peer-assessment, and teacher evaluation into a unified metacognitive framework. A quasi-experimental study conducted over a 14-week period involved 80 intermediate-level (B1-B2) university students, divided equally into control ($n=40$) and experimental ($n=40$) groups. The research results indicated that the experimental group, utilizing the “360-degree” model, demonstrated statistically significant improvements ($p < 0.05$) in learner autonomy, assessment literacy, and communicative competence compared to the control group. Furthermore, the implementation of multi-source feedback significantly reduced assessment anxiety among learners. The study concludes that

transforming assessment from a unilateral control mechanism into a collaborative learning process fosters the development of critical thinking and self-regulation skills in students.

Keywords: formative assessment, “360-degree” model, self-assessment, peer-assessment, metacognition, EFL methodology, learner autonomy, assessment literacy.

**МОДЕЛЬ ФОРМИРУЮЩЕГО ОЦЕНИВАНИЯ «360 ГРАДУСОВ»:
МЕТОДИКА ИНТЕГРАЦИИ САМООЦЕНИВАНИЯ, ВЗАИМООЦЕНИВАНИЯ
И ОЦЕНИВАНИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЕМ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

Холдорова Шахло Шухратжон кизи,

Наманганский государственный технический университет

Преподаватель кафедры “Иностранные языки”

Телефон: +998 88 477 45 99

Электронная почта: xoldorovashaxloxon11@gmail.com

Аннотация. В традиционном образовательном процессе обучение английскому языку преимущественно опирается на учитель-центрированную систему суммативного (итогового) оценивания, которая часто не учитывает индивидуальную динамику личностного развития учащегося. В данной статье предлагается инновационная модель «360 градусов» формативного (формирующего) оценивания на занятиях по английскому как иностранному языку (EFL), а также эмпирически обосновывается ее методическая эффективность. Данная модель интегрирует самооценивание (self-assessment), взаимное оценивание (peer-assessment) и оценку преподавателя в единую метакогнитивную систему. В квазиэкспериментальном исследовании, проведенном в течение 14 недель, приняли участие 80 студентов университетов со средним уровнем владения языком (B1-B2), разделенных на контрольную (n=40) и экспериментальную (n=40) группы. Результаты исследования показали, что в экспериментальной группе, применявшей модель «360 градусов», показатели учебной автономии, оценочной грамотности (assessment literacy) и коммуникативной компетенции продемонстрировали статистически значимый рост ($p < 0.05$) по сравнению с контрольной группой. Кроме того, использование многоканальной обратной связи (multi-source feedback) позволило существенно снизить уровень тревожности перед оцениванием (assessment anxiety) у учащихся. В заключение исследования делается вывод о том, что преобразование оценивания из одностороннего механизма контроля в процесс совместного обучения способствует формированию у учащихся навыков критического мышления и саморегуляции.

Ключевые слова: формативное оценивание, модель «360 градусов», самооценивание, взаимное оценивание, метакогнития, методика преподавания английского языка, учебная автономия, оценочная грамотность.

Kirish. Zamonaviy lingvodidaktikada baholash tushunchasi “o’lchov va nazorat” (assessment of learning) paradigmasidan “o’rganish vositasi sifatida baholash” (assessment for learning) paradigmasiga o’tmoqda (Black and Wiliam, 2018). Ingliz tilini chet tili sifatida o’qitish (EFL) jarayonida til ko’nikmalarini (listening, speaking, reading, writing) shakllantirish uzluksiz teskari aloqa (feedback), refleksiya va tuzatishlarni talab qiladi. Biroq, amaliyotda o’qituvchilar ko’pincha vaqt tanqisligi va katta guruhlar sababli faqat bir tomonlama — o’qituvchidan o’quvchiga qarab yo’naltirilgan summativ testlarga tayanishga majbur bo’lmoqdalar (Brown and Abeywickrama, 2019).

Bunday yondashuvning asosiy kamchiligi shundaki, o’quvchi baholash jarayonida passiv ob’ekt rolini o’ynaydi. U o’z xatolarining sababini tahlil qilmaydi, faqat yakuniy ballni qabul qiladi. Bu holat o’quvchida "o’rganishga bo’lgan ichki motivatsiya"ni emas, balki "baho olishga bo’lgan tashqi intilishni" shakllantiradi. Shu bilan birga, o’quvchilarda

baholash mezonlarini tushunish (baholash savodxonligi) va o'z bilimini mustaqil tahlil qilish (metakognitsiya) ko'nikmalari rivojlanmay qoladi.

Ushbu muammoni hal qilish maqsadida, menejment va psixologiyada keng qo'llaniladigan “360 daraja teskari aloqa” (360-degree feedback) konsepsiyasi pedagogikaga adaptatsiya qilindi. Tashkiliy psixologiyada xodimning faoliyati uning rahbari, hamkasblari, qo'l ostidagilari va o'zining hisobotlari asosida har tomonlama baholanadi (Bracken and Rose, 2011). Bizning tadqiqotimizda bu konsepsiya ingliz tili darslariga tatbiq etilib, “360 daraja formativ baholash modeli” ishlab chiqildi. Ushbu modelda o'quvchining og'zaki yoki yozma nutqi uchta mustaqil, ammo o'zaro bog'liq manba tomonidan yagona mezonlar (rubrikalar) asosida baholanadi:

1. O'z-o'zini baholash (Ichki refleksiya);
2. O'zaro baholash (Hamkorlikdagi tahlil);
3. O'qituvchi bahosi (Ekspert xulosasi).

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, ushbu modelda uchala baholash turi shunchaki parallel ravishda emas, balki metakognitiv triangulyatsiya asosida integratsiya qilinadi. Ya'ni, o'quvchi o'z bahosi, sherigining bahosi va o'qituvchining bahosi o'rtasidagi farqni (dissonansni) tahlil qilish orqali o'zining “ko'r nuqtalarini” (blind spots) aniqlaydi.

Tadqiqot maqsadi ingliz tili darslarida “360 daraja” formativ baholash modelining o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasi, o'z-o'zini boshqarish (self-regulation) ko'nikmalari va baholashga bo'lgan munosabatiga ta'sirini eksperimental yo'l bilan aniqlashdan iborat.

NAZARIY ASOSLAR VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Formativ baholash va metakognitsiya Formativ baholashning asosiy maqsadi o'quvchiga “qayerda xato qilgani”ni emas, balki “keyingi safar qanday qilib yaxshiroq bajarishi mumkinligi”ni ko'rsatishdir (Earl, 2013). Flavell (1979) tomonidan kiritilgan metakognitsiya (o'z fikrlash jarayoni haqida fikrlash) tushunchasi formativ baholashning poydevori hisoblanadi. O'quvchi o'z ishini mustaqil tahlil qila olmaguncha, u haqiqiy ma'noda tilni o'zlashtira olmaydi.

O'z-o'zini va o'zaro baholashning psixolingvistik tabiati Panadero va boshqalar (2016) o'tkazgan meta-tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'z-o'zini baholash o'quvchilarda “o'rganish javobgarligini” (agency) shakllantiradi. Ingliz tili darslarida o'quvchi o'zining yozgan inshosini yoki aytgan gapini yozuvga olib, uni rubrika asosida tekshirganda, u “til yaratuvchisi” emas, “til tahlilchisi” rolini o'ynaydi. O'zaro baholash (peer-assessment) esa Vygotskiyning “Yaqin rivojlanish zonasi” (ZPD) nazariyasiga asoslanadi. Tenglari tomonidan berilgan teskari aloqa o'quvchi uchun ko'pincha o'qituvchining akademik tilidagi tanqididan ko'ra tushunarliroq va qabul qilishga osonroq bo'ladi (Lundstrom and Baker, 2009).

Ko'p manbali teskari aloqa (Triangulyatsiya) Yagona manbadan (faqat o'qituvchidan) olingan baho sub'ektiv bo'lishi yoki o'quvchi tomonidan “nohaqlik” sifatida qabul qilinishi mumkin. “360 daraja” modeli baholarning *triangulyatsiyasini* (uch nuqtadan kesishuvini) ta'minlaydi. Agar o'quvchi o'ziga “5” qo'ysa, sherigi “3” qo'ysa, o'qituvchi “4” qo'ysa, bu farq o'quvchi uchun kuchli kognitiv dissonans va chuqur refleksiyaga turtki bo'ladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ishtirokchilar va tadqiqot dizayni Tadqiqot kvazi-eksperimental (oldindan va keyingi testli) dizayn asosida tashkil etildi. Unda Namangan shahridagi oliy ta'lim muassasalarining birida tahsil olayotgan, ingliz tili darajasi B1-B2 (Intermediate/Upper-Intermediate) bo'lgan 80 nafar 1-kurs talabalari ishtirok etdi. Ular tasodifiy tanlash usuli bilan ikki guruhga ajratildi:

Nazorat guruhi (NG, n=40): An'anaviy baholash tizimida o'qidi (barcha ishlarni faqat

o'qituvchi tekshirdi va baho qo'ydi).

Eksperimental guruh (EG, n=40): Dars jarayoniga «360 daraja» formativ baholash modeli joriy etildi.

“360 daraja” modelining amaliy qo'llanilishi (Interventsiya) Eksperimental guruhda 14 hafta davomida har bir og'zaki (speaking) va yozma (writing) topshiriq quyidagi algoritm bo'yicha baholandi:

Qadam 1: Yagona Rubrika. O'quvchilarga vazifa berilishidan oldin aniq mezonlar (rubrika) tarqatiladi (masalan: Grammatik aniqlik, Lug'at boyligi, Mantiqiy bog'liqlik, Talaffuz/Imlo).

Qadam 2: O'z-o'zini baholash (Self). O'quvchi o'z ishini topshirishdan oldin rubrika asosida tekshiradi va “Reflektiv izoh” yozadi (masalan: “Men bu inshoda zamonlarni adashtirgan bo'lishim mumkin, chunki shoshildim”).

Qadam 3: O'zaro baholash (Peer). Ishlar anonim ravishda (ism yozilmasdan) juftliklar almashinadi. Sherigi rubrika asosida baho beradi va bitta “kuchli tomon” va bitta “o'sish nuqtasi”ni (xato emas, rivojlantirish kerak bo'lgan joy) yozadi.

Qadam 4: O'qituvchi bahosi (Teacher). O'qituvchi yakuniy ekspert sifatida ishni ko'rib chiqadi.

Qadam 5: Metakognitiv tahlil (360° Meeting). O'quvchi uchta bahoni solishtiradi. Agar farq katta bo'lsa, o'quvchi “Nima uchun men o'zimni yuqori baholadim, lekin sherigim past baholadi?” degan savolga qisqa esse-javob yozadi.

Ma'lumot yig'ish instrumentlari Tadqiqotda quyidagi validatsiyadan o'tgan instrumentlardan foydalanildi:

1. **Kommunikativ kompetensiya testi:** IELTS formatidagi Speaking va Writing bo'limlari (Cronbach's $\alpha = 0.85$).
2. **O'z-o'zini boshqarish so'rovnomasi (SRLQ):** Pintrich va De Groot (1990) tomonidan ishlab chiqilgan, o'quvchining o'z o'qishini rejalashtirish va monitoring qilish qobiliyatini o'lchaydi.
3. **Baholash oldidagi xavotir shkalasi:** Cassady va Johnson (2002) so'rovnomasining adaptatsiya qilingan varianti.
4. **Yarim tuzilgan intervyular:** EG guruhidagi 15 nafar talaba bilan fokus-guruh suhbatlari o'tkazildi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish Kvantitativ ma'lumotlar SPSS 26 dasturi yordamida mustaqil va juftlikli T-testlar (t-tests) orqali tahlil qilindi. Kvalitativ ma'lumotlar (reflektiv insholar va intervyular) tematik tahlil (thematic analysis) usulida qayta ishlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kommunikativ kompetensiya va O'z-o'zini boshqarishdagi o'zgarishlar 14 haftalik tadqiqot yakunida ikkala guruhda ham ma'lum darajada o'sish kuzatildi, biroq Eksperimental guruh (EG) ko'rsatkichlari statistik jihatdan ancha yuqori bo'ldi.

1-Jadval. Guruhlar bo'yicha Oldindan va Keyingi test natijalari (O'rtacha qiymat, 100 ballik shkala)

Ko'rsatkich	Guruh	Oldingi (M±SD)	Keyingi (M±SD)	test t- qiymati	p- qiymati	Effekt (Cohen's d)	hajmi
Writing (Yozma nutq)	NG	62.4 ± 5.1	68.1 ± 4.8	4.12	<0.01	0.45	
	EG	61.8 ± 5.3	76.5 ± 4.2	8.94	<0.001	1.21	
Speaking (Og'zaki nutq)	NG	65.2 ± 6.2	70.5 ± 5.5	3.28	<0.01	0.38	
	EG	64.9 ± 5.9	79.2 ± 4.9	9.45	<0.001	1.35	
O'z-o'zini boshqarish (SRL)	NG	55.1 ± 7.4	58.3 ± 6.9	1.85	>0.05	0.15	

Ko'rsatkich	Guruh	Oldingi test (M±SD)	Keyingi test (M±SD)	t-qiymati	p-qiymati	Effekt (Cohen's d)	hajmi
	EG	56.0 ± 7.1	74.8 ± 5.8	11.23	<0.001	1.52	

Jadval tahlili: EG guruhida Writing va Speaking ko'nikmalaridagi o'sish NG ga qaraganda deyarli 2-3 barobar yuqori bo'ldi. Eng katta farq “O'z-o'zini boshqarish” (SRL) ko'rsatkichida kuzatildi (Cohen's d = 1.52 - juda kuchli effekt). Bu shuni anglatadiki, o'quvchilar o'z ishlarini mustaqil tahlil qilishga o'rgangach, ular nafaqat tilda, balki o'qish strategiyalarida ham rivojlanishdi.

Baholash xavotirining (Assessment Anxiety) pasayishi An'anaviy darslarda o'qituvchining qizil ruchkasi ko'pincha stress manbai hisoblanadi. “360 daraja” modeli qo'llanilgan EG guruhida xavotir darajasi 42% ga pasaydi (p < 0.001). Talabalar o'z sheriklaridan olgan konstruktiv tanqidlarni “jazolovchi baho” sifatida emas, balki “yordamchi maslahat” sifatida qabul qilishdi.

Kvalitativ tahlil: “Ko'r nuqtalar”ni kashf etish Reflektiv insholarning tematik tahlili uchta asosiy mavjuni ochib berdi:

Mavzu 1: Ob'ektivlikka erishish. Ko'pchilik talabalar boshida o'z ishlarini haddan tashqari yuqori baholashgan.

“Boshida men o'z inshoyimni 90 ball deb o'ylagandim. Lekin sherigim menga mantiqiy bog'liqlik yo'qligini ko'rsatdi. O'qituvchi ham xuddi shu xatoni topdi. Shunda tushundimki, men faqat grammatikaga e'tibor berib, matnning mazmunini unutgan ekanman.” (EG ishtirokchisi, 14-hafta).

Mavzu 2: Hamkorlikdagi mas'uliyat. O'zaro baholash jarayoni talabalarni boshqalarning ishiga mas'uliyat bilan yondashishga o'rgatdi. Ular o'qituvchi rolini “o'ynab ko'rish” orqali baholash mezonlarining qanchalik murakkab va muhimligini anglab yetishdi.

Mavzu 3: Xatodan qo'rqmaslik. “360 daraja” modeli xatoni “jinoyat” emas, balki “o'sish nuqtasi” sifatida qayta ramziylashtirdi (reframing).

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Ushbu tadqiqot ingliz tili darslarida an'anaviy summativ baholash tizimining cheklovlarini bartaraf etishda “360 daraja” formativ baholash modeli yuqori metodik salohiyatga ega ekanligini isbotladi. Modelning asosiy yutug'i shundaki, u baholashni yakka hokimiyatdan (o'qituvchi) jamoaviy va refleksiv jarayonga aylantiradi. O'quvchilar nafaqat til qoidalarini, balki o'zini-o'zi tahlil qilish, tanqidni to'g'ri qabul qilish va hamkorlikda ishlash kabi XXI asr ko'nikmalarini (soft skills) ham egallaydilar.

Ilmiy yangilik: Tadqiqotda ilk bor “metakognitiv triangulyatsiya” tushunchasi lingvodidaktikaga kiritildi va o'z-o'zini, o'zaro va o'qituvchi baholari o'rtasidagi dissonans o'quvchining kognitiv rivojlanishi uchun asosiy harakatlantiruvchi kuch ekanligi amalda isbotlandi.

Amaliy ahamiyat va Metodik tavsiyalar:

- Rubrikalarning shaffofligi:** “360 daraja” modeli faqat o'quvchilarga oldindan aniq va tushunarli mezonlar (rubrikalar) berilgandagina ishlaydi. O'qituvchilar har bir topshiriq uchun “descriptor” (tavsiflovchi) jadvallarini tayyorlashlari shart.
- O'zaro baholashga o'rgatish:** Talabalar darhol ob'ektiv baho bera olishmaydi. Dastlabki 2-3 hafta davomida o'qituvchi “qanday qilib to'g'ri va odobli tanqid qilish” (constructive feedback) bo'yicha maxsus treninglar o'tkazishi kerak.
- Vaqt menejmenti:** Dars vaqtini tejash maqsadida, o'zaro baholash jarayonini sinfdan tashqari (masalan, LMS platformalari orqali) amalga oshirish va darsda faqat “metakognitiv tahlil” (farqlarni muhokama qilish) uchun vaqt ajratish tavsiya etiladi.
- Anonimlik:** O'zaro baholashda psixologik to'siqlarni olib tashlash uchun ishlar dastlabki bosqichlarda anonim (ism-familiyasiz) tekshirilishi lozim.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalish: Ushbu modelning raqamli muhitda

(masalan, Sun'iy intellekt orqali avtomatik baholashni qo'shgan holda “4D - 360+AI” modeli) qanday ishlashini va yosh o'quvchilar (maktab yoshidagi bolalar) guruhida qo'llashning psixologik xususiyatlarini o'rganish istiqbolli vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Black, P., and Wiliam, D. (2018). Classroom assessment and pedagogy. *Assessment in Education: Principles, Policy and Practice*, 25(6), 551-567.
2. Boud, D., and Molloy, E. (2013). Rethinking models of feedback for learning: The challenge of design. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 38(6), 698-712.
3. Bracken, D. W., and Rose, D. S. (2011). When does 360-degree feedback create behavior change? And how would we know when it does? *Industrial and Organizational Psychology*, 4(1), 114-118.
4. Brown, H. D., and Abeywickrama, P. (2019). *Language Assessment: Principles and Classroom Practices* (3rd ed.). Pearson Education.
5. Cassady, J. C., and Johnson, R. E. (2002). Cognitive test anxiety and academic performance. *Contemporary Educational Psychology*, 27(2), 270-295.
6. Earl, L. M. (2013). *Assessment as Learning: Using Classroom Assessment to Maximize Student Learning* (2nd ed.). Corwin Press.
7. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906-911.
8. Lundstrom, K., and Baker, W. (2009). To give is better than to receive: The benefits of peer review to the reviewer's own writing. *Journal of Second Language Writing*, 18(1), 30-43.
9. Panadero, E., Brown, G. T., and Strijbos, J. W. (2016). The future of student self-assessment: A review of known unknowns and potential directions. *Educational Psychology Review*, 28(4), 803-830.
10. Pintrich, P. R., and De Groot, E. V. (1990). Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance. *Journal of Educational Psychology*, 82(1), 33-40.
11. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA PEDAGOG VA TARBICHILARINING KASBIY MALAKALARI ASOSIDA PSIXOLOGIK TRENINGLARDAN FOYDALANISHNING UMUMIY ASOSLARI

Jo'rayeva Dilnoza O'ktam qizi,

Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi. Buxoro davlat pedagogika insituti

dili67896@gmail.com

Annotatsiya. Maktabga psixologik tayyorgarlik ilk o'quv motivlarining shakllanganligi, bolaning bilish va ruhiy jarayonlarining yetarli darajada rivojlanganligi, yangi ijtimoiy muhitga moslashish va jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarining mavjudligi, ma'naviy-axloqiy jihatlari, shuningdek, aqliy imkoniyatlarining ta'lim talablariga mutanosibligi bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, maktab, pedagog, mahalla, o'yin, bolalar, aqliy tarbiya, rivojlanish, bilim, ko'nikma, malaka, tarbiyachi

ОБЩИЕ ПРИНЦИПЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ С УЧЕТОМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ И ВОСПИТАТЕЛЕЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ДЕТЕЙ К ШКОЛЕ

Жураева Дилноза Уктам кизи,

Преподаватель кафедры дошкольного образования. Бухарский государственный педагогический институт

dili67896@gmail.com

Аннотация. Психологическая готовность к школе объясняется сформированностью первичных учебных мотивов, достаточным развитием познавательных и мыслительных процессов ребенка, наличием навыков адаптации к новой социальной среде и коллективизму, духовно-нравственными качествами, а также адекватностью умственных возможностей образовательным требованиям.

Ключевые слова: Дошкольное образование, семья, соседство, игра, школа, дети, интеллектуальное воспитание, развитие, знания, умения, умения, педагог

GENERAL PRINCIPLES OF USING PSYCHOLOGICAL TRAINING BASED ON THE PROFESSIONAL QUALIFICATIONS OF TEACHERS AND EDUCATORS IN PREPARING CHILDREN FOR SCHOOL

Juraeva Dilnoza Uktam kizi,

Teacher of the preschool education department. Bukhara State Pedagogical Institute

dili67896@gmail.com

Annotatsion. Psychological readiness for school is explained by the formation of primary educational motives, the sufficient development of the child's cognitive and mental processes, the presence of skills for adapting to a new social environment and teamwork, spiritual and moral aspects, as well as the adequacy of mental capabilities to educational requirements..

Key words: Preschool education, family, neighborhood, game, school, children, intellectual education, development, knowledge, skills, skills, teacher.

Kirish. Ma'lumki, bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi uning maktabgacha tarbiya yoshidagi tayyorgarlik darajasiga bog'liq. Bolani maktabda o'qishga - hayotning yangi bosqichiga tayyorlash uning shaxsi rivojlanishining barcha tomonlarini o'z ichiga oladi va maktabgacha tarbiya davrida amalga oshiriladi. Maktab dasturlarining o'zgarishi bilan bog'liq holda maktabga kelayotgan bolalarning rivojlanishi darajasiga talablar ortib bormoqda. Bu rivojlanish darajasi maktabda o'qishga tayyorgarlik bilan belgilanadi.

Maktabgacha ta'limda ijtimoiy psixologik treninglardan didaktik o'yinlar o'tkazish

mobaynida foydalanish maqsadga muvofiqdir. Tarbiyachi o'z tajribasiga tayanib, ushbu o'yinlardan passiv bolalarni jamoaga aralashtirish, har xil rejalar, vazifalarni qo'rqmasdan bajarishlari uchun foydalanadi. Ijtimoiy-psixologik treninglar bolalarda birgalikda o'ynab, o'z manfaatlarini jamoa manfaatlari bilan uyg'unlashtira olish, bir-biriga ko'maklashish va muvaffaqiyatidan xursand bo'lish kabi yaxshi munosabatlarning tarkib topishiga yordam beradi. SHu bilan birgalikda bolaning sofdillik, rostgo'ylik kabi ijobiy xislatlarining shakllanishiga imkon beradi.

Biz maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabga tayyorlov guruhi bolalarining bilish faoliyatini va bolaning psixologik (ruhiy) zo'riqishi, asabiy tanglikdan ozod qilish, unda tabiiy erkinlikni his etish hamda o'z guruhida va undan tashqarida o'zaro munosabat, aloqa o'rnatish olish ko'nikmalarini shakllantirishga oid mo'ljallangan ayrim psixologik treninglarni olib bordik va ularning natijalarini pedagogik-psixologik jihatdan tahlil qildik.

O'yinga oid psixologik trening – bu bolani muloqotga o'rgatish uchun bajariladigan o'yin mashqlari va hatti-harakatlari tizimidir. Treningning asosiy maqsadi bolani psixologik (ruhiy) zo'riqish, asabiy tanglikdan ozod qilish, unda tabiiy erkinlikni his etish hamda o'z guruhida va undan tashqarida o'zaro munosabat, aloqa o'rnatishini shakllantirishdir. Masalan, bolani boshqa bolalarni yoki o'zini o'zi tushunishga o'rgatish, o'zgalarni va o'zini o'rganish, o'ziga-o'zi baho berishini taminlash, boshqalarni tushunish va ularni idrok qila bilish kabilardir.

Adabiyotlar tahlili. Muloqotda o'zini o'zi boshqarishga etiborni to'plashni amalga oshirish maqsadida tavsiya qilinayotgan mashg'ulotga rolli o'yinlar va munozaralar kiritish orqali trening vazifasini murakkablashtirish mumkin. Treningni o'tkazish davomida uning qatnashchilarida shaxsiy muloqot usullarini, o'zining boshqalarga nisbatan pozitsiyasini yaqqol anglatiruvchi vaziyatni rag'batlantirish lozim.

Treningni muvaffaqiyatli o'tkazish va uning samaradorligi ko'p jihatdan treningni olib boruvchi (murabbiy) bilan ishtirokchilar (bolalar) o'rtasidagi o'zaro bir-birini tushunish darajasiga bog'liq.

I mashq. «Tanishish». Boshlovchi (murabbiy) guruh azolarini doira qilib o'tqazadi, so'ng ulardan o'ng yoki chap tomonda turgan ishtirokchilardan bittasi o'z ismini aytadi, ikkinchi ishtirokchi esa birinchisining va o'z ismini aytadi, uchinchi ishtirokchi birinchi, ikkinchi va o'zining ismini aytadi va shu tarzda tanishuv oxirigacha davom etadi. Oxirgi ishtirokchi birinchidan boshlab to guruh azolarining barchasining va o'zining ismini aytadi. Guruh azolarining bir-biri bilan tanishishi shu tarzda o'tadi

Bu mashq bolalarda o'zaro anglanganlik, quvonch hissi, psixologik moslik, hamkorlik istagi paydo bo'lishiga imkon bermog'i kerak. Trening olib boruvchi guruh azolarining xulq-atvori va hatti-harakatini kuzatib borgan holda tortinchoqlarini o'zi uchun ajratib olishi, ular bilan keyingi olib boriladigan ishlar strategiyasini belgilashi kerak.

II mashq. «Ko'z yumar». Xona mebellardan bo'shatiladi. Murabbiyning ishorasiga binoan o'yinning hamma ishtirokchilari ko'zlarini yumadilar va xona bo'ylab harakatlana boshlaydilar. SHuningdek, olib boruvchining ko'rsatmasi bo'yicha ko'zlarini ochadilar. Murabbiyning vazifasi o'yin ishtirokchilarini kuzatib borishdan iborat.

Noverbal hatti-harakat va xulq-atvorning xususiyatiga binoan buni aniqlash unchalik qiyin emas. Bazi bolalar mashqni bajarishda hayajonlanish, tashvishlanish hislarini boshlaridan kechiradilar. Goho, o'zlarini yo'qotib, sarosimaga tushib qoladilar. O'ta hayajonlanish hissini kechirayotgan ishtirokchilarni murabbiy o'ziga belgilab oladi.

Treningni olib boruvchi (murabbiy) bolalarni mashg'ulotga tayyorlashda, ularning faolligini oshirishda «Olinga teng so'zlar» (komplement)lardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Kompliment samarali ruhiy tasir ko'rsatish va o'zligining o'zgalarga tomonidan tan olinishiga nisbatan ehtiyojning qondirilishidir. Yani, ijobiy hissiy holatning vujudga kelishidir.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotning metodologik asosi zamonaviy pedagogika va ta’lim nazariyasida keng qo’llanilayotgan kompliment quyidagi vazifalari amalga oshirishga qaratilmog’i lozim: moyillikni (attraktsiya) mustahkamlash, berilgan ko’rsatmani bajarishga undash, muvaffaqiyatga undovchi turtki berish, muvaffaqiyatsizlikdan saqlovchi faol motivlar hosil qilish va bolalarning moslashishiga yordam berish.

O’z mohiyatiga ko’ra komplement bolaning quyidagi holatlariga qaratilgan bo’lishi mumkin:

tashqi ko’rinishining o’ziga xos – tamonlariga (yurishiga, kiyimiga, sochiga, qomatiga);

bilish doirasiga– (intellekti, nutqi, xotirasi, diqqati);

emotsional va irodaviy – tomonlariga (o’zini tuta bilishi, qatiyatliliigi, maqsadga intiluvchanligi), bolaning g’ururi va qiziqishini belgilaydigan narsalar (o’zi tayyorlagan buyumlar, o’yinchoqlar va hokazolar).

Kompliment quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin: to’g’ridan-to’g’ri bolaga murojaat qilib, undagi ijobiy sifatlarni aytish, «antitez» - to’g’ridan-to’g’ri bolaga murojaat qilib, o’zidagi sifatlarga tanqidiy yondoshgan holda, bolaning ijobiy sifatlarini aytish, «solishtirish» - ertak va hikoyalardagi ijobiy qahramonlar bilan solishtirish, bolaning o’rtog’i yoki yaqinlariga murojaat qilib, bola haqida iliq fikrlar bildirishdir.

Umuman aytish mumkinki, psixologik treninglar bolalarning amaliy faoliyati sanaladi. Chunki unda bolalar mashg’ulotlarda olgan bilimlaridan foydalanadilar. Shuning uchun ham psixologik treninglar bolalarning bilish faoliyatini kuchaytiradi, olgan bilimlaridan har xil usulda foydalanishlari uchun hayotiy sharoit yaratib beradi.

Shuningdek, psixologik treninglar bolalarni tevarak-atrof to’g’risidagi bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi, o’z shaxsiy tajribalari va mashg’ulotlarda olgan bilimlarini amalda qo’llay bilishga o’rgatadi, ulardagi fikrlash qobiliyatlari, ijodiy kuchlar, sensor jarayonni rivojlantiradi, olgan bilimlarini tartibga soladi. Psixologik treninglar ta’lim jarayonini qulay va qiziqarli o’tishiga yordam beradi.

Muhokama. Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib quyidagilarni aytish joiz: maktabgacha yoshdagi bolalar qiziquvchan, harakatchan, tashabbuskor, erkin fikrlovchi, kuzatuvchan, sog’lom bo’lishi kerak. Hozirda har bir bola erkin ijod qilishi va o’zining qobiliyatini ko’rsata olish huquqiga ega. Noan’anaviy mashg’ulotlarda ilg’or pedagogik texnologiyalarga asoslangan holda mehr bilan bolalarga iqtidorini namoyon qilishiga sharoit yaratib berishimiz zarur. Tarbiyachilarning o’tayotgan mashg’ulotlari zamon talablari asosida bo’libgina qolmasdan, tarbiyalanuvchining o’zi ham bu mashg’ulotdan zavq olsin; maktabgacha ta’lim muassasalarida maktabga tayyorlashda bolalarni har tomonlama faollashtiruvchi usullar-interaktiv metodlardan foydalanish zarurdir, chunki ilg’or pedagogik texnologiyalar, noan’anaviy usullar bilan ta’lim-tarbiya berish hozirgi davrda juda yaxshi samara beradi, ta’lim sifatini oshiradi; maktabgacha ta’lim muassasasi tarbiyachilari metodika va pedagogik texnologiyalarni bir-biridan ajratishda qiynaladi va xatoliklarga yo’l qo’yadi. SHuning uchun ish mazmunida ularning bir-biridan farqli jihatlari ko’rsatib o’tildi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilari belgilangan pedagogik vaziyat uchun ketadigan taxminiy vaqtni aniq belgilab olishlari, mashg’ulotni interfaol usullardan foydalanib, texnologik xarita asosida ketma-ketlikni to’g’ri belgilashlari lozim.

Tarbiyachi tomonidan qo’llaniladigan interaktiv usullar bolalarning qiziqishi va ehtiyojlarini qondiradigan darajada tashkil etilishi maktabgacha ta’limning sifatini oshiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Shuni ham ta’kidlash joizki, fan-texnika mislsiz rivojlanayotgan bizning xozirgi davrda hayratda qoldiradigan narsalar bolalarga go’yo, bir mo’jizadek ko’rinadi. Natijada ular ham o’zlarining turli o’yinlari jarayonida o’xshatma qilib (ya’ni, analogik tarzda), har

xil xayoliy narsalarni o'ylab topadilar (uchar ot, odam mashina, gapiradigan daraxt kabilar). Bundan tashqari, bolalarning turli xayoliy narsalarni o'ylab chiqarishlari yana shuni anglatadi-ki, ular o'zlarining har turli o'yin faoliyatlarida faqat atroflaridagi bor narsalarni emas, balki ayni chog'da ehtiyojlarini ham aks ettiradil

Natija. Ta'limga yangicha yondashuvlarni joriy etish, birinchi navbatda, ta'lim mazmunini yangilash, ilg'or pedagogik texnologiyalar va o'qitishning zamonaviy metodlarini tatbiq etish, ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish va uni boshqarishni zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning talablariga mos o'zgartirish, o'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishning ilmiy-pedagogik asoslarini yaratish va takomillashtirish hamda innovatsion ta'lim muassasalarining barcha turlariga xos innovatsion faoliyatning strukturaviy komponentlariga asoslanishga bog'liq.

Zamonaviy ilg'or pedagogik texnologiyalar o'quv –tarbiya jarayonini har tomonlama mukammal loyihalashtirish, aniq maqsadlar qo'yish va ularga kafolatlangan holda erishish, rejalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi uzviy bog'langan komponentlar yig'indisi hisoblandi. Ushbu qoidadan kelib chiqqan holda har bir kasb-hunarga doir o'qitiladigan mavzuga keng qamrovli loyiha ishlab chiqildi. Majmuaning tarkibiga loyihaga qo'shimcha mavzuga daxldor bo'lgan barcha axborotlar, kompyuter saydi, tarqatma materiallar, ma'lumotnomalar, manbalar, ulardan foydalanish metodikasi kiritildi.

Xulosa. Pedagogik texnologiya o'z tuzilishiga ko'ra quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: mashg'ulot turi, unga ajratilgan vaqt, asosiy ko'riladigan savollar, tayanch tushuncha va iboralar, tarbiyachining maqsadlari, identiv o'quv maqsadlari, asosiy savollar matni, nazorat topshiriqlari, mustaqil ishlar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati, natijalarni baholash. Har bir tarbiyachi mashg'ulot reja ishlanmasi tuzayotganda pedagogik texnologiyaning barcha elementlarini oqilona qo'llashi yuqori samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022— 2026-yillarga m o'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi t o'g'risida»gi (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son)

2. I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova “Ilk qadam” davlat o'quv dasturi T: 2022. 1-81-b;

3. Jo'rayeva Dilnoza O'ktam qizi „Raqamlashtirish sharoitida bo'lajak tarbiyachi pedagoglarning kasbiy malakalarini ta'limda baholash“.Spanish international scientific online conference Prospects and main trands in modern science.Part7 December 29th Colletions of scientific works madrid 2023 97-100b.
<https://interonconf.org/index.php/spa/article/view/10145>

4. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv tarbiya jarayonini tashkil etishda sog'lom avlod mexanizmlari. Jo'rayeva Dilnoza O'ktam qizi. Monografiya. Toshkent-2024

5. Updating and conducting the quality of primary education on the basis of modern methods. Baxronova Gulnoza Tursunovna, Jo'rayeva Dilnoza O'ktam qizi, Ne'matova Shirinoy Nizomiddinova, Mustafoyeva Mehrangiz Shukurulloyevna
<https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=15945983713562668087&btnI=1&hl=r>
[u](https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=15945983713562668087&btnI=1&hl=r)

6. EGRA AND EGMA INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS AND TEACHING PRIMARY CLASS STUDENTS TO THINK INDEPENDENTLY THROUGH THE
<http://web-journal.ru/index.php/ilmiy/article/view/2804>

7. Dilrabo Toyirova Sattorovna Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini tarbiyalashning mazmuni
<https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=14584650493364971063&btnI=1&hl=r>
[u](https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=14584650493364971063&btnI=1&hl=r)

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA ADAPTIV PEDAGOGIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Kuldosheva Sabohat Otamurodovna,

Buxoro shahar 42-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi
ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida adaptiv pedagogik tafakkurni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Pedagogik vaziyatni tezkor tahlil qilish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash, ta’lim mazmuni va metodlarini sharoitga muvofiq o‘zgartirish hamda qabul qilingan qaror natijasini refleksiv baholash jarayonlari ochib beriladi. Muammoli-pedagogik vaziyatlar, variativ topshiriqlar, mikrodars, pedagogik keys, refleksiv tahlil va qayta loyihalash asosida tashkil etilgan kasbiy tayyorgarlik bo‘lajak o‘qituvchilarning moslashuvchan qaror qabul qilishi, muqobil yechimlarni asoslash va ta’lim jarayonini o‘quvchi imkoniyatlariga mos boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, adaptiv pedagogik tafakkur, pedagogik vaziyat, variativ yechim, refleksiya, differensial yondashuv, mikrodars, pedagogik keys, kasbiy tayyorgarlik.

IMPROVING THE MECHANISMS FOR DEVELOPING ADAPTIVE PEDAGOGICAL THINKING IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Kuldosheva Sabohat Otamurodovna,

Deputy Director for Spiritual and Educational Affairs,
General Secondary School No. 42, Bukhara

Annotation. This article examines ways of improving the mechanisms for developing adaptive pedagogical thinking in future primary school teachers. It describes the processes of rapidly analysing pedagogical situations, identifying pupils’ individual needs, modifying educational content and methods according to changing conditions, and reflectively evaluating the results of decisions. The article substantiates that professional preparation based on problem-based pedagogical situations, variable tasks, microteaching, pedagogical cases, reflective analysis, and redesign develops future teachers’ abilities to make flexible decisions, justify alternative solutions, and manage instruction in accordance with pupils’ capacities.

Keywords: primary education, future teacher, adaptive pedagogical thinking, pedagogical situation, variable solution, reflection, differentiated approach, microteaching, pedagogical case, professional preparation.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ АДАПТИВНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Кулдошева Сабохат Отамуродовна,

заместитель директора по духовно-просветительской работе
общеобразовательной школы № 42 города Бухары

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы совершенствования механизмов развития адаптивного педагогического мышления у будущих учителей начальных классов. Раскрываются процессы оперативного анализа педагогической ситуации, определения индивидуальных потребностей учащихся, изменения содержания и методов обучения с учетом условий, а также рефлексивной оценки результатов принятого решения. Обосновывается, что профессиональная подготовка на основе проблемно-педагогических ситуаций, вариативных заданий, микроуроков,

педагогических кейсов, рефлексивного анализа и перепроектирования развивает у будущих учителей умения принимать гибкие решения, обосновывать альтернативные варианты и управлять учебным процессом с учетом возможностей учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, будущий учитель, адаптивное педагогическое мышление, педагогическая ситуация, вариативное решение, рефлексия, дифференцированный подход, микроурок, педагогический кейс, профессиональная подготовка.

Asosiy qism. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida adaptiv pedagogik tafakkurni rivojlantirish kasbiy tayyorgarlikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich sinfda o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi, o'rganish sur'ati, qiziqishi, muloqot usuli va pedagogik yordamga ehtiyoji bir xil bo'lmaydi. Shu sababli o'qituvchi oldindan tuzilgan dars rejasini mexanik tarzda bajarish bilan cheklanmasdan, o'quv vaziyatidagi o'zgarishlarni anglab, maqsadni saqlagan holda mazmun, topshiriq, metod, vaqt va yordam turini moslashtira olishi zarur. Adaptiv pedagogik tafakkur aynan vaziyatni tahlil qilish, muammoning sababini aniqlash, bir nechta yechimni ishlab chiqish, maqbul qarorni tanlash va uning natijasini baholashni ta'minlaydigan kasbiy fikrlash usuli sifatida namoyon bo'ladi.

Adaptiv pedagogik tafakkur oddiy moslashish yoki darsni soddalashtirishni anglatmaydi. Uning mazmunida ta'lim maqsadiga sodiqlik bilan pedagogik vositalarning variativligi uyg'unlashadi. O'qituvchi o'quvchining xatosini faqat kamchilik sifatida emas, balki uning fikrlash yo'li va yordamga ehtiyojini ko'rsatuvchi diagnostik belgi sifatida qabul qiladi. Masalan, matnli masalani yechishda qiynalayotgan o'quvchiga tayyor javob berish o'rniga shartni qismlarga ajratish, tayanch sxema taklif qilish, juftlikda muhokama tashkil etish yoki o'xshash vaziyatni modellashtirish mumkin. Bunda pedagogik qaror vaziyatning aniq sababiga asoslanadi va keyingi kuzatish orqali qayta tekshiriladi.

O'zbek pedagog olimlarining tadqiqotlarida mazkur muammoning kasbiy-pedagogik asoslari keng yoritilgan. N.A. Muslimov bo'lajak o'qituvchini kasbiy shakllantirishni bilim, amaliy faoliyat va shaxsiy-kasbiy sifatlar birligi asosida tashkil etish zarurligini asoslagan. O'.Q. Tolipov va M. Usmonboyeva pedagogik texnologiyalarni loyihalash hamda ta'lim vaziyatiga mos qo'llashning nazariy-amaliy jihatlarini ishlab chiqqan. A.A. Xoliqov pedagogik mahorat tarkibida o'qituvchining vaziyatni anglash, pedagogik ta'sir vositasini tanlash va o'z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatiga alohida e'tibor qaratgan. N.N. Azizxo'jayeva, B.X. Xodjayev, R.J. Ishmuhamedov va M.A. Yuldashevlarning ishlari esa innovatsion metodlarni tanlash, ta'lim jarayonini loyihalash va refleksiv baholashning metodik asoslarini ochib beradi. Ushbu ilmiy qarashlar adaptiv pedagogik tafakkurni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining vaziyatga mos, asoslangan va natijaga yo'naltirilgan kasbiy qaror qabul qilish qobiliyati sifatida talqin etishga asos bo'ladi.

Bo'lajak o'qituvchilarni bunday faoliyatga tayyorlash oliy ta'lim jarayonida nazariy bilim, amaliy sinov va refleksiv tahlilning uzviyligini talab qiladi. Talaba yosh psixologiyasi, boshlang'ich ta'lim metodikasi va pedagogik diagnostika haqidagi bilimlarni alohida o'zlashtirishi yetarli emas; u ushbu bilimlarni muayyan sinf vaziyatida birlashtirib qo'llashi kerak. Shu maqsadda dars mashg'ulotlari tipik va nostandart pedagogik vaziyatlar, turli tayyorgarlikdagi o'quvchilar profili, kutilmagan qiyinchiliklar va qarama-qarshi ehtiyojlarni ifodalovchi topshiriqlar bilan boyitilishi zarur. Talaba qarorining maqsadga muvofiqligi, dalillanganligi, o'quvchiga yo'naltirilganligi va o'zgaruvchan sharoitga mosligi izchil tahlil qilinadi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Tadqiqot obyekti sifatida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik tayyorgarlik jarayoni belgilandi. Tadqiqotda pedagogik va psixologik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, faoliyat mahsullarini tahlil qilish,

kuzatish, suhbat, o'z-o'zini baholash va ekspert baholash metodlaridan foydalanildi. Mazkur metodlar adaptiv pedagogik tafakkurning tarkibiy belgilarini aniqlash, uni rivojlantiruvchi ta'lim vaziyatlarini loyihalash hamda talabalar tomonidan qabul qilingan pedagogik qarorlarning sifatini mezonlar asosida baholash imkonini beradi.

Adaptiv pedagogik tafakkurni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirishda avvalo uning tarkibiy tuzilishini aniqlash muhimdir. Mazkur tafakkur diagnostik-tahliliy, variativ-loyihaviy, amaliy-regulyativ va refleksiv-baholash tarkiblarining o'zaro aloqadorligida namoyon bo'ladi. Diagnostik-tahliliy tarkib vaziyatga ta'sir qilayotgan omillarni ajratish, o'quvchining ehtiyoji va qiyinchilik sababini aniqlashga xizmat qiladi. Variativ-loyihaviy tarkib bir maqsadga olib boruvchi bir nechta metodik yo'lni ishlab chiqishni ta'minlaydi. Amaliy-regulyativ tarkib tanlangan qarorni dars jarayonida qo'llash va zaruratga ko'ra tezkor tuzatishni, refleksiv-baholash tarkibi esa natijani mezonlar asosida tahlil qilish va keyingi faoliyatni qayta loyihalashni nazarda tutadi.

Birinchi mexanizm pedagogik vaziyatni ko'p omilli diagnostika qilishdir. Talabaga vaziyatning faqat tashqi belgisini emas, balki uning kelib chiqish sabablarini aniqlashga yordam beruvchi savollar tizimi taqdim etiladi: qaysi o'quv maqsadi bajarilmayapti, qiyinchilik kimlarda va qaysi bosqichda kuzatilmoqda, unga bilim yetishmasligi, topshiriq shakli, muloqot muhiti yoki hissiy holat qay darajada ta'sir qilmoqda? Masalan, o'quvchining topshiriqni bajarmasligini darhol intizomsizlik bilan izohlash xato qarorga olib kelishi mumkin. Vaziyatni kuzatish, o'quvchi javobini tahlil qilish va qisqa diagnostik savol berish orqali topshiriq sharti tushunilmagani yoki faoliyat usuli shakllanmagani aniqlanishi mumkin.

Ikkinchi mexanizm muqobil pedagogik yechimlarni ishlab chiqish va ularni mezonlar asosida tanlashdan iborat. Bo'lajak o'qituvchiga bitta to'g'ri javobni topish emas, kamida ikki yoki uchta ehtimoliy yechimni taklif qilish vazifasi beriladi. Har bir variant ta'lim maqsadiga mosligi, o'quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishi, vaqt va resurs jihatidan bajarilishi, mustaqillikni qo'llab-quvvatlashi hamda kutiladigan natijasi bo'yicha tahlil qilinadi. Bunday ish qarorni tasodifiy tanlashning oldini oladi, talabaning metodik imkoniyatlar doirasini kengaytiradi va pedagogik vaziyatga bir yoqlama yondashishni kamaytiradi.

Uchinchi mexanizm pedagogik qarorni mikrodars va simulyatsiya jarayonida sinashdir. Talabalar kichik guruhda darsning muayyan bosqichini tashkil etadi, guruh a'zolari esa turli o'quvchi rollarini bajaradi. Jarayonga topshiriqni sekin bajarish, savolga noto'g'ri javob berish, guruh ishida qatnashmaslik yoki mavzuni tez o'zlashtirish kabi oldindan belgilangan vaziyatlar kiritiladi. Bo'lajak o'qituvchi mavjud rejani vaziyatga muvofiq o'zgartiradi, yordam darajasini belgilaydi va sinfning umumiy sur'atini saqlashga harakat qiladi. Mikrodars yakunida qaysi belgi asosida qaror qabul qilingani, uning o'quvchiga ta'siri va boshqa qanday yo'l tanlash mumkinligi muhokama qilinadi.

To'rtinchi mexanizm refleksiv qayta loyihalashdir. Refleksiya faqat “dars yaxshi o'tdi” yoki “qiyinchilik bo'ldi” kabi umumiy fikrlar bilan cheklanmasligi kerak. Talaba rejalashtirilgan va erishilgan natijani taqqoslaydi, o'z qarorining dalilini ko'rsatadi, kutilmagan holatni qayd etadi hamda kelgusi vaziyat uchun aniq o'zgartirish belgilaydi. Refleksiv kundalik, kuzatuv varaqasi, videoyozuv tahlili va tengdoshlar fikri bu jarayonni dalillarga tayangan holda tashkil etishga yordam beradi. Qayta loyihalash orqali talaba bir xil vaziyatda doimo bir xil metodni qo'llashdan voz kechib, qaror va natija o'rtasidagi bog'lanishni anglaydi.

Beshinchi mexanizm nazariya, metodika va pedagogik amaliyot o'rtasidagi integratsiyani ta'minlashdir. Pedagogika fanida o'rganilgan differensial yondashuv boshlang'ich matematika, ona tili va o'qish savodxonligi metodikalaridagi aniq topshiriqlar bilan bog'lanishi, pedagogik amaliyot davomida esa real sinf vaziyatida kuzatilishi lozim. Masalan, bir mavzu bo'yicha mazmuni umumiy, ammo yordam turi, murakkablik darajasi va

natijani ifodalash shakli turlicha bo'lgan topshiriqlar tizimi tuziladi. Talaba topshiriqlarni o'quvchilar ehtiyojiga qarab taqsimlaydi, jarayonni kuzatadi va tanlovning samaradorligini asoslaydi.

Adaptiv pedagogik tafakkurni rivojlantirishda topshiriqlarning mazmuni muammoli, kontekstli va ochiq yechimli bo'lishi zarur. “Sinfda uch nafar o'quvchi matn mazmunini qayta hikoya qilishda qiynalmoqda” kabi holatning o'zi yetarli emas; vaziyatda o'quvchilarning oldingi natijalari, topshiriq sharti, vaqt, sinf muhiti va mavjud resurslar ham ko'rsatilishi lozim. Talaba muammoni aniqlaydi, qo'shimcha ma'lumotga ehtiyojni belgilaydi, ehtimoliy sabablarni ilgari suradi va yechim variantlarini asoslaydi. Vaziyatga yangi shart kiritilganda, masalan, vaqtning qisqarishi yoki o'quvchilardan birining qo'shimcha yordamga muhtojligi aniqlanganda, u qarorini qayta ko'rib chiqadi.

Pedagogik keyslar boshlang'ich ta'limga xos real muammolarni yaxlit ko'rishga yordam beradi. Savod o'rgatish davrida o'quvchilarning turli sur'atda o'qishi, matematik tushunchalarni turlicha ifodalashi, guruhli ishda rollarning teng taqsimlanmasligi yoki baholash natijasiga nisbatan turli munosabatlar shunday vaziyatlar sirasiga kiradi. Keys yechimi tayyor algoritumni takrorlash emas, vaziyat dalillarini ajratish, manfaatdor tomonlarning ehtiyojini hisobga olish va pedagogik oqibatni oldindan ko'ra bilishni talab qiladi. Shu sababli keys muhokamasida yechimning o'zi bilan birga uni tanlash mantig'i ham baholanadi.

Variativ topshiriqlar ham adaptiv tafakkurni rivojlantiruvchi muhim vositadir. Bunda barcha talabaga bir xil pedagogik maqsad beriladi, lekin vaziyat shartlari, o'quvchi profili yoki mavjud vositalar farqlanadi. Talabalar tuzgan dars fragmentlari o'zaro qiyoslanganda metodik tanlovlarning sabab va oqibatlari ko'rinadi. Masalan, bir guruhga ko'rgazmali tayanchga ehtiyoji yuqori bo'lgan sinf, ikkinchi guruhga o'qish sur'ati turlicha bo'lgan sinf, uchinchi guruhga esa raqamli vositalardan foydalanish cheklangan sharoit beriladi. Natijada talabalar yagona metodni barcha vaziyatga ko'chirish mumkin emasligini amaliy jihatdan anglaydi.

Baholash mezonlari oldindan aniq va tushunarli bo'lishi kerak. Adaptiv pedagogik tafakkurni faqat nazariy savollarga berilgan javob bilan baholab bo'lmaydi. Pedagogik vaziyatdagi muhim belgilarni aniqlash, muammoning sababini dalillash, muqobil yechimlar ishlab chiqish, tanlovni mezonlar bilan asoslash, jarayonni o'zgartirish va natijani refleksiv baholash kabi ko'rsatkichlar hisobga olinadi. Baholash varaqasida har bir ko'rsatkichning namoyon bo'lish belgisi berilsa, talaba o'z faoliyatini aniq tahlil qiladi. O'z-o'zini baholash, tengdosh bahosi va o'qituvchi ekspertizasining uyg'unligi qaror sifatiga turli nuqtai nazardan yondashish imkonini yaratadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Nazariy tahlil va pedagogik vaziyatlarni modellashtirish natijasida adaptiv pedagogik tafakkurni rivojlantirish alohida metod yoki bir martalik mashg'ulot bilan cheklanmasligi aniqlandi. Uning samaradorligi diagnostika, variativ loyihalash, amaliy sinov, tezkor tuzatish va refleksiv qayta loyihalashning takrorlanuvchi sikl sifatida tashkil etilishiga bog'liq. Ushbu siklda talaba avval vaziyat dalillarini o'rganadi, keyin muqobil yechimlarni ishlab chiqadi, tanlangan variantni mikrodars yoki amaliyotda sinaydi, natijani kuzatadi va yangi dalillar asosida qarorini takomillashtiradi. Shu tariqa pedagogik bilim faol qaror qabul qilish vositasiga aylanadi.

Adaptiv pedagogik tafakkurning rivojlanganligi vaziyat o'zgarganda talabaning maqsadni yo'qotmasdan faoliyat usulini yangilay olishi bilan namoyon bo'ladi. Quyi darajada talaba tanish metodni vaziyat sabablarini tahlil qilmasdan qo'llaydi va yechimning natijasini umumiy baholaydi. O'rta darajada u asosiy muammoni aniqlaydi, bir nechta vositadan foydalanadi, biroq tanlovni to'liq dalillashda qiynaladi. Yuqori darajada esa vaziyat omillarini tizimli tahlil qiladi, muqobil qarorlarni mezonlar asosida qiyoslaydi, jarayon

davomida zarur tuzatish kiritadi va natija bo'yicha keyingi harakatni belgilaydi. Mazkur darajalar talabaning rivojlanish dinamikasini kuzatishga xizmat qiladi.

Pedagogik vaziyatlarni ketma-ket murakkablashtirish ham muhim natija beradi. Dastlab bitta aniq muammo va yetarli ma'lumot berilgan vaziyatlar qo'llanadi. Keyingi bosqichda bir nechta ehtimoliy sabab, qarama-qarshi ehtiyoj yoki cheklangan resurs mavjud bo'lgan vaziyatlar taklif etiladi. Yakuniy bosqichda esa dars davomida yangi axborot paydo bo'ladigan dinamik ssenariylar kiritiladi. Bunday izchillik talabani haddan tashqari murakkab vazifa bilan qiynamasdan, tahlil va qaror qabul qilish usullarini bosqichma-bosqich o'zlashtirishiga yordam beradi.

Mikrodars tahlilida videoyozuvdan foydalanish talabaning o'z faoliyatini aniq dalillar asosida ko'rishiga imkon yaratadi. U savol berish usuli, kutish vaqti, o'quvchi javobiga munosabat, yordam miqdori va topshiriqni o'zgartirish holatlarini qayd etadi. Bunda tahlil shaxsiy bahoga emas, kuzatiladigan harakat va uning o'quvchi faoliyatiga ta'siriga qaratiladi. Masalan, “o'quvchilar sust bo'ldi” degan umumiy xulosa o'rniga qaysi topshiriqdan keyin faollik pasaygani, qanday yo'riqnoma tushunarsiz bo'lgani va qaysi o'zgartirish ishtirokni kuchaytirgani ko'rsatiladi. Bu refleksiyaning aniqligi va amaliy qiymatini oshiradi.

Tengdoshlar bilan professional muhokama adaptiv qarorlarning variantlarini kengaytiradi. Bir vaziyatga turli yechimlarning taklif qilinishi talabaga o'z qarorini yagona va mutlaq deb qabul qilmaslikni o'rgatadi. Muhokama davomida ishtirokchilar yechimning kuchli va cheklangan tomonlarini, o'quvchilar uchun ehtimoliy oqibatlarini hamda qo'llash shartlarini ko'rsatadi. O'qituvchi muhokamani shaxsga berilgan bahodan pedagogik qarorning dalili va natijasiga yo'naltiradi. Natijada hamkorlikda bilim yaratish, kasbiy muloqot va asosli fikr bildirish ko'nikmalari rivojlanadi.

Adaptiv pedagogik tafakkurni shakllantirishda o'quvchiga oid ma'lumotlardan mas'uliyatli foydalanish zarur. Moslashtirish o'quvchini qat'iy toifaga ajratish yoki unga doimiy ravishda soddalashtirilgan topshiriq berishni anglatmaydi. Aksincha, vaqtinchalik yordam o'quvchining mustaqilligini oshirishga qaratilishi, uning imkoniyati qayta kuzatilishi va vazifa murakkabligi bosqichma-bosqich yangilanib borishi kerak. Bo'lajak o'qituvchi o'quvchining qadr-qimmati, teng ishtiroki va rivojlanish imkoniyatini pedagogik qarorning asosiy mezon sifatida qabul qilishi lozim.

Boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitish metodikalarida adaptiv topshiriqlar bankini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Unda o'qish savodxonligi, ona tili, matematika, tabiiy fan va tarbiya darslariga oid pedagogik vaziyatlar, o'quvchi profillari, mikrodars ssenariylari, kuzatuv mezonlari va refleksiv savollar jamlanadi. Topshiriqlar tayyor yechimni emas, qaror qabul qilish jarayonini talab qilishi, muntazam yangilanib borishi va pedagogik amaliyotdagi kuzatuvlar bilan boyitilishi kerak. Bu bank nazariy mashg'ulot, seminar, mustaqil ta'lim va amaliyotni yagona kasbiy muammo atrofida bog'lash imkonini beradi.

Shunday qilib, takomillashtirilgan mexanizmlar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining vaziyatni anglashidan boshlab, qarorni ishlab chiqish, sinash, natijani baholash va qayta loyihalashgacha bo'lgan to'liq faoliyatini qamrab oladi. Ularning o'zaro bog'liqligi adaptiv pedagogik tafakkurni tasodifiy reaksiya emas, dalillarga asoslangan, maqsadli va refleksiv kasbiy faoliyat sifatida shakllantiradi. Mazkur yondashuv bo'lajak o'qituvchini turli tayyorgarlikdagi o'quvchilar bilan ishlashga, ta'lim jarayonidagi kutilmagan o'zgarishlarga pedagogik maqsadni saqlagan holda javob berishga hamda har bir o'quvchining rivojlanish imkoniyatini qo'llab-quvvatlashga tayyorlaydi.

Mazkur mexanizmlarni o'quv jarayoniga kiritishda tayyorlov, faoliyat va umumlashtirish bosqichlarining izchilligi saqlanishi lozim. Tayyorlov bosqichida talabalar adaptiv pedagogik tafakkurning mohiyati, pedagogik vaziyatning tarkibi va qaror qabul qilish mezonlarini o'zlashtiradi. Faoliyat bosqichida ular keys, mikrodars va pedagogik amaliyot orqali muammoni aniqlash, variantlarni ishlab chiqish va tanlangan yechimni sinash bilan

shug'ullanadi. Umumlashtirish bosqichida turli vaziyatlarda qo'llangan qarorlar qiyoslanib, ularning samarali shartlari va cheklovlari aniqlanadi. Shunday ketma-ketlik nazariy tushunchaning amaliy harakatga aylanishini hamda hosil bo'lgan tajribaning yangi vaziyatga ko'chirilishini ta'minlaydi.

Oliy ta'lim o'qituvchisining faoliyati ham adaptiv tafakkurni rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. U talabani har bir xatosini darhol tuzatib bermasdan, qarorning qaysi dalilga tayanganini so'rashi, yetishmayotgan ma'lumotni aniqlashga yo'naltirishi va muqobil nuqtai nazarni ilgari surishi kerak. “Bu vaziyatda qaysi belgi siz uchun hal qiluvchi bo'ldi?”, “Tanlangan yordam o'quvchining mustaqilligiga qanday ta'sir qiladi?”, “Sharoit o'zgarsa, qaroringizning qaysi qismi yangilanadi?” kabi savollar talabani fikrlash jarayonini ochadi. Bunday pedagogik hamrohlik tayyor ko'rsatma berishga emas, talabani o'z qarorini tekshirishi va asoslashiga xizmat qiladi.

Raqamli vositalardan foydalanish adaptiv pedagogik tafakkurni rivojlantirishning yordamchi imkoniyatlarini kengaytiradi. Interaktiv ssenariylar orqali talabaga bir qarordan keyin o'quvchi faoliyatida yuz beradigan o'zgarish ko'rsatilishi, u esa keyingi harakatni tanlashi mumkin. Elektron portfolio mikrodars ishlanmalari, kuzatuv varaqalari, o'z-o'zini baholash natijalari va qayta ishlab chiqilgan topshiriqlarni bir joyda jamlashga yordam beradi. Biroq texnologiya pedagogik tahlilning o'rnini bosmasligi lozim. Raqamli ma'lumot faqat qarorni asoslash uchun dalil bo'lib xizmat qiladi; yakuniy tanlov o'quv maqsadi, o'quvchining ehtiyoji va pedagogik etikaga muvofiq amalga oshiriladi.

Pedagogik amaliyot davrida talaba uchun adaptiv kuzatuv topshirig'ini belgilash maqsadga muvofiq. U darsning faqat umumiy borishini qayd etmasdan, bitta o'quv vazifasiga turli o'quvchilar qanday yondashgani, o'qituvchi qaysi belgilar asosida yordam ko'rsatgani va mazkur yordamdan keyin faoliyat qanday o'zgarganini tahlil qiladi. Keyin shu vaziyat uchun boshqa yechim variantini ishlab chiqib, uning afzalligi va ehtimoliy cheklovini ko'rsatadi. Kuzatuv, mustaqil loyihalash va mentor bilan muhokamaning birligi talabani real sinf jarayonini metodik tushunchalar orqali anglashiga hamda nazariy bilimni amaliy qarorga aylantirishiga yordam beradi.

Takomillashtirilgan mexanizmlarni amalga oshirish uchun tashkiliy-pedagogik sharoitlar ham talab etiladi. O'quv reja va fan dasturlarida vaziyatli topshiriqlar uchun yetarli vaqt ajratilishi, pedagogika va xususiy metodika fanlari o'rtasida mazmuniy bog'lanish o'rnatilishi, oliy ta'lim o'qituvchisi bilan amaliyot mentori umumiy baholash mezonlaridan foydalanishi zarur. Talabani xato qarori jazolash uchun emas, tahlil va rivojlanish manbai sifatida ko'riladigan xavfsiz professional muhit yaratilishi ham muhimdir. Ana shunday sharoitda talabalar fikrini erkin ilgari suradi, qarorini qayta ko'rib chiqadi va pedagogik tavakkalning oqibatlarini amaliyotga zarar yetkazmagan holda modellashtirib o'rganadi.

Adaptiv pedagogik tafakkurning barqaror rivojlanishi uchun topshiriqlar bir semestr yoki bitta fan doirasida qolib ketmasligi kerak. Dastlabki kurslarda oddiy kuzatish va pedagogik vaziyat belgilarini ajratish, keyingi bosqichlarda variativ dars fragmentlarini loyihalash, yuqori kurslarda esa amaliyot ma'lumotlari asosida qarorni sinash va qayta ishlab chiqish vazifalari beriladi. Har bir bosqichda oldingi tajribaga qaytilib, yangi vaziyatda undan qanday foydalanilgani tahlil qilinadi. Bu uzluksizlik talabani alohida usullar to'plamini emas, o'zgaruvchan sharoitda bilim va tajribani safarbar etishga asoslangan yaxlit kasbiy fikrlash usulini egallashiga olib keladi.

Xulosa. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida adaptiv pedagogik tafakkurni rivojlantirish ularning kasbiy faoliyatda o'zgaruvchan pedagogik vaziyatlarni anglash, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ta'lim maqsadiga mos qaror qabul qilishini ta'minlaydi. Mazkur tafakkur diagnostik-tahliliy, variativ-loyihaviy, amaliy-regulyativ hamda refleksiv-baholash tarkiblarining o'zaro aloqadorligida shakllanadi. Shu

bois kasbiy tayyorgarlik jarayoni nazariy bilimni vaziyatli topshiriq, mikrovars, pedagogik keys va amaliy kuzatuv bilan bog'laydigan yaxlit tizim sifatida tashkil etilishi lozim.

Adaptiv pedagogik tafakkurni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish uchun pedagogik vaziyatni ko'p omilli diagnostika qilish, muqobil yechimlarni mezonlar asosida qiyoslash, qarorni simulyatsiya va amaliyotda sinash, natijani dalillarga tayangan holda refleksiv baholash hamda faoliyatni qayta loyihalash izchil qo'llanishi zarur. Bu jarayon talabaga tayyor metodik ko'rsatmani takrorlashdan ko'ra, vaziyatga mos vositani ongli tanlash va uning oqibatini oldindan ko'ra bilish imkonini beradi.

Taklif etilgan mexanizmlarning samaradorligi topshiriqlarning boshlang'ich ta'lim amaliyotiga yaqinligi, bosqichma-bosqich murakkablashuvi, baholash mezonlarining aniqligi va tengdoshlar bilan professional muhokamaning mavjudligiga bog'liq. Bunday tayyorgarlik natijasida bo'lajak o'qituvchi sinfdagi farqlarni muammo sifatida emas, ta'limni maqsadli moslashtirishni talab qiladigan pedagogik shart sifatida qabul qiladi. Bu esa har bir o'quvchining faol ishtiroki, mustaqilligi va rivojlanish imkoniyatini qo'llab-quvvatlaydigan boshlang'ich ta'limni tashkil etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. - Toshkent: Fan, 2004. - 127 b.
2. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi. - Toshkent, 2007. - 315 b.
3. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - Toshkent: Fan, 2006. - 261 b.
4. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. - Toshkent: Iqtisod-moliya, 2011. - 420 b.
5. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. - 160 b.
6. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. - Toshkent: Sano-standart, 2017. - 416 b.
7. Ishmuhamedov R.J., Yuldashev M.A. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Nihol, 2013. - 279 b.
8. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. - New York: Basic Books, 1983. - 374 p.
9. Darling-Hammond L., Bransford J. Preparing Teachers for a Changing World: What Teachers Should Learn and Be Able to Do. - San Francisco: Jossey-Bass, 2005. - 608 p.
10. Tomlinson C.A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. - 3rd ed. - Alexandria, VA: ASCD, 2017. - 186 p.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI BILAN O'TKAZILADIGAN JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARINING XUSUSIYATLARI VA SHAKLLARI

Ibadova Zamira Rashidovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti harbiy ta'lim fakulteti katta muhandisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab o'quvchilarini harakat tayyorgarligini rivojlantirishda yengil atletikaga xos bo'lgan maxsus mashqlar, hamda harakatli o'yinlarni qo'llashni tartibga solish zarurati mavjud buning uchun esa samarali, ilmiy asoslangan metodika ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

O'quvchilarda yengil atletika sport turning vosita va usullari hamda yengil atletika sport turiga xos bo'lgan harakatli o'yinlarni, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mashg'ulotlari jarayonida qo'llashga qaratilgan, metodika ishlab chiqildi va metodikaning samaradorligi pedagogik tajribalar orqali asoslab berildi.

Kalit so'zlar: umumiy jismoniy tayyorgarlik, yengil atletika, tezlik, kuch, chaqqonlik, chidamlilik, egluvchanlik, jismoniy sifatlar.

ХАРАКТЕРИСТИКИ И ФОРМЫ ПРОВЕДЕНИЯ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Ибадова Замира Рашидовна,

Старший инженер, факультет военного образования, Бухарский
государственный педагогический институт

Аннотация: В данной статье рассматривается необходимость регулирования использования специальных упражнений, характерных для легкой атлетики, а также подвижных игр в развитии двигательной подготовки учащихся школа также целесообразность разработки эффективной, научно обоснованной методики.

Легкая атлетика у учащихся направлена на использование средств и методов спорта и подвижных игр, характерных для легкоатлетического вида спорта, в процессе обучения младших школьников разработана методика, эффективность методики обоснована педагогическими экспериментами.

Ключевые слова: общая физическая подготовленность, легкая атлетика, скорость, сила, ловкость, выносливость, гибкость, физические качества.

CHARACTERISTICS AND FORMS OF PHYSICAL EDUCATION SESSIONS FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Ibadova Zamira Rashidovna,

Senior Engineer, Faculty of Military Education, Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: In this article, there is a need to regulate the use of special exercises specific to athletics, as well as active games in improving the movement readiness of schoolchildren, and for this, it is appropriate to develop an effective, scientifically based methodology.

The methodology aimed at using the tools and methods of athletics and athletic sports in students during the training of elementary school students was developed, and the effectiveness of the methodology was substantiated through pedagogical experiments.

Key words: general fitness, athletics, speed, strength, agility, endurance, flexibility, physical qualities.

Ko'plab sport turlari orasida yengil atletika, o'zining umumiy va maxsus mashqlari bilan boshqa sport turlaridan ajralib turadi. Dunyo miqyosida bo'layotgan musobaqalarda nafaqat erkaklar balki ayollarning ham yuqori natijalar ko'rsatib kelayotganligi ushbu sport turida yuqori darajadagi raqobatning mavjudligiga dalildir. Shu boisdan, yurtimizda ham

yengil atletika ommaviylashgan sport turlari qatoridan mustaxkam o‘rin egallab ulgurgan. Bu orqali esa yengil atletika sport turiga bo‘lgan qiziqishning yurtimiz aholisi tomonidan yetarlicha ekanini e‘tirof etish mumkin.

O‘zbekistonda yuqori malakali yengil atletikachilar tayyorlash va zaxira sportchilarini yetishtirish har tomonlama murabbiylar amaliyotiga bog‘liqdir. Murabiylar tomonidan tashkil qilinadigan mashg‘ulot jarayonini, to‘g‘ri tanlangan vosita va usullar yordamida o‘quvchilarga beriladigan yuklamalar hajmini meyorlashtirish yuqori natijalarga erishning muhim omillardandir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini harakat tayyorgarligini rivojlantirishda yengil atletikaga xos bo‘lgan mashqlaridan, qolaversa harakatli o‘yinlardan foydalanib o‘quvchilarning yoshiga va tayyorgarlik darajasini inobatga olgan xolda maktab o‘quvchilarini mashg‘ulot jarayonini tashkil qilish tadqiqotimizning maqsadidir.

T.S. Usmanxodjayev, Sh.X. Isroilov, A.A. Pulatov, Sh.A. Pulatov (2015) kabi mualliflar, harakatli o‘yinlarni hususiyatiga, o‘yin jarayonida sportchi organizmining qaysi qizmiga yuklama berish hususiyatiga qarab turli sport turlariga xos bo‘lgan harakatli o‘yinlarni sarlab chiqqanlar. Masalan: Kim oldin, Yo‘lda tutish, Tez yugurish, Karim Botirdan o‘tdi Va marraga tez yetdi, To‘siqlardan oshib o‘tish, Arqoncha bilan tutish, Katta aylanma estafeta, Sakrab oshish estafetasi va shu kabi ko‘plab harakatli o‘yinlarni yengil atletika sport turiga xos deb topganlar.

Albatda e‘trof etish lozimki maktab o‘quvchilarini harakat tayyorgarligini rivojlantirishda yengil atletikaga xos bo‘lgan maxsus mashqlar, hamda harakatli o‘yinlarni qo‘llashni tartibga solish zarurati mavjud buning uchun esa samarali, ilmiy asoslangan metodika ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

O‘quvchilarda yengil atletika sport turning vosita va usullari hamda yengil atletika sport turiga xos bo‘lgan harakatli o‘yinlarni, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mashg‘ulotlari jarayonida qo‘llashga qaratilgan, metodika ishlab chiqildi va metodikaning samaradorligi pedagogik tajribalar orqali asoslab berildi.

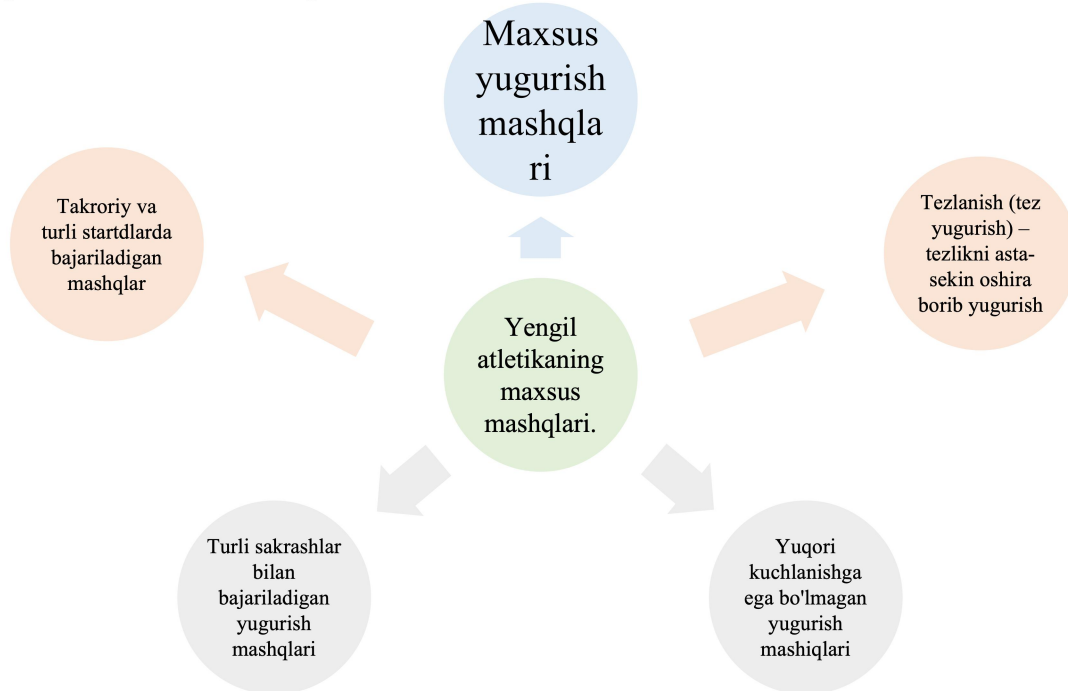
Avval aytilganidek metodika ishlab chiqish davomida etibor qaratilishi lozim bo‘lgan eng dastlabki jihatlardan biri bu o‘quvchilarning yoshini inobatga olishdir. Murabbiy tomonidan yuqorida e‘trof etilgan jihatlar bo‘yicha bilimlarni egallanganligi o‘quvchilarga beriladigan yuklamalarning shiddati hajmi meyori kabilrni to‘g‘ri taqsimlash imkonini beradi. Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan metodika o‘quvchilar harakat tayyorgarligini rivojlantirishga erishishda ikki xildagi yo‘nalishga asoslangan bo‘lib birinchi yo‘nalish yengil atletikaga xos bo‘lgan maxsus mashqlar orqali erishishni nazarda tutsa, ikkinchi yo‘nalish bu harakatli o‘yinlarni qo‘llash orqali maktab o‘quvchilarni harakat tayyorgarligini rivojlantirishga erishishni nazarda tutadi.

Jismoniy tarbiya darslarda hamda turli sport turlaridan maktablarda tashkil qilingan to‘garaklarda shug‘ullana boshlagan o‘quvchilarni harakatlarga o‘rgatishda yengil atletikaning maxsus mashqlaridan vosita sifatida foydalanishni ko‘zda tutadi. Yengil atletikaning maxsus mashqlarini saralashda ularning xususiyati, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yoshiga mos kelishiga qarab tanlandi va ushbu mashqlar quyidagilardan tashkil topdi (1 jadvalga qarang). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini harakat tayyorgarligini yaxshilashda, vosita sifatida foydalanish maqsadida tanlangan mashqlarning, o‘quvchi organizmiga ta’sir hususiyati (mashqni bajarish vaqtida o‘quvchilar organizmida joylashgan qanday muskullar guruhi ishlashi) kabi jihatlar inobatga olingan xolda guruhlariga ajratildi (2 rasmga qarang).

Tanlanlangan mashqlarni mashg‘ulot jarayonida qo‘llash bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqildi mashqlar esa 1 jadvalda keltirilgan.

O‘quvchilar, tanlangan mashqlarning ba’zilarini yakka tartibda bajarsalar, ba’zilarini juft va guruh bo‘lgan xolatda bajaradilar. Mashqlarni bunday shaklda bajarishlari ularda jismoniy sifatlarining rivojlanishi bilan bir vaqtda, o‘zaro raqobatlashish musobaqalashuv

muhitiga ruxan maslashishlariga ko‘maklashadi.

1 rasm. 2-4 sinf o‘quvchilarini harakat tayyorgarligini rivojlantirishda qo‘llaniladigan, yengil atletikaning maxsus mashqlari.

O‘quvchilar, tanlangan mashqlarning ba’zilarini yakka tartibda bajarsalar, ba’zilarini juft va guruh bo‘lgan holatda bajaradilar. Mashqlarni bunday shaklda bajarishlari ularda jismoniy sifatlarining rivojlanishi bilan bir vaqtda, o‘zaro raqobatlashish musobaqalashuv muhitiga ruxan maslashishlariga ko‘maklashadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining harakat tayyorgarligiga o‘rgatishga qaratilgan mashg‘ulolarda vosita sifatida foydalanish maqsadida harakatli o‘yinlardan foydalanishni bir qator yurtimiz va horij olimlari eng samarali vositalardan biri sifatidan e’trof etganlar (T.S. Usmanxodjayev, Sh.X. Isroilov, A.A. Pulatov, Sh.A. Pulatov, Byleeva_L.V.).

Harkatli o‘yinlardan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini harakat texnikasini o‘rganishlarida vosita sifatida foydalanish oquvchilarga qulaylik tug‘dirsa ikkinchidan, o‘quvchilarning dars jarayoniga bo‘lgan qiziqishlarini ortishiga sabab bo‘ladi. Vosita sifatini tanlanagan harakatli o‘yinlat esa (1 rasmda keltirilgan).

1.1-jadval.

2-4 sinf maktab o'quvchilarining harakat tayyorgarligini rivojlantirishda qo'llaniladigan yengil atletikaning maxsus mashqlari.

№	Mazmuni	Me'yori
1.	Maxsus yugurish mashqlari.	2 x 30 m bajarish
2.	Tezlanish (tez yugurish) – tezlikni asta-sekin oshira borib yugurish.	3 x 50 m
3.	Bir me'yorda yugurish.	200 m.
4.	Oyoq kuchini rivojlantirish uchun oyoqlarda navbatma-navbat depsinib yuqoriga sakrash.	3 x 40 m.
5.	Joyda turib tizzalarni baland ko'tarib yugurish.	10 sekund davomida.
6.	Turgan joydan uzunlikka sakrash.	10-15 marta
7.	Pastki startdan yugurish.	3 x 30 m
9.	Turgan joydan uch hatlab sakrash.	4-5 marta
10.	Takroriy yugurish.	2 x 40-50-60 m

Harakatli o'yinlarni o'rganish bosqichida ko'rgazmali usul nafaqat harakatlarni bajarish texnikasini ko'rsatib berish, balki o'yin ishtirokchilarining o'zaro munosabatga kirishishlari sxemasini ham ko'rsatib berishni ta'minlaydi.

Asosiy harakatlar texnikasini takomillashtirish uchun quyidagi holatlardan foydalanildi:

yurish va yugurishning har xil turlari, jumladan, odatdagi qadam tashlash, oyoqning uchki qismi, tovonlar bilan, oyoq kaftining tashqi tomoni bilan, cho'nqaygan holatda va yarim cho'nqaygan holatda, kesishuvchi qadam tashlash, orqa bilan oldinga, oyoqning tovonidan uchiga almashinib qadam tashlash, qo'llarni harakatlantirish asosida qadam tashlash, shuningdek, trener tomonidan belgilangan tartibda qadamning uzunligi va tempini o'zgartirish asosida qadam tashlash mashqlari;

turli xil sakrash turlari;

siljish, arqonda yuqoriga tirmashish, qaytadan pastga sirg'alib tushish;

V.D. Maznichenko (1984) harakat faoliyatini harakatli o'yin shaklida tashkillashtirish jismoniy tarbiya jarayonida keng qo'llaniladi va boshqa uslublarga nisbatan bir qator ustunliklarga ega, deb ta'kidlaydi. Mutaxassis o'yin uslubini o'yin bilan solishtirar ekan, bunda uning ahamiyati shundaki, harakat faoliyati o'yin mazmuni, qoidalari va shartlari asosida tashkillashtiriladi, deb yozadi. Maznichenkoning fikricha, harakatli o'yin uslubining o'ziga xos tomonlari shug'ullanuvchilarning o'zini tutishi va harakat faoliyati kechishi fonidagi yuqori emotsionallik; harakat faoliyati vazifalarini hal qilish yechimni tanlashda tegishlicha mustaqillik (tartibga solinmagan) va muntazam o'zgaruvchan vaziyatlarda ularning to'satdan yuzaga kelishi; o'yin jarayonida shug'ullanuvchilarga murakkab va xilma-xil ta'sirida deb hisoblaydi.

1 guruh, Yuqori shiddatli o'yin faoliyatili harakatli o'yinlar	Yugurish, sakrash o'yinlari. YQCH maksimal 170 zarba/daq. dan yuqori: o'yin yuklamalarida YQCH 150-170 zarba/daq.	2-3 marta takrorlanish; davomiyligi 5-7 daq, dam olish 1 daqiq. Yurish tavsifidagi dem olish, nafas olish gimnastikasi	Tezlik, tezlik-kuch sifatlariga ta'sir ko'rsatish; yugurish mashqlarni takomillashtirish.	“Kim oldin” “Tez yugurish” “To'siqlardan oshib o'tish” “Katta aylanma estafeta” va boshqalar
3 guruh, O'rtacha shiddatli harakatli o'yinlar	Yugurish, sakrash o'yinlari. YQCH maksimal 160 zarba/daq. dan yuqori: o'yin yuklamalarida YQCH 130-160 zarba/daq.	2-3 marta takrorlanish; davomiyligi 4-6 daq, dam olish 1 daqiq. Yurish tavsifidagi dem olish, nafas olish gimnastikasi	Koordinasiya, chaqqonlik sifatlariga ta'sir ko'rsatish; yurish, sakrash mashqarini takomillashtirish.	“Yo'lda tutish” “Arqoncha bilan tutish” “Katta aylanma estafeta” va boshqalar
2 guruh, Aralash shiddatli o'yin faoliyatili harakatli o'yinlar	Qisqa yugurishlar, siljishlar asosidagi o'yinlar: YQCH maksimal 150 zarb/daq dan yuqori: o'yin yuklamalarida YQCH 120-140 zarba/daq.	Takrorlash 2-4 marta davomiyligi 6-8 daq, oraliq dam olish 40 s/gasha. Dam olish bo'shashish mashqlaridan tashkil topgan.	Chidamlilik sifatiga ta'sir ko'rsatadi; avval o'rganilgan harakatlarni takrorlash; ish bajarish qobiliyatidan yuqori charchashning oldini olish.	“Sakrab oshish estafetasi” “Yulduzsimon estafeta” “Balandlikka sakrab yugurish” va boshqalar
4 guruh, Past shiddatli o'yin faoliyatili harakatli o'yinlar	Yurish va yugurish asosida o'yinlar; YQCH maksimal 110 zarb/daq, o'yinlar yuklamasi davomida YQCH 90-120 zarb/daq tashkil topiladi	Takrorlashlar 1-2 marta; davomiy liga 2-4 daqiqa; oraliq dam olishsiz o'takaziladi	Egiluvchanlik, kuch jismoniy sifatlariga ta'sir ko'rsatadi; harakatlarni ko'nikmalarini o'rganish; ruxiy jarayonlarga asosiy ta'sirini rivojlantiradi.	“Uzoqqa sakrash” “Komandali yugurish” “Tulkilarni toppish” va boshqalar

2-rasm. Boshlang'ich sinf maktab o'quvchilarining harakat tayyorgarligini rivojlantirish qo'llaniladigan yangi atletikaga xos harakatli o'yinlar.

O'yin uslubidan foydalanishning bir qancha o'ziga xosliklari ajratilgan: o'zlashtirilgan harakat ko'nikmalarini takomillashtirish; harakat qobiliyatlarini kompleks rivojlantirish; shug'ullanuvchilarning shaxsiy qobiliyatlari namoyon bo'lishi va shaxsning axloqiy, ma'naviy, irodaviy va intellektual jihatlariga ta'siri.

Ushbu harakatli o'yinlardan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining harakat tayyorgarlik ko'rsatkichlarini rivojlantirishning tarkibiy qismlari bilan chambarchas bog'liqlikka ega bo'lib, bunda bir qator masalalarning yechimiga erish mumkin bular: bunda bolalar faqat o'z xulq-atvorlarini boshqarish bilan bir tarorda, jamoa tarkibida boshqa ishtirokchilar bilan hamkorlikda faoliyat olib borishni o'rganibgina qolmay, balki faol tarzda faoliyat olib borish ko'nikmalariga ega bo'ladilar, asosiy quvvatini harakat ko'nikmalarini egallashga sarflashni ham o'rganishadi.

Biz ishlab chiqqan uslubda Klimkova R.V. va Jarikova Y.L. (2000) tomonidan har xil shiddatli faollikdan foydalanishni nazarda tutib ishlab chiqilgan tavsiyalarga tayongan holatda barcha o'yinlar bajarilayotgan harakatlarning shiddatiga va shuningdek, tarkibiy yo'nalishiga bog'liq holatda 4 ta guruhga tizimlashtirildi (2- rasmga qarang).

1 guruhga kiritilgan harakatli o'yinlarda tezkorlikdan yuqori shiddatda foydalaniladi, bunda yurakning urish chastotasi (YQCh) qisqa vaqt (10 s gacha) davomida joyini o'zgartirishlar va shuningdek, pedagog yoki murabbiyning bergan buyrug'iga muvofiq harakatlarni bajarishda 170 zarba/daqiqagacha yetadigan Yuqori shiddatli o'yin faoliyatili harakatli. Masalan: “Kim oldin” “Tez yugurish” “To'siqlardan oshib o'tish” “Katta aylanma estafeta” va boshqa o'yinlarda ushbu holat qayd qilinadi.

2 guruh tarkibiga kiritilgan harakatli o'yinar: o'quvchilarga sakrash mashqlarini o'rganish va takomillashtirishda qo'llaniladi ushbu harakatli o'yinlarni bajarish vaqtida, YQCH maksimal 160 zarba/daq. dan yuqori: o'yin yuklamalarida YQCH 130-160 zarba/daq gacha bo'lgan aralash shiddatli o'yin faoliyatili harakatli o'yinlardir. Bular: “Yo'lda tutish” “Arqoncha bilan tutish” “Katta aylanma estafeta” va boshqa harakatli o'yinlardan foydalaniladi.

3 guruh harakatli o'yinlariga, o'quvchilarda, Qisqa yugurishlar, siljishlar asosidagi o'yinlarni mashg'ulotlari jarayoniga kiritish orqali harakatlarga o'rgatish nazarta tutulgan bo'lib: YQCH maksimal 150 zarb/daq dan yuqori: o'yin yuklamalarida YQCH 120-140 zarba/daqiqagacha bo'lgan o'rtacha shiddatli harakatli o'yinlardir. Bular: “Sakrab oshish estafetasi” “Yulduzsimon estafeta” “Balandlikka sakrab yugurish” va boshqalar.

4 guruh, Past shiddatli o'yin faoliyatili harakatli o'yinlar, ushbu guruhga kiritilgan harakatli o'yinlar asosan yurish va yugurish asosida o'yinaladi, o'yin jarayonida YQCH maksimal 110 zarb/daq, o'yinlar yuklamasi davomida YQCH 90-120 zarb/daqiqagacha bo'lgan ko'rsatkichni tashkil qiladi. Ushbu harakatli o'yinlar quyidagilarni tashkil qiladi, Bular: “Uzoqqa sakrash” “Komandali yugurish” “Tulkilarni toppish” va boshqalar.

Albatta yuqorida nomlari keltirilgan va saralangan harakatli o'yinlar o'quvchilarni harakat tayyorgarligini rivojlantirish asnosida ularning jismoniy sifatlarini ham rivojlanishiga turtki bo'ladi.

Yugurishda harakat ko'nikmalarini o'rganish va takomillashtirish dinamikasiga ijobiy ta'sir ko'rsatish uchun o'rtacha shiddatdagi harakatli o'yinlardan foydalanish rejalashtiriladi, bunda «Yugurishlar», «Kim oldin» va boshqa shu kabi harakatli o'yinlardan foydalanish orqali chidamlilikni rivojlantirish bo'yicha ko'nikmalar takomillashtiriladi.

Harakatli o'yinlarni o'rganish bosqichida pedagogning ko'rgazmali usuldan foydalanishi nafaqat harakatlarni bajarish texnikasini ko'rsatib berishi, balki o'yin ishtirokchilarining o'zaro munosabatga kirishishlari sxemasini ham ko'rsatib berishni ta'minlaydi.

Harakatli o'yinlarni amalga oshirish jarayoni bolalarda jismoniy sifatlarini maqsadga yo'naltirilgan tarzda rivojlantirishi, shuningdek, o'yin davomida bolalarning me'yoridan ortiq

charchab qolishlariga yo‘l qo‘ymaslik uchun standart-muntazamlkdagi mashqlar uslubidan foydalanish tavsiya qilinadi. Bunda harakatli o‘yinlarni takrorlash miqdori ushbu harakatlarning jismoniy tarbiya nuqtai nazaridan shakli va shiddati bilan bog‘liq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayev A., Xankeldiyev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati: Jismoniy tarbiya instituti va oliy ta’lim muassasalari jismoniy tarbiya fakultetlari uchun darslik. Toshkent, 2005. 232 bet; Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik. 1-tom T., “ITA-Press” nashr., 2014. 278 b.
2. Abdullaev M. J. Methodology of application games in the training of young athletes //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – T. 8. – №. 11.
24. Samijonovich, T. S., Abdullaev *Molecular & Clinical Medicine*, 7(6), 2907-2914.
3. Abdullayev, M. J., Berdiyev, O. I., & Omonova, N. R. (2021). Methodology Of Organization Of "Physical Education And Sports" Lessons In Higher Educational Institutions. *The American journal of social science and education innovations (TAJSSEI) SJIF-5.857 DOI-10.37547/TAJSSEI*, 3(02), 312-320.
4. Junaydulloevich, Abdullaev Mehridin. "METHODOLOGY OF APPLICATION OF MOVING GAMES IN THE TRAINING OF YOUNG ATHLETES." *Конференции*. 2020.
5. Abdullaev M. J. Characteristics, forms and methods of extracurricular activities with athletes of different ages //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2020. – T. 8. – №. 11.
6. Abdullayev, M. J. (2021). Teaching 18-20 Year Old Girls For Healthy Aerobic Exercises. *The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research (ISSN-2689-1026) Published: February, 28, 77-85*.
7. Abdullayev, M. (2018). Zh. the Relationship of physical and mental development of children in the process of physical education. *Journal. Bulletin of integrative psychology. Yaroslavl*, 17, 10-13.
8. Агарков, В.И. Гигиеническая оценка функционального состояния младших школьников в условиях интенсифицированного обучения [Текст] / В.И. Агарков, Н.П. Селиванов, Е.Н. Полунин // Гигиена и санитария. - 1981. - №2. - С. 30-32.
9. Агарков, В.И. Гигиенические основы нормирования умственной нагрузки младших школьников [Текст]: дис. ... докт. биол. наук / В. И. Агарков. - Донецк, 1996. - 548 с.
10. Андрис Э.Р., Кудратов Р.Қ. Енгил атлетика. – Тошкент. ЎзДЖТИ, 1998. - 126 б.,
11. Антонюс Д. Влияние дифференцированных режимов двигательной активности на физическую подготовленность и физическое развитие подростков, обучающихся в школах различного типа. Дис. канд. пед. наук. – М., 1991. – 246 с.
12. Антропова, М.В. Здоровье школьников: результаты лонгитюдного исследования [Текст] / М.В. Антропова, Г.Г. Манке, Г.В. Бородкина, Л.М. Кузнецова // Педагогика. - 1995. - №2. - С. 26-31.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJTIMOYIY-MA'NAVYI QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH (TARBIYA FANI MISOLIDA)

Jabborova Azizaxon Husniddin qizi,

Buxoro davlat pedagogika instituti

Magistratura 2-kurs

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim)

azizaxonjabborova9@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish jarayoni "Tarbiya" fani misolida chuqur o'rganilgan. Darsliklardagi mavzular asosida amaliy topshiriqlar va savollar tizimi ishlab chiqilib, o'quvchilarda vatanparvarlik, halollik va hurmat tuyg'ularini rivojlantirish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida ta'lim samaradorligini oshirish mexanizmlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'quv jarayoniga tatbiq etish uchun tavsiya etiladi. Mazkur ish yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, Tarbiya fani, ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlar, axloqiy tarbiya, amaliy topshiriqlar, vatanparvarlik.

ОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ (НА ПРИМЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ)

Джабборова Азизахон Хусниддин кизи,

Бухарский государственный педагогический институт

Магистр, 2 курс

Теория и методология образования и воспитания (начальное образование)

azizaxonjabborova9@gmail.com

Annotatsiya: В данной статье подробно исследуется процесс формирования социально-духовных ценностей у учащихся начальных классов на примере предмета «Воспитание» (Tarbiya). На основе тем учебников разработана система практических заданий и вопросов, а также освещены пути развития у школьников чувств патриотизма, честности и уважения. Кроме того, раскрыты механизмы повышения эффективности обучения на основе современных педагогических подходов. Результаты исследования рекомендуются для внедрения в учебный процесс общеобразовательных школ. Данная работа имеет важное теоретическое и практическое значение в воспитании гармонично развитого подрастающего поколения.

Ключевые слова: Начальное образование, предмет «Воспитание», социально-духовные ценности, нравственное воспитание, практические задания, патриотизм.

FOSTERING SOCIO-SPIRITUAL VALUES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS (USING THE "UPBRINGING" SUBJECT AS AN EXAMPLE)

Jabborova Azizaxon Husniddin qizi,

Bukhara State Pedagogical Institute

Master's Program, 2nd Year

Theory and Methodology of Education and Upbringing (Primary Education)

azizaxonjabborova9@gmail.com

Annotatsiya: This article thoroughly examines the process of forming social and spiritual values in primary school students using the example of the "Tarbiya" (Upbringing) subject. Based on textbook topics, a comprehensive system of practical tasks and questions has been developed, highlighting effective ways to foster patriotism, honesty, and respect in students. Furthermore, mechanisms for enhancing educational efficiency through modern pedagogical approaches are revealed. The research results are recommended for

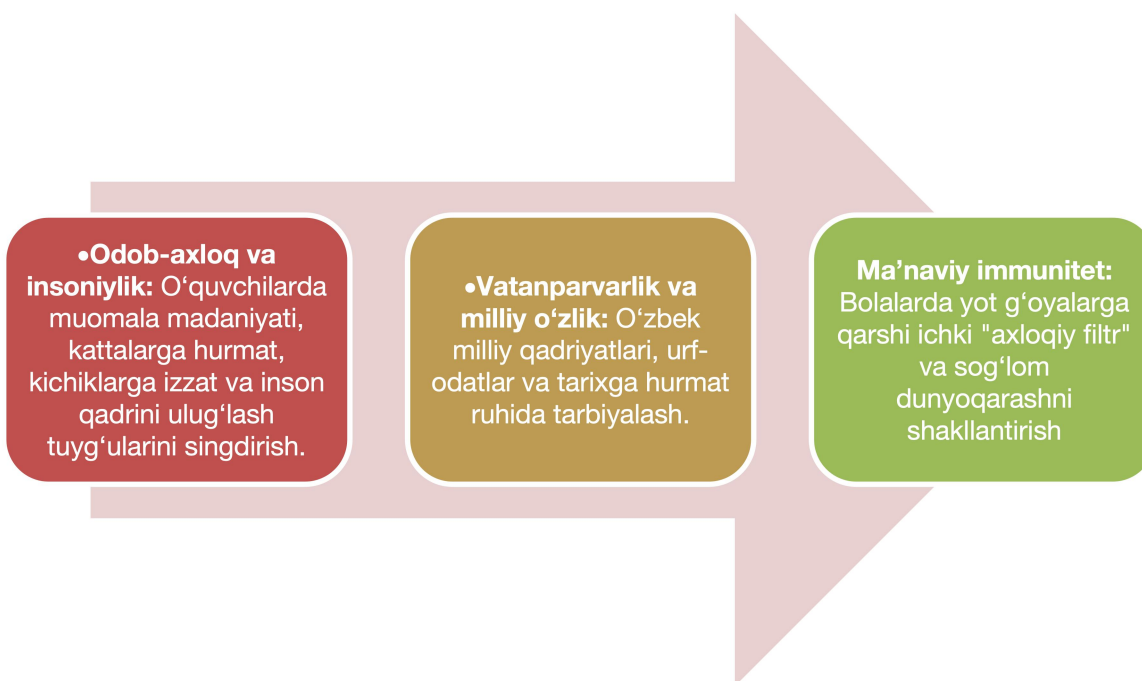
implementation in the educational process of secondary schools. This work holds significant theoretical and practical importance in raising a harmoniously developed younger generation.

Keywords: Primary education, "Tarbiya" subject, social and spiritual values, moral education, practical tasks, patriotism.

Kirish. Globallashuv jarayonlari jadallashib borayotgan hozirgi sharoitda milliy qadriyatlarning jamiyat hayotidagi ahamiyati yanada ortib bormoqda. Axborot oqimining yillik kengayishi, turli madaniy ta'sirlarning kuchayishi yoshlarning dunyoqarashiga bevosita ta'sir qilmoqda. Shuning uchun yosh avlodda milliy o'zlikni anglash, tarixiy-madaniy merosga hurmat, ma'naviy barqarorlikni shakllantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmonida ham yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan [1]. Milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantirish jarayoni ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida dolzarbdir. Chunki bu davr shaxsning axloqiy qarashlari, ijtimoiy xulq normalari va qadriyatlarga munosabati shakllanadigan eng muhim bosqich hisoblanadi. O'qituvchining shaxsiy namunasiga tayangan holda mazmunli ta'lim, tarbiyaviy faoliyat va oila-maktab hamkorligi orqali o'quvchilar ongida milliy o'zlik, Vatanga mehr, ajdodlar merosiga hurmat tuyg'ularini mustahkamlash zarur. Mazkur mavzuning dolzarbligi, bir tomondan, globallashuvning madaniy ta'sirlari fonida milliy identitetni saqlash ehtiyoji bilan, ikkinchi tomondan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantirishning samarali metodikasini ishlab chiqish zaruriyati bilan belgilanadi. Pedagogika fanida milliy qadriyatlar shaxsning ma'naviy-axloqiy kamolotini belgilovchi, avloddan avlodga o'tib kelayotgan tarixiy-madaniy meros, urf-odat, an'ana, til, din, san'at, axloqiy me'yor va ijtimoiy tajribalar majmui sifatida talqin etiladi. Milliy qadriyatlar jamiyatning ijtimoiy-madaniy taraqqiyotida mezon vazifasini bajarib, yosh avlodning dunyoqarashi, e'tiqodi hamda xulq-atvorini shakllantirishda muhim tarbiyaviy omil bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik yondashuvda milliy qadriyatlar nafaqat ma'naviy boylik, balki tarbiya mazmunining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko'riladi. Chunki ular orqali shaxsda Vatanga sadoqat, ajdodlar merosiga hurmat, ijtimoiy mas'uliyat, hamjihatlik, mehr-oqibat kabi fazilatlar tarkib topadi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarga tayangan holda ta'lim-tarbiya berish o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi, milliy o'zligini anglashini ta'minlaydi, ma'naviy immunitetini kuchaytiradi. Shuningdek, milliy qadriyatlarni o'qitish samarali bo'lishi uchun ularning mazmuni yoshxususiyatlariga moslashtirilgan, tizimli va hayotiy misollar bilan boyitilgan bo'lishi zarur. Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, milliy qadriyatlar shaxs kamolotining ma'naviy asosini tashkil etuvchi barqaror tarbiyaviy resurs sifatida namoyon bo'ladi. Boshlang'ich ta'lim bosqichi pedagogika va rivojlanish psixologiyasi nuqtai nazaridan shaxs taraqqiyotining eng muhim davrlaridan biri hisoblanadi. Ushbu davr odatda 6–10 yosh oralig'ini qamrab oladi va bolaning bilish faoliyati, emotsional-irodaviy sohasi hamda ijtimoiy xulq-atvorining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [2]. Mazkur yosh davri inson shaxsining keyingi rivojlanish bosqichlari uchun poydevor vazifasini bajaradi. Birinchidan, 6–10 yosh davri taqlid faoliyatining yuqori darajada namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadi. Bolaning bilish jarayonlari endigina faol shakllanayotganligi sababli u ko'proq kattalar, ayniqsa o'qituvchi va ota-onalarning xatti-harakatlariga tayanadi hamda ularni bevosita ko'rish orqali o'zlashtiradi [3]. Shu jihatdan boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi bola uchun nafaqat bilim beruvchi shaxs, balki psixologik identifikatsiya obyekti, ya'ni shaxsiy namuna sifatida qabul qilinadi. Boshlang'ich sinf yoshi shaxsning ma'naviy-axloqiy poydevori qo'yiladigan eng muhim davrlardan biridir. Bu yoshda bolalar jamiyatdagi qoidalar, o'zaro hurmat, mehr-oqibat, vatanparvarlik va halollik

kabi fundamental qadriyatlarni o'zlashtirishga moyil bo'ladilar. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan **"Tarbiya"** fani o'quvchilarda ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf Tarbiya fani darsliklari asosida o'quvchilarda ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini ochib berish va amaliy topshiriqlar tizimini ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. gan yosh avlodni axloq -odobli qilib tarbiyalash masalalari bugungi kunda davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Albatta ushbu vazifalarni amalga oshirishda o'qituvchining pedagogik mahorati muhim o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasining “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi”, “Tarbiya konsepsiyasi”, uzluksiz ta'lim fanlariga oid “Tarbiya” fani o'quv dasturlari va fanlari asosida o'quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar, milliy urf-odatlar, an'analarga chuqur hurmat, o'zligini saqlab qolish, ma'naviy-ma'rifiy ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish faolligini yuzaga keltirish, ularda mustaqillik, erkin fikr yuritish, o'zlikni anglash, axloqiy-huquqiy burchni tushunish, milliy xususiyatlar, orzuumidlar, tafakkur qilish xususiyatlarini rivojlantirish kabilar inson qadrini ulug'lash madaniyatini rivojlantirish konsepsiyasi hisoblanadi. Chunki ushbu jarayonda “Insonlarning o'z - o'ziga bo'lgan munosabati o'zgardi. Odamlarda hayotda o'zini qadrlay bilish, ijtimoiy muhitda munosib o'rnini topish fazilatlarini shakllantirildi. Bu esa o'ziga sodiq, o'zini qadrlovchi insonning boshqalarga hiyonat qilmasligi, o'zgalarga ham xuddi o'zidek qarash xususiyatining umumjamiyat kuramida keng yoyilishga olib kelmoqda”. O'qituvchining o'quvchilarga dars materiallarini tushuntirishda, so'z bilan ifodalashda, bayon etishda, narsa va voqealarni, ob'ektlarni izohlashda, ular haqida suhbatlar o'tkazish va darsdagi vazifalarni ko'rsatmali materiallardan keng foydalanish asosida amalga oshirilganda ular uchun qiziqarli va ta'sirliroq bo'ladi. **Karimov I.A. (2008)** o'zining "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida yosh avlodni tarbiyalashda milliy qadriyatlar, tariximizni bilish va ma'naviy immunitetni shakllantirish masalasiga alohida urg'u bergan. Muallif jamiyat taraqqiyoti ma'naviy barkamollik bilan chambarchas bog'liqligini ilmiy jihatdan asoslab bergan. **O'g'elchov Q. va boshq. (2020)** tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy qadriyatlarni singdirishda o'yin texnologiyalari va keys-stadi usullarining samaradorligi tahlil qilingan. Olimlarning fikricha, amaliy topshiriqlar bolaning tanqidiy fikrlashini oshiradi. **Quronov M. (2021)** "Uzviy tarbiya konsepsiyasi" doirasida oila, mahalla va maktab hamkorligining bolalar ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarini egallashdagi o'rnini yoritib bergan. U tarbiya uzluksiz jarayon ekanligini va uni boshlang'ich sinfdan boshlash muhimligini ta'kidlaydi. **Zunnunov A. (2019)** pedagogika tarixida Sharq mutafakkirlarining axloqiy qarashlari (Forobiy, Avitsenna, Alisher Navoiy) asosida yoshlarni tarbiyalash g'oyalarini bugungi zamonaviy ta'lim tizimiga tatbiq etish yo'llarini o'rgangan. **Davlatov K. (2022)** "Tarbiya fani o'qitish metodikasi" qo'llanmasida darsliklardagi matnlar va tarbiyaviy topshiriqlarni interfaol usullar yordamida o'quvchiga yetkazish bo'yicha aniq metodik tavsiyalar bergan. **Johnson D. & Johnson R. (2018)** o'zlarining ijtimoiy o'rganish nazariyalariga oid asarlarida hamkorlikda o'qitish va guruhdagi ijtimoiy qadriyatlar bolalar xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirishini empirik jihatdan isbotlaganlar.

1-rasm. "Tarbiya" fanining asosiy vazifalari

Metodologiya. Ilmiy adabiyotlar va manbalarni qiyosiy-mantiqiy tahlil qilish: Pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari aniqlandi. **Normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganish:** O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, Milliy o'quv dasturi va "Tarbiya" fani davlat ta'lim standartlari tahlil qilindi. **Tizimli yondashuv (Systematic approach):** Qadriyatlarni shakllantirish jarayonini yaxlit, o'zaro bog'liq bo'lgan komponentlar (maktab, oila, mahalla hamkorligi) tizimi sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi. **Kuzatish (Observation):** 2-4-sinf "Tarbiya" darslari jarayonini bevosita kuzatish orqali o'quvchilarning darslik materiallariga munosabati, ulardagi faollik va o'zaro hurmat madaniyati baholandi. **Suhbat va so'rovnoma (Interview and Questionnaire):** Boshlang'ich sinf o'qituvchilari va o'quvchilar o'rtasida o'tkazilgan suhbatlar orqali qadriyatlarni singdirishda yuzaga keladigan amaliy muammolar aniqlandi. **Keys-stadi (Vaziyatli masalalar tahlili):** O'quvchilarning axloqiy dunyoqarashini o'stirish uchun darsliklardagi hayotiy vaziyatlar asosida amaliy topshiriqlarni sinovdan o'tkazish usuli qo'llanildi

Tadqiqotning Tahliliy Metodlari

- **Pedagogik tajriba-sinov natijalarini matematik-statistik qayta ishlash:** Ishlab chiqilgan amaliy topshiriqlar va jadval metodikasining samaradorligini sifat va miqdoriy ko'rsatkichlar asosida baholandi.

Muhokama. Mazkur tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishda "Tarbiya" fani darsliklarining o'rni va ulardan foydalanish metodikasini takomillashtirishga qaratildi. Olingan natijalar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish faqat nazariy tushunchalar bilan cheklanib qolmasligi, balki amaliy topshiriqlar, keys-stadi va hayotiy vaziyatlar bilan uzviy bog'liq holda olib borilishi zarur.

Tadqiqot natijalarining ilmiy-amaliy ahamiyatini quyidagi asosiy jihatlar orqali muhokama qilish mumkin:

- **Nazariy yondashuvlarning amaliyot bilan uyg'unligi:** Adabiyotlar sharhida qayd etilganidek (Karimov I.A., Quronov M., O'g'elchov Q. va boshqalar), yosh avlodni ma'naviy barkamollik ruhida tarbiyalash uzluksiz jarayondir. Biz ishlab chiqqan

amaliy topshiriqlar jadvali (2-4-sinf materiallari asosida) ushbu nazariy g'oyalarning sinf xonasida qanday ishlashini yaqqol ko'rsatib berdi. O'quvchilarga nafaqat "hurmat nima"ligini tushuntirish, balki uni muayyan vaziyatda (masalan, kattalarga yo'l berish yoki sinfdoshiga yordam qilish) qo'llash imkoniyatini berish ularning xulq-atvorida ijobiy o'zgarishlarni hosil qiladi.

- **Interfaol usullarning samaradorligi:** Kuzatishlar va tahlillar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy yod olish usullariga qaraganda keys-stadi va vaziyatli masalalar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini, mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatini va mas'uliyat hissiyatini sezilarli darajada oshiradi. Halollik, vatanparvarlik va mehr-oqibat kabi qadriyatlar bolalar tomonidan tayyor qoida sifatida emas, balki shaxsiy tanlov va mulohaza natijasida qabul qilinadi[7]

1-jadval. 2- va 3-sinf "Tarbiya" darsliklari materiallariga tayanuvchi, o'quvchilarda ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarni shakllantiruvchi topshiriqlar va savollar jadvali

Darslik mavzusi / Sinf	Qadriyat turi	Darslikdan matnli/amaliy misol	O'quvchi uchun savol va topshiriqlar	Kutilayotgan natija (Metodik ta'sir)
"Kattalarga hurmat – burchimiz" (2-sinf)	Hurmat, o'zaro munosabat, odob-axloq	Maktab yo'lagida o'qituvchi yoki kattalarni uchratganda salom berish va yo'l bo'shatib berish sahna ko'rinishi.	<i>Savol:</i> Nima uchun kattalarga birinchi bo'lib salom berish kerak? <i>Topshiriq:</i> O'qituvchi bilan muloqot qilish odobiga oid 3 ta qoida tuzing.	O'quvchida kattalarga nisbatan hurmat va milliy odob-axloq me'yorlari shakllanadi.
"Vatan – muqaddas makon" (3-sinf)	Vatanparvarlik, yurtni sevish	O'zbekiston Respublikasining davlat ramzlari (Bayroq, Gerb, Madhiya) aks etgan rasmlar va ularning ma'nosi haqida hikoya.	<i>Savol:</i> Davlat madhiyasini kuylashda nimalarni his qilasiz? <i>Topshiriq:</i> O'z shahringiz (yoki qishlog'ingiz)ning diqqatga sazovor joyi haqida kichik ta'rif yozing.	Bolalarda vatanparvarlik tuyg'usi, yurtga daxldorlik hissi va davlat ramzlariga hurmat uyg'onadi.
"Halollik va rostgo'ylik –eng oliy fazilat" (3-sinf)	Halollik, rostgo'ylik, vijdonlilik	Xalq ertagi asosida o'zganing buyugini egallab olmaslik va xatoni tan olish haqidagi vaziyatli masala (keys).	<i>Savol:</i> Agar siz adashib boshqalarning buyugini olib qo'ysangiz, qanday yo'l tutasiz? <i>Topshiriq:</i>	O'quvchining halol va adolatli qaror qabul qilish ko'nikmalari mustahkamlanadi.

			"Rostgo'ylikning foydalari" mavzusida kichik sxema chizing.	
"Mehr-oqibat barchadan ustun" (4-sinf)	Mehribonlik, hamjihatlik, bag'rikenglik	Sinfda o'zlashtirishi qiyin bo'lgan yoki yordamga muhtoj sinfdoshiga ko'maklashish haqidagi hayotiy hikoya.	<i>Savol:</i> Sinfdoshingizga qanday qilib yordam berishingiz mumkin? <i>Topshiriq:</i> Atrofdagilarga yaxshilik qilish bo'yicha "Haftalik yaxshi amallar" kundagini yuriting.	O'quvchilarda altruizm, hamdardlik va jamoada ishlash madaniyati rivojlanadi.

Natija. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish bo'yicha olib borilgan ilmiy-metodik tahlillar va sinov-tajriba ishlari quyidagi asosiy natijalarni berdi:

- **Amaliy-metodik tizimning yaratilishi:** 2-, 3- va 4-sinf "Tarbiya" fani darsliklari tahlili asosida o'quvchilarda hurmat, vatanparvarlik, halollik va mehr-oqibat kabi qadriyatlarni rivojlantiruvchi maxsus savollar va topshiriqlar jadvali ishlab chiqildi. Ushbu jadval o'qituvchilarga dars jarayonida nazariy bilimlarni hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash imkonini berdi.
- **O'quvchilarning faolligi va ongli yondashuvi ortishi:** Keys-stadi va vaziyatli masalalardan foydalanish kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning axloqiy tushunchalarni yod olishdan ko'ra, ularni ongli ravishda tushinishi va hayotda qo'llash ko'nikmasini (masalan, xatoni tan olish, yordamga muhtojlarga ko'maklashish) sezilarli darajada oshirdi.
- **Tizimli tarbiyaviy ta'sirning isboti:** "Haftalik yaxshi amallar" kundagini yuritish va interfaol topshiriqlarni bajarish orqali o'quvchilarning maktabda ham, sinfdan tashqari muhitda ham o'zaro munosabat madaniyati ijobiy tomonga o'zgargani kuzatildi. Bu esa oila, maktab va mahalla hamkorligining samaradorligini amalga tasdiqladi.

Mazkur natijalar boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy immunitetini mustahkamlashda "Tarbiya" fanining o'rnini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa, boshlang'ich ta'limda milliy qadriyat ruhida tarbiya, zamonaviy pedagogik metodlar bilan boyitilsa, o'quvchilarda nafaqat bilim, balki milliy ong, g'urur va ma'naviy immunitet shakllanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida qadriyatlarni ulug'lash ruhini shakllantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u turli materiallar va metodlarni o'z ichiga oladi. Bu jarayonda ta'lim beruvchilar va ota-onalar hamkorlikda ishlashlari, bolalarga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirishlari zarur. Shu tariqa, bolalar kelajakda yetuk, axloqiy va madaniy jihatdan rivojlangan shaxsiyatlar bo'lib yetishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
2. O'g'elchov Q., va boshqalar. Boshlang'ich sinflarda Tarbiya fanini o'qitish metodikasi.

- Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 144 b.
3. Quronov M. Uzviy tarbiya konsepsiyasi asosida ishlash uchun metodik qo'llanma. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 112 b.
 4. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. – Toshkent: Sharq, 2019. – 230 b.
 5. Davlatov K. Tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 160 b.
 6. Johnson D.W., Johnson R.T. Cooperative Learning and Social Value Development in Primary Schools. – New York: Education Press, 2018. – 210 p.
 7. Ziyomammedov B. Pedagogika: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2017. – 320 b.
 8. Mavlonova R., Vohidova N., Rahmonqulova N. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 400 b.
 9. Boshlang'ich ta'lim uchun "Tarbiya" 2-sinf darsligi. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 96 b.
 10. Boshlang'ich ta'lim uchun "Tarbiya" 3-sinf darsligi. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. – 112 b.

XORIJIY TIL O'QITUVCHILARI TOMONIDAN FRANSUZ TILINI O'RGATISHDA QO'LLANILADIGAN METODOLOGIK TAMOYILLAR

Hojiyeva Gulchehra Salimovna,

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Buxoro shahri, O'zbekiston.

Email: gulchehrahhojiyeva88@gmail.com

Annotatsiya : Mazkur maqolada fransuz tilini xorijiy til sifatida o'qitishda qo'llaniladigan metodologik tamoyillar, ularning shakllanishi va tarixiy taraqqiyoti tahlil qilinadi. Unda metodologiya, metod, ta'lim metodi, texnika, faoliyat va resurs kabi asosiy didaktik tushunchalarning mazmun-mohiyati yoritilgan. An'anaviy, bevosita, faol, audio-og'zaki, audiovizual metodologiyalar hamda kommunikativ yondashuvning o'ziga xos tamoyillari qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning zamonaviy fransuz tili ta'limidagi nazariy-metodik ahamiyati asoslab beriladi.

Tayanch so'zlar: xorijiy til, metodologik tamoyillar, ta'lim metodi, resurs, méthodologie traditionnelle, méthodologie directe, méthodologie active, méthodologie audio-orale, méthodologie audiovisuelle, approche communicative.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЯМИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФРАНЦУЗСКОМУ ЯЗЫКУ

Хожиева Гульчехра Салимовна,

доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доцент.

г. Бухара, Республика Узбекистан.

E-mail: gulchehrahhojiyeva88@gmail.com

Аннотация: В статье анализируются методологические принципы, применяемые при обучении французскому языку как иностранному, их становление и историческое развитие. Раскрываются содержание и сущность таких основных дидактических понятий, как методология, метод, метод обучения, техника, деятельность и ресурс. В сравнительном аспекте рассматриваются специфические принципы традиционной, прямой, активной, аудио-устной и аудиовизуальной методологий, а также коммуникативного подхода. Кроме того, обосновывается их теоретико-методологическое значение в современном обучении французскому языку.

Ключевые слова: иностранный язык, методологические принципы, метод обучения, ресурс, méthodologie traditionnelle, méthodologie directe, méthodologie active, méthodologie audio-orale, méthodologie audiovisuelle, approche communicative.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES USED BY FOREIGN LANGUAGE TEACHERS IN TEACHING FRENCH

Hojiyeva Gulchehra Salimovna,

Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor.

Bukhara, Uzbekistan.

E-mail: gulchehrahhojiyeva88@gmail.com

Abstract. This article analyzes the methodological principles employed in teaching French as a foreign language, their formation, and historical development. It elucidates the content and essence of such key didactic concepts as methodology, method, teaching method, technique, activity, and resource. The specific principles of traditional, direct, active, audio-oral, and audiovisual methodologies, as well as the communicative approach, are comparatively analyzed. Furthermore, their theoretical and methodological significance in contemporary French language education is substantiated.

Keywords: foreign language, methodological principles, teaching method, resource, méthode traditionnelle, méthodologie directe, méthodologie active, méthodologie audio-orale, méthodologie audiovisuelle, approche communicative.

Kirish. Ma'lumki, tilni o'rganish, aniqroq aytganda, talabalarning til o'rganishga bo'lgan munosabati ko'plab omillarni qamrab oladi. Bu jarayonda ta'lim tizimi, shubhasiz, hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Biroq mazkur jarayonga ta'sir ko'rsatuvchi boshqa jihatlari ham mavjud bo'lib, ulardan biri tilni o'rganishga jamiyat tomonidan beriladigan ijtimoiy baho bo'lib hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyatda shaxslararo munosabatlarning rivojlanishi, turizm, ta'lim, sanoat, kasbiy faoliyat, madaniy aloqalar hamda ommaviy axborot vositalaridan foydalanish kabi omillar xorijiy tillarni bilishga bo'lgan ehtiyojning tobora ortib borishiga olib kelayotir. Bundan tashqari, yangi texnologiyalarning rivojlanishi xorijiy tillarni mehnat bozoriga va umuman, kommunikatsiya olamiga integratsiyalashuvning muhim vositasiga aylantirmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, xorijiy tillarni puxta egallash boshqa xalqlarning urf-odatlarini va o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishish imkonini beribgina qolmasdan, shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishga, shaxsning har tomonlama shakllanishiga, qardosh-noqardosh mamlakatlar, ularning tillari va madaniyatiga hurmat bilan munosabatda bo'lishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xorijiy tilni o'rganish insonning o'z ona tilini yanada chuqurroq anglashiga ham yordam beradi, deyish mumkin. Shu boisdan, bugun Respublikamiz ta'lim tizimida o'tkazilayotgan tub islohotlar natijasi o'laroq, chet tillarini birinchi sinfdan boshlab uzluksiz o'qitishning yo'lga qo'yilishi “Mamlakatimizda xorijiy tillarni o'rgatish bo'yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo'ladigan yangi tizimni yo'lga qo'yish vaqti-soati kelganligini, biz raqobatbardosh davlat qurishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yan ekanmiz, bundan buyon maktab, kollej va oliy o'quv yurti bitiruvchilari kamida ikkita chet tilini mukammal bilishlari shart”¹ ekanligi o'zining yaqqol isbotini topadi. Shundan kelib chiqib, hozirda respublikamiz maktablarida fransuz, ingliz, nemis, italyan, koreys, xitoy, ispan, hind va arab² kabi xorijiy tillar boshlang'ich sinflardan oq tadbiq etilib, ayniqsa, fransuz tilini o'rganishga e'tibor yil sayin ortib borayotganligini ta'kidlash o'rinli.

Tadqiqot obyekti. Bugungi zamonaviy dunyoda fransuz tili bo'yicha o'quv dasturlarida metodologik jihatdan nazarda tutilgan holatlar bilan o'qituvchilarning real dars jarayonidagi faoliyati o'rtasidagi munosabat haqida dalillar yetarli emasligini ta'kidlash muhim. Boshqacha aytganda, ta'lim jarayoni amalda qaysi metodologik tamoyillar asosida tashkil etilayotgani fanda yetarlicha o'rganilmagan.

Shu o'rinda, *metodologik tamoyillar* haqida so'z yuritganda aytish mumkinki, *Fransuz tili didaktikasi lug'ati*³ga ko'ra, ular til o'rganishning turli sohalarida: *yozma va og'zaki nutqni tushunish, yozma va og'zaki nutqni ifodalash, grammatika, leksika, fonetika va madaniyat kabi yo'nalishlarda qanday faoliyat yuritish va ish olib borish masalalariga universal hamda izchil javob berishga qaratilgan, tarixan muayyan davrga xos shakllangan konseptual konstruksiyalardir*. Ular ko'p yillar davomida turli kontekst va turli kontingentlarda faoliyat yurituvchi ko'plab tadqiqotchilar hamda ta'lim sohasi mutaxassislarining e'tiborini jalb qilib kelgan. Shulardan kelib chiqib, quyida mazkur mavzu bilan bog'liq ayrim atamalarni aniqlab olish lozim. Jumladan:

Metodologiya (yunoncha *methodos*-metod va *logos*-ta'limot) atamasi umuman, ilmiy

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2021-йил 6-майдаги чет тилларни ўқитиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирларига бағишланган видеоселектор йиғилишидаги нутқи. Электрон ресурс: <http://www.gazeta.uz.videoselector>.

² <https://fledu.uz/>

³ Dictionnaire de Didactique du Français, 2003.

metod haqidagi, xususan, ayrim fanlarning metodlari haqidagi fan⁴ bo‘lib, *Fransuz tili didaktikasi lug‘ati*⁵da qayd etilganidek, tillar pedagogikasining asosiy obyektni tashkil etuvchi o‘qitish, o‘rganish hamda ushbu ikki jarayonni o‘zaro bog‘lashning barcha usullarini anglatadi. Weisbord⁶ning ta’kidlashicha, metodologiya mantiqning bir qismi bo‘lib, uning maqsadi muayyan obyektlar tizimiga oid bilimlarni egallash jarayonini belgilab beruvchi tartib va usullarni ko‘rsatishdan iboratdir.

Metod esa, *yunoncha* “metodos” (tadqiqot usuli, yo‘li) so‘zidan olingan bo‘lib, izlanish yoki bilish yo‘li, nazariya, ta’limot sifatida:

- a) tabiat va jamiyat hodisalarini bilish, tadqiq qilish usuli;
- b) usul, uslub⁷ – ma’nolarini anglatadi.

Shuningdek, Weisbord muayyan maqsadlarga erishishga qaratilgan usullar majmuasi *metod* deya atalishini ta’kidlab, uni ma’lum maqsadga erishish vositasi, ya’ni belgilangan natijaga erishish uchun tafakkurni oqilona yo‘naltirish usuli sifatida ta’riflaydi hamda ta’limning o‘z metodologiyasi va texnikalari mavjud bo‘lib, metodlar hamda texnikalarni ta’limni amalga oshirishning vositalari deb hisoblaydi⁸.

Fransuz tili didaktikasi lug‘atida esa, metodlar “til didaktikasida yagona metodologik tamoyil asosida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan jarayonlar majmuasi”⁹ sifatida izohlanadi.

Umumiy olganda, *metodni* o‘quv materialini qanday tashkil etish, qanday usullar orqali o‘zlashtirish va qanday kompetensiyalarni shakllantirishni ko‘rsatib beruvchi tizim¹⁰, deyish mumkin bo‘ladi.

Ta’lim metodi (usuli)ni – ta’lim oluvchi va ta’lim beruvchining ma’lum maqsadga qaratilgan, birgalikdagi faoliyatini tashkil qilishning muayyan tizimga solingan yo‘l-yo‘rig‘i sifatida ta’riflash mumkin¹¹.

Weisbord esa *ta’lim metodi* – muayyan maqsadlarga yo‘naltirilgan holda shaxsning o‘rganish jarayonini tashkil etuvchi, mantiqan muvofiqlashtirilgan bosqichlar va texnikalar majmuasi ekanligini ta’kidlaydi. Har qanday metod o‘z faoliyatini texnikalar vositasida amalga oshiradi, o‘qitish texnikalari esa o‘rganish jarayonini yo‘naltirish shakllaridir¹².

Shu bois, **texnika** tushunchasini ham aniqlashtirish zarur. *Fransuz tili didaktikasi lug‘atida texnika* o‘qitish yoki o‘rganishning muayyan elementi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan jarayon yoki jarayonlar majmuasi sifatida ta’riflanadi. Masalan, u muayyan o‘quv materiali, resurs yoki ish shakli bilan bog‘liq faoliyatni ifodalashi mumkin¹³. Weisbord *texnikani* metodning tarkibiy qismi, metodni amalga oshirishda foydalaniladigan vosita yoki jarayon sifatida baholaydi. Boshqacha aytganda, *texnika har qanday metodning o‘zaro ta’sirga kirishuvchi ko‘plab tarkibiy qismlaridan biridir*¹⁴.

Shuningdek, *Fransuz tili didaktikasi lug‘atida faoliyat* tushunchasiga ham ta’rif berilib, faoliyatni ko‘p ma’noli atama sifatida kognitiv operatsiyalarni, ya’ni ko‘pincha ong ostida amalga oshiriladigan aqliy jarayonlarni (aniqlash, taqqoslash, yodda saqlash va boshqalar), masalan, gazeta o‘qishni; shuningdek, savollarga javob berish, umumlashtirish, o‘yinda

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 2-жилд. – Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2008. – Б.583.

⁵ O‘sha manba.

⁶ Weisbord, (1995). *Methodology, Approaches and Techniques*. New York: Hammond/Royal.

⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 2-жилд. – Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2008. – Б.582.

⁸ Weisbord, (1995). *Methodology, Approaches and Techniques*. New York: Hammond/Royal.

⁹ Dictionnaire de Didactique du Français, 2003.

¹⁰ Hojiyeva, G.S. Xorijiy til amaliy mashg‘ulotlarini tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish usullari. Monografiya. – Buxoro: “Sadriiddin Salim Buxoriy” Durdona, 2026. – B.24.

¹¹ Jalolov J.J. Chet til o‘qitish metodikasi: chet tillar oliy o‘quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. – O‘qituvchi, 2012. – B.432.

¹² Weisbord, (1995). *Methodology, Approaches and Techniques*. New York: Hammond/Royal.

¹³ Dictionnaire de Didactique du Français, 2003.

¹⁴ O‘sha manba.

ishtirok etish kabi mashqlarni anglatishi¹⁵ ko'rsatib o'tilgan. Ularni dialoglar, televizion axborot dasturlari, qo'shiqlar, grammatik mashqlarni o'rganish vositasi sifatida ham xizmat qiladi, deyish mumkin.

Shunga muvofiq, *Pendanx o'quv faoliyatining* muhim rolini ta'kidlaydi. Mazkur faoliyat orqali *talaba muayyan sharoitlarda lingvistik materialni qayta ishlashga qaratilgan operatsiyalarni amalga oshiradi*. Dars jarayonida o'qituvchi talabalarga til materialini qayta ishlashning muayyan operatsiyalarini shakllantiruvchi turli faoliyatlarni taklif etadi. Bular tilning “tabiiy” faoliyatlari, masalan, rolli o'yinlar yoki institutsional ta'limga xos faoliyatlar, xususan, grammatik mashqlar bo'lishi mumkin. Ushbu faoliyatlar ta'lim vaziyatida amalga oshiriladi, lingvistik materialni qayta ishlashga qaratilgan vazifalarni bajarishni ko'zda tutadi va o'rganish strategiyalarini amaliyotga tatbiq etadi¹⁶.

Faoliyatlarning uchta asosiy kategoriyasi ajratiladi¹⁷:

1. *Mahsuldor faoliyatlar* — gaplar tuzish, shaxsiy fikr va mulohazalarni ifodalash;
2. *Tushunishga yo'naltirilgan faoliyatlar* — kontekstga muvofiq so'zlarni tanlash yoki matndan muhim elementlarni ajratib olish;
3. *Intuitiv yoki metalingvistik faoliyatlar* — kontekst asosida ma'noni taxmin qilish, konseptualizatsiya mashqlari va turli gaplarni o'zaro taqqoslash.

Pendanxning fikricha, o'quv faoliyatining asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

- kashf etish va o'rganish funksiyasi — talabalarni yangi madaniy axborot va ilgari noma'lum kommunikativ qadriyatlar bilan tanishtirish;
- tizimlashtirish funksiyasi — yangi til materialini o'zlashtirish, lingvistik shakllarning turli qo'llanish holatlarini konseptual anglash, matn tuzilishini aniqlash;
- baholash funksiyasi — talabaga o'z o'zlashtirish darajasini aniqlashga yordam berish¹⁸.

Ma'lumki, **resurs** (fransuzcha *ressource* – yordamchi vosita, usul; pul mablag'i) — inson turmush sharoitini yanada yaxshilash uchun zarur bo'lgan narsalarning mavjud zaxirasi¹⁹ bo'lib, Xorijiy tillarni o'rganish nuqtayi-nazaridan, resurslar umumiy va tizimli ta'lim kontekstida o'qitish-o'rganish jarayonini yengillashtiruvchi barcha vositalarni anglatadi. Ular axborotga kirishni osonlashtirish, kompetensiyalar va ko'nikmalarni egallash, shuningdek, munosabat va qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi²⁰.

Fransuz tili didaktikasi lug'atiga ko'ra, uzoq vaqt davomida til o'qitish resurslari asosan kitoblar shaklidagi o'quv materiallaridan tashkil topgan bo'lib, ularda badiiy yoki boshqa turdagi matnlar, grammatik mavzularni taqdim etuvchi dialoglar va nihoyat, mashqlar berilgan²¹. 1960-yillardan boshlab xorijiy tillarni o'qitishda kitoblar bilan bir qatorda magnit yozuvlar, qo'shiq yozilgan audiokassetalar, diafilmlar kabi qo'shimcha vositalar rivojlana boshladi. Keyinchalik videolar va CD-ROMlar, kitob yoki o'quv qo'llanmalari bilan birga yoki ulardan mustaqil holda qo'llaniladigan resurslar paydo bo'ldi²². 1970-yillarning o'rtalarida adabiy matnlardan ko'ra *autentik materiallar* — gazeta maqolalari, radio va televideniye materiallari, ommabop qo'shiqlar va boshqa real kommunikativ manbalar — xorijiy til darslariga kiritila boshlandi. Ushbu omil talabalarni ona tilida so'zlashuvchilar uchun mo'ljallangan og'zaki yoki yozma nutq bilan tanishtirish imkonini berdi. Keyinchalik DVD singari resurslarning yaratilishi til o'rganuvchilarning mustaqil faoliyati uchun yangi

¹⁵ O'sha manba.

¹⁶ Pendanx, M. (1998). *Les Activités d'apprendissage en classe de langue*. Paris: Hachette.

¹⁷ O'sha manba.

¹⁸ O'sha manba.

¹⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 3-жилд. – Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2008. – Б.379.

²⁰ Chacín J., Peña D., Márquez M. Principes méthodologiques utilisés par les enseignants de français au niveau secondaire. Synergies. Venezuela. N° 5 (2009-2010) pp. 205 – 223.

²¹ Dictionnaire de Didactique du Français, 2003.

²² Chacín J., Peña D., Márquez M. Principes méthodologiques utilisés par les enseignants de français au niveau secondaire. Synergies. Venezuela. N° 5 (2009-2010) pp. 205 – 223.

imkoniyatlarni yaratdi. Talabalar DVD taqdim etadigan dublyaj, bir nechta tildagi subtitrlar kabi yordamchi vositalardan foydalanishlari mumkin bo'ldi. Bundan tashqari, hozirgi raqamli texnologiyar davrida Internet ham o'qituvchilar foydalanishi yoki talabalar mustaqil ravishda o'zlashtirishi mumkin bo'lgan autentik materiallarning keng tarqalishiga xizmat qilmoqda.

Metodlar. Fransuz tilini Xorijiy til sifatida o'rgatish jarayonida bir necha turdagi metodologiyalar kuzatiladi. Jumladan, *shakllangan metodologiyalar*.

Puren²³, Beacco²⁴, Galisson²⁵larning fikriga ko'ra, **shakllangan metodologiyalar** (*Méthodologies constituées*) — tarixiy jihatdan shakllangan, universal va yagona asosli metodologiyalar bo'lib, ular asosan xorijiy tillarni o'qitish-o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlovchi mahalliy va muayyan sohaga yo'naltirilgan texnikalar sifatida namoyon bo'ladi. Bunday texnikalar bir-biridan farqlanadi va o'zaro qarama-qarshi qo'yiladi hamda ta'lim jarayonini tashkil etishdagi turli variantlar yoki muqobillar sifatida qaraladi.

Quyida Puren, Beacco va Galisson tadqiqotlariga asoslangan holda tillarni o'qitishning turli *metodologiyalarini belgilovchi asosiy tamoyillarga* qisqacha to'xtalib o'tiladi²⁶:

An'anaviy metodologiya (*Méthodologie traditionnelle*)

An'anaviy metodologiya, shuningdek, *klassik metodologiya* yoki *grammatika-tarjima metodologiyasi* deb ham ataladi. U XVI asrdan XX asrgacha davom etgan bo'lib, xorijiy tildagi matnlarga, ayniqsa, badiiy asarlarga kirish imkonini yaratishga xizmat qilgan. Mazkur metodologiya yoshlar va kattalar ta'limida qo'llanilishi mumkin.

An'anaviy metodologiya tamoyillari:

- ushbu metodologiya asosiy maqsadi xorijiy tildagi badiiy matnlarni o'qish va tarjima qilish va og'zaki nutqqa ikkilamchi darajada e'tibor qaratish;
- tilni matnlarda uchraydigan va o'rganiladigan qoidalar hamda istisnalar majmuasi sifatida talqin qilish hamda ularni ona tili bilan bog'langanligi;
- matnlarning mazmunidan ko'ra ularning adabiy shakliga ko'proq ahamiyat berish. Ushbu metodologiyada tarjima mashqi sifatida muntazam ravishda “mavzu”dan foydalanilgan hamda gaplarni yodlash til o'rganish texnikasi sifatida qo'llanilgan.
- grammatikani *deduktiv usulda*, ya'ni avval qoida tushuntirilib, keyin ushbu qoidani alohida gaplar tuzish orqali amaliyotga tatbiq etish;
- grammatik mavzularning matnlarda uchrash tartibiga muvofiq o'rganilganligi;
- matnlarning o'qituvchilar tomonidan, asosan, ularning adabiy qiymatiga qarab tanlanganligi; bunda grammatik va leksik cheklovlar hisobga olinmaydi.
- darsning qat'iy tuzilishi mavjud bo'lmay, faoliyat turlarining esa tasodifiy tartibda bir-biriga ulanib kelganligi;
- darsda ona tilidan foydalanilganligi va sinfdagi o'zaro ta'sir asosan bir yo'nalishda — o'qituvchidan — talabalarga tomon amalga oshirilganligi;
- lug'atning kontekstdan tashqarida taqdim etilgan so'zlar ro'yxati shaklida o'rgatilganligi va talaba ularni yoddan bilishi talab qilinganligi.

Bevosita metodologiya (*Méthodologie directe*)

Bevosita metodologiyaga zamonaviy xorijiy tillarni o'qitishga xos bo'lgan ilk maxsus metodologiya sifatida qaraladi. U an'anaviy metodologiya ichki rivojlanishi natijasida shakllangan bo'lib, ayrim an'anaviy tamoyillarni saqlab qolgan. *Ushbu metodologiya umumiy maqsadi faol metod asosida gapirishni o'rgatishdan iborat bo'lgan*. Mazkur metodga ko'ra, talaba o'rgangan materialini yodda saqlaydi va keyinchalik undan amaliy foydalanadi.

²³ Puren, C. (1988). *Histoire des méthodologies de l'enseignement des langues*. Paris: Nathan-Clé International, Col. DEL.

²⁴ Beacco, J.C. (1995). “La Méthode Circulante et les Méthodologies Constituées” *Le Français dans le monde (Recherches et Applications)*. Numéro spécial “Méthodes et Méthodologies”, janvier, pp. 34-41.

²⁵ Galisson, R. (1999) *La Formation en Questions*. Paris: CLE International.

²⁶ Chacín J., Peña D., Márquez M. Principes méthodologiques utilisés par les enseignants de français au niveau secondaire. Synergies. Venezuela. N° 5 (2009-2010) pp. 205 – 223.

Bevosita metodologiyani tamoyillari:

- lugʻatning ona tilidagi ekvivalentlaridan foydalanmasdan oʻrgatilganligi;
- oʻqituvchining lugʻatni talabalarning imkon qadar tezroq xorijiy tilda fikrlashlarini taʼminlash maqsadida predmetlar yoki rasmlar yordamida tushuntirganligi;
- yozma shakldan foydalanmasdan ogʻzaki tilga ustuvorlik berilganligi, talaffuzga alohida eʼtibor qaratilib, yozma nutqqa esa ogʻzaki tilning “yozuvga tushirilgan” shakli sifatida qaralganligi;
- Xorijiy tilni oʻqitish *induktiv* tarzda olib borilib, bunda qoidalar bevosita va ochiq shaklda oʻrgatilmaganligi;
- oʻqituvchi tomonidan boshqariladigan suhbat, savol-javob mashqlariga ustuvorlik berilganligi.

Ushbu metodologiya bir nechta metodlarga asoslangan:

- 1) *bevosita metod* — ona tilidan xorijiy tilni oʻrganish vositasi sifatida foydalanishdan qochishga imkon beruvchi metod va texnikalar birligi;
- 2) *ogʻzaki metod* — xorijiy tilni darsda ogʻzaki amaliyotda qoʻllashga qaratilgan metod va texnikalar majmuasi. Uning maqsadi amaliy xarakterga ega boʻlib, yozuv ikkilamchi oʻrinda turadi va unga talabalarning ogʻzaki oʻzlashtirgan bilimlarini mustahkamlash vositasi sifatida qaraladi. Ayrim tadqiqotchilar buni ogʻzaki nutqning “yozuvga tushirilgan shakli” deb ataydilar.
- 3) *faol metod* — savol-javob, intuitiv, taqlidiy va takroriy metodlarning majmuasidan foydalanishni, shuningdek, talabaning jismoniy jihatdan faol ishtirokini nazarda tutadi.

Faol metodologiya (*Méthodologie active*)

Ichki va tashqi muammolar natijasida muayyan eklektizm shakllanishi natijasida bevosita metodga asoslangan darslikdan anʼanaviy tarzda foydalanish *faol metodologiyani* vujudga keltirgan boʻlib, u *eklektik* (turli xil metod, yondashuv, gʻoya yoki usullarning eng maqbul jihatlarini tanlab, ularni birgalikda qoʻllashga asoslangan), *aralash*, *ogʻzaki va bevosita metodologiya* deb ham ataladi. Mazkur metodologiya bevosita metodologiyani asosiy tamoyillarini, shuningdek, ayrim anʼanaviy usul va texnikalarni saqlab qoladi.

Faol metodologiya tamoyillari:

- talaffuzni oʻrgatishda bevosita taqlid metodining jarayonlariga ustuvorlik berilganligi. Fonetikada audiovizual vositalardan — grammofon, radio, magnitofon va boshqalardan foydalanish rivojlangan;
- lugʻatni oʻrgatishda ona tilidan tushuntirishlarga murojaat qilish orqali yanada moslashuvchan tus olganlik, yaʼni yangi soʻzlarning maʼnosini tushuntirishda tarjimadan foydalanilganligi;
- xorijiy til darslarida kundalik hayotga oid mavzularni ifodalovchi rasmlar foydalanish; Bu lugʻatni oʻzlashtirishda tushunishni yengillashtirish va tarjimadan imkon qadar kam foydalanish imkonini beradi.
- grammatikani oʻrgatishda *induktiv metodni* qoʻllash orqali sintaksisdan koʻra morfologiyaga ustuvorlik berilganligi;
- grammatika va lugʻatni oʻrgatishda turli strukturalarni keng miqyosda takrorlash;
- motivatsiyaning oʻquv jarayonining muhim tarkibiy elementi sifatida qaralganligi.

Audio-ogʻzaki metodologiya (*Méthodologie audio-orale*)

Audio-ogʻzaki metodologiya bixevioristik psixologiya (inson xulq-atvorini tashqi taʼsirlar, ragʻbatlantirish va mustahkamlash orqali shakllanishini oʻrganuvchi psixologik yoʻnalish) va lingvistik strukturalizmning uygʻunlashuvi asosida shakllangan. Mazkur metodologiya grammatikani oʻqitishda, xususan, sintaktik modellar asosida bajariladigan mashqlarda katta taʼsirga egadir. Lingvistik nuqtayi nazardan, AOM distributiv tahlilga tayanadi.

Audio-ogʻzaki metodologiya tamoyillari:

- sintaktik modellar, almashtirish jadvallari va transformatsiya jadvallari kabi strukturaviy mashqlardan foydalanib, darsda taqdim etilgan strukturalarning ikki asosiy amal orqali o'zlashtirilganligi: gapning kichik birliklarini almashtirish yoki strukturani transformatsiya qilish. Ya'ni, bunda talabalar yangi paradigmatic variantlarni yaratish orqali strukturalarni takrorlash va taqlid qilish hamda ularni keyinchalik mustaqil qo'llay olishlari kerak bo'ladi.
- ushbu metodologiyani maqsadi *xorijiy tilda kommunikatsiyani ta'minlash* orqali til bilishning to'rtta ko'nikmasi — eshitib tushunish va o'qib tushunish hamda gapirish va yozish kompetensiyalarini rivojlantirish. Biroq bunda og'zaki nutqqa ustuvorlik beriladi.
- lug'atning sintaktik strukturalarga nisbatan ikkinchi darajali o'rinda turganligi;
- grammatikaning induktiv va tizimli tarzda, biroq qoidalarni bevosita tushuntirmasdan o'rgatilganligi jihatidan uning bevosita metodologiya namunasiga asoslanishi;
- asosiy strukturalarni intensiv takrorlashdan foydalanish orqali talabalarga grammatik qoidalarni ong osti darajasida o'zlashtirish imkonini berilganligi.

Audiovizual metodologiya (*Méthodologie audiovisuelle*)

Audiovizual metodologiya 1960–1970-yillarda Fransiyada hukmron bo'lgan metodologiya sifatida belgilanadi. Uning asosiy xususiyati *tasvir va tovushdan birgalikda foydalanishdan* iboratdir.

U Shimoliy Amerikada shakllangan. Mazkur metodologiyada xorijiy tillarni o'qitishda til laboratoriyasi katta ahamiyat kasb etgan. Har bir talabaning individual o'rganish usuli hisobga olingan va bunda o'quv jarayoniga yo'naltirilgan deduktiv hamda induktiv xulosalar chiqarish orqali o'rganish texnikasini rivojlantirishga e'tibor berilgan.

Audiovizual metodologiya tamoyillari:

- didaktik vositalarning vizual, og'zaki va yozma materiallardan iborat bo'lganligi;
- audiomateriallarning magnit yozuvlardan, yozma va vizual materiallar esa dialoglar yoki izohlar berilgan “komiks” tipidagi materiallardan tashkil topganligi;
- fonetikasi tuzatish, strukturaviy mashqlar, rasmlarni tasvirlash va o'rganilgan materialni qayta qo'llash mashqlaridan foydalanilganligi;
- ushbu metodologiyaga muvofiq darsning kanonik bosqichlar (muayyan metodologik jarayonning belgilangan tartibda amalga oshirilishini ta'minlovchi asosiy va izchil bosqichlar majmuasi)i quyidagicha bo'lgan: *taqdim etish / tushuntirish → takrorlash / yodlash → qo'llash / mustahkamlash → ko'chirish / o'zlashtirish*;
- o'qitishda bevosita metodologiyada mavjud bo'lgan metodlarning barchasidan, xususan, bevosita metoddan foydalanish; Unda rasmlar bevosita tushunishning boshlang'ich nuqtasi bo'lib xizmat qiladi, ya'ni ona tiliga murojaat qilinmaydi. Ushbu metod leksikani tarjimasiz hamda grammatikani qoida vositasida emas, balki intuitiv tarzda o'rgatishda qo'llaniladi.
- Audiovizual metodologiyani o'rganilishi lozim bo'lgan lug'at va strukturalarni taqdim etish uchun maxsus ishlab chiqilgan dialogik asosiy materialga tayanganligi;
- Og'zaki metodologiyada audiovizual material yozma materialning o'rnini egallashi sababli asosiy dialogning ifodali tarzda taqdim etilishi uni darsda og'zaki faoliyat sifatida samarali qo'llash imkonini berganligi.

Asosiy dialog kontekstda talaba o'zlashtirishi kerak bo'lgan yangi so'zlarni namoyon etgani bois, mazkur metodologiyada leksik va grammatik materiallar intuitiv tarzda o'zlashtiriladi. Natijada talaba dialog va kommunikativ vaziyatni ifodalovchi tasvir o'rtasida assotsiativ bog'lanish hosil qiladi, deyish mumkin. Ushbu metodologiyada *savol-javob metodi* ham qo'llanilib, bunda o'qituvchi va auditoriya o'rtasidagi doimiy o'zaro ta'sir zarur deb hisoblaniladi. Nihoyat, asosiy dialoglarni yodlash va dramatizatsiya qilish hamda strukturaviy mashqlarda *taqlidiy va takroriy metodlar* qo'llaniladi.

Kommunikativ yondashuv (*Approche communicative*)

Kommunikativ yondashuv 1970-yillarda Fransiyada audiovizual metodologiyaga munosabat sifatida shakllangan bo'lib, u “metodologiya” emas, balki “yondashuv” deb

ataladi, chunki u qat’iy va to’liq shakllangan metodologiya sifatida qaralmaydi. Aslida, mazkur yondashuv Yevropa sharoitidagi lingvistik ehtiyojlar bilan bog’liq qator tadqiqotlarning o’zaro uyg’unlashuvi natijasidir.

Kommunikativ yondashuv tamoyillari:

- Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi xorijiy tilda *kommunikativ kompetensiyani shakllantirish*dir.
- Mazkur kompetensiyaning turli tarkibiy qismlari rivojlantiriladi. Bular: *lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv, referensial va strategik kompetensiyalar*.
- Bunda o’qitish vositasi sifatida hujjatlarni ishlab chiqish va ulardan foydalanishga e’tibor qaratilib, tahlilning bir necha darajasini birlashtirish, suhbat yoki matnning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarini lingvistik realizatsiya va kommunikativ strategiyalar bilan bog’lash ko’zda tutiladi.
- *Mazmunga ustuvorlik beriladi*. Har bir darsda mazmun va sintaksis o’rtasidagi munosabatning aniq namoyon bo’lishiga e’tibor qaratiladi.
- Tilning ijtimoiy o’lchami asosiy materiallar, dialoglar yoki matnlar orqali o’rgatiladi. Dialoglardagi qahramonlar turli ijtimoiy rollarga muvofiq tilning turli registrlaridan foydalanadilar.
- Ta’limning izchilligi chiziqli emas, balki *funksional* xarakterga ega. Ya’ni *material oddiydan murakkabga emas, balki muayyan auditoriya uchun foydali va o’zlashtirish mumkin bo’lgan birliklardan kelib chiqib tanlanadi*.
- Grammatikani o’rgatish dastlab induktiv xarakterga ega bo’ladi, keyinchalik grammatik hodisa konseptuallashtiriladi, tushuntiriladi va nihoyat qoida asosida deduktiv bosqichga o’tiladi.
- Darsda xorijiy tildan, avvalo, muloqot vositasi sifatida foydalaniladi, biroq ayrim hollarda ona tilidan ham foydalanish mumkin.
- Kommunikativ yondashuvda quyidagi faoliyatlarga ustuvorlik beriladi:
 - a) vizual va yozma materiallar asosida muayyan vazifani bajarishni nazarda tutuvchi faoliyatlar. Bunda dars mashg’uloti pochta, bank, ko’cha kabi kontekstlashtirilgan vaziyatlar asosida real hayotdagi holatlarni modellashtiradi.
 - b) simulyatsiya va rol o’yinlar. Rolli o’yinlar ko’proq teatrlashtirilgan xarakterga ega bo’lib, unda talabalar oldindan belgilangan ijtimoiy rollarni bajaradilar.

Shuningdek, turli leksik, grammatik va kommunikativ maqsadlarga yo’naltirilgan o’yinlardan ham foydalaniladi. Bunda talabaning xorijiy tilda ravon gapirishi va o’z fikrini ifodalash imkoniyatlarini rivojlantirishdan oladigan zavqiga alohida e’tibor beriladi.

Xulosa. Umuman olganda, fransuz tilini xorijiy til sifatida o’qitish metodologiyalarining rivojlanishi an’anaviy metodologiyadan zamonaviy kommunikativ yondashuvgacha bo’lgan uzluksiz takomillashuv jarayonini aks ettiradi. Bunda har bir metodologiya o’z davrining lingvistik, psixologik, pedagogik va ijtimoiy ehtiyojlari asosida shakllanib, avvalgi metodologiyalarning ayrim jihatlari saqlagan holda yangi tamoyillar bilan boyib borganligini ko’rish mumkin. Tadqiqotdan anglashiladiki, an’anaviy metodologiyada grammatika va tarjimaga, bevosita va faol metodologiyalarda esa og’zaki nutq, amaliy faoliyat hamda induktiv o’rganishga ustuvorlik berilgan. Audio-og’zaki va audiovizual metodologiyalarda texnik vositalar, takrorlash, taqlid va strukturaviy mashqlar muhim o’rin egallagan bo’lsa, kommunikativ yondashuvda tilni real muloqot vositasi sifatida qo’llash va kommunikativ kompetensiyani shakllantirish markaziy maqsadga aylangan. Shu jihatdan, metodologiyalarning tarixiy taraqqiyoti xorijiy tillarni o’rgatishda shakl va qoidaga yo’naltirilgan yondashuvlardan mazmun, muloqot, amaliy faoliyat va talaba ehtiyojlari hamda imkoniyatlariga yo’naltirilgan yondashuvlarga bosqichma-bosqich o’tishni ko’rsatadi, deyish o’rinlidir. Mazkur metodologik tajribalarning zamonaviy fransuz tili ta’limida turli metod va usullarni maqsadga muvofiq tanlash va dars mashg’ulotlariga uyg’unlashtirish

uchun muhim nazariy-metodik asos sifatida xizmat qilishini ta’kidlash muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hojiyeva, G.S. Xorijiy til amaliy mashg‘ulotlarini tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish usullari. Monografiya. – Buxoro: “Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona, 2026. – B.24.
2. Jalolov J.J. Chet til o‘qitish metodikasi: chet tillar oliy o‘quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. – O‘qituvchi, 2012. – B.432.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 2-жилд. – Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2008. – Б.582-283.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 3-жилд. – Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2008. – Б.379.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2021-йил 6-майдаги чет тилларни ўқитиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирларига бағишланган видеоселектор йиғилишидаги нутки. Электрон ресурс: <http://www.gazeta.uz.videosselector>.
6. Beacco, J.C. (1995). “La Méthode Circulante et les Méthodologies Constituées” *Le Français dans le monde (Recherches et Applications)*. Numéro spécial “Méthodes et Méthodologies”, janvier, pp. 34-41.
7. Chacín J., Peña D., Márquez M. Principes méthodologiques utilisés par les enseignants de français au niveau secondaire. Synergies. Venezuela. N° 5 (2009-2010) pp. 205 – 223.
8. Dictionnaire de Didactique du Français, 2003.
9. Galisson, R. (1999) La Formation en Questions. Paris: CLE International.
10. Pendanx, M. (1998). *Les Activités d’apprendissage en classe de langue*. Paris: Hachette.
11. Puren, C. (1988). *Histoire des méthodologies de l’enseignement des langues*. Paris: Nathan-Clé International, Col. DEL.
12. Weisbord, (1995). *Methodology, Approaches and Techniques*. New York: Hammond/Royal.
13. <https://fledu.uz/>

INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING ENTREPRENEURIAL CULTURE AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Niyazov Mirshod Khayatovich,

Doctoral student, Faculty of Pedagogy and Social Sciences,
Department of Pedagogy, Bukhara State Pedagogical Institute,
mirshod1261@gmail.com

Abstract: The article examines the theoretical and pedagogical foundations of developing entrepreneurial culture among university students through innovative educational technologies in the context of globalization. The relevance of the research is determined by the transformation of the modern labour market, the rapid development of digital technologies, increasing global competition, and the growing demand for graduates capable of identifying opportunities, generating innovative ideas, taking initiative, solving complex problems, and creating economic and social value. The article analyzes the potential of project-based learning, problem-based learning, case-based learning, business simulations, design thinking, digital learning technologies, entrepreneurial projects, and collaborative learning for the formation of students' entrepreneurial competencies.

Keywords: entrepreneurial culture, entrepreneurship education, university students, innovative educational technologies, globalization, entrepreneurial competence, digital learning, project-based learning, higher education.

ИННОВАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ниязов Мишод Хаятович,

Докторант факультета педагогики и социальных наук
кафедры педагогики Бухарского государственного педагогического института
mirshod1261@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и педагогические основы развития предпринимательской культуры студентов высших образовательных учреждений посредством инновационных образовательных технологий в условиях глобализации. Актуальность исследования обусловлена трансформацией современного рынка труда, стремительным развитием цифровых технологий, усилением глобальной конкуренции и возрастающей потребностью общества в выпускниках, способных выявлять возможности, генерировать инновационные идеи, проявлять инициативу, решать сложные проблемы и создавать экономическую и социальную ценность. Анализируется потенциал проектного, проблемного, кейс-ориентированного обучения, деловых симуляций, дизайн-мышления, цифровых образовательных технологий, предпринимательских проектов и технологий совместного обучения в формировании предпринимательских компетенций студентов.

Ключевые слова: предпринимательская культура, предпринимательское образование, студенты, инновационные образовательные технологии, глобализация, предпринимательские компетенции, цифровое обучение, проектное обучение, высшее образование

GLOBALLASHUV SHAROITIDA OLIY TA'LIM TALABALARIDA TADBIRKORLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

Niyazov Mirshod Hayotov,
Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti,
Buxoro davlat pedagogika instituti pedagogika kafedrası doktoranti,
mirshod1261@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada globallashuv sharoitida oliy ta’lim muassasalari talabalarida tadbirkorlik madaniyatini innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida rivojlantirishning nazariy va pedagogik asoslari tahlil etilgan. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy mehnat bozorining transformatsiyasi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, global raqobatning kuchayishi hamda imkoniyatlarni aniqlash, innovatsion g’oyalarni ilgari surish, tashabbus ko’rsatish, murakkab muammolarni hal qilish va iqtisodiy hamda ijtimoiy qiymat yaratishga qodir bo’lgan mutaxassislariga bo’lgan ehtiyojning ortishi bilan belgilanadi. Maqolada loyiha asosida o’qitish, muammoli ta’lim, keys-stadi, biznes simulyatsiyalari, dizayn fikrlash, raqamli ta’lim texnologiyalari, tadbirkorlik loyihalari va hamkorlikda o’qitish texnologiyalarining talabalarda tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: tadbirkorlik madaniyati, tadbirkorlik ta’limi, talabalar, innovatsion ta’lim texnologiyalari, globallashuv, tadbirkorlik kompetensiyalari, raqamli ta’lim, loyiha asosida o’qitish, oliy ta’lim.

INTRODUCTION

The processes of globalization have significantly changed the requirements imposed on modern higher education. The university graduate of the twenty-first century is expected not only to possess professional knowledge but also to demonstrate initiative, creativity, adaptability, digital literacy, communication skills, problem-solving abilities, and readiness to operate in uncertain and rapidly changing environments.[5] These changes have increased the importance of entrepreneurship education as an integral component of modern higher education. Entrepreneurship in contemporary educational theory should not be interpreted exclusively as the ability to establish and manage a private enterprise. It increasingly represents a broader competence associated with the ability to recognize opportunities, transform ideas into value, mobilize resources, cooperate with others, manage uncertainty, and take responsibility for decisions.[2] The European Entrepreneurship Competence Framework (EntreComp) defines entrepreneurship as a transversal competence related to acting upon opportunities and ideas and transforming them into value for others. This value may be financial, cultural, or social. The relevance of entrepreneurial education is therefore determined not only by the need to prepare future entrepreneurs but also by the necessity to develop graduates capable of acting entrepreneurially within existing organizations, public institutions, educational establishments, social enterprises, and creative industries.[8]

Globalization creates both new opportunities and new challenges for university graduates. Digital platforms allow individuals to access international markets, cooperate remotely, develop digital products, and promote services without being geographically limited. At the same time, global competition requires a higher level of adaptability, independent decision-making, technological competence, and continuous learning.[11] The purpose of this article is to theoretically substantiate the potential of innovative educational technologies for developing entrepreneurial culture among university students in the context of globalization and to propose a pedagogical model for their systematic integration into higher education.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ENTREPRENEURIAL CULTURE

Entrepreneurial culture can be understood as an integrated personal quality manifested through a system of values, motives, knowledge, skills, attitudes, behavioural patterns, and competencies that enable an individual to identify opportunities, initiate activities, make

decisions under conditions of uncertainty, mobilize resources, cooperate with others, and create value.[7] From a pedagogical perspective, entrepreneurial culture should therefore be considered a multidimensional phenomenon. It combines cognitive, motivational, behavioural, communicative, digital, and reflective dimensions.

INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES FOR ENTREPRENEURIAL DEVELOPMENT

The effectiveness of entrepreneurial education depends significantly on the pedagogical technologies employed. Innovative educational technologies allow students to move from passive acquisition of information toward active participation in creating solutions.

Project-Based Learning

Project-based learning is one of the most effective technologies for developing entrepreneurial behaviour because it creates a learning environment in which students are required to transform an idea into a tangible result.[12] Within entrepreneurial education, a project may include the following stages:

problem identification → opportunity recognition → idea generation → target audience analysis → value proposition → prototype development → testing → feedback → improvement → presentation. For example, students may be asked to identify a problem within their local community and develop a product or service capable of addressing it. The final result does not necessarily have to become a commercial enterprise. The pedagogical value lies in the process of identifying a problem, developing a solution, working with resources, receiving feedback, and modifying the initial idea.

Project-based learning simultaneously develops creativity, planning, communication, teamwork, initiative, and responsibility.

Business Simulations and Gamification

Business simulations create a controlled environment in which students can experience entrepreneurial decision-making without facing the real financial consequences of failure. Students can receive virtual capital and manage a simulated enterprise.[9] They may need to determine:

- product price;
- production volume;
- marketing budget;
- staffing;
- investment strategy;
- market segment;
- distribution channels.

The simulation can be organized in several rounds. After each round, students analyze the consequences of their decisions and modify their strategies. This technology is particularly valuable because entrepreneurial competence includes the ability to operate under conditions of uncertainty and risk. EntreComp explicitly includes coping with ambiguity, uncertainty and risk among the competencies associated with entrepreneurial action.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR EFFECTIVE IMPLEMENTATION

The implementation of innovative educational technologies requires several pedagogical conditions.

First, student-centred learning should replace predominantly reproductive instruction. Students should have opportunities to make choices, formulate questions, propose solutions, and assume responsibility for the results of their activities.

Second, education should be practice-oriented. Entrepreneurial learning becomes more meaningful when students work with realistic economic and social problems rather than exclusively theoretical examples.

Third, interdisciplinary integration is necessary. Entrepreneurial projects can combine

knowledge from economics, management, information technology, foreign languages, marketing, design, communication, and professional disciplines.

Fourth, universities should strengthen cooperation with external stakeholders. The HEInnovate framework emphasizes knowledge exchange and collaboration as important elements of an entrepreneurial higher education institution. Students can interact with entrepreneurs, companies, startup incubators, NGOs, local communities, and professional associations.

Fifth, assessment should measure entrepreneurial action rather than only theoretical knowledge. Traditional examinations may determine whether students remember definitions, but they do not necessarily demonstrate whether students can identify an opportunity or transform an idea into a practical solution.

Assessment can therefore include:

- project portfolios;
- business-model presentations;
- prototypes;
- reflective journals;
- peer assessment;
- entrepreneurial pitches;
- case analysis;
- simulations;
- self-assessment.

The EntreComp framework can serve as a reference for designing learning outcomes and assessment criteria because it provides a structured progression of entrepreneurial competence.

CONCLUSION

The development of entrepreneurial culture among university students has become an important pedagogical task in the context of globalization, digital transformation, and changing labour-market requirements. Entrepreneurial culture should be understood as an integrated personal quality that combines motivation, values, knowledge, creativity, initiative, digital competence, financial literacy, communication, decision-making, risk management, and the ability to transform ideas into economic, social, or cultural value.

The analysis of international approaches demonstrates the methodological relevance of the EntreComp framework and the HEInnovate model. EntreComp provides a structured understanding of entrepreneurial competence through the areas of ideas and opportunities, resources, and action, while HEInnovate emphasizes the institutional and pedagogical conditions required for entrepreneurial higher education. Innovative educational technologies—including project-based learning, problem-based learning, case-based learning, business simulations, gamification, design thinking, collaborative learning, digital platforms, and artificial intelligence—can create conditions for the practical development of entrepreneurial competencies.

The proposed five-component model—motivational-value, cognitive, activity-practical, digital-innovative, and reflective—provides a pedagogical basis for systematically organizing this process.

The principal conclusion is that entrepreneurial education should not be limited to teaching students how to establish a business. Its broader objective is to develop individuals capable of recognizing opportunities, responding creatively to challenges, mobilizing resources, cooperating with others, learning from experience, and creating meaningful value in conditions of uncertainty and change.

For higher education institutions, this requires a transition from predominantly knowledge-centred instruction toward a learning environment based on action,

experimentation, interdisciplinary cooperation, digital transformation, reflection, and interaction with real economic and social contexts.

REFERENCES:

1. Bacigalupo, Margherita, et al. *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Publications Office of the European Union, 2016. DOI: 10.2791/593884.
2. Bacigalupo, Margherita, Godelieve Van den Brande, Panagiotis Kampylis, and Yves Punie. *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. European Commission, Joint Research Centre, 2016.
3. European Commission. *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Publications Office of the European Union, 2018. DOI: 10.2767/492098.
4. European Commission. *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Joint Research Centre. European Commission.
5. European Commission. *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework – Policy Background and Methodology*. Joint Research Centre.
6. OECD. *HEInnovate: Encouraging Entrepreneurship through Higher Education*. OECD, European Commission.
7. OECD. *Supporting Entrepreneurship and Innovation in Higher Education in the Netherlands*. OECD Publishing, 2018.
8. OECD. *Strengthening SMEs and Entrepreneurship for Productivity and Inclusive Growth: Developing Entrepreneurship Competencies*. OECD Publishing.
9. OECD. *Benchmarking Higher Education System Performance: Engagement with the Wider World*. OECD Publishing.
10. European Commission. *EntreComp into Action: Get Inspired, Make It Happen*. Publications Office of the European Union, 2018.
11. Bell, Stephanie. “Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future.” *The Clearing House*, vol. 83, no. 2, 2010, pp. 39–43.
12. Kolb, David A. *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. 2nd ed., Pearson Education, 2015.

RAQAMLI TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKT: PEDAGOGIK LOYIHALASHNING YANGI YONDASHUVLARI

Xolliyev Nurbek Askarovich,

Buxoro Davlat Universiteti, Sun'iy intellekt va axborot xavfsizligi kafedrası o'qituvchisi
khalliev10072001@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta'lim muhitida sun'iy intellekt texnologiyalarining pedagogik loyihalash jarayoniga integratsiyalashuvi masalasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning dolzarbligi ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi sharoitida individuallashtirilgan ta'lim traektoriyalarini shakllantirish zaruratining oshib borishi bilan bog'liq. Tadqiqot maqsadi — sun'iy intellektga asoslangan adaptiv tizimlar, o'quv analitikasi va generativ AI vositalarining pedagogik loyihalash nazariyasiga qo'shgan hissasini ilmiy asoslash hamda ushbu jarayonlarni tartibga soluvchi konseptual model taklif etishdan iborat. Ko'rib chiqilayotgan muammo shundan iboratki, an'anaviy pedagogik loyihalash modellari raqamli texnologiyalar tomonidan taqdim etilayotgan real vaqt rejimidagi ma'lumotlar oqimini to'liq hisobga olmaydi. Tadqiqotda tizimli tahlil, ilmiy adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish hamda konseptual modellash tirish yondashuvlaridan foydalanildi. Asosiy natija sifatida to'qqiz bosqichli — ehtiyojni aniqlashdan tortib pedagogik qaror qabul qilishgacha bo'lgan — konseptual model ishlab chiqildi, unda sun'iy intellekt pedagogning vazifasini bajaruvchi emas, balki uning qarorlarini axborot bilan ta'minlovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati shundaki, u pedagogik loyihalash nazariyasini raqamli davr talablariga moslashtirish uchun asos yaratadi hamda oliy ta'lim va umumta'lim amaliyotida qo'llanilishi mumkin bo'lgan model taklif etadi.

Tayanch so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli ta'lim, pedagogik loyihalash, adaptiv ta'lim, individual ta'lim, raqamli pedagogika, ta'lim analitikasi (Learning Analytics), avtomatlashtirilgan baholash, generativ sun'iy intellekt, ta'lim texnologiyalari.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ЦИФРОВОМ ОБРАЗОВАНИИ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ПЕДАГОГИЧЕСКОМУ ПРОЕКТИРОВАНИЮ

Холлиев Нурбек Аскарлович,

Бухарский государственный университет,
преподаватель кафедры искусственного
интеллекта и информационной безопасности
khalliev10072001@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос интеграции технологий искусственного интеллекта в процесс педагогического проектирования в условиях цифровой образовательной среды. Актуальность исследования обусловлена возрастающей необходимостью формирования индивидуализированных образовательных траекторий в условиях цифровой трансформации системы образования. Цель исследования заключается в научном обосновании вклада адаптивных систем на основе искусственного интеллекта, учебной аналитики и генеративных инструментов ИИ в теорию педагогического проектирования, а также в разработке концептуальной модели, регулирующей данные процессы. Рассматриваемая проблема состоит в том, что традиционные модели педагогического проектирования не в полной мере учитывают поток данных, предоставляемый цифровыми технологиями в режиме реального времени. В исследовании применялись подходы системного анализа, сравнительного анализа научной литературы и концептуального моделирования. В качестве основного результата разработана девятиэтапная концептуальная

модель — от определения потребностей до принятия педагогического решения, — в которой искусственный интеллект выступает не как замена педагога, а как инструмент информационной поддержки его решений. Научная и практическая значимость исследования заключается в создании основы для адаптации теории педагогического проектирования к требованиям цифровой эпохи и в предложении модели, применимой в практике высшего и общего образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровое образование, педагогическое проектирование, адаптивное обучение, индивидуальное обучение, цифровая педагогика, учебная аналитика, автоматизированное оценивание, генеративный искусственный интеллект, образовательные технологии.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN DIGITAL EDUCATION: NEW APPROACHES TO PEDAGOGICAL DESIGN

Kholliyev Nurbek Askarovich,

Bukhara State University,
Lecturer at the Department of Artificial
Intelligence and Information Security

khalliev10072001@gmail.com

Abstract. This article examines the integration of artificial intelligence technologies into the process of pedagogical design within digital educational environments. The relevance of the study stems from the growing need to form individualized learning trajectories amid the digital transformation of education systems. The aim of the research is to scientifically substantiate the contribution of AI-based adaptive systems, learning analytics, and generative AI tools to the theory of pedagogical design, and to propose a conceptual model regulating these processes. The problem under consideration is that traditional pedagogical design models do not fully account for the real-time data flows provided by digital technologies. The study employed systematic analysis, comparative analysis of scientific literature, and conceptual modeling approaches. As the main result, a nine-stage conceptual model was developed — from identifying learning needs to final pedagogical decision-making — in which artificial intelligence functions not as a replacement for the teacher but as a tool that informs the teacher’s decisions. The scientific and practical significance of the study lies in providing a foundation for adapting pedagogical design theory to the demands of the digital era and in offering a model applicable to higher education and general education practice.

Keywords: artificial intelligence, digital education, pedagogical design, adaptive learning, personalized learning, digital pedagogy, learning analytics, automated assessment, generative artificial intelligence, educational technologies.

Kirish. So’nggi o’n yillikda ta’lim tizimlarining raqamli transformatsiyasi nafaqat texnik infratuzilmani yangilash, balki pedagogik faoliyatning mazmuni va uslubiyatini tubdan qayta ko’rib chiqishni ham talab qilmoqda. Raqamli ta’lim muhitlarining kengayishi bilan bir qatorda sun’iy intellekt texnologiyalarining, xususan mashinali o’qitish algoritmlari, ta’lim analitikasi tizimlari va generativ tillar modellari (LLM) asosidagi vositalarning ta’lim jarayoniga kirib kelishi pedagogik loyihalash nazariyasi oldiga yangi vazifalarni qo’ymoqda. An’anaviy pedagogik loyihalash — o’quv maqsadlarini belgilash, mazmunni tanlash, metodlarni tanlash va baholash mezonlarini shakllantirishdan iborat chiziqli jarayon sifatida talqin etilgan bo’lsa, raqamli davrda bu jarayon real vaqt rejimidagi ma’lumotlar oqimi, talabaning individual xatti-harakati va moslashuvchan kontent asosida dinamik tarzda qayta

quriladi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektga asoslangan adaptiv o'qitish tizimlari o'quv kontentini, sur'atini, qayta aloqa mexanizmlarini va o'quv faoliyatlarini talabning ehtiyojlariga moslashtirish orqali ta'lim tajribasini optimallashtirish imkonini beradi [2]. Bunday tizimlarning kengayib borishi o'z navbatida talabalarning faoliyatini yig'ish, tahlil qilish va ularga asoslanib qaror qabul qilish imkoniyatini yaratuvchi ta'lim analitikasi (Learning Analytics) sohasining rivojlanishi bilan uzviy bog'liq [5]. Shu bilan birga, generativ sun'iy intellekt vositalarining, xususan katta til modellarining ommalashuvi o'quv materiallarini moslashtirilgan holda yaratish, talabalarga individual tushuntirishlar berish va o'qituvchining metodik ish yukini yengillashtirish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda sun'iy intellektning ta'limdagi imkoniyatlari ko'proq texnologik nuqtai nazardan yoritilgan bo'lib, uning pedagogik loyihalash nazariyasi bilan tizimli bog'liqligi, ya'ni sun'iy intellekt vositalarining pedagogik qaror qabul qilish jarayoniga qanday integratsiyalashishi masalasi yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Xususan, adaptiv tizimlar, o'quv analitikasi va generativ AI vositalarini yagona kontseptual model doirasida birlashtirib, pedagogning nazorat qiluvchi va yakuniy qaror qabul qiluvchi rolini saqlab qolgan holda ularni loyihalash jarayoniga kiritish masalasi ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — raqamli ta'lim sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalarining pedagogik loyihalash jarayoniga integratsiyalashuvini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu integratsiyani tartibga soluvchi konseptual model ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: mavzu bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish; adaptiv ta'lim tizimlari, ta'lim analitikasi va generativ AI vositalarining pedagogik imkoniyatlarini aniqlash; sun'iy intellektni ta'limga integratsiya qilishdagi muammo va xavflarni ochib berish; hamda pedagogik loyihalashning yangi, sun'iy intellekt integratsiyasiga asoslangan modelini taklif etish.

Tadqiqot obyekti va predmeti. Tadqiqot obyekti sifatida raqamli ta'lim muhitida amalga oshiriladigan pedagogik loyihalash jarayoni tanlangan. Tadqiqot predmeti esa ushbu jarayonga sun'iy intellekt texnologiyalari — adaptiv o'qitish tizimlari, ta'lim analitikasi, avtomatlashtirilgan baholash vositalari va generativ sun'iy intellekt — ning integratsiyalashuv xususiyatlari, mexanizmlari va pedagogik natijalaridan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: birinchidan, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv tizimlarning pedagogik imkoniyatlarini ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilish; ikkinchidan, ta'lim analitikasi va avtomatlashtirilgan baholash vositalarining pedagogik loyihalash jarayonidagi o'rni aniqlash; uchinchidan, sun'iy intellekt integratsiyasiga asoslangan pedagogik loyihalashning konseptual modelini ishlab chiqish; to'rtinchidan, ushbu integratsiya jarayonida yuzaga keladigan pedagogik va etik muammolarni xolis tahlil qilish. Tadqiqot savollari quyidagicha shakllantirildi: sun'iy intellekt texnologiyalari pedagogik loyihalash jarayonining qaysi bosqichlarida eng samarali qo'llanilishi mumkin? Ushbu integratsiya pedagogning kasbiy vakolatlariga qanday ta'sir ko'rsatadi? Sun'iy intellekt asosidagi pedagogik loyihalash modeli qanday tarkibiy tuzilishga ega bo'lishi lozim?

Sun'iy intellektning ta'limga integratsiyasi mavzusi so'nggi yillarda xalqaro ilmiy hamjamiyat e'tiborini kuchli jalb etmoqda. Gligorea va hammualliflari (2023) o'zlarining tizimli adabiyotlar sharhida sun'iy intellekt asosidagi adaptiv o'qitish tizimlarining o'quv kontentini, sur'atini va baholash mexanizmlarini talabning individual xususiyatlariga moslashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatgan. Kabudi va hammualliflari (2021) esa AI asosidagi adaptiv o'qitish

tizimlari bo'yicha tizimli xaritalash tadqiqotida ushbu sohadagi tadqiqotlarning asosan texnologik yechimlarga yo'naltirilganligini, pedagogik nazariya bilan bog'liqlik esa nisbatan kam o'rganilganligini ta'kidlaydi.

Kamalov, Santandreu Calonge va Gurrib (2023) sun'iy intellektning ta'limdagi yangi davri barqaror va ko'p qirrali inqilobga olib kelishini ta'kidlab, ushbu jarayonning nafaqat texnologik, balki institutsional va etik jihatlarini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Wang va hammualliflarining (2024) 2010–2022 yillar oralig'idagi tadqiqotlar asosida o'tkazgan meta-tahlili sun'iy intellektga asoslangan adaptiv o'qitish tizimlarining o'quvchilar natijalariga ijobiy, ammo kontekstga bog'liq ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi, ya'ni samaradorlik ko'p jihatdan tizimning pedagogik jihatdan qanday loyihalanganiga bog'liq. Xuddi shunday, Luo (2023) xitoy sinflarida o'tkazilgan tadqiqotida sun'iy intellekt asosidagi adaptiv platformalarning talabalar o'zlashtirishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini empirik jihatdan tasdiqlagan.

Ta'lim analitikasi sohasida Long va Siemens (2011) ushbu yo'nalishning maqsadini talabaning ta'lim muhitidagi xatti-harakatini o'lchash, yig'ish, tahlil qilish va natijalarni pedagogik jarayonni takomillashtirish uchun qaytarish sifatida belgilaydi. Ular ta'lim analitikasini institutsional darajadagi akademik analitikadan farqlab, uni bevosita sinf va talaba darajasidagi jarayonlarga yo'naltiradi. Biroq Slade va Prinsloo (2013) ta'lim analitikasining ijobiy salohiyati bilan bir qatorda undan foydalanishda yuzaga keladigan etik dilemmalarni, xususan ma'lumotlar egaligi, xususiylik va shaffoflik masalalarini alohida ta'kidlaydi.

Generativ sun'iy intellekt, xususan ChatGPT kabi katta til modellarining paydo bo'lishi bilan bog'liq adabiyotlar soni 2023 yildan boshlab keskin oshdi. Michel-Villarreal va hammualliflari (2023) generativ AI ning oliy ta'limga kirib kelishi akademik halollik, plagiat va tanqidiy tafakkurga ta'sir masalalarini yangi tarzda qo'yishini ko'rsatadi. Cotton, Cotton va Shipway (2024) shu yo'nalishda ChatGPT davrida akademik halollikni ta'minlash uchun baholash tizimlarini jarayon-yo'naltirilgan tarzda qayta ko'rib chiqish zarurligini taklif qiladi. Nam va Bai (2023) esa media diskurs tahlili orqali ChatGPT ning ilmiy tadqiqot va oliy ta'lim sohalarida keltirib chiqargan etik muammolarni tizimlashtiradi.

Xalqaro tashkilotlar darajasida UNESCO (2023) tomonidan chop etilgan "Generativ sun'iy intellekt bo'yicha ta'lim va tadqiqot uchun ko'rsatmalar" hujjati inson salohiyatini markazga qo'yuvchi yondashuvni ilgari surib, davlatlardan generativ AI vositalarini ta'limga joriy etishda tegishli tartibga solish va o'qituvchilarni tayyorlash choralari ko'rishni talab qiladi. Ushbu hujjat, shuningdek, generativ AI dan foydalanish yosh chegarasi va ma'lumotlar xavfsizligi masalalarini ham qamrab oladi. Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarning umumiy tahlili shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektning ta'limdagi alohida qo'llanilish yo'nalishlari (adaptiv tizimlar, analitika, generativ AI) yetarlicha chuqur o'rganilgan bo'lsa-da, ularni yagona pedagogik loyihalash modeli doirasida birlashtirishga qaratilgan tizimli yondashuv hozircha ilmiy adabiyotda yetarli darajada shakllanmagan, bu esa mazkur tadqiqotning ilmiy o'rnini belgilaydi.

Qo'llanilgan metodlar. Tadqiqot metodologiyasi bir necha o'zaro to'ldiruvchi yondashuvlarga asoslanadi. Birinchidan, mavzu bo'yicha 2019–2026 yillar oralig'ida chop etilgan ilmiy manbalarni qamrab oluvchi tizimli tahlil metodidan foydalanildi, bu esa sun'iy intellektning ta'limdagi qo'llanilishi bo'yicha mavjud bilimlar bazasini yaxlit tarzda ko'rib chiqish imkonini berdi. Ikkinchidan, qiyosiy tahlil metodi orqali adaptiv o'qitish tizimlari, ta'lim analitikasi va generativ AI vositalarining pedagogik funksiyalari o'zaro solishtirildi, bu ularning har birining pedagogik loyihalash jarayonidagi o'ziga xos o'rnini aniqlashga xizmat qildi.

Uchinchidan, kontent tahlili metodidan foydalanib, tanlangan ilmiy manbalardagi asosiy tushunchalar, natijalar va tavsiyalar tizimlashtirildi hamda ular orasidagi mantiqiy bog'liqliklar aniqlandi. To'rtinchidan, tadqiqotning asosiy natijasi hisoblangan konseptual modelni ishlab chiqishda pedagogik modellashtirish metodi qo'llanildi — bu metod nazariy jihatdan asoslangan tushunchalar tizimini amaliy jarayonlar ketma-ketligiga aylantirish imkonini beradi. Nihoyat, tizimli yondashuv orqali sun'iy intellekt texnologiyalari, pedagogik jarayon va o'quvchi shaxsi o'zaro bog'liq elementlar sifatida yagona pedagogik tizim doirasida ko'rib chiqildi. Ushbu metodlarning majmuasi tadqiqot maqsadiga — nazariy jihatdan asoslangan va amaliy jihatdan qo'llash mumkin bo'lgan model yaratishga — xizmat qiladi.

Raqamli ta'limda sun'iy intellektning pedagogik imkoniyatlari. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalari pedagogik jarayonning bir necha darajasida — kontent darajasida, o'quv faoliyati darajasida va boshqaruv darajasida — sezilarli imkoniyatlar yaratadi. Kontent darajasida sun'iy intellekt o'quv materiallarini talabaniing bilim darajasiga moslab taqdim etish, murakkablik darajasini dinamik tarzda o'zgartirish va turli formatlarda (matn, video, interaktiv mashqlar) taqdim etish imkonini beradi. O'quv faoliyati darajasida esa AI tizimlari talabaniing har bir harakatini — javob berish tezligi, xatolar xarakteri, e'tibor darajasi kabi ko'rsatkichlarni — kuzatib borish orqali uning real vaqtdagi holatini aks ettiruvchi profil shakllantiradi.

Boshqaruv darajasida esa sun'iy intellekt o'qituvchiga guruh va individual darajadagi tendensiyalarni ko'rish, resurslarni taqsimlash va metodik qarorlarni ma'lumotlarga asoslangan holda qabul qilish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, ushbu imkoniyatlarning barchasi pedagogning professional mulohazasi o'rnini bosuvchi emas, balki uni to'ldiruvchi vosita sifatida qaralishi lozim, chunki ma'lumotlar tahlili faqat kuzatilgan xatti-harakatni aks ettiradi, o'quvchining ichki motivatsiyasi, hissiy holati va ijtimoiy konteksti kabi omillarni to'liq qamrab ololmaydi.

Sun'iy intellekt yordamida ta'limni individuallashtirish. Ta'limni individuallashtirish g'oyasi o'zi yangilik emas, biroq sun'iy intellekt uni amalga oshirish miqyosini tubdan o'zgartirdi. An'anaviy sinfda o'qituvchi cheklangan vaqt va e'tibor resursi doirasida faqat bir necha talabaniing individual ehtiyojlariga chuqur e'tibor qarata olgan bo'lsa, AI asosidagi tizimlar har bir talaba uchun alohida ma'lumotlar profilini yaratish va shu profil asosida moslashtirilgan o'quv traektoriyasini taklif etish imkonini beradi. Bunda individuallashtirish uch yo'nalishda amalga oshadi: o'quv mazmunini moslashtirish, o'quv sur'atini moslashtirish va qayta aloqa uslubini moslashtirish.

Wang va hammualliflarining (2024) meta-tahlili shuni ko'rsatadiki, bunday individuallashtirish samarasi barcha kontekstlarda bir xil emas — u ko'p jihatdan tizimning pedagogik jihatdan qanday loyihalanganiga, o'qituvchining tizimni qo'llash mahoratiga hamda o'quv fanining xususiyatiga bog'liq. Shu sababli individuallashtirishni faqat texnologik yechim sifatida emas, balki pedagogik loyihalash jarayonining ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqish zarur.

Adaptiv ta'lim tizimlari. Adaptiv ta'lim tizimlari talabaniing javoblari, xatti-harakati va o'zlashtirish sur'atiga qarab o'quv kontenti va topshiriqlar ketma-ketligini avtomatik ravishda o'zgartiruvchi dasturiy vositalardir. Gligorea va hammualliflarining (2023) tahliliga ko'ra, bunday tizimlar odatda uch asosiy komponentdan iborat bo'ladi: talaba modeli (talabaniing bilim va ko'nikmalar darajasini aks ettiruvchi), domen modeli (o'quv fanining tuzilishi va murakkablik darajalarini aks ettiruvchi) va pedagogik model (qaysi kontent qachon va qanday taqdim etilishini belgilovchi qoidalar to'plami).

Ushbu uch komponentning o'zaro ta'siri orqali tizim talabaning har bir qadamidan so'ng keyingi eng mos topshiriqni yoki tushuntirishni tanlaydi. Kabudi va hammualliflari (2021) ta'kidlashicha, adaptiv tizimlarning samaradorligi ularning texnik murakkabligidan ko'ra, ular asoslanadigan pedagogik model qanchalik ilmiy asoslanganligiga ko'proq bog'liq — ya'ni sifatli algoritm, agar u zaif pedagogik nazariyaga asoslangan bo'lsa, kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Talabalar faoliyatini tahlil qilish va Learning Analytics. Ta'lim analitikasi (Learning Analytics) sohasi talabalarning raqamli muhitdagi izlarini — kirish vaqti, topshiriqni bajarish davomiyligi, forum va muhokamalardagi faolligi kabi ko'rsatkichlarni — yig'ish va tahlil qilish orqali pedagogik qarorlarni axborot bilan ta'minlashga xizmat qiladi. Long va Siemens (2011) ta'kidlaganidek, ushbu sohaning maqsadi shunchaki ma'lumot to'plash emas, balki ularni pedagogik amaliyotni takomillashtirish uchun tushunarli va qo'llanilishi mumkin bo'lgan bilimga aylantirishdan iborat.

Amaliyotda ta'lim analitikasi ikki asosiy funksiyani bajaradi: birinchidan, tavsifiy funksiya — talabaning joriy holatini aks ettiruvchi dashboard va hisobotlar shaklida; ikkinchidan, prognostik funksiya — kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni (masalan, kursni tashlab ketish xavfini) oldindan aniqlash orqali. Biroq Slade va Prinsloo (2013) bunday tizimlarning xususiylik va ma'lumotlar egaligi bilan bog'liq xavflarini alohida ta'kidlab, talabalarning o'z ma'lumotlari ustidan nazoratini saqlab qolish zarurligini ko'rsatadi, bu esa ta'lim analitikasini loyihalashda etik mezonlarni hisobga olish ahamiyatini kuchaytiradi.

Avtomatlashtirilgan baholash va feedback. Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari test topshiriqlaridan tortib ochiq tipdagi javoblarni tahlil qilishgacha bo'lgan keng doiradagi baholash shakllarini qamrab oladi. Bunday tizimlarning asosiy afzalligi baholash jarayonining tezligi va izchilligida namoyon bo'ladi — bir xil mezonlar asosida yuzlab ishlarni bir vaqtning o'zida baholash imkoniyati o'qituvchining vaqt resursini metodik va ijodiy faoliyatga yo'naltirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, avtomatlashtirilgan baholashning pedagogik qiymati faqat ballni to'g'ri hisoblashda emas, balki talabaga tushunarli va rivojlantiruvchi qayta aloqa berishda namoyon bo'ladi. Generativ AI vositalari bu borada yangi imkoniyat yaratadi — ular nafaqat xatoni aniqlaydi, balki xato sababini tushuntirish va tuzatish yo'llarini taklif etish orqali talabaning mustaqil o'rganish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq bunday tizimlarning xolisligi ular o'qitilgan ma'lumotlar sifatiga bog'liqligini unutmaslik lozim, shu sababli avtomatlashtirilgan baholash natijalari yakuniy pedagogik qaror uchun yagona asos emas, balki qo'shimcha dalil sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir.

Generativ sun'iy intellektning ta'lim jarayonidagi imkoniyatlari. Katta til modellariga asoslangan generativ sun'iy intellekt vositalarining paydo bo'lishi ta'lim jarayoniga sifat jihatidan yangi imkoniyatlar olib kirdi. Michel-Villarreal va hammualliflari (2023) ta'kidlaganidek, bunday vositalar o'quv materiallarini turli darajalarda qayta ifodalash, misollar keltirish, savol-javob shaklidagi tushuntirishlar berish va hatto talabaning savoliga moslashgan uslubda javob shakllantirish imkoniyatiga ega. Bu, ayniqsa, mustaqil ta'lim olish sharoitida talaba uchun doimiy mavjud bo'lgan "virtual suhbatdosh" vazifasini bajarishi mumkin.

Shu bilan birga, generativ AI ning ta'limga kirib kelishi jiddiy pedagogik va etik savollarni ham keltirib chiqaradi. Cotton, Cotton va Shipway (2024) ta'kidlashicha, an'anaviy baholash uslublari — xususan uyga vazifa va insho shaklidagi topshiriqlar — generativ AI sharoitida o'z ishonchliligini yo'qotish xavfiga duch kelmoqda, bu

esa baholash tizimlarini jarayon-yo'naltirilgan (masalan, og'zaki himoya, bosqichma-bosqich portfolio) shaklga o'tkazishni taqozo etadi. Shunday qilib, generativ AI ning imkoniyatlaridan foydalanish uning tanqidiy tafakkur va mustaqil bilim olish ko'nikmalariga ta'sirini muvozanatlash bilan birga olib borilishi lozim.

Sun'iy intellekt asosida pedagogik loyihalashning yangi modeli. Yuqorida tahlil qilingan yo'nalishlarni yagona tizim doirasida birlashtirish maqsadida quyidagi konseptual model taklif etiladi: "Sun'iy intellekt → ma'lumotlarni tahlil qilish → individual ehtiyojlarni aniqlash → moslashtirilgan ta'lim mazmuni → baholash → feedback → pedagogik qarorni takomillashtirish". Ushbu zanjir chiziqli emas, balki tsiklik xarakterga ega — har bir yakuniy pedagogik qaror keyingi tsikl uchun yangi ma'lumot manbai vazifasini bajaradi, bu esa modelga o'z-o'zini takomillashtiruvchi tizim xususiyatini beradi.

Quyidagi jadvalda ushbu modelning to'qqiz bosqichi, ularda qo'llaniladigan AI texnologiyalari, bajariladigan pedagogik vazifa va kutiladigan natija aks ettirilgan:

Bosqich	AI texnologiyasi	Pedagogik vazifa	Kutiladigan natija
1. Ehtiyojni aniqlash	Ma'lumotlarni yig'ish tizimlari, so'rovnomatahlili	Talabning bilim darajasi va ehtiyojini dastlabki aniqlash	Boshlang'ich diagnostik profil
2. Ma'lumot yig'ish	Learning Management System, sensorli monitoring	O'quv faoliyati izini kuzatish	Xatti-harakatlar ma'lumotlar bazasi
3. Tahlil qilish	Machine learning, Learning Analytics	Ma'lumotlarni qayta ishlash va naqshlarni aniqlash	Individual ehtiyojlar xaritasi
4. Yo'nalish shakllantirish	Adaptiv algoritmlar	Individual ta'lim traektoriyasini loyihalash	Shaxsiylashtirilgan o'quv rejasi
5. Kontent yaratish	Generativ AI (LLM)	Moslashtirilgan o'quv materiallarini generatsiya qilish	Darajaga mos kontent
6. Monitoring	Real vaqt tahlil tizimlari	O'quv jarayonini kuzatish va prognozlash	Erta ogohlantirish signallari
7. Baholash	Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari	Bilim va ko'nikmalarni obyektiv o'lchash	Tezkor va aniq baho
8. Feedback	Intellektual tyutor tizimlari	Individuallashtirilgan qayta aloqa berish	Motivatsiya va tuzatish
9. Pedagogik qaror	Inson-AI hamkorlik interfeysi	Yakuniy nazorat va pedagogik qaror qabul qilish	Sifatli va mas'uliyatli ta'lim jarayoni

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, modelning dastlabki olti bosqichi (ehtiyojni aniqlashdan monitoringgacha) asosan ma'lumotlarga asoslangan avtomatlashtirilgan jarayonlarni, keyingi ikki bosqich (baholash va feedback) yarim avtomatlashtirilgan jarayonlarni, so'nggi bosqich esa to'liq inson ishtirokidagi jarayonni aks ettiradi. Ushbu taqsimot tasodifiy emas — u pedagogik loyihalashning asosiy tamoyili, ya'ni yakuniy pedagogik javobgarlik doimo insonda qolishi kerakligini aks ettiradi. Model shu tariqa sun'iy intellektni pedagogning o'rnini bosuvchi emas, balki uning qarorlarini ma'lumot bilan boyituvchi hamkor sifatida talqin qiladi, bu esa mazkur tadqiqotning nazariy o'zagini tashkil etadi.

Pedagogik loyihalashning yangi yondashuvi. Taklif etilayotgan model an'anaviy pedagogik loyihalash nazariyasidan farqli o'laroq, loyihalash jarayonini bir martalik, oldindan belgilangan reja sifatida emas, balki doimiy ravishda yangilanib boruvchi,

ma'lumotlarga asoslangan dinamik jarayon sifatida talqin qiladi. Bu yondashuvning markazida to'qqiz bosqichli ketma-ketlik yotadi: birinchi bosqichda ta'lim ehtiyojlari — talabani boshlang'ich bilim darajasi, o'quv maqsadlari va cheklovlari — aniqlanadi; ikkinchi bosqichda ushbu ehtiyojlarni aks ettiruvchi ta'lim ma'lumotlari raqamli muhitlar orqali yig'iladi.

Uchinchi bosqichda yig'ilgan ma'lumotlar sun'iy intellekt algoritmlari yordamida tahlil qilinib, talabani bilim, ko'nikma va xatti-harakat naqshlari aniqlanadi. To'rtinchi bosqichda ushbu tahlil natijalari asosida individual ta'lim yo'nalishi — ya'ni talaba uchun eng mos o'quv traektoriyasi — shakllantiriladi. Beshinchi bosqichda ushbu yo'nalishga mos moslashtirilgan o'quv kontenti, zarur bo'lganda generativ AI vositalari yordamida, yaratiladi. Oltinchi bosqichda talabani ushbu kontent bilan ishlash jarayoni real vaqt rejimida monitoring qilinadi, bu esa zarur bo'lganda tezkor tuzatishlar kiritish imkonini beradi.

Yettinchi bosqichda talabani o'zlashtirish darajasi avtomatlashtirilgan vositalar yordamida baholanadi, sakkizinchi bosqichda esa ushbu baholash natijalari asosida talabaga tushunarli va rivojlantiruvchi feedback beriladi. Nihoyat, to'qqizinchi va eng muhim bosqichda pedagog barcha yig'ilgan ma'lumotlar, tahlil natijalari va baholash ko'rsatkichlarini yakuniy nazardan o'tkazib, keyingi pedagogik qarorni — masalan, o'quv rejasini o'zgartirish, qo'shimcha yordam ko'rsatish yoki talabani yangi bosqichga o'tkazish kabi qarorlarni — qabul qiladi. Ushbu model shu tariqa sun'iy intellektni pedagogik loyihalashning barcha bosqichlariga integratsiya qiladi, biroq har doim insonning nazorat va yakuniy qaror qabul qilish vakolatini saqlab qoladi, bu esa modelning ilmiy va amaliy ahamiyatini belgilovchi asosiy xususiyatdir.

Sun'iy intellektni ta'limga integratsiya qilishdagi muammolar. Sun'iy intellektning ta'limga integratsiyasi bir qator pedagogik, texnologik va etik muammolarni ham yuzaga keltiradi, ularni xolis tahlil qilish tadqiqotning ilmiy mustaqilligi uchun zarurdir. Birinchi muammo akademik halollik bilan bog'liq — generativ AI vositalarining kengayib borishi talabalarning mustaqil ishlarini bajarishda ushbu vositalardan asossiz foydalanish xavfini kuchaytiradi[1]. Buning yechimi sifatida baholash tizimlarini jarayon-yo'naltirilgan shaklga o'tkazish, ya'ni yakuniy natijadan ko'ra o'quv jarayonining o'zini baholashga urg'u berish tavsiya etiladi.

Ikkinchi muammo AI tomonidan yaratilgan kontentning ishonchliligi bilan bog'liq — til modellari ba'zan noto'g'ri yoki asossiz ma'lumot generatsiya qilishi mumkin, bu esa ta'lim sohasida jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Bu muammoning yechimi sifatida AI tomonidan yaratilgan har qanday o'quv materialini pedagog tomonidan yakuniy tekshiruvdan o'tkazish talab etiladi. Uchinchi muammo shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bilan bog'liq — talabalarning o'quv faoliyati haqidagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish jarayonida ularning xususiyligini ta'minlash zarur [9], bu esa institutsional darajada aniq ma'lumotlar boshqaruvi siyosatini talab qiladi.

To'rtinchi muammo raqamli tengsizlik bilan bog'liq — barcha talabalar va ta'lim muassasalari sifatli raqamli infratuzilma va internet aloqasiga teng darajada ega emas, bu esa AI asosidagi tizimlarning adolatli qo'llanilishini murakkablashtiradi. Beshinchi muammo o'qituvchilarning AI kompetensiyasi bilan bog'liq — ko'plab pedagoglar ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarga ega emas, bu esa maqsadli malaka oshirish dasturlarini talab qiladi[10].

Oltinchi muammo talabalarning AI vositalariga haddan tashqari bog'lanib qolish xavfi bilan bog'liq — doimiy AI yordamiga tayanish talabani mustaqil tanqidiy fikrlash qobiliyatini susaytirishi mumkin, shu sababli pedagogik loyihalashda AI yordamining me'yorini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Yettinchi muammo mualliflik huquqi bilan bog'liq bo'lib, generativ AI tomonidan yaratilgan kontentning mualliflik maqomi hali to'liq huquqiy jihatdan tartibga solinmagan. Nihoyat, sakkizinchi va eng muhim masala —

pedagogik nazorat va inson omilining ahamiyatini saqlab qolishdir: sun'iy intellekt qanchalik rivojlangan bo'lmasin, ta'lim jarayonining yakuniy maqsadi — shaxsni har tomonlama shakllantirish — faqat inson pedagogining hissiy, axloqiy va ijtimoiy mulohazasi orqali to'liq amalga oshirilishi mumkin.

Ilmiy yangilik. Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi bir necha jihatda namoyon bo'ladi. Birinchidan, adaptiv o'qitish tizimlari, ta'lim analitikasi va generativ sun'iy intellekt vositalari ilgari ko'pincha alohida-alohida o'rganilgan bo'lsa, mazkur tadqiqotda ular yagona, to'qqiz bosqichli pedagogik loyihalash modeli doirasida o'zaro bog'liq elementlar sifatida birlashtirildi. Ikkinchidan, taklif etilgan modelda sun'iy intellekt va pedagog o'rtasidagi vakolatlar taqsimoti aniq ko'rsatib berildi — model AI ning ma'lumotga asoslangan bosqichlarda (tahlil, monitoring, dastlabki baholash) yetakchi rol o'ynashini, biroq yakuniy pedagogik qarorning doimo inson zimmasida qolishini nazariy jihatdan asoslaydi.

Uchinchidan, tadqiqotda individual ta'limni tashkil etishning aniq mexanizmi — ehtiyojni aniqlashdan pedagogik qarorgacha bo'lgan to'liq zanjir — ishlab chiqildi, bu esa amaliyotchi pedagoglar uchun mavhum nazariy tushunchalarni aniq bosqichma-bosqich jarayonga aylantirish imkonini beradi. To'rtinchidan, tadqiqot ta'lim ma'lumotlaridan pedagogik qaror qabul qilishda foydalanishning nafaqat texnologik, balki etik va institutsional shartlarini ham birgalikda ko'rib chiqadi, bu esa mavjud adabiyotda kamdan-kam uchraydigan kompleks yondashuvdir.

Amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalaridan bir necha sohada amaliy foydalanish mumkin. Oliy ta'lim muassasalarida taklif etilgan model o'quv dasturlarini individuallashtirish, talabalarning akademik yutuqlarini erta bosqichda prognozlash va kursni tashlab ketish xavfini kamaytirish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Maktablarda esa model o'quvchilarning turli bilim darajalariga moslashtirilgan differensial ta'limni tashkil etishda, xususan matematik va tabiiy fanlar bo'yicha individual mashqlar tizimini loyihalashda qo'llanilishi mumkin.

Professional ta'lim sohasida, xususan malaka oshirish kurslarida, model kattalar ta'limi xususiyatlarini hisobga olgan holda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan moslashtirilgan o'quv modullarini yaratishda foydali bo'lishi mumkin. Onlayn ta'lim platformalarida esa taklif etilgan to'qqiz bosqichli zanjir platforma arxitekturasini loyihalash uchun texnik topshiriq vazifasini bajarishi mumkin. Nihoyat, o'qituvchilar malakasini oshirish jarayonida ushbu model pedagoglarga sun'iy intellekt vositalaridan qanday qilib o'z kasbiy vakolatlarini kuchaytirish, ammo yakuniy nazoratni yo'qotmasdan foydalanish mumkinligini o'rgatishda metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijasida quyidagi asosiy ilmiy xulosalarga kelindi. Birinchidan, sun'iy intellekt texnologiyalari — adaptiv o'qitish tizimlari, ta'lim analitikasi, avtomatlashtirilgan baholash va generativ AI vositalari — raqamli ta'lim sharoitida pedagogik loyihalash jarayonining barcha bosqichlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, biroq bu ta'sir avtomatik ravishda ijobiy natija bermaydi, balki tizimning pedagogik jihatdan qanday loyihalanganiga bog'liq bo'ladi. Ikkinchidan, mazkur tadqiqotda ishlab chiqilgan to'qqiz bosqichli konseptual model ushbu texnologiyalarni yagona, mantiqan izchil pedagogik jarayonga birlashtirish imkonini beradi, bunda sun'iy intellekt ma'lumotga asoslangan bosqichlarda yetakchilik qiladi, yakuniy pedagogik qaror esa doimo inson zimmasida qoladi.

Uchinchidan, sun'iy intellektning ta'limga integratsiyasi akademik halollik, ma'lumotlar xavfsizligi, raqamli tengsizlik va o'qituvchilar kompetensiyasi kabi jiddiy muammolarni ham keltirib chiqaradi, ularni e'tiborsiz qoldirish mumkin emas. Shu bilan birga, ushbu tadqiqot davomida qayta-qayta ta'kidlanganidek, sun'iy intellekt pedagogni to'liq almashtira olmaydi va almashtirishi ham kerak emas — uning asosiy vazifasi pedagogning kasbiy mulohazasini axborot bilan boyitish va uning ish yukini yengillashtirishdan iboratdir. Kelgusi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalishlar sifatida taklif

etilgan modelni turli ta'lim bosqichlari (maktab, oliy ta'lim, kattalar ta'limi) va turli fan sohalarida empirik sinovdan o'tkazish, shuningdek O'zbekiston sharoitida raqamli ta'lim infratuzilmasining ushbu modelni joriy etishga tayyorlik darajasini o'rganish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cotton, D. R., Cotton, P. A., & Shipway, J. R. (2024). Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT. *Innovations in Education and Teaching International*, 61(2), 228–239. <https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148>
2. Gligorea, I., Cioca, M., Oancea, R., Gorski, A. T., Gorski, H., & Tudorache, P. (2023). Adaptive learning using artificial intelligence in e-learning: A literature review. *Education Sciences*, 13(12), 1216. <https://doi.org/10.3390/educsci13121216>
3. Kabudi, T., Pappas, I., & Olsen, D. H. (2021). AI-enabled adaptive learning systems: A systematic mapping of the literature. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2, 100017. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2021.100017>
4. Kamalov, F., Santandreu Calonge, D., & Gurrib, I. (2023). New era of artificial intelligence in education: Towards a sustainable multifaceted revolution. *Sustainability*, 15(16), 12451. <https://doi.org/10.3390/su151612451>
5. Long, P., & Siemens, G. (2011). Penetrating the fog: Analytics in learning and education. *Educause Review*, 46(5), 31–40.
6. Luo, Q. (2023). The influence of AI-powered adaptive learning platforms on student performance in Chinese classrooms. *Journal of Education*, 6(10). <https://doi.org/10.53819/81018102t4181>
7. Michel-Villarreal, R., Vilalta-Perdomo, E., Salinas-Navarro, D. E., Thierry-Aguilera, R., & Gerardou, F. S. (2023). Challenges and opportunities of generative AI for higher education as explained by ChatGPT. *Education Sciences*, 13(9), 856. <https://doi.org/10.3390/educsci13090856>
8. Nam, B. H., & Bai, Q. (2023). ChatGPT and its ethical implications for STEM research and higher education: A media discourse analysis. *International Journal of STEM Education*, 10(1), 1–24. <https://doi.org/10.1186/s40594-023-00452-5>
9. Slade, S., & Prinsloo, P. (2013). Learning analytics: Ethical issues and dilemmas. *American Behavioral Scientist*, 57(10), 1509–1528. <https://doi.org/10.1177/0002764213479366>
10. UNESCO. (2023). Guidance for generative AI in education and research. UNESCO Publishing. ISBN 978-92-3-100612-8.
11. Wang, X., Huang, R. T., Sommer, M., Pei, B., Shidfar, P., Rehman, M. S., Ritzhaupt, A. D., & Martin, F. (2024). The efficacy of artificial intelligence-enabled adaptive learning systems from 2010 to 2022 on learner outcomes: A meta-analysis. *Journal of Educational Computing Research*. <https://doi.org/10.1177/07356331241240459>

“TALABALAR SPORT FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI”

Jo'rayeva Zarifa Oltinboy qizi, Buxoro davlat pedagogika

instituti tayanch doktoranti

Jismoniy tarbiya va sport kafedrasida o'qituvchisi

jurayevazarifa85@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5103-5451>

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalar sporti sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-pedagogik jihatlari yoritilgan. Raqamli vositalarning mashg'ulotlar samaradorligini oshirish, jismoniy yuklamalarni individuallashtirish, sportchilar holatini monitoring qilish hamda talabalarning jismoniy faollik va sport mashg'ulotlariga motivatsiyasini kuchaytirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni talabalar sporti amaliyotiga integratsiya qilishning dolzarb yo'nalishlari asoslangan.

Kalit so'zlar: talabalar sporti, raqamli texnologiyalar, jismoniy tarbiya, sport mashg'ulotlari, jismoniy yuklama, monitoring, motivatsiya.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СПОРТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

ДЖураева Зарифа Олтинбой кизи,

докторант (PhD) Бухарского государственного педагогического института

jurayevazarifa85@gmail.com

[Преподаватель кафедры физического воспитания и спорта](#)

Аннотация. В данной статье освещены научно-педагогические аспекты использования цифровых технологий в сфере студенческого спорта. Проанализированы возможности цифровых средств в повышении эффективности тренировочного процесса, индивидуализации физических нагрузок, мониторинге состояния спортсменов, а также в повышении мотивации студентов к физической активности и спортивным занятиям. Кроме того, обоснованы актуальные направления интеграции цифровых технологий в практику студенческого спорта.

Ключевые слова: студенческий спорт, цифровые технологии, физическая культура, спортивные тренировки, физическая нагрузка, мониторинг, мотивация.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES TO IMPROVE STUDENTS' SPORTS ACTIVITIES

Juraeva Zarifa Oltinboy kizi,

Doctoral student at Bukhara State

Pedagogical Institute

jurayevazarifa85@gmail.com

Abstract: This article examines the scientific and pedagogical aspects of using digital technologies in the field of student sports. The potential of digital tools to improve the effectiveness of the training process, individualize physical workloads, monitor athletes' condition, and enhance students' motivation for physical activity and sports participation is analyzed. In addition, current directions for integrating digital technologies into student sports practice are substantiated.

Keywords: student sports, digital technologies, physical education, sports training, physical workload, monitoring, motivation.

Bugungi kunda raqamlashtirish jarayonlarining jadal sur'atlarda rivojlanishi jamiyat faoliyatining deyarli barcha yo'nalishlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur jarayon ta'lim tizimining tarkibiy yo'nalishlaridan biri bo'lgan talabalar sportini ham yangi rivojlanish bosqichiga olib chiqmoqda. Talabalar sporti yoshlarning jismoniy madaniyatini shakllantirish, sog'lom turmush tarziga bo'lgan munosabatini rivojlantirish va shaxsiy sifatlarini takomillashtirish bilan bir qatorda, sport mahorati hamda natijadorlikni oshirish uchun muhim pedagogik muhit sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, sport mashg'ulotlari va ommaviy sport tadbirlarini an'anaviy usullar asosida tashkil etish zamonaviy talabalarning o'zgarib borayotgan ehtiyojlarini har doim ham to'liq qamrab olmasligi mumkin. Ayniqsa, raqamli qurilmalar, interaktiv platformalar va individuallashtirilgan xizmatlardan keng foydalanadigan yoshlar uchun sport faoliyatini zamonaviy texnologik imkoniyatlar bilan uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Raqamli texnologiyalarni talabalar sporti amaliyotiga tatbiq etish mashg'ulotlarni rejalashtirish va tashkil etish samaradorligini oshirish, sportchilarning jismoniy holatini muntazam kuzatib borish, yuklamalarni individual xususiyatlardan kelib chiqib belgilash hamda talabalarning jismoniy tarbiya va sport faoliyatiga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini kuchaytirish imkonini beradi.

Raqamli vositalarning mazkur yo'nalishda yetarli darajada o'zlashtirilmasligi va amaliy faoliyatga izchil joriy etilmasligi talabalar orasida sport mashg'ulotlariga qiziqishning susayishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, bu holat yoshlarning bo'sh vaqtini tashkil etish va shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi zamonaviy faoliyat turlari orasida talabalar sportining jozibadorligini ta'minlash masalasini dolzarb etib qo'yadi. Shu sababli talabalar sportida raqamli texnologiyalar va vositalardan foydalanishning mavjud tajribasini ilmiy jihatdan o'rganish, uning samarali yo'nalishlarini tizimlashtirish hamda amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlash zamonaviy sport-ta'lim jarayonining muhim ilmiy-amaliy vazifalaridan biri sifatida qaraladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi talabalar sporti amaliyotida raqamli texnologiyalardan foydalanishning mazmuni, ahamiyati va rivojlanish istiqbollarini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda mazkur texnologiyalarni sport-ta'lim jarayoniga joriy etish natijasida yuzaga keladigan imkoniyatlar va mavjud cheklovlarni aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning metodologik asosini mahalliy hamda xorijiy ilmiy adabiyotlarda yoritilgan nazariy qarash va ilmiy natijalarni tahliliy o'rganish, ularni tizimlashtirish hamda umumlashtirish usullari tashkil etdi. Shu bilan birga, raqamli texnologiya va vositalarning sport faoliyatiga tatbiq etilishiga bag'ishlangan ilmiy manbalar tahlil qilinib, ularning talabalar jismoniy faolligi hamda salomatlik ko'rsatkichlariga ta'sirini aks ettiruvchi ilmiy yondashuvlar umumlashtirildi.

Tadqiqot jarayonida oxirgi o'n yil mobaynida chop etilgan ilmiy manbalar tahliliy jihatdan o'rganildi. Mazkur adabiyotlarda jismoniy tarbiya va sport faoliyatini raqamlashtirish doirasida funksional elektron qurilmalar, mobil dasturiy ilovalar, sun'iy intellekt va virtual reallik texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari keng yoritilgan. Jumladan, smart-soatlar, fitnes-trekerlar hamda boshqa raqamli qurilmalar talabalarning kundalik jismoniy faolligini nazorat qilish va tegishli ko'rsatkichlarni qayd etishning zamonaviy vositalari sifatida tobora keng qo'llanilmoqda.

Raqamli qurilmalar yordamida foydalanuvchining kundalik harakat faolligini tavsiflovchi qadamlar soni, bosib o'tilgan masofa, energiya sarfi, uyqu bilan bog'liq ko'rsatkichlar, yurak urish tezligi va stress holatini ifodalovchi parametrlarni yig'ish, saqlash hamda tahliliy qayta ishlash mumkin [2, 45-b.]. To'plangan ma'lumotlarni muntazam tahlil qilish asosida mashg'ulot jarayonini individual rejalashtirish, jismoniy holatdagi o'zgarishlarni dinamik kuzatish va yuklama hajmi hamda jadalligini tegishli ravishda korreksiyalash imkoniyati yuzaga keladi. Mazkur raqamli monitoring imkoniyatlari talaba-

sportchilarga jismoniy yuklamalarga organizmning moslashuv jarayonlari va javob reaksiyalarini yaxshiroq tushunishga ko'maklashadi. Shu bilan birga, jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun ta'lim oluvchilarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda mashg'ulotlarni tashkil etishning qo'shimcha metodik mexanizmlarini taqdim etadi. Xususan, talabalar soni ko'p bo'lgan mashg'ulotlarda raqamli ko'rsatkichlardan foydalanish har bir talabaning jismoniy holati, faollik darajasi va berilayotgan yuklamaga moslashuvini alohida kuzatish hamda pedagogik jarayonni tegishli ma'lumotlar asosida takomillashtirish imkonini beradi.

Sport va salomatlikka yo'naltirilgan mobil ilovalar. Raqamli texnologiyalarning jadal taraqqiyoti jismoniy mashg'ulotlarni tashkil etish va nazorat qilish, ovqatlanish rejimini shakllantirish, psixoemotsional holatni barqarorlashtirish hamda sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlashga mo'ljallangan mobil ilovalarning keng tarqalishiga zamin yaratmoqda. Mazkur ilovalarning funksional imkoniyatlari tarkibida individual yoki umumiy foydalanishga mo'ljallangan mashg'ulot dasturlari, videomashg'ulotlar, interaktiv topshiriqlar hamda erishilgan natijalarni elektron tarzda qayd etish va almashish kabi vositalar mavjud. Ushbu imkoniyatlardan foydalanish talabalarning jismoniy faollikka bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni muntazam mashg'ulotlarga faol jalb etish va o'zlashtirilgan natijalarni mustaqil nazorat qilishga xizmat qiladi [3].

Mobil dasturiy ilovalarning oliy ta'lim muassasalari huzuridagi sport klublari hamda jismoniy tarbiya kafedralari faoliyati bilan integratsiyalashuvi sport jarayonini boshqarishning yagona raqamli tizimini shakllantirish imkonini beradi. Mazkur tizim doirasida talabalar sport seksiyalari va to'garaklariga onlayn ro'yxatdan o'tish, mashg'ulotlar jadvali to'g'risidagi axborotni olish, trener va mutaxassislardan tegishli maslahatlar olish, shuningdek, masofaviy shaklda tashkil etiladigan sport musobaqalari va tadbirlarida qatnashish imkoniyatiga ega bo'lishlari mumkin. Shu jihatdan mobil texnologiyalar sport faoliyatining tashkiliy, axborot va kommunikativ komponentlarini o'zaro bog'lashga xizmat qiluvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish. Sport sohasida sun'iy intellekt texnologiyalarining qo'llanilishi turli raqamli manbalardan olinadigan katta hajmdagi axborotni qisqa vaqt ichida qayta ishlash, tizimlashtirish va tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bunda sportchilarning biometrik ma'lumotlari, mashg'ulot yuklamalarining asosiy ko'rsatkichlari, jismoniy holat o'zgarishlari hamda sport bellashuvlarida kuzatiladigan taktik harakatlar kabi ma'lumotlardan foydalanish mumkin. Mazkur texnologiyalarni sport jarayoniga tatbiq etish mashg'ulotlarni mavjud ma'lumotlar asosida rejalashtirish, individual xususiyatlarni hisobga olish va sport faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan yangi metodik imkoniyatlarni shakllantiradi.

- Mashg'ulot jarayonini individuallashtirish: sun'iy intellekt asosidagi algoritmik tizimlar talabaning jismoniy tayyorgarlik holati, kundalik turmush xususiyatlari va ko'zlangan maqsadlari to'g'risidagi ma'lumotlarni kompleks tahlil qilish asosida individual ehtiyojlarga mos mashg'ulot dasturlarini shakllantirish hamda ovqatlanish bo'yicha tegishli tavsiyalarni taqdim etish imkonini beradi [4];
- Jarohatlanish ehtimolini oldindan aniqlash va profilaktika qilish: salomatlik holatini ifodalovchi ko'rsatkichlar va mashg'ulot yuklamalarining vaqt davomida o'zgarishini tahlil qilish orqali organizmning ortiqcha zo'riqishi yoki jarohatlanish xavfini dastlabki bosqichlarda aniqlash mumkin. Mazkur imkoniyat o'quv jarayoni bilan bir qatorda muntazam sport faoliyati olib boriladigan, jismoniy yuklama yuqori bo'lgan sharoitlarda alohida ahamiyatga ega;
- Taktik va strategik qarorlarni takomillashtirish: jamoaviy sport turlarida sun'iy intellekt texnologiyalari o'yin jarayonida to'planadigan ma'lumotlarni qayta ishlash, jamoa hamda raqibning ustun va zaif tomonlarini aniqlash orqali mashg'ulot va

musobaqa jarayoniga mos samarali taktik-strategik yechimlarni shakllantirishga ko'maklashadi.

Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari (VR/AR). Virtual reallik va kengaytirilgan reallik vositalarining sport mashg'ulotlariga joriy etilishi sportchilar faoliyatini modellashtirish va interaktiv o'quv-mashg'ulot muhitini yaratishning yangi imkoniyatlarini yuzaga keltirmoqda. Xususan, VR texnologiyalaridan quyidagi yo'nalishlarda foydalanish maqsadga muvofiq:

- Murakkab sport-o'yin vaziyatlarini virtual modellashtirish: sportchi maxsus virtual muhitda turli vaziyatlarga tezkor javob qaytarish, muayyan holatlarda to'g'ri qaror qabul qilish va zarur harakatlarni qayta-qayta mashq qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu yondashuv yuqori tezlik va tezkor qaror qabul qilishni talab qiladigan sport turlarida ayniqsa ahamiyatlidir [5];
- Reabilitatsiya va funksional tiklanish: virtual muhit asosida tashkil etiladigan mashqlar tiklanish jarayonini interaktiv shaklda olib borish, mashg'ulotlarga qiziqishni qo'llab-quvvatlash hamda reabilitatsiya faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin;
- Talabalarining sport faoliyatiga jalb etilishini kuchaytirish: ommaviy talabalar sportida VR/AR texnologiyalariga asoslangan interaktiv o'yinlar va mashg'ulotlardan foydalanish an'anaviy sport mashg'ulotlariga qiziqishi past bo'lgan talabalarni jismoniy faollikka jalb etishning zamonaviy shakllaridan biri bo'lishi mumkin.

Onlayn platformalar va masofaviy mashg'ulotlar. COVID-19 pandemiyasi sharoitida ta'lim jarayoni bilan bir qatorda sport mashg'ulotlarini ham masofaviy shaklda tashkil etishga ehtiyoj ortib, ushbu yo'nalishdagi raqamli imkoniyatlarning rivojlanishini jadallashtirdi. Bugungi kunda onlayn platformalar orqali talabalar uchun turli mazmundagi mashg'ulot dasturlaridan foydalanish, trenerlar hamda sport sohasi mutaxassislari tomonidan tashkil etiladigan vebinarlarda ishtirok etish, shuningdek, sport musobaqalarini masofaviy formatda tashkil etish va ularda qatnashish imkoniyatlari yaratilmoqda.

Bunday raqamli platformalardan foydalanish sport faoliyatining hududiy va tashkiliy jihatdan qulayligini ta'minlash bilan birga, uning ommabopligini ham oshirishga xizmat qiladi. Xususan, sport inshootlaridan uzoq hududlarda istiqomat qiluvchi, jismoniy imkoniyatlari cheklangan yoki o'quv mashg'ulotlari jadvali zich bo'lgan talabalar uchun masofaviy sport mashg'ulotlaridan foydalanish imkoniyatlari kengayadi. Shu jihatdan, onlayn platformalar talabalar sportini tashkil etishning zamonaviy raqamli vositalaridan biri sifatida namoyon bo'lib, sport mashg'ulotlarining uzluksizligi va ommabopligini ta'minlashga ko'maklashadi.

Raqamli texnologiyalarning talabalar sporti faoliyatiga joriy etilishi sport mashg'ulotlarini tashkil etish va boshqarish jarayonida qator yangi imkoniyatlarning shakllanishiga xizmat qilmoqda. Xususan, mazkur texnologiyalarni qo'llash natijasida quyidagi jihatlar kuzatiladi:

- Talabalarining sport faoliyatiga bo'lgan motivatsiyasi va ishtirokini kuchaytirish: geymifikatsiya elementlaridan foydalanish, mashg'ulotlarni individual ehtiyojlarga muvofiq tashkil etish hamda sport natijalarining dinamikasini muntazam kuzatish imkoniyati jismoniy mashg'ulotlarning mazmunini yanada qiziqarli va talaba uchun jozibador shaklda tashkil etishga imkon beradi;
- Mashg'ulot yuklamalarini individuallashtirish: raqamli vositalar orqali yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish asosida talabaning jismoniy tayyorgarligi, belgilangan maqsadlari va mavjud imkoniyatlari hamda cheklovlarini inobatga olgan holda individual mashg'ulot dasturlarini shakllantirish mumkin;
- Salomatlik va sport natijalarini nazorat qilish samaradorligini oshirish: biometrik ko'rsatkichlarni uzluksiz ravishda qayd etish va ularni tahliliy qayta ishlash organizmdagi ayrim muammolarni barvaqt aniqlash, jarohatlanish xavfini kamaytirish

hamda mashg'ulotlardan keyingi tiklanish jarayonlarini yanada maqbul tashkil etishga sharoit yaratadi;

- Sport faoliyatining ommabopligini va foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish: masofaviy mashg'ulotlar hamda onlayn platformalarning joriy etilishi talabani yashash joyi, hududiy imkoniyatlari yoki jismoniy xususiyatlaridan qat'i nazar, sport mashg'ulotlarida ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytiradi;
- Sport tadbirlarini tashkil etish va boshqarishni takomillashtirish: raqamli boshqaruv tizimlari yordamida musobaqa ishtirokchilarini ro'yxatga olish, tadbirlarni oldindan rejalashtirish, hakamlar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda yakuniy natijalarni qayta ishlash jarayonlarini soddalashtirish mumkin.

Biroq raqamli texnologiyalardan talabalar sportida foydalanish bilan bir qatorda, ularni amaliyotga tatbiq etish jarayonida ayrim tashkiliy, texnik va ijtimoiy cheklovlar ham yuzaga kelishi mumkin. Jumladan:

- Texnik vositalarni xarid qilish bilan bog'liq yuqori xarajatlar: zamonaviy maxsus sport qurilmalari, virtual reallik (VR) texnologiyalariga mo'ljallangan uskunalar yoki individual ehtiyojlarga mos mobil ilovalarni yaratish va joriy etish muayyan miqdorda moliyaviy resurslarni talab etadi;
- Raqamli kompetensiyalarni shakllantirish va moslashish ehtiyoji: zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish uchun professor-o'qituvchilar va trenerlarning raqamli vositalar bilan ishlashga tayyorgarligini oshirish, shu bilan birga, talabalarda ushbu vositalardan oqilona va samarali foydalanish bo'yicha zarur ko'nikmalarni rivojlantirish muhim hisoblanadi;
- Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va axborot xavfsizligini ta'minlash muammosi: talabalar salomatligi va jismoniy holatiga oid katta hajmdagi ma'lumotlarning raqamli muhitda to'planishi ularni himoyalashning ishonchli mexanizmlarini ishlab chiqish, maxfiylik talablariga rioya qilish hamda tegishli axloqiy me'yorlarni ta'minlashni talab qiladi;
- Raqamli vositalardan ortiqcha foydalanish ehtimoli: gadjet va raqamli texnologiyalarga haddan tashqari bog'lanish holatlari yuzaga kelishi natijasida bevosita ijtimoiy muloqotning kamayishi va an'anaviy, real sport mashg'ulotlarida ishtirokning pasayishi xavfi mavjud;
- Raqamli imkoniyatlardan foydalanishdagi tengsizlik: talabalar o'rtasida zamonaviy gadjetlar va yuqori tezlikdagi internetdan foydalanish imkoniyatlarining bir xil emasligi raqamli sport xizmatlaridan foydalanishda muayyan tafovutlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalarni talabalar sporti tizimiga tatbiq etish mashg'ulotlarni individuallashtirish, monitoringni takomillashtirish, sport faoliyatiga qiziqishni oshirish va boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish uchun imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, ushbu jarayonning samaradorligi texnik ta'minot, raqamli kompetensiyalar, ma'lumotlar xavfsizligi va raqamli imkoniyatlardan teng foydalanish kabi omillarni hisobga olishni talab etadi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish talabalar sportini takomillashtirishning zamonaviy yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lib, mashg'ulotlar jarayonining sifat va samaradorlik ko'rsatkichlarini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli vositalar talabalarning sport mashg'ulotlariga bo'lgan qiziqishi va ishtirokini kuchaytirish, ularning salomatligi hamda jismoniy tayyorgarlik darajasini muntazam ravishda kuzatib borish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Taqiladigan elektron qurilmalar, mobil dasturiy ilovalar, sun'iy intellekt tizimlari, shuningdek, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalarini oliy ta'lim muassasalaridagi sport faoliyatiga joriy etish mashg'ulotlarni talabalarning individual xususiyatlariga muvofiq

tashkil etish imkonini kengaytirmoqda. Mazkur texnologik vositalar sport mashg'ulotlarining samaradorligini oshirish, ularni individual ehtiyojlarga moslashtirish hamda talabalar uchun sport faoliyatidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim metodik va amaliy resurs sifatida xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. Raqamli texnologiyalarni talabalar sporti tizimiga muvaffaqiyatli tatbiq etish bir nechta o'zaro bog'liq omillarni hisobga olgan holda kompleks yondashuvni amalga oshirishni taqozo etadi. Avvalo, zarur moliyaviy mablag'larni ta'minlash, professor-o'qituvchilar va trenerlarning zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirish, shaxsiy ma'lumotlarni muhofaza qilishga oid aniq tashkiliy va me'yoriy choralarni belgilash muhimdir. Shu bilan bir qatorda, raqamli texnologiyalarni amaldagi talabalar sporti tizimiga bosqichma-bosqich va maqsadli ravishda kiritishni nazarda tutuvchi puxta ishlab chiqilgan integratsion strategiyaning mavjudligi ham muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Raqamlashtirish jarayonida yuzaga keladigan mavjud muammolarni tizimli ravishda bartaraf etish raqamli texnologiyalarning mavjud imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanish uchun sharoit yaratadi. Natijada talabalar sporti faoliyatini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, uning jozibadorligi va samaradorligini oshirish hamda jismonan faol va sog'lom avlodni tarbiyalashga xizmat qiluvchi shart-sharoitlarni kengaytirish mumkin. Kelgusida olib boriladigan ilmiy izlanishlarda turli sport yo'nalishlari bo'yicha muayyan raqamli texnologik yechimlarning talabalar sport ko'rsatkichlari hamda salomatlik holatiga ko'rsatadigan ta'sirini amaliy-empirik ma'lumotlar asosida aniqlash va baholashga ustuvor ahamiyat berish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ботариев Т.А., Кубиева С.С., Мамбетов Н. Опыт реализации информационных технологий в учебном процессе со студентами специальности «Физическая культура и спорт» / Здоровье человека, теория и методика физической культуры и спорта. - № 4 (15). - 2019. - С. 56-69.
2. Ибрагимов, И.Ф. Цифровизация в области физической культуры и ее влияние на экономику / И.Ф. Ибрагимов, О.А. Рочева, Я.О. Рочева // Russian Studies in Law and Politics, Volume 6, Number 1-2, 2022. - С. 30-34.
3. Иванов, П. С. Интеграция цифровых технологий в современный спорт: анализ тенденций / П. С. Иванов // Вестник спортивной науки. – 2022. – № 3. – С. 12-20.
4. Тельник Д. А. Использование принципов искусственного интеллекта в спорте // Региональный вестник. 2020. №12.
5. Леонов С.В., Поликанова И.С., Булаева Н.И., Клименко В.А. Особенности использования виртуальной реальности в спортивной практике. 2020. № 1 (37). С. 18 – 30
6. Сидорова, М. В. Мобильные приложения как инструмент мотивации в студенческом спорте / М. В. Сидорова, К. А. Смирнов // Образование и спорт: новые горизонты. – 2023. – № 1. – С. 78-85.
7. B.B. Mamurov, Pedagogical conditions for the organization of the educational process directed at the pilot. Ped. science. name dis. abstract (2009)
8. B.B. Mamurov, The image of a physical education teacher in the process of education. Professionalism of a teacher: essence, content, development prospects (Moscow. 2015

SOG‘LOM TURMUSH TARZINING MA’NAVIY ASOSLARI

Rahimboyev Rustamjon Abdurahmon o‘g‘li,

Buxoro shahri, O‘zbekiston

rahimboyevrustamjon2002@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada sog‘lom turmush tarzining shakllanishida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning o‘rni, shaxsning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy salomatligini ta’minlashda ma’naviy omillarning ahamiyati tahlil etilgan. Sog‘lom turmush tarzi faqat jismoniy faollik, to‘g‘ri ovqatlanish yoki zararli odatlardan voz kechish bilan cheklanmasdan, insonning o‘z salomatligiga ongli munosabati, hayotiy maqsadi, o‘zini boshqarishi, mas’uliyati va ma’naviy madaniyati bilan bog‘liq yaxlit hodisa sifatida yoritilgan. Tadqiqotda sog‘lom turmush tarzining ma’naviy asoslarini shakllantiruvchi asosiy omillar tizimlashtirilib, ta’lim muassasalarida mazkur yo‘nalishdagi tarbiyaviy ishlarni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqilgan.

Tayanch so‘zlar: sog‘lom turmush tarzi, ma’naviyat, ma’naviy qadriyat, sog‘liq madaniyati, axloq, shaxs, o‘zini boshqarish, mas’uliyat, sog‘lom xulq-atvor, tarbiya.

ДУХОВНЫЕ ОСНОВЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Рахимбоев Рустамжон Абдурахмон угли,

г. Бухара, Узбекистан

rahimboyevrustamjon2002@gmail.com

Аннотаци: В статье анализируется роль духовно-нравственных ценностей в формировании здорового образа жизни личности, а также значение духовных факторов в обеспечении физического, психического и социального здоровья человека. Здоровый образ жизни рассматривается не только как совокупность физической активности, рационального питания и отказа от вредных привычек, но и как целостное отношение человека к собственному здоровью, основанное на самоконтроле, ответственности, жизненных целях и духовной культуре. Систематизированы основные факторы формирования духовных основ здорового образа жизни и разработаны научно-практические рекомендации по совершенствованию воспитательной работы в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, духовность, нравственные ценности, культура здоровья, личность, самоконтроль, ответственность, здоровое поведение, воспитание.

SPIRITUAL FOUNDATIONS OF A HEALTHY LIFESTYLE

Rahimboyev Rustamjon Abdurahmon ugli,

Bukhara, Uzbekistan

rahimboyevrustamjon2002@gmail.com

Abstract: This article analyzes the role of spiritual and moral values in the formation of a healthy lifestyle and examines the importance of spiritual factors in maintaining a person's physical, psychological and social well-being. A healthy lifestyle is considered not only as a combination of physical activity, balanced nutrition and avoidance of harmful habits, but also as an integrated system of conscious attitudes toward personal health, self-regulation, responsibility, life goals and spiritual culture. The study systematizes the main factors that determine the spiritual foundations of a healthy lifestyle and develops scientific and practical recommendations for improving educational and upbringing activities aimed at promoting health culture.

Keywords: healthy lifestyle, spirituality, moral values, health culture, personality, self-control, responsibility, healthy behavior, education.

KIRISH

Bugungi kunda inson salomatligini muhofaza qilish, sog‘lom va faol hayot kechirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish hamda aholida sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish dunyo miqyosida muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Sog‘liq tushunchasiga zamonaviy yondashuv uning faqat kasallik yoki jismoniy holatning yo‘qligi bilan belgilanmasligini, balki insonning ruhiy, ijtimoiy va ma’naviy farovonligi bilan ham uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan ilgari surilgan sog‘liqni mustahkamlash konsepsiyasida insonning sog‘lig‘ini yaxshilash jarayonida uning bilimlari, hayotiy ko‘nikmalari va o‘z salomatligini boshqarish imkoniyatlarini kengaytirish muhimligi ta’kidlanadi.

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalasiga faqat tibbiy yoki jismoniy tarbiya nuqtayi nazaridan yondashish bugungi shaxs rivojlanishining murakkab tabiatini to‘liq aks ettirmaydi. Chunki insonning kundalik hayotidagi xatti-harakatlari uning dunyoqarashi, ehtiyojlari, qadriyatlari, irodasi, maqsadlari va o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, jismoniy mashqlarning sog‘liq uchun foydali ekanini bilishning o‘zi yetarli emas; mazkur bilimni amaliy xulq-atvorga aylantirish uchun shaxsda intizom, mas’uliyat, qat’iyat va o‘z faoliyatini rejalashtirish ko‘nikmalari ham shakllangan bo‘lishi zarur.

O‘zbekiston sharoitida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Xususan, sog‘lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati aholining jismoniy faolligini oshirish, sog‘lom odatlarni shakllantirish va salomatlikni muhofaza qilishning profilaktik mexanizmlarini kuchaytirishga yo‘naltirilgan. Ta’lim sohasidagi davlat siyosatida ham shaxsning har tomonlama rivojlanishi, uning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini shakllantirish masalalariga alohida e’tibor beriladi.

Shu nuqtayi nazardan, sog‘lom turmush tarzining **ma’naviy asoslarini** tadqiq etish alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Chunki ma’naviy yetuklik insonning o‘z xatti-harakatlariga tanqidiy munosabatda bo‘lishi, uzoq muddatli manfaatlarni qisqa muddatli istaklardan ustun qo‘yishi, o‘z salomatligini qadrlashi va sog‘lom hayot tarzini shaxsiy qadriyatga aylantirishiga xizmat qiladi.

Sog‘lom turmush tarzi bilan ma’naviyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni, avvalo, insonning o‘ziga, boshqalarga va jamiyatga bo‘lgan munosabati orqali tushuntirish mumkin. O‘z salomatligini qadrlaydigan inson nafaqat o‘ziga nisbatan mas’uliyatli bo‘ladi, balki uning xatti-harakatlari oilasi, mehnat jamoasi va jamiyat manfaatlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli sog‘lom turmush tarzi individual odatlar yig‘indisi emas, balki muayyan ma’naviy-axloqiy mezonlar asosida tashkil etiladigan ijtimoiy xulq-atvor tizimidir.

TADQIQOT OBYEKTI

Tadqiqot obyekti sifatida shaxsda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayoni va mazkur jarayonda ma’naviy-axloqiy omillarning namoyon bo‘lish xususiyatlari belgilandi.

Tadqiqot predmetini sog‘lom turmush tarzining ma’naviy asoslari, shaxsning sog‘liqni qadrlashga yo‘naltirilgan qadriyatlari, o‘zini boshqarish, mas’uliyat, irodaviy sifatlar, sog‘lom xulq-atvor motivlari va ta’lim-tarbiya vositalari tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsadi sog‘lom turmush tarzining ma’naviy asoslarini nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning tarkibiy komponentlarini aniqlash va ta’lim jarayonida shaxsning sog‘lom hayot kechirish madaniyatini rivojlantirish imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: sog‘lom turmush tarzi tushunchasining mazmunini aniqlashtirish; uning ma’naviy-axloqiy mohiyatini ochib berish; sog‘lom xulq-atvorni belgilovchi ma’naviy omillarni tizimlashtirish; ta’lim va tarbiyaning sog‘lom hayot tarzini shakllantirishdagi imkoniyatlarini tahlil qilish; sog‘lom turmush tarzining ma’naviy asoslarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

QO‘LLANILGAN METODLAR

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, umumlashtirish, pedagogik kuzatish elementlari va ilmiy manbalarni kontent tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Mazkur metodlar orqali sog‘lom turmush tarzi, sog‘liq madaniyati, ma’naviyat, shaxs tarbiyasi va sog‘lom xulq-atvor bilan bog‘liq ilmiy qarashlar o‘zaro qiyoslandi.

Tizimli yondashuv asosida sog‘lom turmush tarzi shaxsning alohida bir xususiyati sifatida emas, balki bilim, motivatsiya, qadriyat, xulq-atvor va ijtimoiy muhitning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadigan yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining sog‘liqni mustahkamlashga oid yondashuvida ham sog‘lom xulq-atvorni rivojlantirish uchun insonning shaxsiy ko‘nikmalari bilan bir qatorda qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit zarurligi ko‘rsatiladi.

OLINGAN NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

Tadqiqot natijasida sog‘lom turmush tarzining ma’naviy asoslarini bir nechta o‘zaro bog‘liq komponentlar orqali ifodalash mumkinligi aniqlandi. Ular **sog‘liqni qadrlash, mas’uliyat, o‘zini boshqarish, maqsadlilik, irodaviy barqarorlik, axloqiy me’yorlarga amal qilish va ijtimoiy daxldorlik** kabi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi.

Birinchi muhim komponent — **sog‘liqni qadriyat sifatida anglash**. Inson o‘z salomatligini oddiy biologik holat sifatida emas, balki uning hayotiy faoliyati, mehnat qobiliyati, oilaviy farovonligi va ijtimoiy faolligining muhim sharti sifatida qabul qilganida sog‘lom xulq-atvorning ichki motivatsiyasi shakllanadi. Bunday yondashuvda sog‘lom ovqatlanish, jismoniy faollik, uyqu va dam olish tartibiga rioya qilish tashqi nazorat natijasi emas, balki shaxsning ichki ehtiyojiga aylanadi.

Ikkinchi komponent — **shaxsiy mas’uliyat**. Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda inson o‘z salomatligi uchun mas’ul ekanini anglab yetishi muhim. Bunda “sog‘lig‘im bilan nima bo‘lishi davlat, shifokor yoki boshqa shaxsning vazifasi” degan passiv munosabatdan “mening kundalik tanlovlarim sog‘lig‘imga ta’sir qiladi” degan faol pozitsiyaga o‘tish kuzatiladi. Mazkur yondashuv shaxsning sog‘lom xatti-harakatlarini barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

Uchinchi komponent — **o‘zini boshqarish va iroda**. Sog‘lom turmush tarzi ko‘pincha muntazamlilikni talab qiladi. Bir martalik jismoniy mashq yoki qisqa muddatli parhez sog‘lom turmush tarzining to‘liq mazmunini ifodalamaydi. Sog‘lom odatlarning shakllanishi uchun inson o‘z vaqtini, ehtiyojlarini va xatti-harakatlarini nazorat qila olishi kerak. Shu jihatdan irodaviy sifatlar sog‘lom turmush tarzining ma’naviy-psixologik tayanchi sifatida namoyon bo‘ladi.

To‘rtinchi komponent — **hayotiy maqsadlilik**. Insonning sog‘lom bo‘lishga bo‘lgan intilishi uning kelajak haqidagi tasavvurlari bilan bog‘liq. Aniq maqsadga ega bo‘lgan shaxs sog‘liqni ushbu maqsadga erishishning muhim sharti sifatida ko‘radi. Masalan, kasbiy rivojlanish, ilmiy faoliyat, oilaviy farovonlik yoki ijtimoiy faoliyatga intilish insonda o‘z salomatligini asrashga nisbatan barqaror motivatsiyani yuzaga keltirishi mumkin.

Beshinchi komponent — **axloqiy madaniyat**. Sog‘lom turmush tarzi insonning faqat o‘ziga nisbatan munosabati bilan cheklanmaydi. Shaxsning atrofdagilarga zarar yetkazmaslik, jamoat joylarida sanitariya-gigiyena talablariga amal qilish, boshqalarning sog‘lig‘ini hurmat qilish, zararli odatlarni targ‘ib qilmaslik kabi xatti-harakatlari ham sog‘liq madaniyatining muhim ko‘rsatkichlaridir.

Oltinchi komponent — **ijtimoiy daxldorlik**. Inson salomatligi uning atrofidagi ijtimoiy muhit bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli sog‘lom turmush tarzini shakllantirish faqat individual tarbiya bilan cheklanib qolmasligi kerak. Oila, ta’lim muassasasi, mahalla, mehnat jamoasi va boshqa ijtimoiy institutlarning sog‘lom muhit yaratishdagi hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining sog‘liqni mustahkamlash konsepsiyasida ham sog‘liq uchun qulay siyosat, qo‘llab-quvvatlovchi muhit, shaxsiy

ko'nikmalarni rivojlantirish va jamoaviy harakat o'zaro bog'liq yo'nalishlar sifatida ko'rsatilgan.

Sog'lom turmush tarzining ma'naviy asoslarini shakllantirishda **ta'lim muassasasining roli** alohida e'tiborga loyiq. Ta'lim jarayoni orqali talabaga sog'lom hayotning biologik yoki tibbiy jihatlar haqida ma'lumot berish bilan birga, uning qadriyatlar tizimini rivojlantirish, sog'liqni ongli ravishda qadrlashga o'rgatish va sog'lom xulq-atvor motivlarini shakllantirish mumkin.

Bunda tarbiyaviy tadbirlarning mazmuni ham muhim. Sog'lom turmush tarziga oid tadbirlar faqat “sport bilan shug'ullanish kerak”, “to'g'ri ovqatlanish kerak” kabi umumiy chaqiriqlardan iborat bo'lib qolmasligi lozim. Talaba sog'lom turmush tarzining **nima uchun zarurligini, uning kelajakdagi hayoti va kasbiy faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatishini** anglab yetishi kerak.

Shu nuqtayi nazardan, sog'lom turmush tarzi tarbiyasida muammoli vaziyatlar, hayotiy misollar, muhokama va munozaralar, refleksiv topshiriqlar, individual sog'lomlashtirish rejalarini ishlab chiqish, sport va madaniy tadbirlarni birlashtirish kabi pedagogik usullardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida **shaxsiy namuna** ham katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Professor-o'qituvchining o'z salomatligiga munosabati, mehnat va dam olish tartibi, muloqot madaniyati, sportga munosabati va sog'lom xulq-atvori talabalar uchun bevosita ijtimoiy-pedagogik namuna vazifasini bajaradi. Shu sababli sog'lom ta'lim muhitini yaratish faqat maxsus fanlar yoki tadbirlar doirasidagi vazifa emas, balki butun ta'lim muassasasining umumiy madaniyatiga aylanishi kerak.

Sog'lom turmush tarzining ma'naviy asoslarini shakllantirishda milliy qadriyatlarning imkoniyatlaridan ham samarali foydalanish mumkin. O'zbek xalqining tarixiy-madaniy merosida mehnatsevarlik, poklik, tartiblilik, o'zini tiyish, kattalarga hurmat, oilaga sadoqat, jamiyat oldidagi mas'uliyat kabi qadriyatlar muhim o'rin egallaydi. Ularni zamonaviy sog'liq madaniyati bilan uyg'unlashtirish yoshlarning sog'lom turmush tarziga bo'lgan ijobiy munosabatini mustahkamlashi mumkin.

Shu bilan birga, sog'lom turmush tarzining ma'naviy asoslarini shakllantirishda **raqamli muhitning** ta'sirini ham e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Bugungi yoshlar sog'liq, ovqatlanish, sport, psixologik farovonlik va boshqa mavzulardagi ma'lumotlarning katta qismini internet va ijtimoiy tarmoqlardan oladi. Shuning uchun sog'liq bilan bog'liq axborotni tanqidiy baholash, ishonchli manbalarni ajrata bilish va noto'g'ri tavsiyalardan himoyalash ko'nikmalari ham sog'liq madaniyatining tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Umuman olganda, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, **sog'lom turmush tarzi ma'naviyatdan ajratilgan holda shakllanmaydi**. Insonning sog'lom hayot kechirishga bo'lgan ehtiyoji uning qadriyatlari, maqsadlari, irodasi, mas'uliyati va ijtimoiy munosabatlari bilan mustahkamlangandagina barqaror odatga aylanadi.

ILMIY YANGILIK

Tadqiqotning ilmiy yangiligi sog'lom turmush tarzining ma'naviy asoslarini yagona tizim sifatida tavsiflovchi tarkibiy modelning taklif etilganligida namoyon bo'ladi. Mazkur modelda **qadriyat – anglash – motivatsiya – o'zini boshqarish – amaliy xulq-atvor – ijtimoiy mas'uliyat** o'zaro uzviy bog'langan jarayon sifatida qaraladi.

Tadqiqot davomida sog'lom turmush tarzini shakllantirishda faqat bilim berish yetarli emasligi, bilimning shaxsiy e'tiqod va qadriyatga, qadriyatning esa kundalik xulq-atvorga aylanishi zarurligi nazariy jihatdan asoslandi.

Shuningdek, sog'lom turmush tarzi tarbiyasini ta'lim jarayonining alohida yo'nalishi sifatida emas, balki **ma'naviy-axloqiy, jismoniy, psixologik va ijtimoiy tarbiyaning integratsiyalashgan yo'nalishi** sifatida tashkil etish zarurligi aniqlandi.

XULOSA

Sogʻlom turmush tarzi inson hayotining jismoniy jihatlarinigina emas, balki uning maʼnaviy dunyosi, qadriyatlari, dunyoqarashi va xulq-atvorini ham qamrab oluvchi murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisadir. Shaxs sogʻlom turmush tarzini ongli ravishda tanlashi uchun unda sogʻliqni qadrlash, oʻz xatti-harakatlari uchun masʼuliyatni his etish, oʻzini boshqarish, maqsadga intilish va irodaviy barqarorlik kabi sifatlar shakllangan boʻlishi zarur.

Tadqiqot natijalari asosida sogʻlom turmush tarzining maʼnaviy asoslarini shakllantirishda quyidagi yoʻnalishlarga ustuvor ahamiyat berish maqsadga muvofiq: taʼlim jarayonida sogʻliq qadriyatini shakllantirish; talabalarda shaxsiy masʼuliyat va oʻzini boshqarish koʻnikmalarini rivojlantirish; sogʻlom xulq-atvorni ragʻbatlantiruvchi taʼlim muhitini yaratish; professor-oʻqituvchilarning shaxsiy namunasidan samarali foydalanish; milliy va umuminsoniy qadriyatlarni sogʻliq madaniyati bilan uygʻunlashtirish; raqamli axborot muhitida sogʻliq bilan bogʻliq maʼlumotlarni tanqidiy baholash koʻnikmalarini shakllantirish.

Demak, sogʻlom turmush tarzini shakllantirishning eng muhim sharti insonning sogʻliqni tashqi talab sifatida emas, balki **shaxsiy va ijtimoiy qadriyat** sifatida qabul qilishidir. Bunday yondashuv taʼlim oluvchilarning nafaqat jismoniy salomatligini, balki ularning maʼnaviy-psixologik barqarorligi, ijtimoiy faolligi va hayot sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.N. Azizxoʻjayeva. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgʻarmasi nashriyoti, 2006. – 160 b.
2. J.Gʻ. Yoʻldoshev, S.A. Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2004. – 104 b.
3. Oʻzbekiston Respublikasining “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni. OʻRQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF-60-son Farmoni. – 2022-yil 28-yanvar.
5. World Health Organization. Ottawa Charter for Health Promotion. – Geneva: WHO, 1986.
6. World Health Organization. WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. – Geneva: WHO, 2020.

PEDAGOGICAL CONDITIONS AND A TASK-BASED MODEL FOR DEVELOPING THE SPEECH COMPETENCE OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

Zaripova Soxiba Orif qizi,

Bukhara State Pedagogical Institute

Bukhara, Uzbekistan

sohibazaripova872@gmail.com

ABSTRACT: The article examines the development of speech competence in future English language teachers. It defines speech competence as an integrated construct comprising linguistic-phonological, discourse-pragmatic, interactional-strategic, sociocultural, and reflective-performative components. A five-stage pedagogical model is proposed, integrating diagnosis, noticing, scaffolded practice, authentic communication, feedback, and reflection. The model aligns learning outcomes, communicative tasks, and formative assessment and provides a conceptual framework for systematically developing prospective teachers' professional speech competence.

Keywords: speech competence, future English language teachers, communicative competence, interaction, formative assessment, pedagogical model.

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA TOPSHIRIQLARGA ASOSLANGAN MODEL

Zaripova Soxiba Orif qizi,

Buxoro davlat pedagogika instituti

Buxoro, Uzbekistan

sohibazaripova872@gmail.com

ANNOTATSIYA: Maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish masalasi tadqiq etilgan. Nutqiy kompetensiyaning lingvistik-fonologik, diskursiv-pragmatik, interaktsion-strategik, sotsiomadaniy hamda refleksiv-faoliyat komponentlari aniqlashtirilgan. Diagnostika, anglash, bosqichma-bosqich mashq, autentik muloqot, qayta aloqa va refleksiyani birlashtiruvchi pedagogik model taklif etilgan. Model ta'lim natijalari, kommunikativ topshiriqlar va formativ baholashning o'zaro muvofiqligini ta'minlash orqali bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy nutqiy kompetensiyasini tizimli rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy kompetensiya, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari, kommunikativ kompetensiya, interaktsiya, formativ baholash, pedagogik model.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ВЫПОЛНЕНИЯ ЗАДАНИЙ

Зарипова Сохиба Ориф кизи,

Бухарский государственный педагогический институт

Бухара, Узбекистан

sohibazaripova872@gmail.com

АННОТАЦИЯ: В статье рассматривается развитие речевой компетенции будущих учителей английского языка. Уточнена структура речевой компетенции, включающая лингво-фонологический, дискурсивно-прагматический, интеракционно-стратегический, социокультурный и рефлексивно-деятельностный компоненты. Предложена педагогическая модель, объединяющая диагностику, осмысление, поэтапную практику, аутентичную коммуникацию, обратную связь и рефлексю. Модель обеспечивает взаимосвязь результатов обучения, коммуникативных заданий и формативного оценивания и направлена на системное развитие профессиональной

речевой компетенции будущих учителей.

Ключевые слова: речевая компетенция, будущие учителя английского языка, коммуникативная компетенция, взаимодействие, формативное оценивание, педагогическая модель

INTRODUCTION: The quality of foreign-language education increasingly depends on whether graduates can use English as a tool for purposeful social and professional action rather than merely reproduce rules. In Uzbekistan, the policy of raising foreign-language learning to a qualitatively new level places particular responsibility on institutions that prepare language teachers. For a future English language teacher, speech is simultaneously a means of communication, a model of language use, an instrument of classroom management and a medium of pedagogical influence. Therefore, speech competence cannot be reduced to error-free sentence production; it includes the ability to select resources, organise meanings, respond to interlocutors and achieve an educationally relevant communicative outcome.²⁷

The theoretical foundations of this view emerged when Hymes challenged a purely grammatical conception of competence and connected language knowledge with socially appropriate use. Canale and Swain subsequently operationalised communicative competence through grammatical, sociolinguistic and strategic dimensions, with discourse competence later receiving explicit status. Bachman's model further linked organisational knowledge with pragmatic knowledge and strategic capacity. Celce-Murcia's pedagogically oriented model expanded the construct by foregrounding discourse, interaction, formulaic language and sociocultural appropriacy. These developments show a stable movement from knowledge of the language system toward the situated mobilisation of multiple resources.²⁸293031

The CEFR Companion Volume reinforces this movement by describing learners as social agents who participate in reception, production, interaction and mediation. In this framework, speaking is not an isolated productive skill. It is coordinated with listening, turn management, collaborative meaning-making, repair, mediation and strategic action. This broader perspective is particularly important in teacher education because prospective teachers must communicate not only as language learners but also as explainers, facilitators, assessors and intercultural mediators.³²

Nevertheless, university speaking courses may remain fragmented. Learners complete pronunciation drills, memorised dialogues and individual presentations, while opportunities for sustained interaction, negotiation of meaning and reflective repetition are limited. Assessment often privileges grammatical accuracy and vocabulary range, although successful professional speech also depends on intelligibility, coherence, audience awareness, responsiveness, politeness, strategic repair and the capacity to reformulate an explanation. As a result, students may possess declarative language knowledge but hesitate, over-monitor, dominate or withdraw in real-time communication. Willingness to communicate is therefore not a peripheral emotional variable; it is one condition through which competence becomes observable performance.³³

²⁷President of the Republic of Uzbekistan. Resolution No. RP-5117 of 19 May 2021, “On measures to elevate the activities aimed at promoting the study of foreign languages in the Republic of Uzbekistan to a qualitatively new level.” LexUZ.

²⁸Celce-Murcia, M. (2007). “Rethinking the role of communicative competence in language teaching.” In E. Alcón Soler and M. P. Safont Jordà (Eds.), *Intercultural Language Use and Language Learning*, pp. 41–57. Springer.

²⁹Bachman, L. F. (1990). *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford University Press.

³⁰Canale, M., and Swain, M. (1980). “Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing.” *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/1.1.1>.

³¹Hymes, D. (1972). “On communicative competence.” In J. B. Pride and J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected Readings*, pp. 269–293. Penguin.

³²Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume*. Council of Europe Publishing.

³³MacIntyre, P. D., Clément, R., Dörnyei, Z., and Noels, K. A. (1998). “Conceptualizing willingness to communicate in a L2: A situational model of L2 confidence and affiliation.” *The Modern Language Journal*, 82(4), 545–562.

The problem is intensified by the dual identity of future teachers. They must develop their own speaking ability and understand how speech is pedagogically constructed. A student who can deliver a fluent monologue may still be unable to elicit learner contributions, clarify an instruction, manage disagreement or adapt an explanation to a lower proficiency level. Conversely, a grammatically imperfect speaker may achieve interactional success through intelligible pronunciation, strategic paraphrase and sensitive turn-taking. A pedagogical model must therefore integrate language resources, communicative action and reflective professional awareness.

Existing frameworks describe important components of communicative ability, but they do not automatically provide an instructional sequence for a teacher-education course. A further problem concerns alignment: learning outcomes may refer to communication, classroom activities may emphasise reproduction, and examinations may reward formal correctness. The present study addresses this gap by translating the multidimensional construct of speech competence into observable components, pedagogical conditions, staged tasks and assessment criteria. The term speech competence is used here to mean a learner's integrated capacity and readiness to mobilise linguistic, discourse, pragmatic, interactional, sociocultural and reflective resources in order to accomplish spoken communicative and pedagogical purposes in context.

AIM OF THE STUDY

The aim of the study is to substantiate a pedagogical model for developing the speech competence of future English language teachers through communicative tasks. It addresses three questions: (1) which components make speech competence pedagogically observable; (2) which instructional conditions support the transition from language knowledge to effective spoken performance; and (3) how can instruction and assessment be aligned within a repeatable university-level cycle? The working proposition is that speech competence develops more systematically when learners repeatedly perform meaningful tasks, receive criterion-referenced feedback and transfer the same communicative resources into professional teaching situations.

MATERIALS AND METHODS

The study follows a conceptual-pedagogical rather than experimental design. Its material consists of twenty-six sources published between 1972 and 2024, including foundational models of communicative competence, research on second-language speaking, interaction and task-based pedagogy, works on speaking assessment and feedback, the CEFR Companion Volume, and a national policy document relevant to foreign-language education. Sources were selected purposively according to four criteria: direct relevance to spoken communicative ability; pedagogical applicability to higher or teacher education; contribution to task design, interaction or assessment; and sufficient conceptual influence or contemporary relevance.

Five complementary methods were applied. First, qualitative content analysis was used to code recurring dimensions of speaking ability. Second, comparative conceptual analysis identified convergence and difference among competence models. Third, pedagogical modelling converted conceptual categories into stages, teacher actions, learner actions and assessable evidence. Fourth, criterion-based synthesis was used to formulate a proposed analytic rubric. Fifth, an alignment check compared the stated competence components with tasks and assessment indicators to reduce construct under-representation.

The unit of analysis was a theoretically or pedagogically meaningful statement about what a competent speaker knows, does or monitors. Initial codes included linguistic resources, phonological intelligibility, discourse organisation, pragmatic appropriacy, interactional management, communication strategy, sociocultural awareness, fluency, affective readiness and self-regulation. During synthesis, overlapping codes were consolidated into five

components. The proposed model was then checked for internal coherence by asking whether each component appears in at least one instructional phase and one assessment criterion.

Because no participant data were collected, the results should be interpreted as a theoretically grounded design framework rather than evidence of causal effectiveness. This limitation is deliberate: inventing achievement data would weaken scientific integrity. The model is intended to generate testable hypotheses and an intervention structure for future quasi-experimental or mixed-methods studies.

Table 1. Analytical categories used in the conceptual synthesis

Category	Analytical question	Indicative evidence
Competence structure	What resources and actions constitute effective spoken performance?	Models, descriptors and speaking research
Pedagogical process	What conditions convert knowledge into usable performance?	Task, interaction, scaffolding and repetition research
Assessment	What evidence represents the intended construct?	Analytic criteria, performance samples and feedback principles
Professional transfer	How does learner speech become teacher speech?	Microteaching, explanation, mediation and classroom-management tasks

DISCUSSION AND RESULTS

1. Speech competence as an integrated pedagogical construct

The synthesis shows that speech competence is best understood as an integrated ability for use, not as a list of independent micro-skills. Its components are analytically distinguishable but function simultaneously during actual communication. A speaker who has broad vocabulary but cannot organise a turn, interpret the interlocutor's intention or repair misunderstanding does not demonstrate complete speech competence. Equally, interactional confidence without sufficient linguistic resources may sustain participation but limit precision. The pedagogical task is therefore to coordinate components rather than teach them in isolation.

The first component is linguistic-phonological competence. It includes grammatical control, lexical range, formulaic sequences and pronunciation that is intelligible to the intended audience. The relevant goal is not the elimination of every accent feature. For future teachers, priority should be given to features that affect intelligibility, accurate high-frequency structures, and flexible phraseology for explaining, exemplifying, checking and redirecting. Fluency is treated as efficient temporal management rather than mere speed; it includes appropriate pausing, chunking and continuity.³⁴

The second component is discourse-pragmatic competence. It enables speakers to connect propositions, signal relationships, structure genres and realise speech acts appropriately. In teacher education, this includes organising an explanation from known to new information, framing examples, summarising, giving instructions, softening disagreement and closing an interaction. Discourse competence gives global shape to language resources, while pragmatic competence connects that shape with purpose, audience and context.

³⁴Tavakoli, P., and Wright, C. (2020). *Second Language Speech Fluency: From Research to Practice*. Cambridge University Press.

The third component is interactional-strategic competence. It includes turn-taking, active listening, clarification, confirmation, repair, negotiation of meaning, paraphrase and compensatory strategies. Interaction research treats negotiated communication and pushed output as important learning opportunities. Swain's output perspective is relevant because producing language can make learners notice gaps, test linguistic hypotheses and reflect on form. For prospective teachers, strategic competence must also include eliciting responses, redistributing turns and protecting less confident speakers from exclusion.³⁵³⁶

The fourth component is sociocultural competence. Spoken choices index distance, solidarity, authority, politeness and identity. Future teachers need to interpret these meanings and avoid presenting one culturally specific norm as universally correct. Sociocultural competence therefore includes register choice, politeness strategies, intercultural curiosity and the capacity to explain how meanings change across communities. It is directly connected with professional ethics because classroom speech can include, encourage or silence learners.

The fifth component is reflective-performative competence. This component is proposed as the teacher-education extension of general communicative models. It includes planning, self-monitoring, feedback use, audience adaptation, willingness to communicate and the transfer of speaking resources into pedagogical action. Reflection is not a post-lesson formality. It is a mechanism that turns repeated performance into deliberate development. A future teacher should be able to identify why an explanation failed, select a new strategy and perform the task again under changed conditions.

Table 2. Components and observable indicators of speech competence

Component	Core content	Observable classroom evidence
Linguistic-phonological	Grammar, vocabulary, formulaic language, intelligibility and temporal fluency	Produces comprehensible, sufficiently accurate and appropriately paced speech
Discourse-pragmatic	Coherence, cohesion, genre organisation, speech acts and audience orientation	Structures explanations and selects forms that fit purpose and context
Interactional-strategic	Turn management, listening, clarification, repair, paraphrase and mediation	Sustains exchange, solves communication problems and supports participation
Sociocultural	Register, politeness, intercultural interpretation and ethical language use	Adapts language to relationships and explains culture-linked meanings
Reflective-performative	Planning, self-monitoring, feedback literacy, confidence and professional transfer	Evaluates performance, revises strategies and improves a repeated task

2. Pedagogical conditions for development

Four interrelated conditions follow from the proposed construct. The first is the presence of meaningful tasks with a visible outcome. A discussion becomes a pedagogical task when learners must reach a decision, produce an explanation, solve a problem, mediate information or create a product for an audience. The outcome directs attention toward

³⁵Swain, M. (2005). “The output hypothesis: Theory and research.” In E. Hinkel (Ed.), *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning*, pp. 471–483. Lawrence Erlbaum Associates.

³⁶Loewen, S., and Sato, M. (2018). “Interaction and instructed second language acquisition.” *Language Teaching*, 51(3), 285–329.

meaning while still allowing planned focus on form. Task-based pedagogy is useful not because all explicit teaching should disappear, but because language resources become functional within purposeful action.³⁷

The second condition is progressive scaffolding combined with task repetition. Learners need preparation that does not pre-script every sentence: model analysis, planning time, language banks, conceptual maps and rehearsal with changing partners. After initial performance, targeted feedback should be followed by repetition under a modified condition. Repetition reduces processing pressure and creates space for greater accuracy, complexity or interactional responsiveness. The second performance should not be an identical recitation; the audience, role, information or constraint should change enough to require renewed meaning-making.

The third condition is dialogic formative assessment. Feedback is most useful when it clarifies the intended goal, identifies the current gap and suggests a manageable next action. In speaking courses, teacher comments alone are insufficient because students need frequent feedback at a scale one instructor cannot provide. A feedback ecosystem should combine self-assessment, peer observation, teacher guidance and audio or video evidence. Peer feedback requires explicit training, shared criteria and sentence frames; otherwise it may become vague praise or unhelpful correction.³⁸

The fourth condition is a psychologically safe, equitable and multimodal environment. Students cannot develop speech competence if a small group monopolises turns or if every mistake is publicly interrupted. Pair and small-group formats, rotating roles, wait time, rehearsal before public performance and respectful repair norms increase participation. Digital recording can extend practice and support reflection, but technology should serve the communicative task rather than convert speaking into isolated screen-based drilling. Research on technology-mediated task-based learning similarly stresses the quality and authenticity of task outcomes, not merely the presence of a digital tool.³⁹

3. The proposed five-stage instructional cycle

The central result of the study is a five-stage cycle that can be applied to a single lesson, a weekly module or a longer unit. The stages are recursive: diagnostic evidence informs goals; performance creates new diagnostic evidence; and reflection leads to transfer. The teacher's role gradually changes from designer and scaffold provider to observer, feedback mediator and coach.

Table 3. Five-stage pedagogical cycle

Stage	Purpose	Typical learner action	Teacher support	Evidence
1. Diagnosis and goals	Establish baseline and a specific target	Performs a short authentic task; self-rates	Selects one or two priority criteria	Recording, rubric notes, learner goal
2. Input and noticing	Build usable language and discourse awareness	Analyses a model; notices form-function links	Provides models, prompts and contrasts	Noticing sheet, language bank

³⁷Ellis, R., Skehan, P., Li, S., Shintani, N., and Lambert, C. (2020). Task-Based Language Teaching: Theory and Practice. Cambridge University Press.

³⁸Hattie, J., and Timperley, H. (2007). “The power of feedback.” *Review of Educational Research*, 77(1), 81–112.

³⁹Kim, Y., and Namkung, Y. (2024). “Methodological characteristics in technology-mediated task-based language teaching research: Current practices and future directions.” *Annual Review of Applied Linguistics*, 44, 56–78.

Stage	Purpose	Typical learner action	Teacher support	Evidence
3. Scaffolded rehearsal	Reduce processing load without scripting	Plans, rehearses and practises strategies	Offers planning tools and brief focus on form	Plan, rehearsal observation
4. Communicative performance	Use resources to achieve an outcome	Solves, explains, mediates or teaches	Observes, records evidence, intervenes minimally	Product, interaction sample, recording
5. Feedback, reflection and transfer	Convert performance into development	Assesses, repeats and adapts the task	Facilitates feedback and sets transfer challenge	Revised performance and reflection note

A representative teacher-education task can illustrate the cycle. Students first give a two-minute explanation of a grammar point to an imagined B1 class. They compare their recordings with a model and notice signposting, example sequencing, checking questions, pausing and reformulation. In rehearsal, they prepare a concept map and a small bank of formulaic expressions rather than a full script. During performance, a peer plays a learner who asks an unexpected question. Feedback focuses on two selected criteria. The student repeats the explanation for a lower-level audience and writes a short reflection explaining which strategy was changed. This sequence integrates speaking development with pedagogical transfer.

Other suitable tasks include mediating a short academic text for a non-specialist audience, conducting a parent-teacher consultation, managing disagreement in a group project, giving classroom instructions with comprehension checks, leading a problem-solving discussion, narrating an incident from two perspectives, and responding to a learner's partially correct answer. Each task should contain an information, reasoning or opinion gap and produce an assessable outcome. Purely decorative role-play, in which all lines are predetermined, offers little evidence of interactional competence.

The cycle permits differentiated support. Learners with lower proficiency may receive visual organisers, phrase banks and longer planning time; advanced learners may face stricter time limits, unfamiliar interlocutor roles or a requirement to mediate conflicting viewpoints. Differentiation should change support and task demand without changing the central communicative outcome.

4. Assessment alignment and the proposed rubric

Speaking assessment should sample the intended construct across more than one task. A single memorised presentation cannot represent interactional repair, mediation or spontaneous adaptation. The proposed system therefore combines a prepared individual performance, a paired or group interaction and a professional microteaching task. Analytic scoring is complemented by a brief global judgement of communicative effectiveness. Speaking-assessment research cautions that task characteristics and rating criteria strongly shape the performance that becomes visible.⁴⁰

Six criteria are proposed: intelligibility, linguistic control, fluency, discourse organisation, interactional-pragmatic effectiveness and reflective transfer. The final criterion is assessed through evidence from task repetition and the learner's explanation of changes. This prevents reflection from being treated as an unobservable attitude. The rubric is intended

⁴⁰Luoma, S. (2004). *Assessing Speaking*. Cambridge University Press; Skehan, P. (2024). “Linking second language speaking task performance and language testing.” *Language Teaching*, 57(4), 501–516.

for formative use and local adaptation, not as a validated universal scale. Descriptors should be calibrated to programme outcomes and, where appropriate, mapped to relevant CEFR can-do descriptors.

Table 4. Proposed analytic rubric for formative monitoring

Criterion	Observable focus	Weight
Intelligibility	Speech is understandable; stress, rhythm, pausing and key sounds support meaning.	15%
Linguistic control	Grammar, vocabulary and formulaic expressions are sufficient and appropriately accurate.	15%
Fluency	Speech proceeds with manageable hesitation, effective chunking and continuity.	15%
Discourse organisation	Ideas are coherent, signposted, developed and suited to the spoken genre.	15%
Interactional-pragmatic effectiveness	The speaker responds, clarifies, repairs, manages turns and adapts to audience and purpose.	25%
Reflective transfer	Feedback is used to improve a repeated task and explain the strategic change.	15%

5. Pedagogical significance and implementation limits

The model's main contribution is constructive alignment. Each component is represented in tasks and assessment evidence. Linguistic-phonological competence is developed through noticing, rehearsal and performance; discourse-pragmatic competence through genre-based outcomes; interactional-strategic competence through information gaps and unpredictable responses; sociocultural competence through audience and role variation; and reflective-performative competence through feedback-led repetition. This alignment reduces the risk that broad communicative outcomes are assessed through narrow grammar-focused tests.

For curriculum implementation, a speech-development strand should run across methodology, practical language and teaching-practice courses rather than remain confined to one speaking module. A digital portfolio can collect baseline recordings, revised performances, peer feedback and self-reflections. However, portfolio quantity must not replace evidence quality. Programmes should select a manageable set of recurrent professional tasks and monitor development over time.

Several limits should be acknowledged. The five-component structure is a pedagogical synthesis, not a claim that all competence models are identical. The relative importance of components will vary by task and context, and rubric weights are provisional. Moreover, task-based instruction can become cognitively demanding or culturally uncomfortable when learners lack preparation. Teachers therefore need to balance challenge with scaffolding and protect communicative purpose from excessive real-time correction. Future research should examine the model through a semester-long intervention, compare

repeated performance samples, include learner and teacher perceptions, and evaluate inter-rater reliability of the proposed rubric.

CONCLUSION

The study conceptualises the speech competence of future English language teachers as an integrated capacity to mobilise linguistic-phonological, discourse-pragmatic, interactional-strategic, sociocultural and reflective-performative resources in context. This interpretation moves beyond the common reduction of speaking to fluency plus accuracy and recognises the professional functions of teacher speech: explaining, eliciting, mediating, managing interaction and supporting learner participation.

The proposed pedagogical model consists of five connected stages: diagnosis and goal setting; input and noticing; scaffolded rehearsal; authentic communicative performance; and feedback, reflection and transfer. Its effectiveness is expected to depend on four conditions: meaningful task outcomes, progressive scaffolding and task repetition, dialogic formative assessment, and a safe multimodal environment. The six-criterion rubric translates the construct into observable evidence while preserving communicative effectiveness.

For university practice, the article recommends replacing isolated speaking exercises with recurrent professional task families, collecting multiple performance samples, training students to use shared feedback criteria and requiring improvement through task repetition. For research, the next step is empirical validation with transparent baseline measures, delayed post-testing, qualitative process data and reliability analysis. The model should therefore be viewed not as a completed universal technology but as a theoretically grounded and practically testable framework for teacher education.

MAIN REFERENCES:

1. Bachman, L. F. (1990). *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford University Press.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1>
3. Celce-Murcia, M. (2007). Rethinking the role of communicative competence in language teaching. In E. Alcón Soler & M. P. Safont Jordà (Eds.), *Intercultural Language Use and Language Learning* (pp. 41–57). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5639-0_3
4. Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume*. Council of Europe Publishing.
5. Ellis, R., Skehan, P., Li, S., Shintani, N., & Lambert, C. (2020). *Task-Based Language Teaching: Theory and Practice*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108643689>
6. Fulcher, G. (2003). *Testing Second Language Speaking*. Pearson Longman.
7. Goh, C. C. M., & Burns, A. (2012). *Teaching Speaking: A Holistic Approach*. Cambridge University Press.
8. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81–112. <https://doi.org/10.3102/003465430298487>
9. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected Readings* (pp. 269–293). Penguin.
10. Kim, Y., & Namkung, Y. (2024). Methodological characteristics in technology-mediated task-based language teaching research: Current practices and future directions. *Annual Review of Applied Linguistics*, 44, 56–78. <https://doi.org/10.1017/S0267190524000096>
11. Loewen, S., & Sato, M. (2018). Interaction and instructed second language acquisition. *Language Teaching*, 51(3), 285–329. <https://doi.org/10.1017/S0261444818000125>
12. Long, M. H. (2015). *Second Language Acquisition and Task-Based Language Teaching*. Wiley-Blackwell.

13. Luoma, S. (2004). *Assessing Speaking*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511733017>
14. MacIntyre, P. D., Clément, R., Dörnyei, Z., & Noels, K. A. (1998). Conceptualizing willingness to communicate in a L2: A situational model of L2 confidence and affiliation. *The Modern Language Journal*, 82(4), 545–562. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1998.tb05543.x>
15. Nation, I. S. P., & Newton, J. (2009). *Teaching ESL/EFL Listening and Speaking*. Routledge.
16. Norris, J. M. (2018). Task-based language assessment: Aligning designs with intended uses and consequences. *JLTA Journal*, 21, 3–20. https://doi.org/10.20622/jltajournal.21.0_3
17. Piccardo, E., & North, B. (2019). The Action-oriented Approach: A Dynamic Vision of Language Education. *Multilingual Matters*. <https://doi.org/10.21832/9781788924351>
18. Sato, M., & Ballinger, S. (Eds.). (2016). *Peer Interaction and Second Language Learning: Pedagogical Potential and Research Agenda*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/llt.45>
19. Skehan, P. (2009). Modelling second language performance: Integrating complexity, accuracy, fluency, and lexis. *Applied Linguistics*, 30(4), 510–532. <https://doi.org/10.1093/applin/amp047>
20. Skehan, P. (2024). Linking second language speaking task performance and language testing. *Language Teaching*, 57(4), 501–516. <https://doi.org/10.1017/S0261444823000344>
21. Smith, B., & González-Lloret, M. (2021). Technology-mediated task-based language teaching: A research agenda. *Language Teaching*, 54(4), 518–534. <https://doi.org/10.1017/S0261444820000233>
22. Swain, M. (2005). The output hypothesis: Theory and research. In E. Hinkel (Ed.), *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning* (pp. 471–483). Lawrence Erlbaum Associates.
23. Tavakoli, P., & Wright, C. (2020). *Second Language Speech Fluency: From Research to Practice*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108589109>
24. The President of the Republic of Uzbekistan. (2021). Resolution No. RP-5117 of 19 May 2021, On measures to elevate the activities aimed at promoting the study of foreign languages in the Republic of Uzbekistan to a qualitatively new level. LexUZ.
25. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
26. Wiliam, D. (2011). *Embedded Formative Assessment*. Solution Tree Press.

RAQAMLI TA'LIM SHAROITIDA INGLIZ TILINI O'QITISH METODIKASINI SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA MODERNIZATSIYA QILISH

Zokirjonova Maftuna Shuxratovna,

Zarafshon shahar 3-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi ingliz tili o'qituvchisi.

maftunazokirjonova765@gmail.com

Tel: +998944454336

Annotatsiya

KIRISH: Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega, mustaqil fikrlaydigan, raqamli texnologiyalardan samarali foydalana oladigan va xorijiy tillarni puxta egallagan shaxsni shakllantirishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, raqamli ta'lim muhitining jadal rivojlanishi sharoitida ingliz tilini o'qitish jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim oluvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, til ko'nikmalarini rivojlantirish, tezkor teskari aloqani ta'minlash va ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Shu sababli raqamli ta'lim sharoitida ingliz tilini o'qitish metodikasini sun'iy intellekt texnologiyalari asosida modernizatsiya qilish va uning samarali metodik tizimini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-pedagogik masalalardan biri hisoblanadi.

MAQSAD: Raqamli ta'lim sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalarining didaktik imkoniyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash hamda ularni ingliz tilini o'qitish metodikasiga integratsiya qilish orqali ta'lim samaradorligini oshirishning metodik yechimlarini ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: Tahlil jarayonida pedagogik kuzatish, suhbat, anketa, taqqoslash, tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, raqamli ta'limga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar, ilmiy-pedagogik adabiyotlar, "Ingliz tili" darsligi va o'quv-metodik majmualar o'rganildi. O'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, rolli o'yinlar, loyihaviy faoliyat va amaliy topshiriqlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli ta'lim sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalaridan tizimli va maqsadli foydalanish ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Xususan, AI asosidagi interaktiv platformalar, adaptiv ta'lim vositalari, virtual suhbatdoshlar hamda avtomatlashtirilgan baholash tizimlaridan foydalanish o'quvchilarning ingliz tiliga bo'lgan qiziqishini oshirishi va individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish imkonini berishi aniqlandi. Metodik tizimning asosiy tarkibiy qismlari sifatida maqsad, mazmun, metod, raqamli vosita va natija komponentlari belgilandi. Sun'iy intellekt texnologiyalarini dars jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, mustaqil ta'lim olish faolligini oshirish hamda til ko'nikmalarini individual yondashuv asosida takomillashtirishga imkon yaratishi aniqlandi. Tahlillar asosida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar ingliz tilini o'qitish jarayonini raqamlashtirish, ta'limning interaktivligini ta'minlash va o'quv natijalarini yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

XULOSA: Xulosa o'rnida qayd etish joizki, raqamli ta'lim sharoitida ingliz tilini o'qitish metodikasini sun'iy intellekt texnologiyalari asosida modernizatsiya qilish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Mazkur jarayonda sun'iy intellektga asoslangan interaktiv vositalar, adaptiv ta'lim texnologiyalari va avtomatlashtirilgan baholash tizimlaridan foydalanish o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasi, mustaqil ta'lim olish ko'nikmalari va ingliz tilini o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini rivojlantiradi. Taklif etilgan metodik yondashuv ingliz tilini o'qitish

jarayonini individuallashtirish, ta'lim sifatini oshirish hamda zamonaviy raqamli kompetensiyalarga ega bo'lgan o'quvchilarni tayyorlashga samarali xizmat qiladi.

KALIT SO'ZLAR: Raqamli ta'lim, sun'iy intellekt, ingliz tili, o'qitish metodikasi, ta'lim texnologiyalari, raqamli pedagogika, adaptiv ta'lim, kommunikativ kompetensiya, innovatsion ta'lim, individual ta'lim, avtomatlashtirilgan baholash, raqamli kompetensiya.

МОДЕРНИЗАЦИЯ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Зокиржонова Мафтун Шухратовна,

Преподаватель английского языка средней общеобразовательной школы №3 города
Зарафшана.

maftunazokirjonova765@gmail.com

Тел: +998944454336

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: Реализуемые в нашей стране образовательные реформы требуют формирования личности, обладающей современными знаниями и навыками, самостоятельно мыслящей, способной эффективно использовать цифровые технологии и в совершенстве владеющей иностранными языками. Особенно в условиях стремительного развития цифровой образовательной среды важно организовать процесс обучения английскому языку на основе современных технологий. Технологии искусственного интеллекта создают широкие возможности для учета индивидуальных потребностей обучающихся, развития языковых навыков, обеспечения оперативной обратной связи и повышения эффективности образовательного процесса. Поэтому модернизация методики преподавания английского языка в условиях цифрового образования на основе технологий искусственного интеллекта и разработка его эффективной методической системы является одной из актуальных научно-педагогических задач.

ЦЕЛЬ: Цель исследования заключается научно-теоретическое обоснование дидактических возможностей технологий искусственного интеллекта в условиях цифрового образования и разработка методических решений для повышения эффективности образования путем их интеграции в методику преподавания английского языка.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ В процессе анализа использовались методы педагогического наблюдения, беседы, анкетирования, сравнения, анализа и обобщения. Также были изучены нормативно-правовые документы, научно-педагогическая литература, учебник "Английский язык" и учебно-методические комплексы, касающиеся цифрового образования. Проанализированы возможности использования компетентностного подхода, интерактивных методов, ролевых игр, проектной деятельности и практических заданий в развитии языковых навыков учащихся.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: Результаты анализа показали, что системное и целенаправленное использование технологий искусственного интеллекта в условиях цифрового образования способствует повышению эффективности обучения английскому языку. В частности, было установлено, что использование интерактивных платформ на основе ИИ, адаптивных образовательных инструментов, виртуальных собеседников и автоматизированных систем оценивания повышает интерес учащихся к английскому языку и позволяет учитывать индивидуальные образовательные потребности. В качестве основных компонентов методической системы определены компоненты цели, содержания, метода, цифрового средства и результата. Установлено,

что интеграция технологий искусственного интеллекта в учебный процесс позволяет развивать коммуникативную компетенцию учащихся, повышать активность в самостоятельном обучении и совершенствовать языковые навыки на основе индивидуального подхода. Методические рекомендации, разработанные на основе анализа, оказали положительное влияние на цифровизацию процесса обучения английскому языку, обеспечение интерактивности обучения и улучшение результатов обучения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: В заключение следует отметить, что модернизация методики преподавания английского языка на основе технологий искусственного интеллекта в условиях цифрового образования является важным фактором повышения эффективности образовательного процесса. В этом процессе использование интерактивных инструментов на основе искусственного интеллекта, адаптивных образовательных технологий и автоматизированных систем оценивания развивает коммуникативную компетентность учащихся, навыки самостоятельного обучения и мотивацию к изучению английского языка. Предложенный методический подход эффективно служит индивидуализации процесса обучения английскому языку, повышению качества образования и подготовке учащихся, обладающих современными цифровыми компетенциями.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Цифровое образование, искусственный интеллект, английский язык, методика обучения, образовательные технологии, цифровая педагогика, адаптивное образование, коммуникативная компетенция, инновационное образование, индивидуальное образование, автоматизированная оценка, цифровая компетенция.

MODERNIZATION OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY IN DIGITAL EDUCATION BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Zokirzhonova Maftuna Shukhratovna,

English teacher at secondary school № 3 in the city of Zarafshan.

maftunazokirjonova765@gmail.com

Tel: +998944454336

Annotation

INTRODUCTION: The educational reforms being implemented in our country require the formation of an individual who possesses modern knowledge and skills, thinks independently, can effectively use digital technologies, and is proficient in foreign languages. Especially in the context of the rapid development of the digital educational environment, it is important to organize the English language teaching process based on modern technologies. Artificial intelligence technologies create broad opportunities to take into account the individual needs of students, develop language skills, provide prompt feedback, and increase the efficiency of the educational process. Therefore, the modernization of English language teaching methodology based on artificial intelligence technologies and the development of its effective methodological system in the context of digital education is one of the urgent scientific and pedagogical issues.

AIM: It consists of developing methodological solutions to increase educational efficiency by scientifically and theoretically substantiating the didactic capabilities of artificial intelligence technologies in digital education and integrating them into English language teaching methodology.

MATERIALS AND METHODS: During the analysis, methods of pedagogical observation, interview, questionnaire, comparison, analysis, and generalization were used.

Additionally, regulatory legal documents, scientific and pedagogical literature, the "English Language" textbook, and educational and methodological complexes related to digital education were studied. The possibilities of using a competency-based approach, interactive methods, role-playing games, project activities, and practical assignments in developing students' language skills were analyzed.

DISCUSSION AND RESULTS: The results of the analysis showed that the systematic and targeted use of artificial intelligence technologies in the context of digital education serves to increase the effectiveness of English language teaching. In particular, the use of AI-based interactive platforms, adaptive learning tools, virtual interlocutors, and automated assessment systems has been found to increase students' interest in the English language and allow for the consideration of individual educational needs. The main components of the methodological system are defined as the goal, content, method, digital tool, and result components. It has been established that the integration of artificial intelligence technologies into the lesson process creates opportunities for developing students' communicative competence, increasing independent learning activity, and improving language skills based on an individual approach. The methodological recommendations developed on the basis of the analysis had a positive impact on the digitalization of the English language teaching process, ensuring the interactivity of education and improving learning outcomes.

CONCLUSION: In conclusion, it should be noted that modernizing the methodology of teaching English based on artificial intelligence technologies in the context of digital education is an important factor in increasing the efficiency of the educational process. In this process, the use of interactive tools based on artificial intelligence, adaptive learning technologies, and automated assessment systems develops students' communicative competence, independent learning skills, and motivation for learning English. The proposed methodological approach effectively serves to individualize the English language teaching process, improve the quality of education, and prepare students with modern digital competencies.

KEYWORDS: Digital education, artificial intelligence, English language, teaching methodology, educational technologies, digital pedagogy, adaptive education, communicative competence, innovative education, individual education, automated assessment, digital competence.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimining mazmuni, shakli va metodik yondashuvlarini tubdan takomillashtirishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, xorijiy tillarni, xususan, ingliz tilini o'qitish jarayonida raqamli ta'lim resurslari va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. An'anaviy ta'lim modelida o'qituvchi asosiy axborot manbai sifatida namoyon bo'lsa, raqamli ta'lim muhitida o'quvchi, o'qituvchi va texnologiya o'rtasidagi o'zaro hamkorlikka asoslangan yangi pedagogik model shakllanmoqda.

Sun'iy intellekt texnologiyalari ingliz tilini o'qitish jarayonida o'quvchilarning individual ta'lim ehtiyojlarini aniqlash, o'quv materiallarini moslashtirish, til ko'nikmalarini rivojlantirish va o'zlashtirish natijalarini tahlil qilish imkoniyatini kengaytiradi. Mazkur texnologiyalar yordamida o'quvchining bilim darajasi, xatolari, o'quv sur'ati va individual qiyinchiliklari tahlil qilinib, unga mos topshiriqlarni shakllantirish mumkin. Bu esa ta'limning individuallashtirilishi va differensiallashuvini ta'minlashga xizmat qiladi.

Jahon ta'lim tizimida yuz berayotgan raqamlashtirish jarayoni o'qitishning an'anaviy usullarini qayta ko'rib chiqishni va zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirishni talab qilmoqda. Ayniqsa, xorijiy tillarni, jumladan, ingliz tilini o'qitishda raqamli texnologiyalar va

sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Ingliz tili bugungi globallashtirish sharoitida xalqaro muloqot, ilm-fan, texnologiya, biznes va ta'limning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli ingliz tilini samarali o'rgatish faqat grammatik qoidalarni yoki yangi so'zlarni yodlatish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Zamonaviy ta'lim o'quvchining real kommunikativ vaziyatlarda fikrini erkin ifodalashi, mustaqil ishlashi, axborotni izlash va tahlil qila olishini ham ta'minlashi lozim. Shu nuqtayi nazardan, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga kirib kelishi ingliz tilini o'qitish metodikasini modernizatsiya qilish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Sun'iy intellekt — insonning ayrim intellektual faoliyatlarini, jumladan, axborotni tahlil qilish, matn yaratish, nutqni aniqlash, tarjima qilish va tavsiyalar berish kabi jarayonlarni texnologik vositalar orqali amalga oshirish imkonini beruvchi yo'nalishdir. Ta'lim jarayonida undan foydalanish o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.

Ingliz tilini o'qitishda sun'iy intellektning eng muhim afzalliklaridan biri — ta'limni individuallashtirish imkoniyatidir. An'anaviy dars jarayonida bir guruhdagi barcha o'quvchilarga bir xil topshiriq beriladi. Biroq ularning bilim darajasi, o'zlashtirish sur'ati va qiziqishlari bir xil emas. Sun'iy intellekt texnologiyalari esa o'quvchining natijalarini tahlil qilib, uning ehtiyojiga mos topshiriq va materiallarni tavsiya qilish imkonini beradi. Masalan, grammatik mavzuni yaxshi o'zlashtirmagan o'quvchiga qo'shimcha mashqlar va sodda tushuntirishlar berilishi, mavzuni yaxshi egallagan o'quvchiga esa murakkabroq topshiriqlar tavsiya qilinishi mumkin. Bu yondashuv ta'lim jarayonida individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Sun'iy intellektning yana bir muhim imkoniyati ingliz tilida og'zaki nutqni rivojlantirish bilan bog'liq. AI asosidagi nutqni aniqlash texnologiyalari o'quvchining talaffuzini tahlil qilish, ayrim fonetik xatolarni aniqlash va tezkor fikr-mulohaza berish imkonini yaratadi. O'quvchi biror so'z yoki gapni qayta-qayta talaffuz qilib, o'z xatosini aniqlashi va uni tuzatishga harakat qilishi mumkin.

Bundan tashqari, virtual suhbatdoshlar orqali ingliz tilida muloqot qilish imkoniyati ham kengaymoqda. O'quvchi kundalik hayot, sayohat, ta'lim, kasb, texnologiya yoki boshqa mavzularda dialog olib borishi mumkin. Bunday mashg'ulotlar o'quvchining gapirish ko'nikmasini rivojlantirish bilan birga, uning ingliz tilida fikrlashga bo'lgan ishonchini ham oshiradi. Ingliz tilini o'qitishda sun'iy intellekt yozma nutqni rivojlantirish uchun ham samarali vosita bo'la oladi. O'quvchi ingliz tilida matn, esse yoki qisqa fikr yozganda, AI vositalari grammatik, imloviy va ayrim uslubiy xatolarni aniqlashga yordam beradi. Eng muhimi, o'quvchi faqat tayyor javobni olish bilan cheklanmasdan, o'z xatosining sababini tushunishi va uni mustaqil tuzatishga o'rganishi kerak. Shu jihatdan qaraganda, sun'iy intellektni tayyor javob beruvchi vosita sifatida emas, balki o'quvchining mustaqil o'rganishini qo'llab-quvvatlovchi yordamchi sifatida qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Raqamli ta'lim sharoitida ingliz tilini o'qitish metodikasini modernizatsiya qilishda kommunikativ yondashuv alohida ahamiyatga ega. O'quvchi tilni faqat nazariy jihatdan bilishi emas, balki undan real hayotiy vaziyatlarda foydalana olishi zarur. Shu sababli AI texnologiyalaridan foydalanib, turli kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish mumkin. Masalan, o'quvchi mehmonxonada xona bron qilish, aeroportda suhbatlashish, ish suhbatida qatnashish, do'konda xarid qilish yoki xorijiy hamkasbi bilan muloqot qilish kabi vaziyatlarni virtual tarzda mashq qilishi mumkin. Bunday mashg'ulotlar o'quvchining lug'at boyligini, grammatik bilimlarini va kommunikativ kompetensiyasini bir vaqtning o'zida rivojlantiradi. Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchi faoliyatiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchi darsni rejalashtirish, topshiriqlar tayyorlash, matnlarni darajalarga moslashtirish, savollar ishlab chiqish va o'quvchilarning xatolarini tahlil qilishda AI imkoniyatlaridan foydalanishi mumkin. Natijada o'qituvchining texnik va takroriy ishlarga

sarflaydigan vaqti qisqarib, o'quvchilar bilan individual ishlashga ko'proq imkoniyat paydo bo'ladi.

Biroq sun'iy intellektdan foydalanish jarayonida ayrim muammolarga ham e'tibor qaratish lozim. Birinchidan, AI tomonidan taqdim etilgan ma'lumot har doim ham mutlaq to'g'ri bo'lmashligi mumkin. Shuning uchun o'quvchi har qanday ma'lumotni tanqidiy baholashi va zarur hollarda boshqa manbalar orqali tekshirishi kerak. Ikkinchidan, sun'iy intellektdan haddan tashqari foydalanish o'quvchining mustaqil fikrlash qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shuningdek, akademik halollik masalasi ham muhimdir. O'quvchi esse yoki topshiriqni to'liq sun'iy intellekt yordamida tayyorlab, uni o'zining mustaqil ishi sifatida taqdim etmasligi kerak. AI vositalari o'quvchining o'rniga fikrlashi emas, balki uning fikrlash jarayonini qo'llab-quvvatlashi lozim. Zamonaviy ingliz tili o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarga sun'iy intellektdan to'g'ri, mas'uliyatli va maqsadli foydalanish madaniyatini shakllantirishdan iborat. Bunda o'qituvchi texnologiyani ta'lim maqsadiga bo'ysundirishi, ya'ni avvalo pedagogik maqsadni belgilab, keyin unga mos raqamli vositani tanlashi kerak.

Ingliz tilini o'qitishda sun'iy intellektdan foydalanish, avvalo, tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish kabi asosiy til kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari bilan ahamiyatlidir. Masalan, AI asosidagi nutqni aniqlash texnologiyalari o'quvchining talaffuzini tahlil qilish, fonetik xatolarini aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha tezkor fikr-mulohaza berish imkonini yaratadi. Natijada o'quvchi o'z talaffuzini mustaqil ravishda nazorat qilish va takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, sun'iy intellektga asoslangan virtual suhbatdoshlar ingliz tilida kommunikativ faoliyatni tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi. O'quvchi turli mavzularda virtual suhbat olib borish, savollarga javob berish, dialog va monologlar tuzish orqali real kommunikativ vaziyatlarga yaqin sharoitda mashq qilishi mumkin. Bunday yondashuv, ayniqsa, ingliz tilida erkin muloqot qilishda psixologik to'siqlarga ega bo'lgan o'quvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki sun'iy intellekt asosidagi vositalar o'quvchiga xatoga yo'l qo'yishdan qo'rqmasdan takroriy mashq qilish imkonini beradi.

Raqamli ta'lim sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalarining yana bir muhim jihati — adaptiv ta'limni tashkil etish imkoniyatidir. Adaptiv ta'limda o'quv topshiriqlari barcha o'quvchilar uchun bir xil shaklda emas, balki ularning individual bilim va ko'nikmalariga mos ravishda taklif etiladi. Masalan, ingliz tilining grammatik mavzularini o'zlashtirishda qiyinchilikka duch kelayotgan o'quvchiga qo'shimcha tushuntirish va soddashlash berilsa, mavzuni yuqori darajada o'zlashtirgan o'quvchiga murakkabroq topshiriqlar tavsiya etilishi mumkin. Shu tariqa ta'lim jarayonida individual ta'lim trayektoriyasi shakllantiriladi.

Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ingliz tili darslarida avtomatlashtirilgan baholash imkoniyatlarini ham kengaytiradi. An'anaviy baholashda o'qituvchi o'quvchining yozma yoki og'zaki ishlarini tekshirish uchun ma'lum vaqt sarflaydi. AI vositalari esa grammatik, leksik va ayrim hollarda stilistik xatolarni tezkor aniqlash, o'quvchiga teskari aloqa taqdim etish hamda uning rivojlanish dinamikasini kuzatishga yordam beradi. Biroq bunda sun'iy intellekt tomonidan berilgan baho yakuniy pedagogik xulosa sifatida emas, balki o'qituvchi faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida qaralishi lozim.

Ingliz tilini o'qitish metodikasini modernizatsiya qilishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchining rolini ham o'zgartiradi. O'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki raqamli ta'lim jarayonini tashkil etuvchi, o'quvchilarning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi, AI vositalaridan pedagogik maqsadga muvofiq foydalanishni boshqaruvchi va o'quv natijalarini tahlil qiluvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi. Shu sababli zamonaviy o'qituvchi nafaqat yuqori darajadagi lingvistik va metodik

kompetensiyaga, balki yetarli darajadagi raqamli kompetensiyaga ham ega bo'lishi zarur. Mazkur jarayonda “maqsad – mazmun – metod – vosita – natija” tamoyiliga asoslangan metodik tizimni shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Ta’lim maqsadi o‘quvchilarning ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga yo‘naltirilsa, mazmun zamonaviy raqamli o‘quv materiallari va kommunikativ vaziyatlar asosida shakllantiriladi. Metodlar sifatida muammoli ta’lim, kommunikativ yondashuv, loyiha metodi, hamkorlikda o‘qitish va individual ta’lim metodlaridan foydalanish mumkin. Raqamli vositalar esa ushbu metodlarni amalga oshirishni ta’minlovchi texnologik muhit vazifasini bajaradi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini ingliz tili darslariga integratsiya qilishda topshiriqlarni uch bosqichda tashkil etish samarali natija berishi mumkin. Birinchi bosqichda o‘quvchilarning mavjud bilim va ko‘nikmalari diagnostika qilinadi. Ikkinchi bosqichda aniqlangan ehtiyojlardan kelib chiqib, individual yoki guruhli topshiriqlar ishlab chiqiladi. Uchinchi bosqichda esa o‘quvchilarning natijalari baholanib, aniqlangan kamchiliklar asosida keyingi ta’lim faoliyati rejalashtiriladi. Bunday siklik yondashuv ta’lim jarayonini uzluksiz monitoring qilish va takomillashtirish imkonini beradi.

AI texnologiyalaridan foydalanishda pedagogik va axloqiy tamoyillarga ham alohida e’tibor qaratish zarur. Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan axborot har doim ham mutlaq to‘g‘ri bo‘lmashligi mumkin. Shu sababli o‘quvchilarda axborotni tanqidiy baholash, manbalarni tekshirish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish muhimdir. Bundan tashqari, o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, akademik halollikni ta’minlash va sun’iy intellektdan haddan tashqari foydalanishning oldini olish zamonaviy ta’limning muhim talablaridan hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, sun’iy intellektni o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki o‘qituvchining pedagogik imkoniyatlarini kengaytiruvchi texnologik vosita sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir. O‘qituvchining metodik qarori, pedagogik tajribasi va individual yondashuvi AI texnologiyalarining texnik imkoniyatlari bilan uyg‘unlashgandagina kutilgan ta’limiy natijaga erishish mumkin.

Umuman olganda, raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ingliz tilini o‘qitishning mazmuni va metodlarini modernizatsiya qilish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, tezkor teskari aloqani ta’minlash hamda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Mazkur texnologiyalarni ilmiy-metodik jihatdan asoslangan holda ta’lim jarayoniga integratsiya qilish ingliz tilini o‘qitish sifatini oshirish va zamonaviy raqamli kompetensiyalarga ega bo‘lgan shaxsni shakllantirishning muhim sharti sifatida namoyon bo‘ladi.

sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ingliz tilini o‘qitish jarayonini nafaqat texnologik, balki metodik jihatdan ham yangilash imkonini beradi. Xususan, o‘quvchilarning bilim darajasini avtomatik tahlil qilish, individual topshiriqlarni shakllantirish va tezkor teskari aloqa taqdim etish ta’limning individuallashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi vositalar o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish faolligini kuchaytirib, ingliz tilini real kommunikativ vaziyatlarga yaqin sharoitda o‘rganish imkoniyatini kengaytiradi. AI texnologiyalaridan foydalanish orqali dars jarayonida interfaollik, motivatsiya va o‘quvchining ta’lim jarayonidagi faolligi oshadi. Shu bilan birga, sun’iy intellektni ta’limga joriy etishda o‘qituvchining metodik kompetensiyasi muhim omil bo‘lib qoladi. Texnologik vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish, ularning imkoniyat va cheklovlarini hisobga olish hamda o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish raqamli ta’limning samaradorligini ta’minlaydi. Natijada sun’iy intellekt va pedagogik yondashuvning uyg‘unligi ingliz tilini o‘qitishning zamonaviy, moslashuvchan va samarali modelini shakllantirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Anthony E.M. Approach, method and technique. // English Language Teaching. – 1963. – № 17. – P. 63-67.
2. Boqiyev R.R. Elektron o'quv-metodik materiallarni ishlab chiqish va qo'llashning didaktik va psixofiziologik jihatlarini // Pedagogik mahorat. -Toshkent, 2005. - № 2. - B. 62-63.
3. Bonk C. Learning from focus groups: An examination of blended learning. Journal of Distance Education, 2003, 17(3),-S. 118
4. Gulyamova M.X. Ingliz tilini o'qitishda o'quvchilar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga integrativ yondashuv: Ped. fan. b-cha fals. d-ri (PhD) ... diss. – T., 2019. – 262 b.
5. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi. – T., 1996. – 370 b.
6. Jalolov J.J., Makhkamova G.T., Ashurov Sh.S. English Language Teaching Methodology (Theory and Practice). – T.: 2015. – 336 p.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

Zokirjonova Maftuna Shuxratovna, Zarafshon shahar 3-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi ingliz tili o'qituvchisi;

Зокиржонова Мафтуна Шухратовна, Преподаватель английского языка средней общеобразовательной школы №3 города Зарафшана;

Zokirzhonova Maftuna Shukhratovna, English teacher at secondary school № 3 in the city of Zarafshan. manzil: O'zbekiston, Zarafshon shahar, Marvarid ko'chasi 27 uy., [адрес: Узбекистан, город Зарафшан, улица Марварид 27 дом.,] [Address: Uzbekistan, Zarafshan city, Marvarid streethouse 27];] E-mail: maftunazokirjonova765@gmail.com

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILAR TAYYORLOVI: ZAMONAVIY TALABLAR VA TRANSFORMATIV RIVOJLANISH

Safarova Nigora Nasilloevna,

Buxoro davlat pedagogika institutining ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor,
p.f.f.d (PhD), dotsent

safarovanigora2211@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash mazmunini takomillashtirish masalasi zamonaviy kasbiy talablar va transformativ rivojlanishning o‘zaro bog‘liqligi asosida tahlil qilinadi. Pedagogik tayyorgarlikda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, raqamli resurslarni maqsadga muvofiq tanlash va kasbiy qarorlarni refleksiv baholash yo‘nalishlari yoritiladi. Transformativ ta’lim talabaning mavjud pedagogik qarashlarini tanqidiy tekshirishi, tajribasini qayta talqin qilishi va asoslangan kasbiy pozitsiyani shakllantirishiga xizmat qiluvchi nazariy yondashuv sifatida ko‘rib chiqiladi. Kasbiy talab, o‘quv faoliyati va baholash dalili o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlashga qaratilgan metodik tuzilma taklif etiladi. Ishlab chiqilgan takliflarning samaradorligini pedagogik tajriba-sinov orqali tekshirish zarurligi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogik tayyorgarlik, kasbiy kompetentlik, transformativ ta’lim, tanqidiy refleksiya, pedagogik qaror, individual yondashuv, kasbiy transfer.

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ: СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ И ТРАНСФОРМАТИВНОЕ РАЗВИТИЕ

Сафарова Нигора Насилловна,

Проректор по научной работе и инновациям Бухарского государственного педагогического института, PhD по педагогическим наукам, доцент.

safarovanigora2211@gmail.com

Аннотация. В статье анализируется совершенствование содержания подготовки будущих учителей на основе взаимосвязи современных профессиональных требований и трансформативного развития. Рассматриваются направления педагогической подготовки, связанные с интеграцией теоретических знаний и практической деятельности, учётом индивидуальных потребностей учащихся, целесообразным выбором цифровых ресурсов и рефлексивным оцениванием профессиональных решений. Трансформативное обучение рассматривается как теоретический подход, способствующий критическому осмыслению студентом собственных педагогических взглядов, переосмыслению опыта и формированию обоснованной профессиональной позиции. Предлагается методическая структура, направленная на обеспечение согласованности профессиональных требований, учебной деятельности и данных, используемых для оценивания. Указывается на необходимость проверки эффективности разработанных предложений посредством педагогического эксперимента.

Ключевые слова: будущий учитель, педагогическая подготовка, профессиональная компетентность, трансформативное обучение, критическая рефлексия, педагогическое решение, индивидуальный подход, профессиональный трансфер.

PRE-SERVICE TEACHER EDUCATION: CONTEMPORARY REQUIREMENTS AND TRANSFORMATIVE DEVELOPMENT

Safarova Nigora Nasilloevna,

Vice-Rector for Scientific Affairs and Innovations, Bukhara State Pedagogical Institute, PhD

in Pedagogical Sciences, Associate Professor
safarovanigora2211@gmail.com

Abstract. This article examines the improvement of pre-service teacher education content through the interrelationship between contemporary professional requirements and transformative development. It addresses the integration of theoretical knowledge with practical teaching, consideration of learners' individual needs, purposeful selection of digital resources, and reflective evaluation of professional decisions. Transformative learning is considered a theoretical approach that supports student teachers in critically examining their existing pedagogical perspectives, reinterpreting their experiences, and developing a well-founded professional stance. A methodological framework is proposed to align professional requirements, learning activities, and assessment evidence. The article highlights the need to evaluate the effectiveness of the proposed measures through an educational experiment.

Keywords: pre-service teacher, teacher education, professional competence, transformative learning, critical reflection, pedagogical decision, individualized approach, professional transfer.

Kirish. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash mazmunini takomillashtirish pedagogik bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etish, kasbiy vaziyatlarni tahlil qilish va ta'lim natijalariga muvofiq qaror qabul qilish masalalari bilan bog'liq. O'qituvchining faoliyatida fan mazmunini tushuntirish, o'quvchilar bilan muloqot qilish, topshiriqlarni tanlash va baholash bir-birini to'ldiradigan jarayonlardir. Ushbu jarayonlarning muvofiqligi kasbiy tayyorgarlikning muhim ko'rsatkichi hisoblanadi.

Pedagogik vaziyatlar har doim oldindan belgilangan tartib asosida hal etilmaydi. Bir xil metod turli o'quv guruhlarida turlicha natija berishi mumkin. Shu sababli bo'lajak o'qituvchi metodning mohiyatini bilish bilan birga, uning qo'llanish shartlarini tushunishi, natijasini tahlil qilishi va zarur o'zgartirishlarni asoslay olishi lozim.

Transformativ ta'lim nazariyasida shaxsning tajribani talqin qilishga asos bo'ladigan qarash va taxminlarini qayta ko'rib chiqishi muhim o'rin egallaydi [1; 2]. Ushbu nazariy yondashuv pedagogik tayyorgarlikda talabning kasbiy qarorlari ortida turgan tushunchalar, qadriyatlar va taxminlarni o'rganishga imkon beradi. Transformativ ta'lim bo'yicha empirik tadqiqotlar tahlilida refleksiya, o'zaro munosabatlar va ta'lim kontekstining ahamiyati ham ko'rsatilgan [3].

Maqolaning asosiy muammosi zamonaviy kasbiy talablarni bo'lajak o'qituvchining bilimlari, amaliy harakatlari va pedagogik qarashlaridagi o'zgarishlar bilan qanday bog'lash mumkinligini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning maqsadi va metodologiyasi. Maqolaning maqsadi bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy talablarini nazariy jihatdan tizimlashtirish hamda ularni transformativ rivojlanishga yo'naltirilgan o'quv faoliyati bilan bog'lashning metodik imkoniyatlarini aniqlashdir. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Kasbiy tayyorgarlikka qo'yiladigan talablarning mazmunini aniqlashtirish.
2. Nazariy bilim, pedagogik faoliyat va refleksiya o'rtasidagi bog'liqlikni yoritish.
3. Transformativ yondashuvning kasbiy qarashlarni qayta shakllantirishdagi imkoniyatlarini tahlil qilish.
4. Kasbiy talablarni o'quv vazifalari va baholash dalillari bilan muvofiqlashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Maqolada transformativ ta'limga oid manbalarni mazmuniy tahlil qilish, tushunchalarni qiyoslash va nazariy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil uchun tanlangan asarlar transformativ o'rganishning nazariy asoslarini hamda uning empirik tadqiq etilishiga oid masalalarni qamrab oladi [1–3].

Maqola nazariy-metodik xususiyatga ega. Unda ajratilgan kasbiy talablar va ishlab

chiqilgan faoliyat shakllari mualliflik umumlashtirishi sifatida taqdim etiladi. Ularning samaradorligi to'g'risida empirik xulosa chiqarilmaydi.

Kasbiy tayyorgarlikning mazmuniy yo'nalishlari. Ushbu maqolada kasbiy kompetentlik bo'lajak o'qituvchining bilim, ko'nikma, tajriba va kasbiy qadriyatlarini pedagogik vazifalarni hal qilishda o'zaro bog'lab qo'llay olish qobiliyati sifatida qabul qilinadi. Mazkur ishchi ta'rif kompetentlikni vaziyatga mos harakat va asoslangan qaror orqali tavsiflaydi.

Kasbiy tayyorgarlikning mazmuni uchta o'zaro bog'liq yo'nalishda ko'rib chiqiladi. Birinchi yo'nalish pedagogik hodisalarni tushunish uchun zarur nazariy bilimlarni qamrab oladi. Ikkinchi yo'nalish ushbu bilimlarni darsni loyihalash, tashkil etish va baholashda qo'llashni ifodalaydi. Uchinchi yo'nalish esa talabaning o'z faoliyatini tahlil qilishi va takomillashtirishga qaratilgan refleksiv harakatlarini o'z ichiga oladi [6].

Mazkur yo'nalishlar o'rtasidagi bog'liqlik kasbiy vazifada namoyon bo'ladi. Masalan, o'quvchilar topshiriqni bajara olmagan holatda talaba qiyinchilik sababini aniqlaydi, tegishli pedagogik tushunchalar asosida yechim tanlaydi va o'zgartirilgan topshiriq natijasini tahlil qiladi. Bunda bilim, amaliy harakat va refleksiya yagona faoliyat tarkibiga birlashadi.

Nazariy bilimlarning amaliy faoliyatga tatbiqi. Nazariy tayyorgarlik talabaning pedagogik jarayonni tushunishi uchun asos yaratadi. Biroq nazariy qoidani takrorlash uning amaliy vaziyatda qo'llanishini hali tasdiqlamaydi. Shu sababli o'quv topshiriqlari tushunchani bilish bilan birga undan foydalanishni ham talab qilishi kerak.

Masalan, muammoli ta'lim mavzusini o'rgangan talaba muayyan dars uchun muammoli vaziyat yaratadi, savollar ketma-ketligini belgilaydi va kutilayotgan o'quvchi faoliyatini izohlaydi. Topshiriqni baholashda vaziyatning o'quv maqsadiga mosligi, savollarning fikrlashga undashi va yechimning asoslanganligi hisobga olinadi.

Maqolada nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish uchun quyidagi faoliyat tartibi taklif etiladi: pedagogik vaziyatni aniqlash, uni nazariy tushunchalar yordamida izohlash, muqobil yechimlarni ishlab chiqish, tanlangan yechimni sinash va natijani qayta tahlil qilish. Ushbu tartib talabaning qanday qaror chiqargani va nima sababdan aynan shu qarorni tanlaganini o'rganishga xizmat qiladi.

Pedagogik qarorlarni asoslash talabi. Pedagogik qarorning sifati uning vaziyat shartlariga, o'quv maqsadiga va mavjud dalillarga muvofiqligi bilan belgilanadi. Bo'lajak o'qituvchi tanlangan metod yoki topshiriqning kutilayotgan ta'sirini izohlashi, muqobil variantlarni ko'rib chiqishi va qarorining cheklovlarini anglay olishi kerak.

Shu nuqtayi nazardan, tayyorlash jarayonida bitta to'g'ri javobni talab qiladigan topshiriqlar bilan birga bir nechta asoslangan yechimga ega vaziyatlardan foydalanish taklif etiladi. Talaba turli yechimlarni afzalliklari, cheklovlari va ehtimoliy oqibatlari bo'yicha taqqoslaydi.

Transformativ ta'limda qarashlarni tanqidiy tekshirish va muloqot orqali asoslash muhim ahamiyatga ega [2]. Ushbu nazariy fikrni pedagogik tayyorgarlikka moslashtirishda talabalar o'z qarorlarini guruh muhokamasida himoya qilishi, bildirilgan fikrlarni tahlil qilishi va zarur holatda yechimini qayta ishlab chiqishi mumkin.

Qarorni o'zgartirishning o'zi yetarli baholash belgisi emas. Talaba o'zgarishga sabab bo'lgan dalilni ko'rsatishi va yangi yechimni izohlashi lozim.

Individual ehtiyojlarni hisobga olish. Bo'lajak o'qituvchi o'quvchilarning ayni vazifadagi qiyinchiliklarini aniqlash va ularga mos yordam ko'rsatishga tayyor bo'lishi kerak. Ushbu maqolada individual yondashuv o'quvchining ehtiyojiga muvofiq topshiriq, yordam darajasi va faoliyat shaklini tanlash sifatida talqin etiladi.

Bir xil noto'g'ri javob turli sabablarga ega bo'lishi mumkin. Ayrim o'quvchi tushunchani anglamagan, boshqasi hisoblashda xato qilgan, yana biri topshiriq shartini noto'g'ri tushungan bo'lishi mumkin. Shu sababli yordam shakli javobning tashqi ko'rinishiga emas, aniqlangan qiyinchilikka muvofiq belgilanadi.

Pedagogik tayyorgarlikda o'quvchi ishlarini tahlil qilish va ular asosida topshiriqni moslashtirish vazifalarini qo'llash taklif etiladi. Talaba umumiy o'quv maqsadini saqlagan holda misollar, ko'rsatmalar yoki bajarish bosqichlariga o'zgartirish kiritadi. Baholashda ushbu o'zgarishning qaysi ehtiyojga javob berishi hisobga olinadi [4].

Raqamli resurslarni pedagogik maqsadda qo'llash. Raqamli tayyorgarlikni kasbiy vazifalar bilan bog'lash uchun talaba elektron resursni tanlash, uning mazmunini tekshirish va darsdagi vazifasini aniqlashga o'rganishi kerak. Mazkur yo'nalish maqolada mualliflik metodik taklifi sifatida ko'rib chiqiladi.

Raqamli resursdan foydalanish topshirig'i vositaning texnik imkoniyatlarini namoyish etish bilan cheklanmaydi. Talaba uning qanday tushunchani ochib berishi, o'quvchi qanday faoliyat bajarishi va natija qanday aniqlanishini belgilaydi [5].

Masalan, matematik grafik bilan ishlashda o'quvchilar kuzatadigan o'zgarish, ularga beriladigan savollar va chiqariladigan xulosalar oldindan aniqlashtiriladi. Texnik sharoit cheklangan holat uchun muqobil faoliyat ishlab chiqiladi. Baholashda resurs tanlovining asoslanganligi va o'quv maqsadi bilan bog'liqligi tekshiriladi.

Refleksiya va transformativ rivojlanish. Refleksiya talabaning o'z pedagogik harakatlari, ularning sabablari va natijalarini dalillar asosida tahlil qilishidir. Refleksiv yozuvda umumiy baholardan ko'ra muayyan qaror, uning natijasi va keyingi o'zgarishlar yoritilishi lozim.

Mezirow transformativ o'rganishni shaxsning tajribani talqin qilishga asos bo'ladigan qarashlarini qayta ko'rib chiqishi bilan bog'laydi [1; 2]. Shu asosda pedagogik tayyorgarlikdagi o'zgarishni ikki jihatdan o'rganish mumkin: talabaning faoliyat usuli qanday o'zgargani va ushbu o'zgarish ortidagi kasbiy tushuncha qanday qayta shakllangani.

Masalan, talaba dastlab o'quvchi xatosini faqat tayyorgarlik yetishmasligi bilan izohlashi mumkin. Javoblarni tahlil qilish natijasida esa tushuntirish yoki topshiriq shakli ham qiyinchilikka sabab bo'lganini aniqlaydi. Keyin dars loyihasini o'zgartiradi va kiritilgan o'zgarishni asoslaydi. Ushbu misol pedagogik fikrlashdagi o'zgarishni o'rganish uchun metodik vaziyat sifatida beriladi.

Taylarning tadqiqotlar tahlili transformativ o'rganishda refleksiya bilan birga o'zaro munosabatlar va kontekst ham ahamiyatli ekanini ko'rsatadi [3]. Shu sababli talabaning individual yozuvi guruh muhokamasi, pedagogik kuzatish va amaliy faoliyat materiallari bilan birgalikda ko'rib chiqilishi maqsadga muvofiq.

Tayyorlash mazmunini rivojlantirish yo'nalishlari. Maqolada pedagogik tayyorgarlikni takomillashtirishning metodik yo'nalishlari kasbiy talab, o'quv faoliyati va baholash dalili o'rtasidagi bog'liqlik asosida umumlashtirildi. Ular barcha ta'lim muassasalarida kuzatilgan holat sifatida emas, amaliy tekshirish uchun tavsiya etilayotgan yo'nalishlar sifatida taqdim etiladi.

1-jadval. Kasbiy talablarni o'quv faoliyati va baholash bilan bog'lash

Kasbiy talab	O'quv faoliyati	Baholash dalili
Nazariy bilimni vaziyatga mos qo'llash	Pedagogik vaziyatni tahlil qilish va yechim loyihalash	Qarorning nazariy asoslanganligi
Muqobil yechimlarni taqqoslash	Bir vaziyat uchun turli yechimlar ishlab chiqish	Afzallik va cheklovlarning izohlanishi
Individual ehtiyojga mos yordam ko'rsatish	O'quvchi ishini tahlil qilish va topshiriqni moslashtirish	Ehtiyoj bilan yordamning muvofiqligi
Raqamli resursni maqsadga mos tanlash	Resurslarni taqqoslash va darsga integratsiya qilish	Tanlov sababi va muqobil faoliyat
O'z qarorini refleksiv baholash	Dastlabki va qayta ishlangan yechimni taqqoslash	O'zgarishga sabab bo'lgan dalillar
Yondashuvni yangi vaziyatga	O'zgartirilgan shartdagi	Moslashtirishning

ko'chirish	topshiriqni bajarish	asoslanganligi
Rivojlanish ehtiyojini aniqlash	Shaxsiy kasbiy rivojlanish rejasini tuzish	Maqsad, faoliyat va tekshirish usulining uyg'unligi

Ushbu yo'nalishlarni yagona kasbiy vazifada birlashtirish mumkin. Talaba dars loyihasini ishlab chiqadi, o'quvchilarning ehtiyojlarini hisobga oladi va mos resurslarni tanlaydi. Muhokamadan keyin loyihani qayta ishlab, o'zgarishlarni asoslaydi. Yakuniy bosqichda yondashuvni boshqa mavzu yoki o'quv guruhiga moslashtiradi.

Bunday faoliyatda tayyor loyiha, muhokama materiallari va reflektiv izohlar o'zaro bog'liq baholash dalillari sifatida yig'iladi.

Muhokama. Bo'lajak o'qituvchilar tayyorlash mazmunini takomillashtirishda yangi mavzularni kiritish bilan birga ularni kasbiy faoliyatda qo'llash sharoitlarini yaratish zarur. Maqolada taklif etilgan yondashuv talab, vazifa va baholash o'rtasidagi muvofiqlikni aniqlashtirishga qaratilgan.

Transformativ ta'lim nazariyasi talabaning mavjud pedagogik qarashlarini tanqidiy tekshirishi va qayta shakllantirishini tushuntirishga xizmat qiladi [1; 2]. Biroq nazariy asosning mavjudligi metodik taklifning samaradorligini o'z-o'zidan tasdiqlamaydi. Ushbu takliflarni sinashda faoliyat mahsuli, qarorning asoslanishi va yangi vaziyatdagi mustaqil harakat o'rganilishi kerak.

Har qanday ijobiy o'zgarishni transformativ rivojlanish deb baholash ham to'g'ri emas. Talaba tavsiyaga muvofiq yechimni o'zgartirishi, biroq uning sababini anglamagan bo'lishi mumkin. Shuning uchun dastlabki qarash, o'zgarishga sabab bo'lgan dalil va keyingi faoliyat o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanishi lozim.

Transformativ jarayonning kontekstga bog'liqligi [3] metodikani muayyan ta'lim sharoitiga moslashtirishni talab qiladi. Maqolada empirik ma'lumotlar keltirilmagani sababli takliflar amaliy tekshirilishi zarur bo'lgan metodik yechimlar sifatida talqin etiladi.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy talablari nazariy bilim, pedagogik faoliyat va refleksiyaning o'zaro bog'lashni taqozo etadi. Kasbiy kompetentlik talabaning vaziyatni tushunishi, mos yechim tanlashi va natijalarga muvofiq faoliyatini takomillashtirishi orqali namoyon bo'ladi.

Maqolada kasbiy talablarni o'quv vazifalari va baholash dalillari bilan muvofiqlashtirishga qaratilgan metodik tuzilma taklif etildi. Vaziyatlarni tahlil qilish, muqobil yechimlarni muhokama qilish va faoliyatni qayta loyihalash ushbu tuzilmaning asosiy amaliy yo'nalishlari sifatida belgilandi.

Transformativ yondashuv pedagogik qarashlarni tanqidiy tekshirish va tajriba asosida qayta shakllantirishga nazariy asos bo'la oladi. Taklif etilgan metodik yechimlarning samaradorligi hamda qo'llanish chegaralarini aniqlash uchun pedagogik tajriba-sinov o'tkazish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mezirov, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning*. Jossey-Bass.
2. Mezirov, J. (1997). Transformative learning: Theory to practice. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 1997(74), 5–12.
3. Taylor, E. W. (2007). An update of transformative learning theory: A critical review of the empirical research (1999–2005). *International Journal of Lifelong Education*, 26(2), 173–191.
4. Safarova N.N. Transformativ ta'lim texnologiyalarining nazariy asoslari va ularning kompetentlik yondashuvi bilan bog'liqligi. // SCIENCEPROBLEMS.UZ-Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. ISSN 2181-1342 8-son (5-jild) 286-293 bet.
5. Patricia Cranton. *Understanding and Promoting Transformative Learning*. Stylus

- Publishing, 2016.
6. Stephen Brookfield. *Becoming a Critically Reflective Teacher*. Jossey-Bass, 2017.

SUN'IIY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ASOSIDA BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Yaxyayeva Madina Ibrohim qizi,

Tashkilot: Buxoro shaxar 30-maktab o'qituvchisi

E-mail: madinayakhyayeva97@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish asosida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalasi tadqiq etilgan. Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellektga asoslangan vositalardan pedagogik maqsadlarda samarali foydalanish o'qituvchidan nafaqat til kompetensiyasini, balki raqamli, metodik, kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarni ham yuqori darajada egallashni talab etmoqda. Tadqiqotda bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning tarkibiy qismlari aniqlanib, sun'iy intellekt vositalaridan foydalanishga asoslangan metodik yondashuvlar taklif etilgan. Shuningdek, AI vositalaridan foydalanish jarayonida pedagogik maqsadni belgilash, topshiriqlarni loyihalash, individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish, natijalarni tahlil qilish va refleksiyani tashkil etish mexanizmlari yoritilgan. Maqolada sun'iy intellekt o'qituvchini almashtiruvchi vosita emas, balki uning kasbiy faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi pedagogik texnologiya sifatida qaraladi

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS THROUGH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Yakhyayeva Madina Ibrohim qizi,

Organization: Teacher at School No. 30, Bukhara City

E-mail: madinayakhyayeva97@gmail.com

Abstract. This article examines the issue of improving the methodology for developing the professional competencies of future English language teachers through the use of artificial intelligence technologies. In the modern educational process, the effective use of digital technologies, particularly artificial intelligence-based tools, for pedagogical purposes requires teachers to possess not only language competence but also a high level of digital, methodological, communicative, and reflective competencies. The study identifies the structural components of developing the professional competencies of future English language teachers and proposes methodological approaches based on the use of artificial intelligence tools. In addition, the mechanisms of setting pedagogical goals, designing tasks, developing individual learning trajectories, analyzing results, and organizing reflection in the process of using AI tools are highlighted. The article considers artificial intelligence not as a tool that replaces the teacher, but as a pedagogical technology that supports the teacher's professional activities.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Яхъяева Мадина Иброхим кизи,

Организация: учитель школы № 30 города Бухары

E-mail: madinayakhyayeva97@gmail.com

Аннотация. В данной статье исследуется вопрос совершенствования методики развития профессиональных компетенций будущих учителей английского языка на основе использования технологий искусственного интеллекта. В современном образовательном процессе эффективное использование цифровых технологий, в частности инструментов на основе искусственного интеллекта, в педагогических целях требует от учителя не только владения языковой компетенцией, но и высокого уровня цифровой, методической, коммуникативной и рефлексивной компетенций. В исследовании определены структурные компоненты развития профессиональных компетенций будущих учителей английского языка и предложены методические подходы, основанные на использовании инструментов искусственного интеллекта. Также освещены механизмы постановки педагогических целей, проектирования заданий, формирования индивидуальной образовательной траектории, анализа

результатов и организации рефлексии в процессе использования инструментов ИИ. В статье искусственный интеллект рассматривается не как средство, заменяющее учителя, а как педагогическая технология, поддерживающая его профессиональную деятельность.

Kalit soʻzlar: sunʼiy intellekt, boʻlajak ingliz tili oʻqituvchisi, kasbiy kompetensiya, raqamli kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, metodik kompetensiya, AI vositalari, ingliz tili taʼlimi, pedagogik texnologiya.

Keywords: artificial intelligence, future English language teacher, professional competence, digital competence, communicative competence, methodological competence, AI tools, English language education, pedagogical technology.

Ключевые слова: искусственный интеллект, будущий учитель английского языка, профессиональная компетенция, цифровая компетенция, коммуникативная компетенция, методическая компетенция, инструменты ИИ, обучение английскому языку, педагогическая технология.

KIRISH: Bugungi kunda taʼlim tizimida raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi oʻqituvchining kasbiy faoliyatiga qoʻyiladigan talablarning yangilanishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, xorijiy tillarni oʻqitish jarayonida raqamli texnologiyalar, interaktiv platformalar, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari va sunʼiy intellekt asosidagi vositalardan foydalanish taʼlim mazmuni hamda metodikasini takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda.

Sunʼiy intellekt texnologiyalari tabiiy tilni qayta ishlash, matn yaratish, tarjima qilish, nutqni tahlil etish, individual tavsiyalar berish, taʼlimiy materiallarni moslashtirish va oʻquvchilarning faoliyatini tahlil qilish kabi funksiyalarni bajarishi mumkin. Shu sababli kelajakdagi ingliz tili oʻqituvchilarini tayyorlash jarayonida ularga mazkur texnologiyalardan pedagogik jihatdan asosli va masʼuliyatli foydalanish koʻnikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biridir.

Anʼanaviy pedagogik tayyorgarlik koʻproq nazariy bilimlar, fan-metodik tayyorgarlik va amaliy mashgʻulotlarga yoʻnaltirilgan boʻlsa, zamonaviy oʻqituvchidan raqamli muhitda mustaqil ishlash, taʼlim resurslarini tanlash, sunʼiy intellekt tomonidan yaratilgan materiallarning sifatini baholash, axborotning ishonchliligini tekshirish hamda oʻquvchilarning individual ehtiyojlariga mos taʼlimiy topshiriqlarni yaratish kompetensiyalari ham talab etiladi.

Shu nuqtayi nazardan, boʻlajak ingliz tili oʻqituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini sunʼiy intellekt texnologiyalaridan foydalanish asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy, shaxsga yoʻnaltirilgan, faoliyatga asoslangan va raqamli-pedagogik yondashuvlar tashkil etadi. Kompetensiyaviy yondashuv boʻlajak oʻqituvchining faqat nazariy bilimlarini emas, balki ushbu bilimlarni real pedagogik vaziyatlarda qoʻllay olish qobiliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Tadqiqot davomida pedagogik kuzatuv, ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, modellashtirish va pedagogik tajriba-sinov metodlaridan foydalanish mumkin.

Boʻlajak ingliz tili oʻqituvchisining kasbiy kompetensiyasi quyidagi oʻzaro bogʻliq komponentlar asosida qaraladi:

1. **Lingvistik kompetensiya** – ingliz tilining fonetik, leksik, grammatik va sintaktik tizimini egallash hamda undan amaliy foydalanish.

2. **Kommunikativ kompetensiya** – turli kommunikativ vaziyatlarda ingliz tilida samarali muloqot qilish va oʻquvchilarning kommunikativ faoliyatini tashkil etish.

3. **Metodik kompetensiya** – ingliz tilini oʻqitish metodlarini tanlash, darsni loyihalash, mashq va topshiriqlar tizimini yaratish hamda baholash.

4. **Raqamli kompetensiya** – raqamli taʼlim resurslari va sunʼiy intellekt vositalaridan pedagogik maqsadlarda foydalanish.

5. **Refleksiv kompetensiya** – oʻz pedagogik faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va kasbiy rivojlanish strategiyasini belgilash.

6. **Axborot-media kompetensiyasi** – AI yordamida yaratilgan maʼlumotlarni tanqidiy baholash, faktlarni tekshirish va akademik halollik tamoyillariga rioya qilish.

Mazkur komponentlarning integratsiyasi boʻlajak mutaxassisning kasbiy tayyorgarligini kompleks ravishda rivojlantirish imkonini beradi.

Sunʼiy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ingliz tili oʻqituvchilarini tayyorlash

jarayonini individuallashtirish va amaliy yo'naltirish imkonini beradi. Masalan, generativ AI vositalari yordamida turli darajadagi o'quvchilar uchun bir xil mavzu asosida murakkabligi turlicha bo'lgan topshiriqlar ishlab chiqish mumkin.

Bo'lajak o'qituvchi AI vositasidan foydalanib, dars ishlanmasining dastlabki variantini yaratishi, so'ng uni pedagogik maqsad, o'quvchilarning yoshi, til darajasi va kutilayotgan natijalardan kelib chiqib tahlil qilishi va takomillashtirishi mumkin. Bu jarayon talabani metodik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Shuningdek, sun'iy intellekt quyidagi yo'nalishlarda samarali qo'llanishi mumkin:

- ingliz tilidagi dialog va suhbatlarni modellash;
- grammatik va leksik mashqlar yaratish;
- matnlarni til darajasiga moslashtirish;
- speaking faoliyati uchun kommunikativ vaziyatlar yaratish;
- yozma ishlarni dastlabki tahlil qilish;
- lug'at boyligini rivojlantirish uchun individual topshiriqlar tuzish;
- dars rejasining muqobil variantlarini ishlab chiqish;
- test va baholash materiallarini tayyorlash;
- o'qituvchining refleksiv faoliyatini qo'llab-quvvatlash.

Biroq AI tomonidan ishlab chiqilgan materialni tayyor pedagogik mahsulot sifatida qabul qilish maqsadga muvofiq emas. Bo'lajak o'qituvchi AI natijasini tanqidiy tahlil qilishi, faktik va lingvistik xatolarni aniqlashi, topshiriqlarning ta'lim maqsadiga muvofiqligini baholashi lozim. Shu jihatdan AI bilan ishlashning o'zi ham kasbiy kompetensiyani shakllantiruvchi faoliyatga aylanishi mumkin.

KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Tadqiqot doirasida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning quyidagi metodik ketma-ketligi taklif etiladi:

1-bosqich–diagnostic bosqich. Talabalarning ingliz tili bo'yicha bilimlari, metodik tayyorgarligi va raqamli kompetensiyasi aniqlanadi. Bunda diagnostik testlar, amaliy topshiriqlar va o'z-o'zini baholash vositalaridan foydalanish mumkin.

2-bosqich – motivatsion-kognitiv bosqich. Talabalarga sun'iy intellektning ta'limdagi imkoniyatlari, cheklolari, akademik halollik, mualliflik huquqi, ma'lumotlar xavfsizligi va AI natijalarini tanqidiy baholash masalalari tushuntiriladi.

3-bosqich – amaliy-texnologik bosqich. Talabalar AI yordamida dars rejasi, kommunikativ mashqlar, grammatik topshiriqlar, lug'at ishlari, reading va writing faoliyatlari uchun materiallar yaratadilar. Keyinchalik yaratilgan materialni mustaqil ekspertizadan o'tkazadilar.

4-bosqich – integrativ bosqich. AI vositalari an'anaviy pedagogik metodlar bilan integratsiyalanadi. Talabalar “flipped classroom”, loyiha metodi, muammoli ta'lim, kommunikativ yondashuv va aralash ta'lim texnologiyalarida sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha mikro-darslar ishlab chiqadilar.

5-bosqich – refleksiv-baholash bosqichi. Talaba o'zining dars jarayonini tahlil qiladi, AI vositasidan foydalanish samaradorligini baholaydi va keyingi pedagogik faoliyatini takomillashtirish bo'yicha xulosa chiqaradi.

Mazkur metodikani quyidagi model orqali ifodalash mumkin:

Maqsad → diagnostika → AI savodxonligi → amaliy faoliyat → pedagogik integratsiya → refleksiya → baholash → kasbiy kompetensiyaning rivojlanishi.

Metodikaning muhim jihati shundan iboratki, sun'iy intellekt vositasi yakuniy pedagogik qarorni qabul qiluvchi subyekt emas, balki bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida belgilanadi.

AMALIY TOPSHIRIQLAR TIZIMI. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun AI asosidagi topshiriqlarni bir necha guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruhga “**AI yordamida dars loyihalash**” topshiriqlari kiradi. Talabaga muayyan mavzu beriladi va undan darsning maqsadi, kutilayotgan natijalari, bosqichlari hamda baholash mezonlarini ishlab chiqish talab etiladi. Talaba dastlab AI yordamidan foydalanadi, keyin esa olingan variantni pedagogik jihatdan tahrir qiladi.

Ikkinchi guruh – “**AI xatolarini aniqlash**” topshirig'i. Talabaga sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan ingliz tili materiali taqdim etiladi. U grammatik, leksik, mazmuniy yoki metodik xatolarni

aniqlashi va tuzatishi kerak. Bu topshiriq tanqidiy fikrlash va metodik kompetensiyani rivojlantiradi.

Uchinchi guruh – **“Individual ta’lim trayektoriyasini yaratish”**. Talaba turli til darajasidagi o’quvchilar uchun bir mavzu bo’yicha A2, B1 va B2 darajalariga mos topshiriqlar tizimini ishlab chiqadi.

To’rtinchi guruh – **“AI bilan kommunikativ mashg’ulot”**. Talaba o’quvchilar uchun real hayotiy vaziyatlarga asoslangan dialog va roli o’yinlar ishlab chiqadi. Masalan, aeroportda muloqot, ish suhbatidan o’tish, mehmonxonada xona bron qilish yoki akademik munozarada ishtirok etish kabi vaziyatlar modellashtiriladi.

Beshinchi guruh – **“Refleksiv tahlil”**. Talaba o’zi yaratgan dars materialini quyidagi mezonlar asosida baholaydi: maqsadga muvofiqlik, lingvistik aniqlik, o’quvchi darajasiga moslik, kommunikativlik, kreativlik va baholash imkoniyati.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Sun’iy intellekt texnologiyalarini bo’lajak ingliz tili o’qituvchilarining kasbiy tayyorgarligiga integratsiya qilishdan kutiladigan asosiy pedagogik natija – talabaning tayyor materialdan foydalanuvchidan mustaqil pedagogik dizaynerga aylanishidir.

AI vositalaridan maqsadli foydalanish talabaga qisqa vaqt ichida ko’plab ta’limiy materiallarning variantlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Biroq ushbu imkoniyatning pedagogik qiymati talabaning materialni tanlash, tekshirish, moslashtirish va asoslash qobiliyati bilan belgilanadi.

Shu sababli metodikada “AI yaratadi – talaba qabul qiladi” modeli emas, balki **“AI taklif qiladi – talaba tahlil qiladi – talaba pedagogik jihatdan moslashtiradi – talaba natijani baholaydi”** modeli ustuvor bo’lishi lozim.

Mazkur yondashuv bo’lajak o’qituvchilarda bir vaqtning o’zida bir nechta kompetensiyani rivojlantiradi. Jumladan, AI yordamida ingliz tilidagi materiallarni tahlil qilish lingvistik kompetensiyani, dars materiallarini moslashtirish metodik kompetensiyani, raqamli vositalardan foydalanish raqamli kompetensiyani, yaratilgan natijalarni baholash esa refleksiv va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Bunda pedagogning roli ham o’zgaradi. U faqat bilim beruvchi emas, balki ta’lim jarayonini loyihalovchi, raqamli resurslarni tanlovchi, o’quv faoliyatini muvofiqlashtiruvchi va o’quvchining mustaqil faoliyatini qo’llab-quvvatlovchi subyekt sifatida namoyon bo’ladi.

Shu bilan birga, sun’iy intellektidan foydalanish bilan bog’liq muammolarni ham hisobga olish zarur. AI tomonidan yaratilgan ma’lumotlarda xatolar, noto’g’ri yoki kontekstdan uzilgan ma’lumotlar uchrashi mumkin. Bundan tashqari, talabaning AI vositalariga haddan tashqari bog’lanib qolishi mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyatning pasayishiga sabab bo’lishi ehtimoldan xoli emas. Shu bois oliy ta’lim muassasalarida AI savodxonligini shakllantirish bilan bir qatorda undan mas’uliyatli foydalanish madaniyatini ham rivojlantirish zarur.

XULOSA

Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi bo’lajak ingliz tili o’qituvchilarini tayyorlash mazmuni va metodikasini yangilash uchun muhim imkoniyatlar yaratmoqda. AI vositalaridan oqilona foydalanish orqali talabalarning lingvistik, kommunikativ, metodik, raqamli va refleksiv kompetensiyalarini o’zaro integratsiyalashtirish holda rivojlantirish mumkin.

Tadqiqot natijasida bo’lajak ingliz tili o’qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasining diagnostik, motivatsion-kognitiv, amaliy-texnologik, integrativ va refleksiv-baholash bosqichlaridan iborat modeli taklif etildi.

Takomillashtirilgan metodikaning asosiy tamoyili – sun’iy intellektning o’qituvchining o’rni bosuvchi mexanizm sifatida emas, balki uning kasbiy faoliyatini qo’llab-quvvatlovchi vosita sifatida qo’llashdir. Bunda talabaning AI tomonidan yaratilgan natijani tanqidiy tahlil qilishi, pedagogik jihatdan moslashtirishi va mustaqil qaror qabul qilishi asosiy kompetensiya sifatida qaraladi.

Shunday qilib, oliy ta’lim muassasalarida ingliz tili o’qituvchilarini tayyorlash jarayoniga sun’iy intellekt texnologiyalarini tizimli ravishda integratsiya qilish zamonaviy pedagogning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish, ta’limni individuallashtirish va o’quv jarayonining amaliy samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris: UNESCO, 2023.
2. UNESCO. *AI Competency Framework for Teachers*. Paris: UNESCO, 2024.

3. European Commission. *Ethical Guidelines on the Use of Artificial Intelligence (AI) and Data in Teaching and Learning for Educators*. Brussels: European Commission, 2022.
4. Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume*. Strasbourg: Council of Europe, 2020.
5. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. *Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education*. London: Pearson, 2016.

METHODOLOGY FOR ENHANCING COMMUNICATIVE COMPETENCES OF LANGUAGE UNIVERSITY STUDENTS THROUGH THE APPLICATION OF COACHING TECHNOLOGIES.

Abbasova Nargiza Kabilovna,

Associate professor at the Department of English Practical Course, PhD, Fergana State University, Uzbekistan

ORCID:0009-0008-1204-8614

abbasovanargiza@gmail.com

Abstract: The article examines the improvement of language university students' communicative competences through coaching technologies in foreign language education. The study aims to theoretically substantiate and develop a methodology based on coaching tools. Particular attention is given to goal setting, reflection, self-assessment, individualized learning, and student autonomy. The proposed methodology combines communicative tasks with coaching questions, individual goal setting, feedback, and reflective analysis. The findings indicate that coaching technologies can increase students' communicative activity and contribute to the development of their communicative competences.

Keywords: communicative competences, language university students, foreign language, coaching technologies, coaching approach, communication skills, reflection, self-assessment, goal setting, learner autonomy.

МЕТОДИКА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ КОУЧИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.

Аббасова Наргиза Кабиловна,

доцент кафедры практического курса английского языка Ферганского государственного университета, PhD, Узбекистан

ORCID: 0009-0008-1204-8614

abbasovanargiza@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается совершенствование коммуникативных компетенций студентов языковых вузов посредством коучинговых технологий в процессе обучения иностранному языку. Цель исследования заключается в теоретическом обосновании и разработке соответствующей методики. Особое внимание уделяется целеполаганию, рефлексии, самооцениванию, индивидуализации обучения и развитию самостоятельности студентов. Предлагаемая методика сочетает коммуникативные задания с коучинговыми вопросами, индивидуальным целеполаганием, обратной связью и рефлексивным анализом. Сделан вывод о том, что коучинговые технологии способствуют повышению коммуникативной активности студентов и совершенствованию их коммуникативных компетенций.

Ключевые слова: коммуникативные компетенции, студенты языковых вузов, иностранный язык, коучинговые технологии, коучинговый подход, коммуникативные навыки, рефлексия, самооценивание, целеполагание, образовательная автономия.

TIL OLIIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI KOUCHING TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Abbasova Nargiza Kabilovna,

Farg'ona davlat universiteti Ingliz tili amaliy kursi kafedrası dotsenti, PhD, O'zbekiston

ORCID: 0009-0008-1204-8614

abbasovanargiza@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada til oliy ta'lim muassasalari talabalarining xorijiy tilni

o'rganish jarayonida kommunikativ kompetensiyalarini kouching texnologiyalari asosida takomillashtirish masalasi yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi kouching vositalariga asoslangan metodikani nazariy jihatdan asoslash va ishlab chiqishdan iborat. Maqsad qo'yish, refleksiya, o'z-o'zini baholash, ta'limni individuallashtirish va talabalarning mustaqilligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Taklif etilayotgan metodika kommunikativ topshiriqlarni kouching savollari, individual maqsad qo'yish, fikr-mulohaza va refleksiv tahlil bilan uyg'unlashtiradi. Natijalar kouching texnologiyalari talabalarning kommunikativ faolligini oshirish va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiyalar, til oliy ta'lim muassasalari talabalari, xorijiy til, kouching texnologiyalari, kouching yondashuvi, kommunikativ ko'nikmalar, refleksiya, o'z-o'zini baholash, maqsad qo'yish, ta'lim avtonomiyasi.

Introduction: Modern higher language education is focused not only on developing knowledge of the language system but also on developing students' ability to use a foreign language in academic, professional, and intercultural situations. The expansion of international cooperation, academic mobility, and professional contacts increases the requirements for training specialists who are able to interact effectively in a foreign language. Therefore, particular importance is attached to improving the communicative competences of language university students. Future foreign language teachers, translators, linguists, and specialists in intercultural communication should be able to understand their interlocutors, maintain dialogue, express their own position in a well-reasoned manner, and select appropriate language means depending on the communication situation. At the same time, students' knowledge of vocabulary and grammar does not always ensure successful participation in real communication. Difficulties may arise when producing spontaneous speech, giving public presentations, participating in discussions, expressing an individual position, or using communication strategies when linguistic resources are insufficient. This creates a need for educational technologies aimed not only at developing language skills but also at fostering students' independence, motivation, and ability to reflect on their own learning. One promising direction is the coaching approach, which is based on goal setting, analysis of individual difficulties, independent search for solutions, and reflection on results. Unlike predominantly directive teaching, coaching technologies encourage students to take an active position and contribute to changing the nature of interaction between the teacher and the learner. The relevance of the study is determined by the need to integrate coaching technologies into foreign language teaching in order to improve the communicative competences of language university students. The aim of the study is to theoretically substantiate and develop an appropriate methodology. The object of the study is the process of foreign language teaching of language university students, while the subject is the pedagogical conditions, methods, and techniques for improving their communicative competences through coaching technologies.

LITERATURE REVIEW

The theoretical foundations of communicative competence development have been presented in the works of a number of foreign researchers. D. Hymes considered language proficiency not only as knowledge of grammatical rules but also as the ability to use language according to specific social and communicative conditions [1]. This approach became one of the foundations of the communicative paradigm in foreign language teaching.

M. Canale and M. Swain proposed viewing communicative competence as a combination of grammatical, sociolinguistic, discourse, and strategic components [2]. This model demonstrates that effective communication requires not only knowledge of linguistic means but also the ability to use them according to the purpose and context of communication. J.

Richards emphasizes the importance of communicative language teaching, in which a foreign language is used as a means of solving real communicative tasks [3]. D. Nunan associates the effectiveness of language teaching with the use of tasks that require students' active participation and practical application of the language [4]. Such an approach facilitates the transfer of language knowledge to real communication situations. The concept of learner autonomy is also important for the present study. P. Benson defines autonomy as the learner's ability to make independent decisions concerning the goals, methods, and outcomes of their own learning [5]. For language university students, autonomy is particularly important because professional foreign language proficiency requires continuous independent development. The coaching approach is directly related to the development of independence and awareness. J. Whitmore considers coaching a process of unlocking a person's potential aimed at improving performance and awareness of one's own actions [6]. A. Grant highlights the importance of coaching for goal attainment, the development of metacognitive abilities, and increased awareness [7]. These ideas make it possible to consider coaching technologies as an additional methodological tool for improving communicative competences. Thus, the analysis of the scientific literature demonstrates a relationship between communicative language teaching, learner autonomy, the learner-centered approach, and coaching technologies. Their integration can strengthen the student's active role and make the process of developing communicative competences more conscious and individualized.

RESEARCH METHODOLOGY

The methodological foundation of the study includes communicative, competence-based, learner-centered, and activity-based approaches. Within the study, communicative competences are understood as a set of interconnected abilities and skills that ensure the effective use of a foreign language for solving educational, academic, social, and professional tasks. The structure of communicative competences includes linguistic, sociolinguistic, discourse, strategic, and reflective components. The linguistic component involves knowledge and practical use of lexical, grammatical, and phonetic means. The sociolinguistic component is related to the selection of linguistic means according to the communication situation and its social and cultural characteristics. Discourse competence ensures the ability to produce logical and coherent oral and written statements. Strategic competence involves the ability to overcome communication difficulties through paraphrasing, clarification, asking for repetition, describing an unknown word, and using other compensatory strategies. The reflective component involves analyzing one's own communicative activity, identifying difficulties, evaluating results, and planning further improvement. The proposed methodology is implemented as a continuous cycle of diagnosis, goal setting, communicative practice, feedback, and reflection. At the initial stage, students' communicative competences are assessed and their individual difficulties are identified. An important part of the diagnostic process is self-analysis, which enables students to identify situations in which they experience difficulties and determine the skills that require further development. Based on the diagnostic results, students formulate individual communicative goals. The SMART principle can be used to make these goals more specific and measurable. For example, instead of setting the general goal of "improving speaking skills," a student may formulate the following specific objective: "Within four weeks, I will learn to express my position on a professional topic in a well-reasoned manner for five minutes and maintain a dialogue with an interlocutor." Such goal setting increases students' awareness of their learning activities and makes it possible to evaluate their progress. The next stage focuses on developing motivation and a reflective attitude toward learning. The teacher uses open coaching questions that encourage students to analyze the causes of their difficulties, evaluate previously used strategies, and independently select ways to overcome them. For example, students may be asked: "What exactly causes the difficulty?", "What has already helped you in a similar situation?", "What strategy could you

try now?”, and “How will you know that you have achieved your goal?” The teacher does not provide an immediate ready-made solution but guides students toward independent decision-making. The main stage is associated with communicative practice. Discussions, role plays, debates, interviews, presentations, problem situations, professional cases, and project-based tasks are incorporated into the learning process. Before completing a task, students identify their goal and possible difficulties; after completing it, they analyze the result, successful actions, and aspects requiring further improvement. The final stage involves reflective assessment of individual progress. A communicative diary can be used for this purpose. Students regularly record their level of confidence in oral communication, ability to maintain dialogue, ability to express and justify their position, use of communication strategies, and ability to correct their own mistakes. The results of this reflection are used to adjust subsequent goals and learning activities.

RESEARCH RESULTS

The theoretical development of the methodology makes it possible to identify several significant results of integrating coaching technologies into foreign language teaching. First, the student's position in the educational process changes: the learner becomes an active participant in setting goals, choosing methods of activity, and evaluating personal results. This contributes to the implementation of a subject-subject model of interaction between the teacher and the student. Coaching technologies strengthen the reflective component of learning. Students do not simply receive an assessment from the teacher but also independently analyze the causes of communicative difficulties, evaluate the effectiveness of the strategies they have used, and determine possible ways of further development. As a result, mistakes are viewed not only as shortcomings but also as a source of information for improvement. Another important result is the possibility of individualizing the learning process. Students have different communicative needs: some may experience difficulties with public speaking, while others may have problems with spontaneous dialogue, argumentation, or the use of communication strategies. Individual goal setting makes it possible to take these differences into account while maintaining the general objectives of the academic discipline. The use of professional cases, presentations, interviews, discussions, and simulations of real communication situations strengthens the connection between academic and professional communication. Students have an opportunity to use a foreign language to solve tasks that are close to those they may encounter in their future professional activities. The proposed methodology combines its main elements into a single cycle: identifying communicative difficulties, setting an individual goal, completing a communicative task, receiving feedback, reflecting on the result, adjusting the goal, and repeating the practice. Coaching technologies therefore do not replace communicative language teaching methods but complement them by strengthening students' independence, motivation, and awareness of their learning process.

CONCLUSION

The study demonstrates the potential of coaching technologies for improving the communicative competences of language university students. Modern language education requires not only knowledge of linguistic means but also the ability to independently use a foreign language in educational, academic, social, and professional situations. The proposed methodology integrates communicative, activity-based, learner-centered, and coaching approaches and includes diagnosis, individual goal setting, communicative practice, feedback, and reflection. Its main feature is the active involvement of students in defining goals, analyzing difficulties, selecting ways to overcome them, and evaluating their own results. The teacher performs the functions of an organizer of the educational environment, consultant, and facilitator, guiding students through open questions and feedback. The most significant tools include SMART goal setting, coaching questions, self-assessment, a reflective diary,

peer feedback, and the modeling of professionally relevant communication situations. Thus, the integration of coaching technologies into foreign language teaching creates additional pedagogical conditions for increasing students' communicative activity and improving their communicative competences. Further research should focus on experimentally verifying the effectiveness of the proposed methodology using control and experimental groups and appropriate diagnostic criteria.

References:

1. Hymes D. On Communicative Competence // Sociolinguistics / ed. J.B. Pride, J. Holmes. Harmondsworth: Penguin, 1972. P. 269–293.
2. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. 1980. Vol. 1. No. 1. P. 1–47.
3. Richards J.C. Communicative Language Teaching Today. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
4. Nunan D. Task-Based Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
5. Benson P. Teaching and Researching Autonomy in Language Learning. 2nd ed. London: Routledge, 2011.
6. Whitmore J. Coaching for Performance: The Principles and Practice of Coaching and Leadership. 5th ed. London: Nicholas Brealey Publishing, 2017.
7. Grant A.M. The Impact of Life Coaching on Goal Attainment, Metacognition and Mental Health // Social Behavior and Personality. 2003. Vol. 31. No. 3. P. 253–264.
8. Bachman L.F. Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford: Oxford University Press, 1990.
9. Celce-Murcia M. Rethinking the Role of Communicative Competence in Language Teaching // Intercultural Language Use and Language Learning / ed. E. Alcón Soler, M.P. Safont Jordà. Dordrecht: Springer, 2007. P. 41–57.
10. Little D. Learner Autonomy: Definitions, Issues and Problems. Dublin: Authentic Language Learning Resources, 1991.
11. Wang N., Ahmad N.K., Saharuddin N. Effective Measures to Develop Undergraduates' Communicative Competence in English as a Foreign Language: A Systematic Review // International Journal of Learning, Teaching and Educational Research. 2024.
12. Bagmat O.N. Razvitie kommunikativnoy kompetentsii studentov yazykovykh vuzov v usloviyakh tsifrovoy obrazovatelnoy sredy // Upravlenie obrazovaniem: teoriya i praktika. 2025. Vol. 15. No. 11-1. P. 139–148.
13. Ayatov R. Methodology for Developing Students' Integrated Professional-Communicative Competence in EMI (English-Medium Instruction) Settings in Higher Education // The Journal of Interdisciplinary Human Studies. 2026. Vol. 2. No. 9.

SOME REMARKS ON THE WORKS OF EASTERN PANDOM

Umarova Sitora Mukhlisovna,

Doctoral student of the Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation. This article discusses the specific features of the epics, which are short in size but rich in content, examples of oral creativity that embody the life experience and spiritual and moral views of the peoples of the East. The sources of famous ancient Eastern stories and legends, namely the oldest written sources, folk epics, didactic works created in the Middle Ages, and works created on the basis of the Turkestan Enlightenment, are described. The classification according to the general characteristics of the development of the countries of the Ancient East, as well as the reflections on the creation of man in the “Shahnama”, which is considered the most magnificent among the world didactic sources, are analyzed.

Key words. Eastern didactic sources, ancient Eastern countries, general characteristics, architecture, alphabet, cuneiform writing, silk weaving, national spiritual heritage, folk epics, man, beauty, mind, language, labor, human.

SHARQ PAND-NASIHAAT ASARLARI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Umarova Sitora Muxlisovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq xalqlarining hayotiy tajribasi hamda ma’naviy-axloqiy qarashlarini o’zida jamlagan mazmungan boy og’zaki ijod namunalari hisoblangan pandnomalarning o’ziga xos xususiyatlari haqida so’z boradi. Mashhur qadimgi Sharq hikoyatlari va rivoyatlari manbalari ya’ni, eng qadimgi yozma manbalar, xalq dostonlari, o’rta asrlarda yaratilgan didaktik mazmundagi asarlar, Sharq ma’rifatparvarligi negizida yaratilgan asarlarda uchraydigan Sharq hikoyatchiligi janriga oid ba’zi namunalar bayon etilgan. Qadimgi Sharq mamlakatlari rivojlanishining umumiy xususiyatlariga ko’ra tasnifi, shuningdek, jahon didaktik manbalari orasida eng durdonasi sanalgan “Shohnoma”da odamning yaralishiga oid mulohazalar tahlil qilingan.

Kalit so’zlar. Sharq didaktik manbalari, qadimgi Sharq mamlakatlari, umumiy xususiyatlar, me’morchilik, alifbo, mixxat yozuvi, ipakchilik, milliy ma’naviy meros, xalq dostonlari, odam, husn, aql, zabon, mehnat, inson.

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ О ВОСТОЧНЫХ НАЗИДАТЕЛЬНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Умарова Ситора Мухлисовна,

докторант Бухарского государственного педагогического института

Аннотация. В данной статье рассматриваются специфические особенности эпосов, отличающихся небольшим объемом, но богатым содержанием, примеры устного творчества, отражающие жизненный опыт и духовно-нравственные взгляды народов Востока. Описываются источники известных древневосточных сказаний и легенд, а именно древнейшие письменные источники, народные эпосы, дидактические произведения, созданные в Средние века, и произведения, созданные на основе Туркестанского Просвещения. Анализируется классификация по общим характеристикам развития стран Древнего Востока, а также размышления о сотворении человека в «Шахнаме», которая считается самым великолепным среди мировых дидактических источников.

Ключевые слова. Восточные дидактические источники, древние восточные страны, общие характеристики, архитектура, алфавит, клинописное письмо, шелкоткачество, национальное духовное наследие, народные эпосы, человек, красота, разум, язык, труд, человек.

The thoughts of the President of our Republic Sh.M. Mirziyoyev, “An important issue that always worries us is the morality, behavior, and, in a word, the worldview of our youth. Today, times are changing rapidly. Who feels these changes more than anyone else is the youth. Let the youth be in harmony with the requirements of their time. But at the same time, let them not forget their identity. Let the call to who we are, what great people we are, always resonate in their hearts and encourage them to remain true to their identity. At the expense of what will we achieve this? At the expense of education, upbringing, and only upbringing,” are the thoughts of Uzbekistan. It is natural for every participant in the ongoing educational process to think.

The East is one of the first cradles of civilization in the world, it has witnessed many historical events: kingdoms changed as a result of wars and conflicts, great commanders lived. Among the deeds they inherited, the names of the great and only works that remind us of their good deeds remain. Oriental fairy tales, which have long fascinated the Maghreb, are short but meaningful stories that embody the life experience and moral views of the East. They are often created to teach a lesson, make a person think and guide him on the right path. Deep meaning in simplicity, wisdom in a concise summary, and the hidden truth in a simple story are the charm of Oriental stories.

The fact that it is a product of Eastern social thought and culture increases its practical and artistic significance. For the writing of such works, appropriate conditions, social consciousness and thought, level of culture and spirituality, and a certain practical socio-political experience worthy of generalizing conclusions were necessary. At a time when most of the continents and regions whose high development is rightly recognized today were still “sleeping”, a great deal of experience in the field of statehood was accumulated in the East, including in our ancient and young country. In particular, the era of revival reached its peak in the Muslim East, and the next stage of development continued in the West.

The economy, traditional values, religious diversity, historical monuments, and architecture determined the general characteristics of the development of the countries of the Ancient East.

When analyzed regionally, artificial agriculture, which requires the construction of large irrigation structures - canals and dams, is characteristic of the Far East and Southeast Asia.

Maritime trade, the invention of the alphabet, and the first coins developed in Asia Minor and the Middle East.

The inventions of silk, paper, and the compass, and the Great Wall of China, considered one of the wonders of the world, are associated with the name of Ancient China, which was considered one of the main gates of the Silk Road of the East.

Ancient Egypt is a land that still fascinates the world with its pyramids and hieroglyphic writing, and continues to fascinate historians, ethnographers, archaeologists, and anthropologists.

Ancient Babylon, Mesopotamia (Between Two Rivers) is considered the oldest mysterious land, home to one of the first writings - cuneiform, a collection of laws - the Code of Hammurabi, and monumental structures.

The subsequent development of humanity was largely determined by the continuation of the spiritual and political enthusiasm of that time. The roots of the development of our statehood, issues of our socialization, our development in the field of spirituality and enlightenment go back to many didactic and historically unique works that inform us about those times. Today, every generation, which has the right to draw nourishment from them, is very interested in such works. This is the formation of an incentive for self-awareness.

These didactic works, which are considered a national spiritual heritage, cover oriental stories and legends, regardless of genre. They are of great importance in concise and educated

presentation of the main content of the thought and idea. This tradition has been preserved in almost all works that have survived from history to the present day.

The famous sources of ancient Eastern stories and legends include the Avesta, folk epics (Shiraq, Tumaris, Gorogly, Alpomish, etc.), Kalila and Dimna, Thousand and One Nights, Hayy ibn Yaqzan, Shahnama, Qutadg'u bilig, Qobusnama, Siyosatnama, Hibbat ul-haqoyiq, Mantiq ut-tayr, Bo'ston, Gulistan, Masnaviy Ma'naviy (consisting of 6 books, each of which contains symbolic images and stories as a source of nourishment for the soul), Ichindagi ichinndadur, Akhlaqi Nasiriy (issues of morality, family and social upbringing), Qissasi Rabguziy, Javome' ul-hikayot va lavame' ur-rivayot, Lavomi ul asraq fi makorim ilakhloq (Akhloqi Jalali), Lison ut-tayr, “Khayrat ul-abror”, “Mahbub ul-qulub”, “Lataif ut-tavoif” are among these works. Also, among the new enlighteners, Abdulla Avloni's “Turkish Gulistan or Morality”, Behbudi's “Kitobat ul-atfol”, Munavvarqori Abdurashidkhanov's “Adibi Soniy”, Fitrat's “Oila” treatise and “Rahbari najot” treatise, Hamza's “Qiraat kitobi” consists of short stories. The works of Cholpon and Qodiriy contain many stories, which belong to the genre of modern storytelling.

Storytelling⁴¹ is the social and cultural activity of sharing stories, sometimes with improvisation, theatrics, or embellishment. Every culture has its own narratives, which are shared as a means of entertainment, education, cultural preservation, or instilling moral values (sometimes through morals). Crucial elements of stories and storytelling include plot, characters, and narrative point of view. The term “storytelling” can refer specifically to oral storytelling but also broadly to techniques used in other media to unfold or disclose the narrative of a story. Storytelling, which is intertwined with the development of mythologies,^[2] predates written history. The first human languages had likely emerged by 80,000 BCE and were spoken or signed, or a combination of the two, but even the most basic languages allow the framing of hypotheticals, suggesting that the first language speakers could already tell stories. Stating a hypothetical, and telling a story about it may have provided a survival advantage to early human groups who developed it, creating an evolutionary pressure that favoured this cognitive development.

Their importance and value are clearly reflected in the description of “man” in Firdausi's “Shahnama”⁴², which embodies 4,000 years of the history of Turan and

1. «Нарративы и повествование | За пределами непреодолимости». www.beyondintractability.org. 2016-07-06. Архивировано 11.07.2017. Дата обращения: 08.07.2017. Шерман, Джозефа (26 марта 2015). Повествование: энциклопедия мифологии и фольклора. Routledge (опубликовано в 2015 году). ISBN 978-1-317-45937-8. Дата обращения: 27 марта 2021 года. Мифы затрагивают сложные темы, такие как сотворение, жизнь, смерть и устройство природы [...]. [...] Мифы тесно связаны с религиозными историями, поскольку мифы иногда принадлежат живым религиям.

² **Izoh. (manba: Shohnoma - Vikipediya)** Shohnoma, buyuk fors-tojik shoiri Abulqosim Firdavsiyning shoh asari. Qadimgi shohlar haqidagi rivoyat, afsonaviy va epik dostonlardan iborat kitoblar nomi. Firdavsiy "Shohnoma" asarini So'g'dda va Sosoniylar imperiyasi davrida mavjud bo'lgan rivoyatlar asosida qayta ishlangan. Taxminan 963 -yil Abd al-Muayyad Balxiy nasriy "Shohnoma" yozgan. U bilan ayni vaqtda Mas'ud Marvaziy va Abu Ali Balxiylar "Shohnoma" bitganlar. Balxiy asarida Firdavsiy "Shohnoma" sida tilga olinmagan Narimon, Som, Og'ush, Vahodan, Kayshikan nomlari bilan bog'liq lavhalar mavjud bo'lgan. Marvaziy o'z "Shohnoma" sini birinchi odam va birinchi podshoh Kayumarsdan boshlab, somoniylar davlatining oxirgi davri tasviri bilan tugallaydi. Bu borada to'plangan katta tajriba va yig'ilgan salmoqli material asosida somoniy hukmdorlar buyrug'i va homiyligida Abu Mansur Daqiqiy nazmiy "Shohnoma" ga qo'l urgan. Biroq u Zardusht, Gushtasp va Arjasp dostonlarini — jami 1000 bayt yozgan-da, fojiali ravishda o'ldirilgan. Daqiqiy boshlagan ishni Abulqosim Firdavsiy nihoyasiga yetkazgan: 50 podshohlikdan iborat, 4 ta sulola misolida Eron va Turon xalqlarining qariyb to'rt ming yillik tarixi yuksak mahorat bilan qalamga olingan 60 ming bayt (120000 misra) dan iborat muazzam "Shohnoma" ustida u 30 yildan ortiq vaqt ishlagan. U eng qadimgi davrlardan boshlanib, sosoniylar shohi Yazdigard III davrida arablarning Eronga bostirib

Iran, considered a single world masterpiece.

Abulqasim Firdausi's "Shahnama" ("Book of Kings")⁴³ is one of the greatest epic monuments of Persian-Tajik literature. The epic unites the ancient myths, legends, heroic stories and historical traditions of the Iranian peoples into a single epic system. Firdausi completed the "Shahnama" around 1010. The work is related to earlier prose historical-epic traditions, in particular the tradition of Abu Mansur.⁴⁴ The work is conditionally divided into three large layers in terms of content:

The mythological part⁴⁵ - ideas about the first people, the first kings, nature and divine forces.

The heroic part - the fate of heroes such as Rustam, Zol, Suhrab, Siyavush, Isfandiyar.

The historical part - events related to Alexander, the Sassanid rulers and other historical figures.⁴⁶

The work is conditionally divided into three large layers in terms of content:

The mythological part - ideas about the first people, the first kings, nature and divine forces.

kirishi bilan yakunlangan. Firdavsiy "Shohnoma"si o'zidan keyingi Sharq adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan, unga javoban ko'plab "Shohnoma"lar yozilib, o'ziga xos shohnomanavislik an'anasi vujudga kelgan. Bu an'anani Asadiy Tusiy boshlab bergan: u 1066-yilda 145 bob, 9000 baytdan iborat "Gershaspnama" dostonini yaratgan. Qadimiy Eronning afsonaviy qahramoni bo'lgan Gershasp Jamshidning 6 - avlodi, Firdavsiy qahramoni Rustamning katta bobosidir. Firdavsiy "Shohnoma"-sida Gershasp haqida batafsil to'xtalmagani uchun Asadiy Tusiy uning faoliyatini keng yoritishni maqsad qilgan. Firdavsiy vafotidan so'ng, "Shohnoma" jiddiy o'zgarishlar va buzilishlarga duch keldi. Bizgacha etib kelgan fors tilidagi eng qadimgi Shohnoma ro'yxati 1276-1277-yillarga to'g'ri keladi. Shunday qilib, u Firdavsiy vafotidan 250 yil o'tgach tuzilgan. XI — XII asrlarda "Barzunoma", "Bahmannoma", "Qushnoma", "Faromurnoma" asarlari, keyinroq — mo'g'ullar hujumi arafasida "Jahongirnoma", Qone'iy Tusiyning "Saljuqnoma"si, 1300-yilda qatl etilgan shoir Robe'iy Bushanjiyning "Kartnoma"si, temuriylar davrida "Somnoma", Rustamning qizi Gushasbonuga bag'ishlangan 4 doston paydo bo'lgan. Bu dostonlar orasida eng salmoqlisi "Barzunoma" bo'lib, uning 2 nusxasi ma'lum: kichigi — 45, kattasi — 65 ming bayt. Qo'lyozmalari Parij va Dushanbeda saqlanadi. Uning o'zbekcha nusxalari ham mavjud.

⁴³ Иранская онлайн-энциклопедия (iraniconline.org) Sah-Nama

⁴⁴ **Izoh.** "Shohnoma" ta'sirida bir necha tarixiy va tasavvufiy dostonlar ham yaratilgan: "Iskandarnoma"lar, mutasavvif shoirlar yozgan pandnoma dostonlar, "Shahanshohnoma" nomlari bilan ijod qilingan asarlar shular jumlasidandir. Faqat Hamdulloh Mustavfiy Qazviniyning "Zafarnoma" kitobi "Shohnoma"ning davomi bo'lib, 1335-yilgacha bo'lgan tarixiy voqealarni o'z ichiga oladi. Sohib nomli shoir ham 1320-yilda yozilgan "Daftari dilkusho" asarida "Shohnoma"-ni davom ettirgan. Badriddin Chochiy ham 35 ming baytdan iborat "Shohnoma" yozgan bo'lsada, u hali topilgan emas. Turk shoiri Uzun Firdavsiy ham Boyazidga atab "Shohnoma" yozgan. Lekin sulton shoirga dostonini ixchamlashtirishni buyurganidan achchiqlanib, unga qarshi hajviya yozib, Xurosonga qochib ketadi. Bag'ishlovni hisobga olmaganda, Firdavsiy "Shohnoma"sida islom dinining ta'siri deyarli yo'q. Holbuki, unga ergashib yozilgan "Shohnoma"larda mualliflarning musulmon ekanligi yaqqol sezilib turadi, ba'zi dostonlarda bahodirlar hatto islom dini uchun kurashchilar sifatida tasvirlanadi. Shayboniylar davrida yozilgan "Hovaronnoma"da shialik mazhabi uchun kurash asosiy o'rinni egallaydi va hatto bosh qahramon o'rnini Hazrat Ali egallaydi. Bundan tashqari, bu dostonlarning barchasi uchun xos xususiyat ularda pand-nasihat motivining ustunligidir. "Gershaspnama"ning ham uchdan bir qismini pand-nasihat tashkil etadi. Bu asarlarning birortasi g'oyaviy-badiiy jihatdan Firdavsiy "Shohnoma"si darajasiga ko'tarila olmagan, adabiyot taraqqiyotida ham sezilarli rol o'ynamagan. (*Ushbu maqolada O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005) ma'lumotlaridan foydalanilgan.*)

⁴⁵Bertel'sa Ye.A. Predisloviye // Firdousi. Shakh-name. Kriticheskiy tekst. T.1. Pod redaktsiyey Ye.A.Bertel'sa. M., 1960. S.9

⁴⁶ Либ.ждпу.уз

The heroic part - the fate of heroes such as Rustam, Zol, Suhrab, Siyavush, Isfandiyar.
 The historical part - events related to Alexander, the Sassanid rulers and other historical figures.

The issue of the origin of man in the “Shahnameh” is interpreted not through modern biological concepts, but rather based on ancient mythological and cosmogonic ideas.

At the heart of this conception stands the figure of Kayumars (Gayomart). In the work, he appears as both the first human and the first king. Consequently, the figure of Kayumars can be viewed not merely as a ruler, but as the starting point of human history.

The struggle between good and evil in the human story begins with the early events surrounding Kayumars. The forces of evil are embodied by Ahriman and the “devs” (demons). Kayumars’s son, Siyamak, perishes while battling the forces of Ahriman. Subsequently, his son Hushang carries on his grandfather's work.

Thus, the concept of human origins in the “Shahnameh” extends beyond the simple notion that “man was created” evolving instead through the sequence of:

human → lineage → society → kingship → the struggle between good and evil.

In the “Shahnameh”, human development is not limited merely to the continuation of the lineage; the cultural progress of humanity is also symbolically depicted through the early kings (See Table 1.).

The essence of the characters in the work

Table 1.

	Character	System of Main Characters in the Work	Symbolic Significance
1.	Kayumars	The first human and the first king. He represents the dawn of humanity. During his reign, people lived in close harmony with nature.	The beginning of humanity
2.	Hushang	A successor in the line of Kayumars. He is associated with the practical and cultural advancement of humanity. In traditional interpretation, the discovery of fire is attributed to Hushang.	Knowledge and discovery
3.	Tahmuras	He is portrayed as a ruler who continues the human struggle against evil forces.	Strength and order
4.	Jamshid	Great king. Human progress reaches new heights during the era of Jamshid; aspects such as craftsmanship, social order, clothing, and the emergence of various professions are linked to his reign.	Progress, as well as the danger of arrogance
5.	Zahhok	Tyrannical ruler. He is one of the embodiments of evil in the “Shahnameh”. He seizes power through tyranny. Rising up against him is an ordinary blacksmith named Kaveh.	Oppression and evil
6.	Kova	Representative of the common people, a blacksmith	The people’s struggle for freedom and justice
7.	Faridun	Victor over Zahhok	Just ruler
8.	Zol	Warrior, Rustam’s father. He was rejected by his father, Sam, because he was born with white hair. The Simurgh raised Zal on Mount Alborz. Later,	Intellect, experience, and wisdom

		Zal became a wise, strong, and experienced hero.	
9.	Simurgh	In this narrative, the Simurgh is no ordinary bird. It can be interpreted as a symbol of wisdom, protection, and divine aid.	a symbol of wisdom, protection, and divine aid
10.	Rustam	The epic's most renowned warrior. While he is an immensely strong, brave, and martial hero, he is also a complex character capable of deep human emotion: the defense of the homeland, valor, loyalty, friendship, the father-child relationship, human helplessness in the face of destiny are explored. The tragedy involving Rustam and his son Sohrab is particularly significant. Father and son engage in battle without recognizing one another, and Rustam kills his own child. This episode stands as one of the most powerful tragic storylines in the “Shahnameh”.	Bravery, strength, and patriotism
11.	Suhrob	Rustam's son	The younger generation, tragic fate
12.	Siyovush	Pure and tragic hero. Through the tragedy of Siyovush, the author demonstrates that even a good person can fall victim to an unjust environment.	Innocence, justice, and political conspiracy; war and peace; the fate of the homeland and the country
13.	Afrosiyob	Ruler of Turan, one of the main adversaries	Political conflict
14.	Isfandiyor	Warrior prince	Duty, courage, and tragedy
15.	Iskandar	Historical-mythological ruler	World dominion and political power

According to Table, not all of these characters serve the same function. Some embody goodness, others evil, while others represent the inner conflicts of the human spirit. Scholarly studies also categorize the characters of the “Shahnameh” into mythological, legendary, and historical groups.

Thus, the succession of these early kings can be interpreted as a mythological model of humanity's transition from nature to culture.

In the “Shahnameh”, the creation of man and his evolution into a society are consistently depicted through the lens of mythological concepts. The process, which begins with the emergence of Kayumars as the first human and king, continues with the cultural advancement of humanity embodied by figures such as Hushang, Tahmuras, and Jamshid. In subsequent events, the struggle between good and evil becomes increasingly complex, playing out through human relationships, statecraft, and the destinies of the heroes. Through characters like Rustam, Zal, Sohrab, Siyavash, Kaveh, Fereydun, and Zahhak, Ferdowsi exalts values such as valor, justice, patriotism, and humanity, while condemning tyranny, treachery, and injustice. In this regard, the “Shahnameh” holds great significance not merely as an epic work about kings and warriors, but as a monumental achievement of philosophical

and artistic thought concerning humanity, society, governance, morality, and goodness (See Table 2.).

About the creation of man in the “Shahnama”. Who is a man?

Table 2.

	Classification	Content
1.	Given beauty	First advantage - created beautiful in appearance
2.	Given intelligence	All creatures were made rulers in intelligence and beauty, thinking and speaking, seeking goodness, not boasting (from having intelligence), not being arrogant (from worldly desires)
3.	Language	Made worthy of speaking
4.	Work	Busyness (to save the body from sin), not being disgusted (from work), not being disgusted (from weakness)
5.	Harmony of thought and work Purpose	1) not falling into the trap of evil; 2) distinguishing between what is honest; 3) not being ashamed of what has been done; 4) not finding sustenance without work; 5) caring; 6) being a helper for the weak; 7) being familiar with knowledge and enlightenment.

According to the table, Human. Thus, as the highest level born with the name “man” reaches the status of “human”, in this process, external and internal beauty, intelligence, speech, labor, unity of thought and action are formed beyond the stages.

In the work of Abulkasim Firdawsi, the description of the creation of man is given based on ancient mythological views.

In it, the creation of man is described in connection with the creation of the universe. Initially, Kayumars is mentioned as the first man and the first king. He lives in the mountains, his life is simple and in harmony with nature. Later, the human race continues from him.

Summary, Kayumars is the first man and the first king. He gathers people together and teaches them how to live. His son is Siomak. Siomak dies in a fight with the evil force - Ahriman. Human life continues through Kayumars and his descendants. In many historical cities of our country, when we got acquainted with the life of our regions, we became convinced that the unique history, culture, and invaluable spiritual heritage of our country have not been fully studied.

Firdawsi created his epic by selecting—from the powerful figures found in folk legends—those that aligned with his own ideals. Instead of the acclaim he expected from Sultan Mahmud, he was gifted silver coins rather than gold—a gesture that felt like an insult regarding a masterpiece he had nurtured like a child throughout his life. Realizing that the Sultan’s actions contradicted the ideals of a just society and a righteous ruler—themes central to the “Shahnameh”—he penned a satire. Legend has it that he distributed the reward money he received from the Sultan among three different groups of the needy, left his homeland, and spent the rest of his days in Khorasan, aching with longing for his native land (the city of Tus); it is said that he was ultimately laid to rest in a corner of the garden his father had created.

The true essence of the “Shahnameh” and its recognition as a rare masterpiece of

world literature lies in its connection to the people. It encompasses the figures of courageous women who lived as true companions to their husbands; the character of Mazdak—a folk hero whose significance was rightly acknowledged only by scholars like Beruni and Ferdowsi; the transcendence of the era's class-based backwardness to celebrate idealistic visions; and tales of ancient heroes, epic warriors, and ordinary working people—figures born of the popular imagination and cherished in the hearts of the masses. The work's central themes are the glorification of the homeland, the showcasing of the people's strength, and the celebration of their heroes. The life of the legendary Rustam alone exemplifies this: he engages in fierce battles for the future of the homeland and the freedom of its people; yet, for all his heroic portrayal, he remains a relatable figure—not devoid of human flaws—which makes him all the more vivid. Through this single character, one can observe models of spiritual-moral, intellectual, civic, physical, and work-related upbringing. The work's value is further enhanced by its nature as a chronicle spanning four millennia of history in Iran and Central Asia—from the era of Alexander the Great to the reign of Yazdegerd III (ending in 651 AD with the Arab conquest).

In the foreword to his translation, Shoislom Shomammedov, a Doctor of Philology and laureate of the International Ferdowsi Prize—wrote: “Although the work depicts battles and warfare across its 100,000 verses, I would nonetheless call it a herald of peace”.⁴⁷

The work remains highly significant today; for instance, it is replete with themes such as opposition to major inter-ethnic and internal conflicts, the celebration of peace, and the eternal struggle between good and evil—a core concept found in the “Avesta”. When Rustam discovers he has killed his own son and carries Sohrab's body, the reader is stirred to loathing for war; furthermore, beneath every battle scene lie ideals of striving for independence and boldly advancing toward the future.

References:

1. UzME. Volume One. Tashkent, 2000.
2. Law of the Republic of Uzbekistan dated September 23, 2020 No. O'RQ-637 “On Education”
3. Law of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 24, 2017 No. PP 2995 “On Measures to Further Improve the System of Preservation, Research and Promotion of Ancient Written Sources”
4. Shomammedov Sh., Shoh kitob va uning muallifi, T., 1992;
5. Homidov H., “Shohnoma”ning shuhrati, T., 1991.
6. Nishonova S. The Development of a Perfect Human Being in the Period of the Eastern Renaissance: Dissertation ... Doctor of Pedagogical Sciences. – Tashkent, 1998. – 288 p.
7. Abulqosim Firdavsiy. Shohnoma. Tanlangan dostonlar. Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984 yil. 677 b.
8. Bertel'sa Y.A. Predisloviye // Firdousi. Shakh-name. Kriticheskiy tekst. T.1. Pod redaktsiyey Y.A.Bertel'sa. M., 1960. S.9
9. Иранская онлайн-энциклопедия (iraniconline.org) Sah-Nama.
10. Либ.ждпу.уз
11. Shohnoma - Vikipediya
12. Yarshater, Ehsan Persia or Iran, Persian or Farsi Archived 2010-10-24 at the Wayback Machine, Iranian Studies, vol. XXII no. 1 (1989)
13. Parkin, Harry (ed.). Concise Oxford Dictionary of Family Names in Britain

⁴⁷ Abulqosim Firdavsiy. Shohnoma. Tanlangan dostonlar. Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984 yil. 677 bet, -12 b.

(2021 ed.). Oxford University Press. ISBN 978-0-19-193987-7.

14. “Shah Name Meaning and History”. Ancestry.com. Retrieved 2010-12-28

ICHKI TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDAGI DAVLAT DASTURLARINING O‘RNI VA AHAMIYATI (O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MISOLIDA)

Mo’minova Ozodaxon Dilmurodjon qizi,

Andijon davlat universiteti Turizm va mehmondo‘stlik yo‘nalishi magistranti.

muminovakhan77@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekiston Respublikasida ichki turizmni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan davlat dasturlari, ularning mazmun-mohiyati, iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati atroflicha tahlil qilingan. Tadqiqotda "O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qil!" milliy dasturi hamda turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarning amaliy natijalari o‘rganilgan. Ichki turizm subyektlariga berilayotgan soliq va bojxona imtiyozlari, investitsion muhit hamda mehmondo‘stlik sanoatidagi zamonaviy mezonlar ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, sohani yanada rivojlantirish bo‘yicha ilmiy xulosalar va amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: ichki turizm, davlat dasturlari, infratuzilma, turistik potentsial, "O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qil!", klasterlar, ekoturizm, ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik, investitsiyalar.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF STATE PROGRAMS IN THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM (ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN)

Mo'minova Ozodaxon Dilmurodjon qizi,

Master's student in Tourism and Hospitality,

Andijan State University.

muminovakhan77@gmail.com

Abstract: This scientific article provides a comprehensive analysis of the state programs implemented for the development of domestic tourism in the Republic of Uzbekistan, including their essence, as well as their economic and social significance. The study examines the practical outcomes of the "Travel Around Uzbekistan!" national program and normative-legal documents aimed at modernizing tourism infrastructure. Tax and customs incentives provided to domestic tourism entities, the investment climate, and modern standards in the hospitality industry are thoroughly explored. Furthermore, scientific conclusions and practical proposals for the further development of the sector are put forward.

Keywords: domestic tourism, state programs, infrastructure, tourism potential, "Travel Around Uzbekistan!", clusters, ecotourism, socio-economic efficiency, investments.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ В РАЗВИТИИ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН)

Мўминова Озодахон Дилмуроджон қизи ,

Магистрант направления «Туризм и гостеприимство»

Андижанского государственного университета.

muminovakhan77@gmail.com

Аннотация: В данной научной статье всесторонне проанализированы государственные программы, реализуемые в Республике Узбекистан по развитию внутреннего туризма, их сущность, экономическое и социальное значение. В исследовании изучены практические результаты национальной программы «Путешествуй по Узбекистану!» («O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qil!»), а также нормативно-правовых документов, направленных на модернизацию туристической инфраструктуры. Рассмотрены налоговые и таможенные льготы, предоставляемые субъектам внутреннего туризма, инвестиционная среда и современные критерии в индустрии гостеприимства. Также выдвинуты научные выводы и практические

предложения по дальнейшему развитию сферы.

Ключевые слова: внутренний туризм, государственные программы, инфраструктура, туристический потенциал, «Путешествуй по Узбекистану!», кластеры, экотуризм, социально-экономическая эффективность, инвестиции.

KIRISH

Zamonaviy jahon iqtisodiyotida turizm sohasi eng jadal rivojlanayotgan va yuqori daromad keltiruvchi tarmoqlardan biriga aylandi. Ayniqsa, global inqirozlar, pandemiyalar va geosiyosiy beqarorliklar sharoitida har bir mamlakat uchun ichki turizmni rivojlantirish milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda. Ichki turizm nafaqat mamlakat ichidagi pul aylanmasini oshiradi va valyuta chiqib ketishining oldini oladi, balki hududlar iqtisodiyotini mutanosib rivojlantirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, mahalliy infratuzilmani yaxshilash va milliy madaniy merosni ommalashtirishda strategik ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi o'zining boy tarixi, nodir me'moriy obidalari, xilma-xil tabiat landshaftlari va mehmondo'stlik an'analari bilan ulkan turistik salohiyatga ega. Biroq uzoq yillar davomida ushbu resurslardan foydalanish darajasi past bo'lib keldi. So'nggi yillarda mamlakatimizda turizm sohasini iqtisodiyotning drayver sohalaridan biriga aylantirish bo'yicha keskin islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlarning tamal toshi va harakatlantiruvchi kuchi sifatida davlat dasturlari yuzaga chiqmoqda. Davlat dasturlari turizm sohasidagi strategik maqsadlarni belgilab berish, zaruriy moliyaviy va tashkiliy resurslarni safarbar etish hamda davlat va xususiy sektor hamkorligini (DXSh) ta'minlashda hal qiluvchi o'rin tutadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ichki turizm oqimini ko'paytirish bo'yicha qabul qilingan davlat dasturlarining natijadorligini baholash, ularning ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini tahlil qilish va istiqboldagi ustuvor yo'nalishlarni ilmiy asoslangan holda belgilash bugungi kunda dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ichki turizm va uni davlat tomonidan tartibga solish masalalari mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Turizm iqtisodiyoti bo'yicha xalqaro mutaxassislar (masalan, V.Smit, R.Makintosh, X.Gunn) davlatning turizm sohasidagi rolini uchta asosiy funktsiya orqali izohlaydilar: regulativ (qonunchilik va standartlar), infratuzilmaviy (yo'llar, transport, kommunikatsiya) hamda rag'batlantiruvchi (soliq imtiyozlari va subsidiyalar). Davlat dasturlari ushbu uch funktsiyani yaxlit tizimga birlashtiruvchi vositadir. O'zbekistonlik olimlardan M.Pardayev, A.Navruz-Zoda, I.Tuxliyev va N.Ibragimovlarning ilmiy ishlarida milliy turizm bozorini rivojlantirish, hududiy turistik klasterlarni tashkil etish hamda ichki turizmni rag'batlantirish mexanizmlari atroflicha o'rganilgan. Ularning ta'kidlashicha, ichki turizm subyektlariga berilayotgan davlat qo'llab-quvvatlovi barqaror talabni shakllantirish va mavsumiylik (seasonality) salbiy ta'sirini yumshatishga xizmat qiladi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, mantiqiy va qiyosiy tahlil, statistik ma'lumotlarni guruhlash hamda SWOT-tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning empirik bazasini O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, Turizm qo'mitasi hamda Milliy statistika agentligining so'nggi rasmiy ma'lumotlari tashkil etadi. Davlat dasturlarining eng muhim natijalaridan biri – bu turizm infratuzilmasining tubdan yaxshilanishidir. Ma'lumki, turizm sohasi ko'p tarmoqli xarakterga ega bo'lib, u transport, umumiy ovqatlanish, mehmondo'stlik, madaniyat, hunarmandchilik va axborot xizmatlari bilan uzviy bog'liqdir. Davlat tomonidan qabul qilingan maqsadli dasturlar doirasida quyidagi muhim iqtisodiy va ijtimoiy natijalarga erishildi: So'nggi yillarda davlat dasturlari va imtiyozli kreditlash mexanizmlari natijasida faqat yirik mehmonxonalar emas, balki oilaviy mehmon uylari, xostellar, otoyurdoshlar

maskani va kempinglar tarmog'i jadal kengaydi. Masalan, oilaviy mehmon uylari tarmog'ining kengayishi qishloq va tog'li hududlarda yashovchi aholining bandligini ta'minlash va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda transformatsion rol o'ynadi. Ichki turizmni rag'batlantirishda "Sayohat qil va cashback ol" raqamli platformasining yaratilishi va Soliq ilovasi bilan integratsiya qilinishi innovatsion qadam bo'ldi. Ushbu dastur orqali fuqarolar mamlakat ichida sayohat qilganlarida avtotransport, temir yo'l va aviachipta xarajatlari hamda mehmonxona to'lovlarining bir qismini keshbek ko'rinishida qaytarib olish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Shu bilan birga, mahalliy yo'nalishlardagi poyezdlar va aviaqatnovlar soni oshirildi, yangi hududiy aeroportlar modernizatsiya qilindi va arzonlashtirilgan reyslar joriy etildi. Davlat dasturlarining ijobiy ta'siriga qaramay, ichki turizm sohasida to'liq foydalanilmagan imkoniyatlar hamda tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

1. **Narx va sifat mutanosibligining buzilishi:** Ayrim mahalliy mehmonxonalar va dam olish maskanlarida ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati xalqaro standartlarga mos kelmaydi, biroq narxlar sun'iy ravishda yuqori saqlanib qolmoqda.
2. **Mavsumiylik darajasining yuqoriligi:** Ichki turistlar oqimi asosan bahor va kuz oylariga hamda yozgi ta'tillar davriga to'g'ri keladi. Qishki turizm infratuzilmasi yetarlicha rivojlanmaganligi sababli yillik yuklama noaniq taqsimlanadi. **Sanitar-gigiyenik va yo'lbo'yi infratuzilmasidagi kamchiliklar:** Respublika ahamiyatidagi avtomobil yo'llari bo'yida zamonaviy sanitar-gigiyena shahobchalari va xizmat ko'rsatish majmualarining (Rest Stop) yetishmasligi sayohatchilarga noqulaylik tuqdiradi.
3. **Kadrlar salohiyati va xizmat ko'rsatish madaniyati:** Hududlarda turizm sohasida malakali menejerlar, gid-tarjimonlar va servis xodimlari tanqisligi kuzatilmoqda. Davlat dasturlari orqali hududlardagi turistik infratuzilmani tubdan yaxshilashga alohida e'tibor qaratiladi. Zamonaviy avtomobil yo'llari, temir yo'l qatnovlari va aviatsiya yo'nalishlarining ko'paytirilishi chekka tumanlardagi tarixiy maskanlar va dam olish zonalarini bilan bog'lanishni osonlashtiradi. Bu o'z navbatida:
 - **Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga** xizmat qiladi;
 - Hududlarda kichik biznes sub'ektlari, mehmon uylari, umumiy ovqatlanish shoxobchalari va xizmat ko'rsatish markazlari sonining oshishiga turtki beradi;
 - Aholining real daromadlarini oshirib, yangi ish o'rinlarini yaratish imkonini beradi.

2. Aholi bandligini ta'minlash va xizmat ko'rsatish sifatini oshirish

Turizm ko'plab turdosh tarmoqlarni o'z ichiga olgani sababli, davlat dasturlarining amalga oshirilishi minglab fuqarolarning bandligini ta'minlaydi. Jumladan, hunarmandchilik, milliy suvenirlar tayyorlash, agroturizm va oilaviy mehmon uylari faoliyatini yuritish orqali qishloq joylarida ham aholi o'z biznesini yo'lga qo'yishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratilmoqda. Davlat tomonidan beriladigan imtiyozli kreditlar va subsidiya mablag'lari ushbu jarayonlarni yanada jadallashtirmoqda.

3. "O'zbekiston bo'ylab sayohat qil!" dasturining ijtimoiy ahamiyati

Ichki turizmni ommalashtirishga qaratilgan amaliy chora-tadbirlar qatorida maxsus targ'ibot dasturlari va imtiyozli sayohat haftaliklari muhim o'rin tutadi. Masalan, "O'zbekiston bo'ylab sayohat qil!" shiori ostida tashkil etilayotgan tadbirlar aholining barcha qatlamlari, xususan, yoshlar, talabalar, nuroniylar va mehnat jamoalarining mamlakatimiz bo'ylab arzon va qulay tarzda sayohat qilishlarini ta'minlamoqda. Transport kompaniyalari va mehmonxonalar tomonidan taqdim etiladigan chegirmalar ichki turizm oqimini bir necha barobar oshirishga yordam berdi.

4. Madaniy merosni asrash va vatanparvarlik tuyg'usini kuchaytirish

Davlat dasturlari faqatgina iqtisodiy manfaat ko'zlamaydi, balki ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga ham ega. Tarixiy-madaniy yodgorliklarni saqlash, restavratsiya qilish va

ularni xalqaro hamda mahalliy sayyohlar uchun qulay maskanga aylantirish ishlari bevosita davlat himoyasidadir. O'z navbatida, o'z yurtining tarixini, go'zal tabiatini yaqindan ko'rgan insonlarda Vatanga bo'lgan mehr, faxr tuyg'ulari va milliy o'zlikni anglash darajasi yanada yuksaladi.

avlat dasturlari mamlakatimizda ichki turizmni tizimli ravishda rivojlantirishning mustahkam poydevoridir. Ular orqali nafaqat iqtisodiyotning daromadli qismi mustahkamlanadi, balki jamiyatda sog'lom turmush tarzi targ'ib qilinib, fuqarolarning dunyoqarashi kengayadi va xalqaro miqyosda mamlakatimizning turistik jozibadorligi yanada ortadi.

6. XULOSA VA AMALIY TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ichki turizmni rivojlantirishda davlat dasturlari hal qiluvchi institutsional va iqtisodiy katalizator vazifasini bajarmoqda. Davlat tomonidan berilayotgan imtiyozlar, moliyaviy dasturlar va infratuzilmaviy investitsiyalar sohaning barqaror o'sishini ta'minlamoqda. Ichki turizmni yanada rivojlantirish hamda davlat dasturlarining samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. **"Smart Tourism" va raqamlashtirishni kengaytirish:** Barcha ichki turizm obyektlari, transport chiptalari va mehmonxona band qilish tizimlarini yagona milliy platformaga integratsiyalash hamda "Cashback" tizimi qamrovini oshirish.
2. **Mavsumiyligni yumshatuvchi maxsus dasturlarni ishlab chiqish:** Qishki va kech kuzgi oylarda ichki turistlar uchun mehmonxona va transport tariflariga 30-50% gacha chegirmalar paketi hamda "Tibbiy va sog'lomlashtirish turizmi haftaligi"ni joriy etish.
3. **Qishloq va etnoturizmni klaster usulida rivojlantirish:** Har bir tumanning o'ziga xos brendini yaratish va turistik qishloqlar (Tourism Villages) sonini ko'paytirish orqali aholi daromadlarini oshirish.
4. **Servis va kadrlar malakasini oshirish milliy markazlarini tashkil etish:** Tuman va shaharlarda mehmondo'stlik sohasi xodimlari uchun qisqa muddatli bepul mahorat darslari va treninglarni davlat dasturi doirasida moliyalashtirish.
5. **Yo'lbo'yi infratuzilmasi bo'yicha DXSh loyihalarini jadallashtirish:** Tadbirkorlarga sanitar-gigiyena shahobchalari barpo etish uchun yer maydonlarini nol qiymatda va uzoq muddatli ijara shartlarida ajratish.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-fevraldagi "Ichki turizmni jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3514-son Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 30-apreldagi "Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-232-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi "2025–2026 yillarda sayyohlar oqimini keskin ko'paytirish va туристик хизматлар кўламини жадал кенгайтириш to'g'risida"gi PF-87-son Farmoni.
5. Tuxliyev I.S., Kudratov G.H., Pardaev M.K. Turizm iqtisodiyoti. Darslik. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2021. – 380 b.
6. Navruz-Zoda B.N. Hududiy turizm bozorini boshqarish va klasterli rivojlantirish uslubi. Monografiya. – Buxoro, 2022. – 240 b.
7. O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi va Milliy statistika agentligining rasmiy ma'lumotlari (2025–2026 yy.) – www.uzbektourism.uz, www.stat.uz.

SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA JISMONIY FAOLLIKNING O‘RNI VA AHAMIYATI

A.B.Jaksimuratov,

Buxoro xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola inson salomatligini mustahkamlash va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy faollikning o‘rni hamda ahamiyatini tadqiq etishga bag‘ishlangan. Ishda zamonaviy jamiyatda gipodinamiyaning (kam harakatlilik) dolzarb muammosi va uning aholi uchun salbiy oqibatlari batafsil tahlil qilingan. Organizm tizimlarining funksional holati tahlili asosida mualliflar tomonidan kundalik hayotga muntazam jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar taqdim etilgan, shuningdek, ularning surunkali yuqumli bo‘lmagan kasalliklarning oldini olishdagi o‘rni asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: sog‘lom turmush tarzi, jismoniy faollik, jismoniy tarbiya, salomatlik, profilaktika.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

A.B. Жаксимурастов,

магистрант Бухарского международного университета

Аннотация. Статья посвящена исследованию роли и значения физической активности в укреплении здоровья человека и формировании здорового образа жизни. В работе подробно анализируется актуальная проблема гиподинамии в современном обществе и её негативные последствия для населения. На основе анализа функционального состояния систем организма авторами представлены практические рекомендации по внедрению регулярных занятий физической культурой и спортом в повседневную жизнь, а также обоснована их роль в профилактике хронических неинфекционных заболеваний.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, физическая активность, физическая культура, здоровье, профилактика.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF PHYSICAL ACTIVITY IN DEVELOPING A HEALTHY LIFESTYLE

A.B. Jaksimuratov,

Master's Student at Bukhara International University

Abstract: This article is devoted to the study of the role and significance of physical activity in strengthening human health and shaping a healthy lifestyle. The paper provides a detailed analysis of the urgent problem of physical inactivity (hypodynamia) in modern society and its negative consequences for the population. Based on the analysis of the functional state of body systems, the authors present practical recommendations for integrating regular physical culture and sports into daily life, and substantiate their role in the prevention of chronic non-communicable diseases.

Keywords: healthy lifestyle, physical activity, physical culture, health, prevention

Kirish: Inson ontogenezida uzoq umr ko‘rish, somatik-salomatlikni mustahkamlash hamda yuqori mehnat qobiliyatini saqlash bevosita endogen va ekzogen omillarning mutanosibililigiga bog‘liq. Tibbiy-biologik va valeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu muvozanatni ta‘minlovshi hamda organizmning funksional imkoniyatlarini kengaytiruvshi birlamchi determinant-tizimli kinetik faollikdir.

Zamonaviy jamiyatda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish va aholi genofondini muhofaza qilish makroiqtisodiy va strategik ahamiyatiga ega bo‘lib, O‘zbekiston

Respublikasida ushbu yo'nalish davlat siyosatining ustuvor vazifasi darajasiga ko'tarildi. Xususan, jismonan yetuk va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash borasidagi tub islohotlarning normativ-huquqiy asosi sifatida O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonuni hamda sohaga oid Hukumat qarorlari xizmat qilmoqda. Ushbu konseptual hujjatlar mamlakatda jismoniy tarbiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish va aholining barcha qatlamlari o'rtasida dinamik-motorik faollikni institutsional darajada rag'batlantirishni ko'zda tutadi. [1,2,3].

A.Avloniyning «Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qimoq, o'qitmoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdir» [4] degan qarashlari jismoniy tarbiya insonning sog'lom turmush kechirishida asosiy omil ekanligini asoslovchi dalildir.

Albatta, hammaning ham yuqori malakali sportchi bo'lishi, musobaqalarda qatnashishi va mukofotlar olishi shart emas. Lekin, inson muntazam ravishda o'zining shaxsiy imkoniyatlaridan kelib chiqib, harakatlarni olib borishi lozim. Bunday harakat qatoriga har kuni amalga oshiriladigan 15-20 daqiqalik ertalabki badantarbiya mashg'ulotlari, 40-60 daqiqa davomida ochiq havoda piyoda yurish, tungi uyqu oldidan tashkil etiluvchi 20-30 daqiqalik sayr va boshqalar kiradi.

Zamonaviy tibbiyot insonning jismoniy mehnatga bo'lgan kam harakati tufayli uning salomatlik darajasining keskin pasayishi, ichki a'zolar faoliyatining buzilishi, ishlash qobiliyatining past ko'rsatkichi va talab darajasida bo'lmagan jismoniy rivojlanish kabi holatlarning mavjudligini ko'rsatmoqda.

Qadimgi filosoflar «Kishini hushsizlantiruvchi va sog'ligiga shikast yetkazuvchi narsa uzoq vaqt jismoniy harakat qilmaslikdir», - degan fikrni bayon etganlar.

Buyuk hakim Abu Ali ibn Sinoning: «Badantarbiya - sog'liqni saqlashda ulug'vor usuldir», - degan o'gitlari har qanday insonning hayotiy shoriga aylansa jamiyatimizdagi turli kasalliklarga chalinish va ularning oldini olishga ijobiy ta'sirini ko'rsatgan bo'lar edi. [5]

Jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish o'sib kelayotgan avlodni barkamol bo'lib voyaga yetishi, shu bilan birga bo'sh vaqtdan unumli foydalanishga imkon beradi.

I.P.Pavlovning «Organizmning tashqi muhit bilan uyg'un, bir butun holda rivojlanishini qayd etib o'tadi. Ushbu uyg'unlik, shuningdek, barcha a'zolar faoliyatini markaziy asab tizimi sistemasi boshqarib turadi. Jismoniy mashg'ulotni tashkil etish u yoki bu muskullar guruhiga ta'sir qilmay balki yaxlit organizm holatiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Doimiy, uzluksiz ravishda bajariladigan jismoniy harakat kishi sog'ligiga yaxshi ta'sir etadi. Chunonchi, modda almashinuvi yaxshilanadi, organizm to'qimalari oziq moddalarni yaxshi o'zlashtiradi, parchalangan moddalar organizmni tezroq tark etishi kuzatiladi. Shuningdek, yurak chiniqadi va yanada chidamli bo'ladi» degan fikrini atab o'tadi. [6].

Badantarbiya, gimnastik mashg'ulotlar orasida turizm va sport jismoniy harakatning turli shakllari hisoblanib, ular orasida eng asosiysi va keng tarqalgani - ertalabki badantarbiya mashg'ulotidir.

Ertalabki badantarbiya mashg'ulotlari bilan barcha yoshdagi kishilar shug'ullanishlari mumkin.

Mashg'ulotlar uzluksiz, doimiy ravishda bajarilgandagina ijobiy natija beradi. Uzoq muddatli tanaffus esa oldingi mashg'ulotlar ta'sirining pasayishiga olib keladi.

Demak, o'z organizmini chiniqtirish, mehnat unumdorligini oshirish, sog'liqni mustahkamlash asosida uzoq umr ko'rishni istagan har bir kishi doimo jismoniy harakatlarni tashkil etib turishi, shu bilan birga kundalik faoliyatini ma'lum tartib asosida olib borishi kerak bo'ladi.

Hozirgi vaqtdagi turmush tarzi odamdan haddan tashqari harakatchanlikni talab qilmaydi. Bu gap ayniqsa, talabalar, maktab o'quvchilari, aqliy mehnat ishchilari, yengil jismoniy faoliyat bilan shug'ullanuvchi kishilar, turli darajadagi rahbarlarga aloqadordir. Biz

o'z kun tartibimizni tahlil qilib, aslida hech qanday jismoniy yuklama olmayotganligimizga ishonch hosil qilamiz. Misol uchun maktab o'quvchilari va talabalarni olib ko'radigan bo'lsak, ularning ko'pchiligi juda oz jismoniy harakat qiladilar.

Ular zo'rg'a uyqudan turadilar, ertalab badantarbiya bilan muntazam shug'ullanmaydilar. O'qishga jamoat transportida, ba'zan esa shaxsiy mashinada boradilar. Deyarli harakatsiz 6-8 soat davomida maktabda yoki 10-12 soat mobaynida ilmgohda shug'ullanadilar. Shundan keyin yana transportda uyga qaytadilar. Dars tayyorlab, uy yumushlarini bajariladilar, soat 23-24 gacha televizor tomosha qilib, so'ng uyquga ketadilar. Shu tarzda tartib har kuni davom etib, organizm yetarli darajada jismoniy harakat qila olmaydi.

Harakat uchun energiya zarur, energiya esa oziq-ovqat mahsulotlari yog' va uglevodlarni qayta ishlash yo'li bilan olinadi. Harakat - nafas, qon tomirlari, ovqat hazm qilish, qon ishlab chiqarish tizimlarini takomillashtirishga yordam beradi.

Shu sababli faol jismoniy harakat qiladigan kishilar ruhi yengil, tetik, quvvatga to'lgan, dili ravshan, kayfiyati yuqori va barqaror bo'ladi. Jismoniy mashqlarni bajarish natijasida organizmning himoya vositalari yaxshi rivojlanadi. Bu o'rinda chet el fiziolog olimlari tomonidan 200 nafardan ortiq kishilar ishtirokida o'tkazilgan tadqiqot natijasini qayd etib o'tish joiz: tadqiqotni o'tkazishdan ko'zlangan maqsad: jismoniy mashqlar bilan doimiy ravishda va izchil shug'ullanuvchi kishilarning his-tuyg'ulari darajasini aniqlashdan iborat bo'lgan. Tadqiqotchilar quyidagi ishonchli xulosaga kelganlar: respondentlarning 72 foizi o'zlarini juda baxtiyor deb hisoblaganlar, buning sababi sifatida ular uzluksiz ravishda jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishni qayd etadilar. 28 foiz respondentlar o'zlarini «baxtiyorman, biroq u darajada emas» deya javob berganlar. Ichkilikbozlikni davolash bilan shug'ullangan shifokorlarning fikricha, juda ko'p miqdorda spirtli ichimlik iste'mol qiladigan kishilar doimiy ravishda yugurish bilan shug'ullansalar, darddan xalos bo'lishlari mumkin ekan.

Bolalik, o'smirlik davridan boshlangan chiniqish mashg'ulotlari ayniqsa foydalidir. Har bir kishi o'z organizmini mustahkam rejimga o'rgatishi zarur. Badantarbiya, ochiq toza havoda sayr qilish, sport o'yinlari kabi chiniqtiruvchi mashg'ulotlar bilan shug'ullanish – uzoq umr va salomatlikni ta'minlovchi omillardandir.

Shuningdek, jismoniy harakatlar majmuiga kuniga 15-20 daqiqalik ertalabki badantarbiya mashg'ulotlari, 40-60 daqiqadan iborat ochiq havoda piyoda yurish, tungi uyqu oldidan 20-30 daqiqa sayr etish va hokazolar kiradi. Bulardan tashqari bizning issiq iqlim sharoitimizda an'anaviy usullarga qaraganda noan'anaviy usullar bilan organizmni chiniqtirish maqsadga muvofiq.

Turli xil oyoq vannalari, tuz va tosh yo'lakchalarida yurish, shuningdek, uyqudan oldin va keyin ochiq xavoda sayr qilish singari chiniqtirish usullari organizm immun tizimining faoliyatini kuchaytiradi.

Jismoniy faoliyat bilan shug'ullanuvchi kishining yurak pulsi tinch holatda tekshirib ko'rilganda, yurakning jismoniy faoliyat bilan shug'ullanmaydigan insonlarnikiga nisbatan sekin urishi aniqlangan. Jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish natijasida organizmda yana quyidagi holatlar sodir bo'ladi:

- nafas olish tizimining faoliyati yaxshilanadi;
- suyaklar mustahkamlanib, muskullar kuchli bo'ladi, bo'g'inlarning harakatchanligi sezilarli darajada ortadi;
- oshqozonda ovqatning yaxshi hazm bo'lishi hamda ayirish organlari faoliyatining yaxshilanishi kuzatiladi.
- asab tizimi mustahkamlanadi. Markaziy asab tizimida bo'ladigan qo'zg'alish va tormozlanish hodisalarining muvozanatini saqlashda muhim o'rin tutadi;
- yurak qon – tomir tizimining faoliyati faollashadi;

- inson psixologiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;
- qaddi-qomatning to'g'ri shakllanishiga yordam beradi, skolioz kasalligining oldini olishga yordam beradi va hokazolar.

Sog'lom turmush inson baxtini ifodalovchi holatlardan biridir. Sog'lom turmush kechirish uchun, albatta organizmni turli tabiiy muhit sharoitlariga chiniqtirish lozim. Turmushda shunday hodisalar kuzatiladiki, ba'zi odamlar bir zumda kasal bo'lib qoladilar. Salomatlik odamning ruhiy sokinligi va tashqi muhitning zararli ta'sirlariga qarshi tura olish qobiliyatidir. Organizmni chiniqtirish, qulay jismoniy mashqlarni bajarish, sovuq suvda cho'milish orqali tashqi muhitning zararli ta'sirlariga nisbatan organizmning qarshiligini oshirish omillari hisoblanadi. Chiniqish - organizmni suv, quyosh va havo ta'sirida sekin-asta moslashtira borish mexanizmi.

Katta yoshdagi kishilar va qariyalar orasida sovuqdan qo'rqib issiq kiyimlarga o'ralib yuradiganlari ham uchrab turadi. Biroq ular shamollash kasalligiga tez-tez chalinib turadilar. Aksincha, chiniqqan kishilar shamollashning nima ekanligini bilishmaydi.

Bolalik, o'smirlik davridan boshlangan chiniqtirish mashg'ulotlari ayniqsa foydalidir. Har bir kishi organizmni mustahkam rejimga o'rgatishi zarur. Badantarbiya, ochiq toza havoda sayr qilish, sport o'yinlarida ishtirok etish kabi chiniqtiruvchi mashg'ulotlar bilan shug'ullanish – uzoq umr va salomatlikni ta'minlovchi omillardandir.

Havo vannasidan yil fasllarining istalgan vaqtida, istalgan sharoitida hamma yoshdagi kishilar foydalanishlari mumkin. Havo vannasini ochiq havo, soya-salqin joy, ayvonda hamda harorati 20 S bo'lgan sharoitda qabul qilish maqsadga muvofiq. Havo vannasini yilning issiqroq vaqtida qabul qilish yaxshiroq.

Birinchi havo vannasining muddati 58 daqiqadan oshmasligi kerak. Keyingi kunlarda bu muddat 1-2 daqiqaga uzaytirilib, sekin-asta 1-2 soatga yetkaziladi. Havo vannasini chopish, yurish harakati, yengil jismoniy mashg'ulot bilan birgalikda olib borish foydalidir. Undan keyin qabul qilingan dush salomatlikka yaxshi ta'sir ko'rsatadi. Havo vannasi organizmning modda almashinish jarayonini tezlashtiradi, asabni mustahkamlaydi, yurak qon-tomir tizimi ishini yaxshilaydi.

Quyosh vannasini daryo, dengiz bo'ylarida, alohida qurilgan joylarda, sayhon yerlarda, cho'milish joylarida yozning issiq kunlari soat 8 dan to 11 gacha, havo mo'tadil kunlari soat 11 dan to 13 gacha bo'lgan vaqt oralig'ida qabul qilish tavsiya etiladi. Quyoshda birinchi marta toblanish 5-7 daqiqadan oshmasligi kerak. Keyinchalik sekin-asta bu muddatni 30 daqiqaga yetkazish mumkin. Quyosh nurida toblanish vaqtida boshni soyada tutmoq lozim. Vannadan keyin 10-15 daqiqa dam olish, keyin cho'milish yoki sovuq dush qabul qilishi kerak.

Suv bilan chiniqish organizmga tez va samarali ta'sir etuvchi omillardan hisoblandi.

Suv organizmni tashqi muhitning turli xildagi harorat o'zgarishlariga o'rgatadi, nafas olish va qon aylanishni yaxshilab, modda almashuvini kuchaytiradi. Suv vannasini qabul qilish uchun ertalabki badantarbiyadan keyin boshdan suv quyish va tanani ho'l sochiq bilan artish lozim.

O'sib kelayotgan organizmning jismoniy rivojlanishi quyidagi omillarga bog'liq: salomatlik darajasi; yashash sharoiti; ovqat sifati; kun tartibiga rioya qilish; o'z vaqtida, to'laqonli dam olish; organizmni chiniqtirish va hokazolar.

Keyingi yillar ichida aholining jismoniy jihatdan rivojlanish darajasini yaxshilanishini belgilovchi ko'rsatkichlarning tezlashuvi aniqlandi.

Hozirgi davrda bolalar va o'smirlarning vazni o'tmishdoshlarining vazniga qaraganda og'ir, o'sish protsessi ham ularga qaraganda 2 yil oldin to'xtaydi.

Akseleratsiya jismoniy rivojlanishning tezlashuvini ifodalasa, bolalar yoki o'smirlar organizmi jismoniy rivojlanishining kechikishi gipodinamiya deyiladi. Gipodinamiya doimiy ravishda o'tirib ishlash, piyoda yurmaslik, kam jismoniy harakat, muskullarga tushadigan

yuklamaning natijasida yuzaga keladi.

Demak, organizmni chiniqtirish, mehnat unumdorligini oshirish, sog'liqni mustahkamlash orqali uzoq umr ko'rishni istaganlar, albatta doimiy ravishda jismoniy harakat bilan shug'ullanib turishi va kun tartibiga rioya qilishlari kerak bo'ladi.

Shuning uchun ham kishi tomonidan sarflangan energiya birinchi navbatda karbon suvlar hisobiga tiklanadi. 11-13 yoshli o'g'il va qiz bolalar uchun kundalik karbon suv miqdori 370 gni tashkil etishi talab qilinadi.

Turmushda ba'zan karbon suvi keragidan ortiqcha miqdorda iste'mol qilinadi. Organizm faoliyatini tashkil etishda mineral moddalarning ham ishtiroki katta. Bunday mineral sirasiga kalsiy, gidrofosfat, kaliy va natriy kabi tuzlar, oz miqdorda bo'lsada temir, mis, yod, fluor, kobalt va boshqa elementlar kiradi. Bu moddalarning ovqat bilan kam miqdorda iste'mol qilinishi, ayniqsa, kalsiy va fosfor tuzlarining yetishmasligi natijasida bolalarda suyak to'qimalarining hosil bo'lish jarayoni buziladi, tish mo'rt bo'ladi, bolalarning o'sish jarayoni sekinlashadi. Tananing boshqa hujayra va to'qimalari uchun ham mineral tuzlarning ahamiyati katta. Masalan, fosfor suyak to'qimalaridan tashqari organizmdagi oqsil va fermentlar tarkibi, shuningdek, muskul va asab to'qimalarida mavjud bo'ladi, qon tarkibida ko'zga tashlanadi va ularning faoliyatini yo'lga qo'yishda faol qatnashadi.

Ovqatga ta'm beradigan osh tuzi organizm uchun juda muhim modda hisoblanadi. Ilmiy tekshirishlar natijasi shuni ko'rsatadiki, odam uzoq vaqt davomida osh tuzini iste'mol qilmasa, uning ahvoli og'irlashadi. Har bir kishining bir sutkada 15 gr. osh tuzi iste'mol qilishi tavsiya etiladi. Issiq iqlim sharoitida, ayniqsa, yoz oylarida bu miqdor ancha yuqori bo'lishi kerak. Chunki organizm bu vaqtda osh tuzining ko'p qismini ter bilan birgalikda chiqarib yuboradi.

Maqolada qon tarkibidagi natriy moddalarining kamayishi natijasida odamning jismoniy va aqliy ish faoliyati pasayib ketishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Bunday hollarda yo'qotilgan osh tuzi o'rnini maxsus tuzli ichimliklarni qo'shimcha ravishda iste'mol qilish yo'li bilan to'ldirish kerak.

Shuningdek, organizmning mo'tadil rivojlanishi uchun kalsiy, fosfor, magniy, temir, yod hamda mineral tuzlarining ham ahamiyati katta. 11-13 yoshli o'g'il bolalar kundalik miqdor 1200 mg kalsiy, 1800 mg fosfor, 350 mg magniy, 18 mg temir, qiz bolalar uchun esa 1100 mg kalsiy, 1650 mg fosfor, 300 mg magniy va 18 mg temir moddalarini istemol qilishdan iboratdir. Organizmda yod yetishmasligidan endemik kasalliklar kelib chiqadi. Shuning uchun osh tuzining yodlangan turidan foydalanish samarali hisoblanadi.

Vitaminlar ovqat mahsulotlari yordamida qabul qilinadigan zarur moddalardan biridir. Ular to'g'ridan-to'g'ri to'qimalarning tarkibiga kirmaydi va energiya bermaydi. Lekin vitaminlarsiz bu hodisalarning sodir bo'lishi qiyin kechadi. Chunki, ular organizmdagi fermentlar tarkibiga kirib, yog', karbon suvlarining parchalanishini ta'minlaydi. Vitaminlar organizmning mu'tadil o'sib rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ovqatlanishning eng muhim qoidasi-mavjud bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlaridan ovqatlanish qoidalariga rioya qilgan holda iste'mol qilish. Stol (dasturxon) atrofida to'g'ri o'tirish, dasturxonga qo'lni yuvgan holda yaqinlashish, stulda to'g'ri o'tirish, kattalarning ruxsati bilan ovqatga qo'l uzatish, ularning ruxsatiga ko'ra stol (dasturxon) atrofida qo'zg'alish, ovqatlanib bo'lgannan keyin qo'lni iliq suvda chayish va hokazolar ovqatlanishning oddiy va muhim qoidalaridan hisoblanadi.

To'g'ri ovqatlanishning muhim qoidasi—ovqatni sifatli, me'yorida, va vaqtida gigienik talablarga rioya qilingan holda iste'mol qilishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi qonuni “Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida” //Xalq so'zi. – 2015 y. 9-sentabr.

2. 2017 yil 3 iyun, Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031-son.
3. 2018 yil 5 martdagi "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5368-sonli.
4. Абдулла Авлониё. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ. - Т.: Ёшлар нашриёт уйи, 2019. 6-7-б.
5. Абу Али ибн Сино. Тиб қонунлари. 1999. 220-221-б.
6. Брехман И.И. Валеология – наука о здоровье. М.: Физкультура и спорт, 1990 г. – 196 с.

FILOLOGIYA FANLARI

O‘ZBEK TILIDA EMOTIKON VA EMOJI BIRLIKLARINING LINGVISTIK VAZIFALARI

Umurzakova Zuxraxon Yusupjon qizi,
umurzakovazuxraxon018@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli kommunikatsiyaning eng ommaviy shakllaridan biri – Telegram messenjeridagi o‘zbek tilidagi xabarlar misolida emotikon va emoji birliklarining lingvistik hamda pragmatik vazifalari tadqiq etiladi. Tadqiqot ilmiy manbada bayon etilgan nazariy qarashlarni tanqidiy tahlil qilish, ularni o‘zbek tilidagi muloqot amaliyotiga tatbiq etish va shu asosda mustaqil ilmiy xulosalar chiqarishga qaratilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, emoji xalqaro miqyosda universal grafik-semiotik xususiyatga ega bo‘lsa-da, uning pragmatik yuki har bir lingvomadaniy muhitda o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Xususan, o‘zbek tilidagi raqamli muloqotda emoji ko‘p hollarda hurmat, xushmuomalalik va ijtimoiy masofani boshqarish vazifasini bajaradi.

Kalit so‘zlar: emoji, emotikon, Telegram, raqamli kommunikatsiya, pragmatik funktsiya, nutqiy akt, muloyimlik strategiyasi, lingvomadaniy xususiyat.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ СМАЙЛИКОВ И ЭМОДЗИ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Умурзакова Зухрахан Юсупжон кизи,
umurzakovazuxraxon018@gmail.com

Аннотация. В данной статье исследуются лингвистические и прагматические функции смайликов и эмодзи в сообщениях на узбекском языке в мессенджере Telegram – одной из наиболее распространенных форм цифрового общения. Цель исследования заключается в критическом анализе теоретических подходов, изложенных в научной литературе, их применении к практике коммуникации на узбекском языке и формулировании на этой основе самостоятельных научных выводов. Результаты показывают, что, хотя эмодзи имеют универсальный графико-семиотический характер в международном масштабе, их прагматическая нагрузка проявляется по-разному в каждой лингвокультурной среде. В частности, в цифровой коммуникации на узбекском языке эмодзи часто выполняют функцию регулирования уважения, вежливости и социальной дистанции.

Ключевые слова: эмодзи, смайлик, Telegram, цифровая коммуникация, прагматическая функция, речевой акт, стратегия вежливости, социолингвистическая особенность.

THE LINGUISTIC FUNCTIONS OF EMOTICON AND EMOJI UNITS IN UZBEK

Umurzakova Zukhrakhon Yusupjon qizi ,
umurzakovazuxraxon018@gmail.com

Abstract. This article investigates the linguistic and pragmatic functions of emoticon and emoji units, using Uzbek-language messages on the Telegram messenger as an example, one of the most widespread forms of digital communication. The study is aimed at critically

analysing the theoretical approaches outlined in the scientific literature, applying them to the practice of communication in Uzbek, and drawing independent scientific conclusions on this basis. The results show that although the emoji has a universal graphic-semiotic nature on an international scale, its pragmatic load manifests itself in a specific way in each linguo-cultural environment. In particular, in digital communication in Uzbek, emoji often serves the function of managing respect, politeness, and social distance.

Keywords: emoji, emoticon, Telegram, digital communication, pragmatic function, speech act, politeness strategy, sociolinguistic feature.

Kirish. Og‘zaki nutqda fikr nafaqat leksik-grammatik vositalar, balki intonatsiya, mimika va boshqa noverbal omillar orqali ham shakllanadi. Yozma matn, xususan raqamli tezkor muloqot formatlari (messenjer xabarlar, ijtimoiy tarmoq postlari), ushbu noverbal kanaldan mahrum bo‘lib, bu holat kommunikativ noaniqlikka olib kelishi mumkin. Zamonaviy raqamli til amaliyoti ushbu bo‘shliqni emoji va emotikon birliklari yordamida to‘ldirmoqda. Masalan, bir xil leksik birlik – “xop” so‘zi – turli emoji bilan birga kelganda tubdan farqli pragmatik ma‘nolarni kasb etadi: “Xop 👍” ijobiy rozilikni, “Xop 😞” esa majburiy rozilikni ifodalashi mumkin. Ushbu farq emojiining shunchaki bezak elementi emas, balki matn ma‘nosini ifodalovchi to‘liq huquqli lingvistik omil ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston hududida Telegram messenjeri eng yuqori foydalanuvchilar auditoriyasiga ega bo‘lgan kommunikatsiya vositasi hisoblanadi. Bunda rasmiy, norasmiy hamda oilaviy muloqot registrilarining barchasini qamrab oladi. Shu sababli Telegram xabarlar o‘zbek tilidagi zamonaviy yozma-og‘zaki uslubning eng vakolatli namunasi sifatida tadqiqot material bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Tadqiqotning maqsadi xalqaro ilmiy adabiyotlarda ishlab chiqilgan emoji funksiyalari tasnifini o‘zbek tilidagi Telegram xabarlar misolida tekshirish, tasdiqlash va lingvomadaniy xususiyatlar asosida boyitish.

Tadqiqotni vazifalari quyidagilar:

- Emoji va emotikonning lingvistik maqomiga oid nazariy qarashlarni tanqidiy tahlil qilish;
- Har bir nazariy tezisni o‘zbek tilidagi kommunikativ amaliyot misolida asoslash;
- O‘zbek tilidagi muloqotga xos bo‘lgan pragmatik xususiyatlarni (hurmat, muloyimlik, ijtimoiy masofa) aniqlash;
- Aniqlangan xususiyatlarni umumnazariy model bilan qiyoslab, mustaqil ilmiy xulosa shakllantirish.

Tadqiqot aralash tavsiflovchi-analitik dizaynga asoslangan bo‘lib, ikki turdagi materialni qiyosiy tahlil qilishni ko‘zda tutadi. Bunda xalqaro ilmiy adabiyotlardan olingan nazariy manbalar o‘zbek tilidagi Telegram muloqotiga xos misollar. Til material sifatida o‘zbek tilidagi Telegram muloqotida keng tarqalgan, kommunikativ vaziyatlarni aks ettiruvchi namunalar qo‘llanildi.

Adabiyotlar tahlili. Li va Yang tavsiflashiga ko‘ra, “emoji – yapon so‘zi bolib, so‘zma-so‘z «rasmiy harf» ma‘nosini anglatadi. U matnli xabarlar va boshqa elektron muloqot vositalarida narsa, tuyg‘u yoki tushunchani ifodalash uchun ishlatiladigan kichik raqamli rasm yoki tasviriy belgidir” deb ta’kidlaydilar[1].

Ushbu ta’rifning lingvistik ahamiyati shundaki, muallif emojiini “harf” tushunchasi bilan tenglashtirib, uni til tizimining tarkibiy elementi sifatida taqdim etadi. Bizningcha, bu tenglashtirish tasodifiy emas: emoji xuddi harf kabi (alohida-alohida ajratiluvchi) belgi bo‘lib, matn ichida mustaqil semantik birlik vazifasini bajaradi. Telegram xabarlarida bu funksiya, xususan, ish yozishmalarida yaqqol kuzatiladi: “Ertaga soat 9 da yig‘ilish 📅👥”. Ushbu misolda 📅👥 belgisi “sana” yoki “kun tartibi” leksemasining o‘rnini bosib, mustaqil semantik yuk tashiydi. Bizning mulohazamizga ko‘ra, bu holat o‘zbek tilidagi rasmiy-

ishbilarmonlik yozishmalarida ma'lumotni siqib, tezkor yetkazish ehtiyoji bilan bog'liq bolib, emoji ni leksik ma'noni (tushirib qoldirish) vositasiga aylantiradi.

Li va Yang yana ta'kidlashicha, “emoji... dastlab affektiv holatlar va his-tuyg'ularning ko'rsatkichi sifatida yaratilgan bo'lib, u haqiqiy vaziyatlarda yuz ifodasi va boshqa jismoniy belgilar orqali yetkaziladigan noverbal axborotni o'zida mujassam etadi” [1].

Fikrlardan ma'lumki, emoji ning genetik funksiyasini, ya'ni uning tarixiy jihatdan aynan noverbal kommunikatsiya o'rnini bosish uchun yaratilganini ta'kidlaydi. Bizning nazarimizda, bu holat emoji ni “kompensator belgi” (o'rin bosuvchi belgi) sifatida tavsiflashga asos beradi. “*Ishdan bo'shatildim* 🙄”, “*Uylanyapman aka!* 🙄”. Ikkala xabarda ham leksik tarkib neytral, biroq emoji orqali xabarning affektiv rangi birinchisida achinish, ikkinchisida quvonch aniq ifodalanadi. O'zbek tilidagi oilaviy va do'stona muloqot registrida bu funksiya alohida ahamiyat kasb etadi: og'ir yoki noxush xabarga javoban so'zsiz, faqat 🙄 kabi emoji yuborish orqali hamdardlik bildirish amaliyoti keng tarqalgan. Bu so'zning o'rnini emoji ning to'liq egallashi mumkinligini ko'rsatuvchi dalil bo'lib xizmat qiladi.

Pereira tadqiqotida esa, “... bu vazifalar jumlasiga hissiyot ifodalash, muloqot vositasi sifatida qo'llanilish, matnni indekslash va boshqalar kiradi. Ular xilma-xil pragmatik funksiyalarni o'z ichiga oladi, ya'ni so'z, emoji va ularning aniq konteksti o'zaro ta'sirlashuvi orqali ma'no hosil qiladi” [2].

Pereira nazariyasining metodologik ahamiyati shundaki, u emoji ma'nosining kompozitsion xarakterga ega ekanini ko'rsatadi, ya'ni ma'no emoji ning o'zida emas, balki uning so'z va kontekst bilan o'zaro ta'sirida vujudga keladi. Bu qoida emoji tahlilida eng muhim metodologik prinsip hisoblanishi lozim, chunki u bir xil belgining turli vaziyatlarda qarama-qarshi ma'no berishi mumkinligini nazariy jihatdan asoslaydi.

Do'stlar muloqotida: “*Kecha kim yutqazdi?* 🙄”

Ish muloqotida: “*Hisobotni tag'in noto'g'ri yubordim* 🙄”

Ikkala misolda ham bir xil grafik belgi 🙄 qo'llanilgan, biroq kontekstga ko'ra uning pragmatik ma'nosi tubdan farqlanadi. Birinchi holatda haqiqiy hazil-mutoyiba, ikkinchi holatda esa noqulay vaziyatni yumshatish strategiyasi ifodalanadi. Tahlilga ko'ra, aynan ushbu ikkinchi holat o'zbek muloqot madaniyatiga xos xususiyatni namoyon etadi: xatoni yoki noqulaylikni bevosita tan olish o'rniga, uni kulgi orqali yumshatib taqdim etish strategiyasining o'ziga xos ko'rinishidir.

Ferrari xulosasiga ko'ra, “emoji, aftidan, kamroq vositalar bilan suhbatdoshga xabar muallifi qanday niyat bilan yozganini eng yaxshi tushunish imkonini beruvchi vositadir” deya ta'kidlaydi [3]. Tadqiqotchi emoji ni kommunikativ iqtisod prinsipi nuqtai nazaridan izohlaydi. Minimal grafik resurs orqali maksimal pragmatik aniqlikka erishiladi. Bu xususiyat emoji ni og'zaki nutqdagi intonatsiyaning funksional analogi darajasiga ko'taradi, chunki har ikkala vosita ham gap mazmunini o'zgartirmasdan, uning talqinini yo'naltiradi.

“*Pulni yubordingmi?* 🙄”

“*Pulni yubordingmi?* 🙄”

Leksik-grammatik tarkib bir xil bo'lsa-da, birinchi xabarda so'roq shubha yoki ehtiyotkorlik ottenkasi bilan, ikkinchisida esa neytral-do'stona ohangda talqin etiladi. Kuzatuvlarga ko'ra, o'zbek tilidagi ish bilarmonlik yozishmalarida bu funksiya alohida amaliy ahamiyat kasb etadi. Talabchan yoki qat'iy ko'rinishdan qochish maqsadida jumla oxiriga 🙄 yoki 🙄 kabi emoji qo'shish orqali “bosim o'tkazish niyati yo'qligi” signali beriladi.

Pereira yakuniy tahlilida “... bu kompaniyalar tabiatan nutqiy aktlar bo'lgani uchun, emoji ularda yozma iboralar bilan bir qatorda muloyimlik strategiyasi sifatida ishtirok etadi. Asosiy natija shundan iboratki, kompaniyalarda emoji ularga do'stonaroq yondashuvni berish uchun, tasvirlar va boshqa vositalar bilan o'zaro ta'sirlashgan holda qo'llaniladi.” [2]. Mazkur fikr emoji ni J. Ostin va J. Serl ishlab chiqqan nutqiy aktlar nazariyasi doirasida ko'rib chiqishga asos beradi. Emoji mustaqil nutqiy akt emas, balki asosiy nutqiy akt (iltimos,

kechirim, minnatdorchilik) kuchaytiruvchi yoki yumshatuvchi qo'shimcha pragmatik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Yoshi kattaga murojaatda: “*Rahmat sizga, aka* 🙏🙏”

Rahbarga murojaatda: “*Kechirasiz, biroz kechikaman* 🙏🙏🙏🙏”

Tahlilga ko'ra, aynan ushbu funksiya o'zbek lingvomadaniy kontekstida boshqa funksiyalarga nisbatan yuqori chastotaga va chuqurroq ma'no yukiga ega, chunki o'zbek muloqot madaniyatida katta-kichikka hurmat va ijtimoiy iyerarxiyani hisobga olish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois, 🙏🙏 belgisi o'zbek tilidagi muloqotda G'arbiy tillardagi oddiy xushmuomalalik markeri (“please”)dan farqli o'laroq, minnatdorchilik, duo va kechirim so'rashning uyg'unlashgan ko'rinishi sifatida ko'proq semantik zichlikka ega bo'ladi. Ushbu kuzatish mavjud xalqaro nazariyalarga qo'shimcha lingvomadaniy o'ziga xoslik komponenti sifatida kiritilishi lozim bo'lgan jihatdir.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot lingvopragmatik tahlil paradigmasiga asoslanadi, ya'ni emoji va emotikonlar alohida grafik belgi sifatida emas, balki muloqot jarayonida ma'no hosil qiluvchi, kontekstga bog'liq pragmatik birlik sifatida o'rganiladi. Metodologik jihatdan tadqiqot uch yo'nalishni birlashtiradi:

- korpusga asoslangan tahlil – mavjud ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan xulosalarni asos qilib olish;
- diskurs tahlili – emoji ning matn va vaziyat kontekstidagi rolini o'rganish;
- nutqiy aktlar nazariyasi – emoji ning muloqotdagi funksional vazifasini izohlash.

Nazariy jihatdan aniqlangan har bir funksiya amaliy til materiali – o'zbek tilidagi raqamli muloqot namunalar (jumladan, Telegram messengeridagi xabarlar) bilan qiyoslanib, nazariyaning amaliyotda qanday namoyon bo'lishi ko'rsatildi. Tahlil birligi sifatida har bir manbada muallif tomonidan aniq shakllantirilgan, emoji ning biror lingvistik yoki pragmatik vazifasini ifodalaydigan nazariy xulosalar qabul qilindi. Nazariy material bilan bir qatorda, funksional til materiali sifatida o'zbek tilidagi Telegram muloqotida keng tarqalgan, kommunikativ vaziyatlarni aks ettiruvchi konstruksiyalangan namunalar qo'llanildi.

Tadqiqotda mulohaza yuritishning ikki yo'nalishi birlashtirilgan holda qo'llanildi. Deduktiv yo'nalish umumiy nazariy qarashlardan xalqaro ilmiy manbalarda bayon etilgan manbalarda aniq til hodisalariga, ya'ni o'zbekcha misollarga o'tishni ta'minlasa, induktiv yo'nalish aniq misollar asosida mavjud nazariyalarda alohida qayd etilmagan, o'zbek lingvomadaniyatiga xos xususiyatlarni umumlashtirish imkonini berdi.

Muhokama. Olingan natijalar emoji funksiyalarining tasodifiy to'plam emas, balki ichki mantiqiy izchillikka ega ekanini ko'rsatadi. Nominativ-semantik va emotsional-ekspressiv funksiyalar emoji ning alohida belgi darajasidagi ma'noni tashkil etadi. Pragmatik-kontekstual, kommunikativ niyat vazifasi va muloyimlik funksiyalari esa butun muloqot vaziyati va ijtimoiy munosabatlar tizimiga tegishlidir. Ushbu ikki darajaning mavjudligi emoji bir vaqtning o'zida ham leksik-semantik birlik, ham diskurs darajasidagi pragmatik maqomga ega bo'lgan aralash til hodisasidir.

Tadqiqot natijalari xalqaro adabiyotlarda bayon etilgan umumnazariy qarashlarning o'zbek tiliga tatbiq etilishi ularni faqat tasdiqlab qolmay, balki yangi lingvomadaniy jihatlar bilan boyitishini ko'rsatadi. Xususan, 🙏🙏 belgisi o'zbek tilida faqat “iltimos” emas, balki minnatdorchilik, duo va kechirim so'rashning uyg'unlashgan ifodasi sifatida kengroq semantik maydonni qamrab oladi; 🙏🙏 belgisi ko'p hollarda haqiqiy kulgidan ko'ra, noqulay vaziyatni yumshatish strategiyasi sifatida qo'llaniladi; oilaviy va qarindoshlik munosabatlarida emoji og'zaki-yozma matnni to'liq almashtira oladigan darajada mustaqil kommunikativ akt bajaradi.

Natija. Tahlil natijasida emoji va emotikonlarning beshta asosiy funksional yo'nalishi aniqlandi.

1-jadval

Natijalarning umumlashtirilgan holati

№	Funksiya	Nazariy asos	Telegramdagi tatbiq	O'zbekcha lingvomadaniy xususiyat
1	Nominativ-semantik	Li, Yang (2018), 145-b.	“Yig'ilish 📍📍”	Rasmiy yozishmada axborotni siqish
2	Emotsional-ekspressiv	Li, Yang (2018), 150-b.	“Uylanyapman 🏠”	So'zsiz hamdardlik bildirish
3	Pragmatik-kontekstual	Pereira (2025), 76-b.	📍📍 ikki xil kontekst	Noqulaylikni kulgi bilan yumshatish
4	Kommunikativ niyat vazifasi	Ferrari (2023), 115-b.	“Yubordingmi? 📍”	Bosimsizlik signalini berish
5	Muloyimlik strategiyasi	Pereira (2025), 83-b.	“Rahmat, aka 🙏🙏”	Hurmat, duo va kechirimning uyg'unlashuvi

Tadqiqot natijalari quyidagi sohalarda amaliy qo'llanilishi mumkin:

- o'zbek tilini xorijiy tinglovchilarga o'rgatishda raqamli muloqot me'yorlarini tushuntirish;
- korporativ yozishma odob-axloq qoidalarini ishlab chiqish;
- o'zbek tilidagi matnlarni tahlil qiluvchi tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) tizimlarida emojining pragmatik yukini hisobga oluvchi algoritmlar yaratish.

Xulosa. Emoji zamonaviy raqamli kommunikatsiyada nominativ-semantikdan tortib muloyimlik strategiyasigacha bo'lgan besh bosqichli funksional zanjirni amalga oshiradi. Ushbu funksiyalarning barchasi o'zbek tilidagi Telegram muloqotida to'liq tasdiqlanadi, biroq ularning nisbiy og'irligi va madaniy talqini o'zbek lingvomadaniyatiga xos jihatlari bilan boyitiladi. O'zbek tilidagi muloqotda emojining eng yuqori pragmatik zichlikka ega funksiyasi – muloyimlik va hurmat strategiyasi bo'lib, bu milliy muloqot madaniyatidagi iyerarxiya va xushmuomalalikka bo'lgan alohida e'tibor bilan izohlanadi. Shu asosda xulosa qilish mumkinki, emoji nafaqat universal grafik-semiotik hodisa, balki har bir xalqning o'z lingvomadaniy qadriyatlariga moslashtirilgan, milliy o'ziga xoslikka ega pragmatolingvistik vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Li L., Yang Y. Pragmatic functions of emoji in internet-based communication – a corpus-based study // Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education. – 2018. – P. 150.
 – DOI: <https://doi.org/10.1186/s40862-018-0057-z>
2. Pereira T. T. B. The Pragmatics of Emoji in Awareness Campaigns // SOCIAL Review / International Social Sciences Review. – 2025. – P. 76.
 – DOI: <https://doi.org/10.62701/revsocial.v13.54494>
3. Ferrari E. The study of emoji linguistic behaviour: an examination of the theses raised (and not raised) in the academic literature // Communication & Society. – 2023. – Vol. 36, No. 2. – P. 115–128. – DOI: <https://doi.org/10.15581/003.36.2.115-128>
4. Pereira T. T. B. The Pragmatics of Emoji in Awareness Campaigns // SOCIAL Review / International Social Sciences Review. – 2025. – P. 83.
 – DOI: <https://doi.org/10.62701/revsocial.v13.5449>

INGLIZ VA O'ZBEK LINGVOMADANIYATLARIDA “DARAXT-INSON” METAFORASI: QIYOSIY LINGVOMADANIY TAHLILI

Ibragimova Gulshan Raimovna,
e-mail: gugusha878787@gmail.com,
Mustaqil tadqiqotchi, BDU

Annotatsiya. Metafora insoniyatning dunyoni kontseptsialashining eng samarali kognitiv mexanizmlaridan biridir. Umumjahon metaforalar orasida daraxt-inson metaforasi ko'plab madaniyatlarda markaziy o'rinni egallab, insoniyat va tabiat o'rtasidagi qadimiy munosabatlarni aks ettiradi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillari va madaniyatlaridagi daraxt-inson metaforasining qiyosiy lingvomadaniy tahlili keltirilgan. Kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniy va semiotika nazariy asoslariga tayangan holda, tadqiqotda daraxt tasvirlari insonning jismoniy tuzilishi, ijtimoiy munosabatlari, axloqiy qadriyatlari, hayot bosqichlari va psixologik holatlarini kontseptsialashda qanday qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Tahlil iboralar, maqollar, adabiy matnlar, shaxsiy ismlar, joy nomlari va mifologik tasvirlarga asoslangan. Tadqiqotlar daraxt-inson metaforasining universal va madaniyatga xos xususiyatlarini ochib beradi, bu uning arxaiik e'tiqodlar, jamoaviy xotira va milliy o'ziga xoslikni saqlaydigan madaniy kod sifatidagi rolini ko'rsatadi. Tadqiqot ingliz va o'zbek tilshunoslik madaniyatlarida daraxt ramziyligining semiotik va aksiologik jihatlarini yoritib, metafora tadqiqotiga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: kontseptual metafora, tilshunoslik, daraxt ramzi, inson metaforasi, ingliz va o'zbek tillari, semiotika

МЕТАФОРА «ДЕРЕВО–ЧЕЛОВЕК» В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Ибрагимова Гулшан Раимовна,
e-mail: gugusha878787@gmail.com,
независимый исследователь, БГУ

Аннотация. Метафора - один из наиболее продуктивных когнитивных механизмов, с помощью которых люди осмысливают мир. Среди универсальных метафор метафора «дерево-человек» занимает центральное место во многих культурах, отражая древние взаимоотношения между человечеством и природой. В данной статье представлен сравнительный лингвокультурологический анализ метафоры дерево–человек в английском и узбекском языках и культурах. Опираясь на теоретические основы когнитивной лингвистики, лингвокультурологии и семиотики, в исследовании рассматривается, как образы деревьев используются для концептуализации физического строения человека, социальных отношений, моральных ценностей, этапов жизни и психологических состояний. Анализ основан на идиомах, пословицах, литературных текстах, личных именах, географических названиях и мифологических представлениях. Результаты исследования выявляют как универсальные, так и специфические для культуры черты метафоры «дерево-человек», демонстрируя ее роль в качестве культурного кода, который сохраняет архаичные верования, коллективную память и национальную идентичность. Исследование вносит свой вклад в изучение метафор, освещая семиотические и аксиологические аспекты символики дерева в английской и узбекской лингвокультурах.

Ключевые слова: концептуальная метафора, лингвокультура, символика дерева, метафора человека, английский и узбекский языки, семиотика

THE TREE–HUMAN METAPHOR IN ENGLISH AND UZBEK LINGUOCULTURE: A COMPARATIVE LINGUOCULTURAL ANALYSIS

*Ibragimova Gulshan Raimovna,
e-mail: gugusha878787@gmail.com,
Independent Researcher, BSU*

Abstract. Metaphor is one of the most productive cognitive mechanisms through which human beings conceptualize the world. Among universal metaphors, the tree-human metaphor occupies a central place in many cultures, reflecting the ancient relationship between humanity and nature. This article presents a comparative linguocultural analysis of the tree-human metaphor in English and Uzbek languages and cultures. Drawing on the theoretical framework of cognitive linguistics, linguoculturology, and semiotics, the study examines how tree imagery is used to conceptualize human physical structure, social relations, moral values, life stages, and psychological states. The analysis is based on idioms, proverbs, literary texts, personal names, place names, and mythological representations. The findings reveal both universal and culture-specific features of the tree-human metaphor, demonstrating its role as a cultural code that preserves archaic beliefs, collective memory, and national identity. The study contributes to metaphor research by highlighting the semiotic and axiological dimensions of tree symbolism in English and Uzbek linguocultures.

Keywords: conceptual metaphor, linguoculture, tree symbolism, human metaphor, English and Uzbek languages, semiotics

1. Introduction

In modern linguistics, metaphor is no longer viewed merely as a stylistic device but as a fundamental cognitive mechanism that structures human thought and language. According to the theory of conceptual metaphor, proposed by Lakoff and Johnson, people understand abstract concepts through more concrete and embodied experiences. One of the most ancient and universal sources of such conceptualization is nature, particularly trees.

The tree-human metaphor is deeply rooted in human history and culture. From prehistoric times, trees have served as sources of food, shelter, tools, and spiritual meaning. As a result, humans began to perceive trees not only as biological objects but also as living beings comparable to themselves. This perception led to the formation of metaphorical mappings between the human body, life, and society on the one hand, and the structure, growth, and behavior of trees on the other.

The present study aims to analyze the tree-human metaphor in English and Uzbek linguocultures from a comparative perspective. The relevance of this research lies in its interdisciplinary nature, combining linguistics, cultural studies, and semiotics, as well as in its contribution to understanding how language reflects national worldviews.

The objectives of the study are:

- to identify the main conceptual domains of the tree-human metaphor;
- to analyze linguistic and cultural realizations of this metaphor in English and Uzbek;
- to compare universal and culture-specific features of tree symbolism;
- to demonstrate the role of tree metaphors as carriers of cultural memory.

2. Theoretical Framework

2.1. Conceptual Metaphor Theory

Conceptual metaphor theory explains metaphor as a cognitive process in which one conceptual domain (source domain) is mapped onto another (target domain). In the case of the tree-human metaphor, the source domain is *TREE*, while the target domain is *HUMAN*. Such mappings are grounded in embodied experience and observation of the natural world.

2.2. Linguocultural Approach

Linguoculturology studies the interaction between language and culture, focusing on

culturally marked linguistic units. From this perspective, metaphors function as cultural signs that encode values, beliefs, and collective experience. Tree metaphors often reflect mythological thinking, religious symbolism, and ethical norms.

2.3. Semiotic Perspective

In semiotics, the tree functions as a sign with multiple layers of meaning. It symbolizes life, continuity, strength, wisdom, fertility, and sometimes death or danger. The semiotic analysis allows us to interpret tree metaphors not only linguistically but also culturally and philosophically.

3. Methodology

The study employs a qualitative comparative methodology based on:

- analysis of idioms and proverbs in English and Uzbek;
- examination of literary texts and poetry;
- study of personal names and toponyms derived from tree names;
- interpretation of mythological and folkloric sources.

The data were collected from dictionaries, literary works, folklore collections, and previous linguistic studies. The comparative method was used to identify similarities and differences between the two linguocultures.

4. Analysis and Discussion

4.1. Physical and Biological Similarities

One of the most basic foundations of the tree–human metaphor is physical resemblance. In both English and Uzbek, the human body is conceptualized through tree structure: the trunk corresponds to the human body, branches to arms, roots to origin or ancestry, and the crown to the head or mind.

This mapping reflects the idea of isomorphism between humans and trees, emphasizing their shared vertical orientation and growth patterns.

4.2. Social Structure and Genealogy

The concept of the “family tree” exists in both cultures and represents social continuity and lineage. In English, expressions such as *family tree* and *the apple doesn't fall far from the tree* emphasize hereditary traits. In Uzbek, similar ideas are expressed through genealogical metaphors and the importance of *nasl* (lineage).

4.3. Life Cycle Metaphors

Trees are frequently used to symbolize stages of human life. Spring corresponds to youth, summer to maturity, autumn to aging, and winter to death or rest. This cyclical perception of life is common in both cultures and reflects a naturalistic worldview.

4.4. Gender and Moral Symbolism

Certain tree species carry gendered and moral meanings. In English culture, the oak symbolizes strength, masculinity, and courage (*heart of oak*), while the birch is associated with grace and femininity. In Uzbek culture, trees such as *chinor* and *terak* symbolize endurance, honor, and resilience.

4.5. Tree Metaphors in Literature

Literary texts in both traditions use tree imagery to convey psychological depth and philosophical reflection. Poems about old trees often symbolize wisdom, endurance, and the passage of time. Trees are portrayed as silent witnesses to history and human struggle.

4.6. Mythological and Totemic Meanings

In ancient beliefs, trees were considered sacred and sometimes ancestral beings. Celtic mythology depicts trees as warriors and guardians, while Turkic traditions associate certain trees with spiritual protection and ancestral spirits. These beliefs are preserved in language through metaphor and symbolism.

5. Comparative Table of Tree–Human Metaphors

Conceptual Aspect	English Linguoculture	Uzbek Linguoculture
Body structure	trunk–body, branches–arms	tana–tana, shox–qo‘l
Genealogy	family tree	shajara
Strength	oak	chinor
Femininity	birch	qayin
Life stages	seasonal metaphors	seasonal metaphors
Sacred meaning	Celtic sacred trees	Turkic sacred trees

6. Conclusion

The comparative analysis demonstrates that the tree–human metaphor is a universal cognitive and cultural phenomenon rooted in human interaction with nature. Both English and Uzbek linguocultures conceptualize human life, body, society, and values through tree imagery. At the same time, culture-specific features reflect distinct historical experiences, mythological traditions, and value systems.

The tree–human metaphor functions as a linguocultural code that preserves ancient beliefs and transmits them across generations. Its persistence in modern language and literature proves its cognitive relevance and symbolic power. Future research may explore this metaphor in other languages or examine its role in contemporary discourse and ecological awareness.

References:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
3. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
4. Kövecses, Z. (2015). *Where Metaphors Come From: Reconsidering Context in Metaphor*. Oxford: Oxford University Press.
5. Gibbs, R. W. (2008). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Forceville, C. (2009). Metaphor in pictures and multimodal representations. *Metaphor and Symbol*, 24(1), 1–19.
7. Forceville, C., & Urios-Aparisi, E. (2009). *Multimodal Metaphor*. Berlin: Mouton de Gruyter.
8. Lotman, Y. M. (1990). *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. London: I.B. Tauris.
9. Eco, U. (1976). *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
10. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford: Oxford University Press.

ЖОМИЙ ВА НАВОИЙ ШЕЪРИЙ ИДИОСТИЛИНИ ҚИЁСИЙ-ЛИНГВОПОЭТИК ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Чориев Таваккал Равшанович,

филология фанлари номзоди, Бухоро давла университети

“Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси профессори.

e-mail.ru: tavakkalchoriyev0405@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-4131-0335>

Тел.: (+998) 97-306-19-67.

Аннотация: Мақолада Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий шеърий идиостилини қиёсий-лингвопоэтик тадқиқ этишнинг назарий асослари кўриб чиқилади. Икки шоирнинг индивидуал услуби шаклланишида муштарак форс-тожик сўзлари, анъанавий рамзлар, ирфоний концептлар ва матнлараро алоқаларнинг вазифаси ёритилади. Қиёсий таҳлил шуни кўрсатадики, умумий луғавий ва образли материал ҳар бир муаллиф матнида тил қурилиши, маъновий муҳит ва эстетик мақсадга кўра турлича вазифа бажаради. Идиостилнинг товуш, луғавий, морфологик, синтактик ва концептуал сатҳлари тавсифланади.

Калит сўзлар: Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, идиостил, лингвопоэтика, муштарак луғат, кўп маънолилик, рамз, концепт, матнлараролик, туркий тил.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО И ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЭТИЧЕСКОГО ИДИОСТИЛЯ ДЖАМИ И НАВОИ

Чориев Таваккал Равшанович,

кандидат филологических наук,

профессор кафедры «Узбекский язык и литература»

Бухарского государственного университета

E-mail: tavakkalchoriyev0405@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4131-0335>

Тел.: (+998) 97-306-19-67

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы сравнительного лингвопоэтического исследования поэтического идиостиля Абдурахмана Джами и Алишера Навои. Анализируются роль общей персидско-таджикской лексики, традиционных символов, суфийских концептов и интертекстуальных связей в формировании индивидуального стиля поэтов. Сопоставление показывает, что общий лексический и образный материал получает различные функции в зависимости от языка, контекста и эстетической задачи автора. Описаны звуковой, лексический, морфологический, синтаксический и концептуальный уровни идиостиля.

Ключевые слова: Абдурахман Джами, Алишер Навои, идиостиль, лингвопоэтика, общая лексика, полисемия, символ, концепт, интертекстуальность, турецкий язык.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF A COMPARATIVE AND LINGUOPOETIC STUDY OF JAMI'S AND NAVOI'S POETIC IDIOSTYLES

Choriyev Tavakkal Ravshanovich,

Candidate of Philological Sciences,

Professor of the Department of Uzbek Language and Literature,

Bukhara State University

E-mail: tavakkalchoriyev0405@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4131-0335>
Tel.: (+998) 97-306-19-67

Abstract: The article examines the theoretical foundations for a comparative linguopoetic study of the poetic idiostyles of Abdurahman Jami and Alisher Navoi. It discusses the role of shared Persian Tajik vocabulary, traditional symbols, Sufi concepts, and intertextual connections in shaping each poet's individual style. The comparison shows how common lexical and figurative material acquires different functions depending on language, context, and aesthetic purpose. The phonetic, lexical, morphological, syntactic, and conceptual levels of idiostyle are described.

Keywords: Abdurahman Jami, Alisher Navoi, idiostyle, linguopoetics, shared vocabulary, polysemy, symbol, concept, intertextuality, Turkic language.

Кириш. Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий Шарқ мумтоз адабиётининг икки буюк намоёнлари бўлиб, улар ижоди форс-тожик ва туркий-ўзбек адабий анъаналарининг ўзаро уйғунлиги, муштарак поэтик тафаккур ҳамда миллий ўзига хосликнинг ёрқин намунасини ташкил этади. Ҳар икки ижодкор асарлари ғоявий мазмуни, бадиий тили, лексик-семантик тизими ва услубий хусусиятлари жиҳатидан ўзаро яқин бўлса-да, уларнинг ҳар бирига хос индивидуал услуб – идиостил ва муштарак поэтик дунёқараш мавжуд.

Жомий ҳам, Навоий ҳам мумтоз адабий тилнинг юксак ва такомиллашган намуналарини яратган. Жомий форс-тожик адабий тилининг лексик, грамматик ва услубий меъёрларини юксак бадиий даражада намоён этган бўлса, Навоий туркий, хусусан, эски ўзбек адабий тилининг ифода имкониятларини кенгайтириб, уни мукаммал бадиий тил мақомига кўтарган. Ҳар икки шоир асарларида форс-тожикча лексик бирликлар, арабий илмий-диний атамалар ва умумшарқий адабий луғат қатлами фаол қўлланган. Айни пайтда Навоий туркий лексемаларнинг семантик, услубий ва поэтик имкониятларини кенг намоён этиши билан ажралиб туради. Бу ҳолат форс-тожик ва туркий тилларнинг табиий ўзаро таъсири, адабий алоқалари ва лингвوماданий интеграциясини кўрсатади.

Натижа ва муҳокама. Жомий ва Навоий шеъриятида дил, жон, лаб, кўз, об, нур, гул, май, пир, йўл каби таянч лексемалар турли контекстларда янги семантик, коннотатив, рамзий ва ирфоний маънолар касб этади. Бир лексеманинг муайян матний муҳитда турли маъно қатламларини фаоллаштириши ҳар икки шоир бадиий тилининг полисемантик ва лингвопоэтик хусусиятларини белгилайди.

Икки ижодкор асарларида тасаввуфий концепциялар муҳим ўрин тутди. Ишқ, васл, ҳижрон, май, пир, фано, бақо, маърифат, комил инсон каби тушунчалар фақат диний-фалсафий мазмунни ифодаламай, балки поэтик рамзлар ва концептлар тизимини ҳам шакллантиради. Шу сабабли Жомий ва Навоий шеъриятида зоҳирий ва ботиний маъно, дунёвий ва илоҳий ишқ, реал образ ва ирфоний рамз ўзаро уйғунлашади.

Ҳар икки шоир поэтикасида Шарқ мумтоз адабиётига хос анъанавий образлар тизими кенг қўлланган. Жумладан, гул – ҳусн ва маъшуқа, булбул – ошиқ, шамъ – маъшуқа ёки илоҳий нур, парвона – фидойи ошиқ, ой – гўзаллик, қуёш – илоҳий ҳақиқат, баҳор – янгиланиш, боғ – жаннат ва маънавий камолот рамзи сифатида талқин этилади. Бу образлар ҳар икки шоир ижодида муштарак поэтик код вазифасини бажарса-да, уларнинг контекстуал мазмуни ва услубий вазифаси муаллиф идиостилига мувофиқ фарқланади.

Жомий ва Навоий ижодида Қуръони карим, ҳадислар, тасаввуфий манбалар, форс-тожик мумтоз адабиёти намоёндалари – Фирдавсий, Низомий, Саъдий, Аттор ва Ҳофиз мероси, шунингдек, туркий адабий анъаналар билан узвий алоқадорлик

кузатилади. Талмех, иқтибос, аллюзия ва реминисценциялар бадиий матннинг интертекстуал табиатини кучайтириб, ундаги маъно қатламларини бойитади.

Муштарак адабий-анъанавий негизга мансуб бўлишларига қарамай, ҳар икки адибнинг ўзига хос услубий хусусиятлари мавжуд. Жомий идиостилида ирфоний-фалсафий мушоҳада, маънонинг чуқурлиги ва кўп қатламлилиги, вазмин баён ҳамда рамзий-ботиний мазмун устувор. Навоий идиостили эса туркий тилнинг ифода имкониятларини кенг намоён этиши, динамик тасвир, миллий лексиканинг фаоллиги, ижтимоий-ахлоқий ғояларнинг таъсирчанлиги ва халқона ҳамда китобий унсурларнинг уйғунлиги билан ажралиб туради.

Айниқса, Жомий ва Навоий асарларидаги муштарак форс-тожик ва туркий-ўзбек лексик бирликларнинг семантик тузилиши, контекстуал маънолари, образ яратиш имкониятлари ҳамда лингвостилистик ва лингвопоэтик функцияларини ўрганиш ҳар икки шоир поэтикасида тилнинг эстетик, когнитив ва маданий имкониятларини янада чуқур англашга хизмат қилади.

Жомий ва Навоий ижоди Шарқ мумтоз адабиёти тарихида ўзига хос поэтик тафаккур, юксак бадиий маҳорат ва мукаммал тил услуби билан ажралиб туради. Ҳар икки ижодкор умумий тарихий-маданий муҳит, форс-тожик ва туркий адабий анъаналар, исломий-маърифий тафаккур ҳамда тасаввуф фалсафаси таъсирида ижод қилган бўлса-да, уларнинг асарларида муаллиф шахсияти, дунёқараши ва эстетик идеалларини намоён этувчи индивидуал услубий белгилар мавжуд. Шу жиҳатдан Жомий ва Навоий асарларини идиостил категорияси асосида ўрганиш ҳар икки муаллиф поэтикасининг умумий ва фарқли хусусиятларини аниқлашда муҳим аҳамият касб этади.

Идиостиль – муайян ижодкорнинг тил воситаларини танлаш, бириктириш ва бадиий-эстетик мақсадда қўллаш усулларининг барқарор тизимидир. У муаллифнинг лексик захираси, семантик танлови, образлар тизими, синтактик қурилиши, ритмик-интонацион хусусиятлари, концептуал дунёқараши ва матн яратиш стратегиясини қамраб олади. Демак, идиостил оддий индивидуал нутқ эмас, балки муаллиф бадиий тафаккурининг тилдаги яхлит ифодасидир.

Жомий ва Навоий идиостилини лингвопоэтик нуқтаи назардан тадқиқ қилишда лексик-семантик, образли-рамзий, концептуал, лингвостилистик, интертекстуал, лингвомаданий ва композицион хусусиятлар ўзаро боғлиқ ҳолда таҳлил қилиниши лозим.

Замонавий тилшуносликда идиостил муаллиф тилининг алоҳида бирликлари йиғиндиси сифатида эмас, балки бадиий матннинг барча сатҳларида намоён бўлувчи тизимли ҳодиса сифатида қаралади. Ижодкорнинг индивидуал услуби куйидаги белгилар орқали аниқланади: лексик бирликларни танлаш тамойили, сўзларнинг контекстуал маъносини фаоллаштириш, полисемия ва маъно кўчишларидан фойдаланиш, индивидуал метафора ва рамзлар яратиш, анъанавий образларга янги семантик мазмун юклаш, синтактик конструкцияларнинг ўзига хослиги, матндаги эмоционал-экспрессив тон, муаллифга хос концептлар тизими, интертекстуал алоқаларни ташкил этиш усули.

Идиостиль бадиий матннинг шаклий жиҳатларинигина эмас, балки муаллифнинг борлиқни англаш ва баҳолаш усулини ҳам ифода этади. Шу сабабли Жомий ва Навоий идиостили уларнинг поэтик тили, эстетик идеаллари, ирфоний-фалсафий қарашлари ва миллий-маданий тафаккури билан узвий боғлиқдир.

Абдурахмон Жомийнинг идиостили (индивидуал услуби) форс-тожик мумтоз адабий тилининг кўп асрлик анъаналари, тасаввуф фалсафаси ва ирфоний тафаккур негизида шаклланган. Унинг поэтик нутқи семантик теранлик, фалсафий мушоҳада, рамзийлик ва маънонинг кўп қатламлилиги билан характерланади. Жомий

идиостилида ташқи воқелик кўпинча ички маънавий тажрибанинг рамзий ифодасига айланади. Шоир учун ишқ оддий инсоний туйғу эмас, балки ҳақиқатни англаш ва илоҳий камолотга эришиш воситасидир. Шу боис унинг асарларида ишқ, ошиқ, маъшук, дил, жон, май, соқий, пир, харобот, фано, бақо, васл ва ҳижрон каби лексемалар тасаввуфий-концептуал мазмун касб этади. Жомий ушбу лексемаларни муайян ирфоний таълимотни тўғридан-тўғри баён қилиш учун эмас, балки образли-рамзий модел орқали ифодалаш учун қўллайди. Натижада бир лексема бир вақтнинг ўзида денотатив, коннотатив, рамзий ва сакрал маъно қатламларини намоён этади.

Жомий поэтикасида лексик бирликларнинг маъно имкониятлари (семантик кўп қатламлилиқ) контекст таъсирида кенгаяди. Масалан, лаб лексемаси инсон аъзосини англатиш билан бирга ширин сўз, ҳаётбахшлиқ, муҳаббат, маърифат ва илоҳий файз рамзига айланади. Об лексемаси сув маъносидан ташқари ҳаёт, покланиш, маънавий тириклик ва абадиёт семаларини фаоллаштиради. Нур эса ёруғликнигина эмас, балки илоҳий ҳақиқат, маърифат ва руҳий камолотни ифодалайди. Бундай семантик кўп қатламлилиқ Жомий идиостилининг асосий белгиларидан бири бўлиб, матн мазмунининг бир маъноли талқин билан чекланмаслигини таъминлайди.

Жомий поэтикасида гул, булбул, шамъ, парвона, май, жом, соқий, пир, боғ ва баҳор каби анъанавий образлар барқарор рамзий тизимни ташкил этади. Бироқ шоир уларни тайёр поэтик қолип сифатида такрорламайди, балки контекстга кўра янги семантик муносабатларга киритади. Масалан: шамъ – маъшук, ҳақиқат ёки илоҳий нур, парвона – фидойи ошиқ, гул – ҳусн ва маънавий камолот, булбул – ишқ дардини куйловчи ошиқ, май – илоҳий ишқ ва маърифат, харобот – дунёвий шартлардан холи маънавий макон, пир – руҳий раҳнамо ва комил инсон маъноларида намоён бўлади.

Жомий услубига фикрий вазминлик, мантикий изчиллик ва фалсафий умумлаштириш хос. Унинг лирик қаҳрамони ҳис-туйғуни фақат кечирмайди, балки уни англаш, шарҳлаш ва маънавий хулоса чиқаришга интилади. Шу сабабли Жомий матнларида мулоҳазали оҳанг, ирфоний ҳикмат ва дидактик-фалсафий хулосалар устуворлик қилади. Шу билан бир қаторда, Жомий идиостилида изофали бирикмалар муҳим бадиий-семантик вазифа бажаради. Оби ҳаёт, чашми жон, дарди ишқ, нури маърифат, пири тариқат, лаъли лаб, гули рухсор каби конструкциялар номинатив вазифадан ташқари, метафорик ва концептуал маъно ҳам ҳосил қилади. Изофали конструкциялар шеърини нутқнинг ихчамлиги, оҳангдорлиги ва семантик сиғимдорлигини таъминлайди. Улар Жомий услубида поэтик образларни бириктириш ва мураккаб маъно муносабатларини қисқа шаклда ифодалаш воситаси ҳисобланади.

Навоий идиостили (индивидуал услуби)нинг асосий лингвопоэтик хусусиятлари туркий адабий тилнинг ифода имкониятларини юксак бадиий даражада намоён этиши, форс-тожик адабий анъаналарини ижодий ўзлаштириши ва миллий тил воситалари билан уйғунлаштириши билан характерланади. Навоий поэтик тилида туркий ва форс-тожик лексик қатламлари ўзаро интеграциялашиб, мураккаб семантик-эстетик тизимни ҳосил қилади.

Навоийнинг муҳим услубий хусусияти туркий тилнинг лексик, грамматик ва образли имкониятларидан самарали фойдаланишида кўринади. Шоир туркий лексемаларни мумтоз форс-тожик поэтикасига хос рамзлар, жанрлар ва услубий шакллар билан уйғунлаштиради. Натижада халқона ифода билан юксак китобий услуб, миллий тил билан умумшарқий поэтик анъана ўртасида бадиий синтез вужудга келади. Навоий асарларида туркий сўзларнинг фаол қўлланиши поэтик нутққа табиийлик, ҳаракатчанлик, миллийлик ва эмоционал яқинлик бағишлайди.

Навоий идиостилида лексик интеграция ва услубий уйғунлик форс-тожик лексемалари туркий грамматик қурилишга мослашган ҳолда қўлланади. Улар туркий сўз ва шакл яшаш кўшимчаларини қабул қилиб, матнда янги семантик ва

услубий имкониятларни юзага келтиради. Масалан, дил, жон, ишқ, гул, баҳор, меҳр, дўст, дард, ғам, пир, май каби форс-тожикча бирликлар туркий феъллар, кўмакчилар ва аффикслар билан бирикиб, Навоий тилининг табиий таркибий қисмига айланган. Бунда ўзлашган лексема бегона тил элементи сифатида эмас, балки туркий матннинг фаол лингвопоэтик воситаси сифатида намоён бўлади.

Жомий услубида динамик образлилик, яъни фалсафий мушоҳада ва маънонинг ички теранлиги етакчилик қилса, Навоий поэтикасида образларнинг ҳаракатчанлиги, воқеаларнинг динамик тасвири ва эмоционал кескинлик кучлироқ намоён бўлади. Навоий образни кўпинча ҳаракат, ҳолат алмашинуви, психологик зиддият ва драматик вазият орқали очади. Шунинг учун унинг шеъриятида феъллар, ҳаракат семантикасига эга бирликлар, риторик саволлар, хитоблар ва эмоционал такрорлар фаол қўлланади.

Навоий идиостилининг муҳим хусусиятларидан бири халқона ифода ва китобий услуб синтези орқали халқ тилига хос содда, таъсирчан ва табиий бирликларни китобий, ирфоний ва фалсафий лексика билан уйғунлаштиришдир. Шоир мақол, матал, фразеологизм, халқона ташбеҳ ва оғзаки нутқ элементларидан фойдаланиб, мураккаб маънавий-фалсафий ғояларни тушунарли ҳамда таъсирчан ифода этади. Натижада Навоий услубида юксак китобийлик ва халқоналик, фалсафийлик ва ҳаётийлик, ирфонийлик ва психологик реализм, анъанавийлик ва индивидуал ижодкорлик ўзаро уйғунлашади.

Навоий тажнис, ийҳом, тазод, муқобала, киноя ва сўз ўйинидан маҳорат билан фойдаланади. Полисемантик лексемалар бир матн доирасида бир нечта маънони фаоллаштириб, шеъринг фикрнинг таъсирчанлигини оширади. Айниқса, кўз, қош, лаб, бел, жон, дил, қон, ўқ, тиғ, гул каби лексемаларнинг тўғри ва кўчма маънолари ўртасидаги муносабат Навоийнинг индивидуал поэтик услубини белгилайди. Бу ҳолат шеъринг матнда маъно зичлиги, семантик зиддият ва эстетик кутилмаганликни вужудга келтиради.

Навоий поэтик синтаксисидида инверсия, параллелизм, такрор, риторик сўрок, риторик ундов, мурожаат ва эллиптик конструкциялар фаол қўлланади. Ушбу синтактик воситалар лирик қаҳрамоннинг руҳий ҳолатини, ички зиддияти ва эмоционал кечинмаларини таъсирчан ифодалашга хизмат қилади. Навоий синтаксиси фақат грамматик қурилиш эмас, балки шеърнинг ритмик-интонацион ва экспрессив тизимини ташкил этувчи муҳим лингвопоэтик воситадир.

Жомий ва Навоий турли тилларда ижод қилган бўлса-да ларнинг идиостилида бир қатор муштарак лингвопоэтик хусусиятлар мавжудлиги кузатилади. Хусусан умумий концептлар тизимида. Ҳар икки шоир ижодида қуйидаги концептлар марказий ўрин эгаллайди: ишқ, дил, жон, хусн, нур, май, пир, маърифат, вафо, сабр, ҳижрон, васл, фано, бақо, комил инсон. Мазкур концептлар ҳар икки муаллиф поэтикасида умумий ирфоний-фалсафий заминни шакллантиради. Бироқ уларнинг лексик ифодаланиши, контекстуал талқини ва эмоционал даражаси муаллиф идиостилига кўра фарқланади. Хусусан:

а) Муштарак поэтик лексика соҳасида. Жомий ва Навоий асарларида дил, жон, лаб, гул, булбул, шамъ, парвона, май, соқий, пир, харобот, дард, ғам, васл, ҳижрон, нур, об каби муштарак форс-тожик лексик бирликлар фаол қўлланади. Бу бирликлар ҳар икки шоирда бир хил луғавий асосга эга бўлса-да, муайян контекстда индивидуал маъно ва вазифа касб этади. Демак, муштарак лексиканинг мавжудлиги идиостиллар ўртасида мутлақ ўхшашликни эмас, балки умумий тил материали асосида индивидуал бадиий маъно яратилишини кўрсатади.

б) Тасаввуфий рамзлар тизими бобида. Жомий ва Навоий идиостилида май, соқий, жом, пир, дайр, харобот, фано ва бақо образлари тасаввуфий рамз сифатида қўлланади. Бу образлар орқали инсоннинг маънавий ўзгариши, нафсдан халос бўлиши,

илохий ишқни англаши ва ҳақиқатга етиши ифодаланади.

в) Интертекстуаллик йўналишида. Ҳар икки ижодкор Куръон, ҳадис, тасаввуфий адабиёт, форс-тожик мумтоз шеърят ва тарихий-мифологик сюжетлар билан фаол мулоқотга киришади. Юсуф, Яъқуб, Хизр, Масих, Искандар, Жамшид, Лайли, Мажнун, Фарҳод ва Ширин каби прецедент образлар уларнинг идиостилида муҳим семантик ва лингвомаданий вазифа бажаради.

г) Полисемия ва рамзий маънонинг устуворлиги соҳасида. Жомий ва Навоий поэтикасида сўз кўпинча битта луғавий маъно билан чекланмайди. Лексеманинг тўғри маъноси замирида метафорик, ирфоний, эмоционал ва концептуал маънолар бир вақтнинг ўзида фаоллашади. Бу хусусият ҳар икки муаллиф идиостилининг семантик зичлигини белгилайди.

Шу билан бир қаторда Жомий ва Навоий идиостилида фарқли жиҳатлар мавжудлиги кузатилади. Ҳар икки шоирнинг поэтик тизими умумий адабий ва фалсафий анъаналарга асосланган бўлса-да, уларнинг индивидуал услуби бир қатор муҳим жиҳатларга кўра фарқланади.

Жомий ва Навоий идиостилининг қиёсий хусусиятлари		
Таҳлил мезони	Жомий идиостили	Навоий идиостили
Асосий тил замини	Форс-тожик адабий тили	Туркий-ўзбек адабий тили
Услубий доминанта	Ирфоний-фалсафий мушоҳада	Динамик образлилик ва эмоционал экспрессия
Лексик хусусият	Абстракт ва тасаввуфий лексиканинг устуворлиги	Туркий ва форс-тожик қатламларининг фаол синтези
Образ ифодаси	Вазмин, рамзий ва мулоҳазали	Ҳаракатчан, драматик ва таъсирчан
Синтактик хусусият	Мураккаб, мантиқий ва фалсафий қурилиш	Риторик, экспрессив ва интонацион ранг-баранглик
Халқона бирликлар	Нисбатан чекланган	Фаол ва услубий жиҳатдан самарали
Концептуал йўналиш	Илоҳий ҳақиқат ва маънавий камолот	Ишқ, инсон, жамият ва маънавий камолот бирлиги
Миллийлик	Форс-тожик маданий-анъанавий замини	Туркий миллий тафаккур ва умумшарқий анъана уйғунлиги

Жомийда ирфоний маъно ва ички фалсафий мушоҳада устувор бўлса, Навоийда мазкур ирфоний замин ижтимоий-ахлоқий, психологик ва миллий мазмун билан янада кенгаяди. Жомий маънони кўпроқ рамзий-фалсафий теранлик орқали ифодаласа, Навоий уни эмоционал ҳаракат, сўз ўйини ва халқона образлилик билан кучайтиради.

Таъкидлаш жоизки, Жомий ва Навоий идиостили тилнинг фонетик-поэтик, лексик-семантик, морфологик, синтактик, концептуал сатҳларида намоён бўлади. Иккала шоирнинг идиостили фонетик сатҳда товуш такрорлари, аллитерация, ассонанс, қофия ва радиф муаллиф услубининг оҳангдорлигини таъминлайди. Товушларнинг мақсадли танланиши матндаги эмоционал ҳолат ва семантик мазмун билан боғланади. Лексик-семантик сатҳда калит лексемалар, синоним ва антонимлар, полисемантик бирликлар, фразеологизмлар, архаизмлар, диний ва тасаввуфий атамалар, форс-тожик ва туркий лексик элементлар идиостилни шакллантиради. Морфологик сатҳда эса, сўз яшаш моделлари, аффиксларни танлаш, сифатдош, равишдош ва феъл шаклларида

фойдаланиш муаллиф нутқининг динамикаси ҳамда экспрессивлигини белгилайди. Навоийда форс-тожик ўзакларининг туркий аффикслар билан қўлланиши алоҳида услубий аҳамиятга эга. Синтактик сатҳда гап тузилиши, инверсия, параллел конструкциялар, риторик сўроқ ва ундовлар, такрор ҳамда эллипсис индивидуал поэтик нутқининг синтактик белгиларини ташкил этади. Матний-композицион сатҳда эса, образларнинг матн бўйлаб ривожланиши, калит лексемаларнинг такрорланиши, лейтмотив, семантик боғланиш ва композицион карама-қаршиликлар муаллиф идиостилининг матний кўринишини белгилайди. Идиостилнинг энг юқори сатҳи муаллифнинг концептуал олами билан боғлиқ. Жомийда ишқ, маърифат, фано, бақо ва комил инсон концептлари ирфоний-фалсафий тизимни ташкил этса, Навоийда уларга инсонпарварлик, адолат, вафо, дўстлик, халқпарварлик ва миллий ўзлик концептлари ҳам қўшилади.

Жомий ва Навоий идиостилини қиёсий лингвопоэтик нуқтаи назардан ўрганиш шуни кўрсатадики, ҳар икки муаллифнинг индивидуал услуби умумий форс-тожик ва туркий адабий муҳит, муштарак концептлар ҳамда анъанавий образлар заминиди шаклланган. Бироқ мазкур умумий лексик ва рамзий материал ҳар бир шоир поэтик тафаккурида ўзига хос тарзда қайта ишланган. Шунга кўра, Жомий ва Навоий идиостилини умумий поэтик коднинг индивидуал вербаллашуви сифатида баҳолаш мумкин. Бу ёндашув идиостилни фақат муаллифга хос тил белгилари йиғиндиси деб эмас, балки муштарак маданий-поэтик тизимда индивидуал маъно яратиш механизми сифатида талқин этиш имконини беради.

Жомий ва Навоий идиостили умумий Шарқ мумтоз поэтикаси, ислоний-маърифий тафаккур, тасаввуф фалсафаси ва форс-тожик ҳамда туркий адабий алоқалар заминиди шаклланган мураккаб лингвопоэтик тизимдир. Ҳар икки муаллиф ижодида муштарак лексик бирликлар, концептлар, рамзлар ва интертекстуал образлар фаол қўлланган бўлса-да, улар индивидуал поэтик тафаккур таъсирида турлича семантик ва эстетик вазифаларни бажаради.

Жомий идиостилига ирфоний-фалсафий теранлик, маънонинг кўп қатламлилиги, вазмин мушоҳада, рамзийлик ва форс-тожик изофали конструкцияларининг фаоллиги хос. Навоий идиостили эса туркий тилнинг ифода имкониятларини кенгайтириш, форс-тожик ва туркий лексик қатламларни уйғунлаштириш, динамик образлилик, халқона ифода, сўз ўйини ва синтактик экспрессивлик билан ажралиб туради.

Шу билан бирга, ишқ, дил, жон, нур, май, пир, васл, хижрон, фано ва бақо каби концептлар ҳамда гул, булбул, шамъ, парвона, соқий ва харобот сингари рамзлар ҳар икки шоир идиостилининг умумий семантик-концептуал асосини ташкил этади. Мазкур умумийлик адабий анъаналарнинг давомийлигини кўрсатса, уларнинг индивидуал контекстда қайта семантиклашуви Жомий ва Навоий поэтик маҳоратининг ўзига хослигини белгилайди.

Демак, Жомий ва Навоий идиостилини лингвопоэтик жиҳатдан тадқиқ этиш ҳар икки ижодкорнинг тил воситаларини танлаш ва эстетик қайта ишлаш маҳоратини, муаллиф концептуал оламини, миллий-маданий тафаккурини ҳамда муштарак адабий анъана доирасидаги индивидуал ижодий позициясини комплекс равишда очиб бериш имконини яратади.

Жомий ва Навоий ижоди Шарқ мумтоз адабиётининг икки йирик поэтик мактабини ўзаро яқинлаштирган ноёб адабий ҳодисадир. Ҳар икки мутафаккир бир хил маданий-маънавий муҳитда ижод қилгани, форс-тожик ва туркий адабий анъаналарни мукамал эгаллагани боис улар асарларида муштарак форс-тожик лексик бирликлар кенг қўлланади. Бу лексемалар оддий луғавий қатлам эмас, балки ҳар икки шоир идиостилининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Улар бадиий матнда семантик,

стилистик, эстетик ва концептуал вазифаларни бажариб, шоирнинг индивидуал услубини шакллантиришга хизмат қилади.

Муштарак форс-тожик лексик бирликлар деб, Жомий ва Навоий асарларида бир хил фонетик, морфологик ёки семантик шаклда учрайдиган, умумий форс-тожик манбаига эга бўлган ҳамда ҳар икки муаллиф томонидан фаол ишлатилган сўзларга айтилади. Бундай бирликлар икки тилнинг тарихий адабий алоқалари натижасида умумий поэтик фондни ташкил этган. Уларга қуйидаги лексемалар киради: дил, чон (жон), лаб, чашм (кўз), рўй (руй), ишқ, хусн, ёр, васл, ҳижрон, баҳор, гул, булбул, шамъ, парвона, абр, бод, сабо, об, нур, моҳи, офтоб, каъба, май, соқий, ринд, пир, харобот, фано, бақо, ҳаёт, Хизр, Кавсар, лаъл, шакар, анбар, мушк, жаннат, фирдавс каби лексемалар. Ушбу лексемалар ҳар икки шоирнинг ғазал, қасида, рубоий ва маснавийларида энг юқори частотада қўлланган поэтик бирликлар ҳисобланади.

Муштарак лексик бирликларнинг идиостилдаги вазифалари шундан иборатки, индивидуал поэтик дунёқарашни шакллантиришда асосий концепт сифатида хизмат қилади. Жомий ва Навоий айна бир лексемалардан фойдалансалар-да, уларнинг ҳар бири ушбу бирликларга ўзининг индивидуал семантик юкини юклайди. Масалан, дил лексемаси Жомий ижодида қалби ориф, илоҳий муҳаббат маркази, маърифат макони. Навоий ижодида эса, ошиқ қалби, руҳий кечинмалар маркази, инсон маънавияти рамзи. Шу сабабли бир хил лексема икки хил идиостилни юзага келтиради.

Муштарак форс-тожик лексемалар ҳар икки шоир ижодида индивидуал концептлар тизимини шакллантиришда хизмат қилади. Дил, лаб, чашм, об, абр, нур лексемалари Жомий идиостилида ирфон концепти, ҳаёт ва калом, маърифат, раҳмат, илоҳий ҳақиқат, шунингдек, Навоий ижодида муҳаббат концепти, хусн ва жозиба, ошиқлик, покланиш, ҳижрон майдонларини ташкил этиб, турли идиоконцептларни шакллантиради.

Навоий форс-тожик лексик бирликларини туркий грамматик тизимга мослаштириб қўллайди: дилим, гуллар, баҳорги, дўстлик, меҳрибонлик. Бу ҳолат Навоий идиостилининг миллий хусусиятини белгилайди. Жомий эса мазкур лексемаларни мумтоз форс-тожик адабий тили меъёрларида ишлатади.

Муштарак лексик бирликлар метафора, рамз, ташбеҳ ва талмеҳлар марказида туради: Лаб → ҳаёт → Кавсар → лаъл → шакар → Масеҳ нафаси. Об → оби ҳаёт → оби Хизр → оби висол, → оби раҳмат. Шу орқали ҳар икки шоир индивидуал бадий образлар тизимини яратади.

Муштарак лексемалар кўп маъноли хусусиятга эга: лаб – оғиз аъзоси, висол, ҳаёт, калом, илоҳий файз, жамол, маърифат. Контекстга қараб ҳар бир маъно фаоллашади. Бу эса идиостилнинг энг муҳим белгиларидан ҳисобланади.

Форс-тожик лексик бирликлар Қуръон, Ҳадис, тасаввуф, форс адабиёти ва туркий мумтоз адабиёт билан интертекстуал муносабатларни юзага келтиради: Хизр, Кавсар, Масеҳ, Юсуф, Зулайхо, Лайли, Мажнун, Фарҳод, Ширин, Исо, Жом. Бу номлар ҳар икки шоир идиостилида умумий маданий код вазифасини бажаради. Шунингдек, форс-тожик лексик бирликлар бадий индивидуалликни таъминлашда хизмат қилади. Бир хил лексик материал асосида Жомий ирфоний услубни, фалсафий мушоҳадани, ботиний маъноларни устун қўяди. Навоий эса, эмоционалликни, психологизмни, миллий руҳни, лиризмни кучайтиради. Демак, муштарак лексика индивидуал услубларнинг фарқланишида ҳам муҳим омил ҳисобланади.

Жомий ва Навоий идиостили қуйидаги *лингвопоэтик асосий функцияларни* бажаради:

1. **Номинатив функция.** Бадий воқелик, предмет, ҳодиса ва руҳий ҳолатларни номлайди.

2. **Семантик функция.** Лексик бирликларнинг янги маъно қатламларини

фаоллаштиради.

3. Образ яратуш функцияси. Метафора, ташбеҳ, рамз ва талмеҳ воситасида индивидуал бадиий образларни шакллантиради.

4. Концептуал функция. Муаллифнинг олам ҳақидаги билимлари, қадриятлари ва эстетик идеалларини концептлар орқали ифодалайди.

5. Экспрессив функция. Поэтик нутқнинг эмоционал таъсирчанлигини кучайтиради.

6. Интертекстуал функция. Матнни диний, ирфоний, адабий ва тарихий манбалар билан боғлайди.

7. Лингвомаданий функция. Форс-тожик ва туркий-ўзбек халқларининг маданий хотираси, миллий қадриятлари ва маънавий тажрибасини ифода этади.

8. Идентификацион функция. Муаллиф услубини бошқа ижодкорлар услубидан фарқлаш имконини беради.

Муштарак форс-тожик лексемалар лингвопоэтик аҳамияти шундаки, улар Жомий ва Навоий ижодида идиостилнинг лексик асосини ташкил этади, концептуал майдонларни шакллантиради, образлар тизимини бойитади, миллий ва умумшарқий поэтик анъаналарни бирлаштиради, матннинг эстетик таъсирчанлигини кучайтиради, кўп қатламли семантик структураларни ҳосил қилади, интертекстуал алоқаларни таъминлайди, шунингдек, Жомий ва Навоий поэтик тафаккурининг умумий ҳамда индивидуал хусусиятларини очиқ беради.

Жомий ва Навоий ижодидаги муштарак форс-тожик лексик бирликлар фақат тил бирликлари эмас, балки уларнинг идиостилини шакллантирувчи асосий лингвопоэтик воситалардан биридир. Ушбу лексемалар семантик кенглик, полисемантик хусусият, рамзийлик, концептуаллик ва юқори эстетик имкониятларга эга бўлиб, ҳар икки шоирнинг индивидуал бадиий тафаккурини намоён этади. Жомий мазкур бирликлар орқали ирфоний-фалсафий мазмунни чуқурлаштиради, Навоий уларни туркий адабий муҳитга мослаштириб, миллий лирик услубни бойитади. Шу боис муштарак форс-тожик лексик бирликлар икки буюк адиб идиостилининг лексик-семантик ўзагини ташкил этувчи, уларнинг поэтик дунёқараши ва бадиий индивидуаллигини белгилаб берувчи муҳим лингвопоэтик категория сифатида баҳоланади.

Жомий ва Навоий ижодида муштарак форс-тожик лексик бирликлар икки хил вазифа бажаради. Бир томондан, улар ҳар икки муаллифни умумий Шарқ поэтик анъанаси, тасаввуфий тафаккур ва маданий хотира билан боғлайди. Иккинчи томондан, бир хил лексик материал ҳар бир шоир матнида индивидуал контекст, грамматик муҳит ва эстетик вазифа асосида қайта семантиклашади. Масалан, дил лексемаси Жомийда кўпроқ илоҳий ҳақиқатни қабул қилувчи маънавий макон сифатида намоён бўлса, Навоийда у ишқ изтиробини, психологик кечинма, сир ва руҳий зиддият маркази сифатида ҳам фаоллашади. Май Жомийда ирфоний мастлик ва маърифат рамзи сифатида устувор бўлса, Навоийда у ирфоний мазмун билан бирга дунёвий ишқ, исёнкорлик ва ижтимоий шартларга қарши руҳий эркинликни ҳам ифодалаши мумкин. Шундай қилиб, муштарак лексема идиостилда тайёр маънони такрорламайди, у муаллифнинг индивидуал тафаккури таъсирида янги семантик-коннотатив мазмун касб этади.

Тадқиқотнинг илмий натижалари:

1. Ҳар икки шоирнинг индивидуал услуби Шарқ адабиётининг муштарак анъаналари заминидан шаклланиб, бироқ тил бирликларини танлаш ва уларга маъно юклаш усули ўзига хосдир. Шу боис муштарак луғатнинг ўзи услублар ўхшашлигини исботламайди.

2. Дил, жон, лаб, об, нур, май ва гул сўзлари матнга қараб тўғридан-тўғри,

хиссий, истиоравий ва ирфоний маъноларни юзага чиқаради. Уларнинг маъносини муайян матн доирасида қиёслаш лозим.

3. Такдим этилган тавсифда Жомийга босиқ баён, ирфоний-фалсафий тафаккур ва кўп маъноли изофали бирикмалар хос деб қаралади. Навоийга эса халқона ифодалар, сўз ўйинлари ҳамда форс-тожикча ўзақларни туркий грамматик унсурлар билан уйғунлаштириш хос деб баҳоланади.

4. Гул, булбул, шамъ, парвона, май ва пир рамзлари муштарак шеърий захирага мансубдир. Уларнинг вазифасини фақат образ номига қараб белгилаб бўлмайди; байтдаги бошқа бирликлар билан алоқаси ва муаллифнинг эстетик мақсадини ҳам ҳисобга олиш зарур.

5. Диний, адабий ва асотирий талмехлар матнлараро алоқаларни юзага келтиради. Бир машҳур ном ҳар бир шоир матнида турлича маънавий-маданий мақсадга хизмат қилиши мумкин.

6. Қиёсий таҳлил модели товуш, луғавий-семантик, морфологик, синтактик, матний-структуровий ва концептуал сатҳларни ўзаро боғлиқ ҳолда қамраб олиши керак.

7. Мазкур натижалар такдим этилган матндан келиб чиқадиган назарий хулосалардир. Қўлланиш частотаси, статистик устунлик ва услубий фарқларнинг барқарорлигини исботлаш учун ҳар икки шоир асарларининг муайян нашрларидан олинган байтларни таҳлил қилиш зарур.

Хулоса. Қиёсий таҳлил Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий шеърий идиостили муштарак адабий анъаналар заминида шаклланишини кўрсатади. Дил, ишк, май, гул, булбул, шамъ ва парвона каби муштарак сўз ҳамда образлар ҳар икки шоир ижодида ягона, ўзгармас маънога эга эмас. Уларнинг вазифаси байт контексти ва муаллифнинг бадиий мақсадига боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Мунтахаби ғазалиёт // Ахтарони адаб: силсила иборат аз 50 ҷилд. – Ҷ. 31. – Душанбе: Адиб, 2016. – 480 с.
2. Абдурахмон Жомий. Муҳаббат махзани: ғазаллар, таржиъбанд, мураббаъ, қитъалар, рубоийлар / М. Кенжабек таҳрири остида; тузувчилар: Н. Жаббор, Э. Очилов, С. Сайид, Ғ. Мажид. – Тошкент: Тасвир, 2018. – 888 б.
3. Афсаҳзод А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XV. – Душанбе: Дониш, 1987. – 264 с.
4. Алишер Навоӣ. Мукамал асарлар тўплами: йиғирма томлик. Ўн саккизинчи том. Девони Фонӣ. – Тошкент: Фан, 2002. – 304 б.
5. Алишер Навоӣ. Мукамал асарлар тўплами: йиғирма томлик. Ўн тўққизинчи том. Девони Фонӣ (давоми). – Тошкент: Фан, 2002. – 330 б.
6. Алишер Навоӣ. Мукамал асарлар тўплами: йиғирма томлик. Йиғирманчи том. Девони Фонӣ. Қасидалар. Муфрадот. Иловалар. – Тошкент: Фан, 2003. – 454 б.

TALABALARDA YOZMA NUTQ KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH VA XALQARO BAHOLASH MEZONLARI TAHLILI

Alimardonova Malika Botir qizi,

Soliq qo‘mitasi huzuridagi Soliq Oliy Maktabi dotsenti v.b

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy xalqaro ta’lim muhitida talabalarning yozma nutq ko‘nikmalarini shakllantirish va ularni baholashning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Yozma nutqning kognitiv va kommunikativ xususiyatlari, turli yozma janrlarni baholashga doir xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari qiyosiy o‘rganilgan. Shuningdek, xalqaro miqyosda tan olingan TOEFL, IELTS va CEFR tizimlarida yozma ishlar (insholar)ni baholash mezonlari, ularning o‘ziga xos jihatlari hamda talabalarning til kompetensiyasini aniqlashdagi ahamiyati ochib berilgan. Maqola yakunida ta’lim jarayonida yozma nutqni baholashni takomillashtirish yuzasidan ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Tayanch so‘zlar: yozma nutq, yozma malakalar, baholash mezonlari, xalqaro testlar, TOEFL, CEFR, IELTS, akademik yozuv, insho, pedagogik yondashuv.

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИИ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ У СТУДЕНТОВ И АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНЫХ КРИТЕРИЕВ ОЦЕНИВАНИЯ

Алимардонова Малика Ботир кизи,

и. о. доцента Высшей школы налогообложения при Налоговом комитете

Аннотация (Русский): В статье проанализированы теоретико-методологические основы формирования и оценивания навыков письменной речи студентов в современной международной образовательной среде. Рассмотрены когнитивные и коммуникативные особенности письменной речи, а также проведен сравнительный анализ научных взглядов зарубежных и отечественных ученых на оценивание различных письменных жанров. Кроме того, освещены критерии оценивания письменных работ (эссе) в международно признанных системах TOEFL, IELTS и CEFR, их специфические особенности и значение в определении языковой компетенции студентов. В заключение приведены научно-практические рекомендации по совершенствованию оценивания письменной речи в учебном процессе.

Ключевые слова: письменная речь, навыки письма, критерии оценивания, международные тесты, TOEFL, CEFR, IELTS, академическое письмо, эссе, педагогический подход.

DEVELOPING STUDENTS' WRITTEN COMMUNICATION COMPETENCE AND ANALYSIS OF INTERNATIONAL ASSESSMENT CRITERIA

Alimardonova Malika Botir qizi,

Acting Associate Professor at the Higher School of Taxation under the Tax Committee

Abstract (English): This article analyzes the theoretical and methodological foundations of developing and assessing students' writing skills within the modern international educational environment. It examines the cognitive and communicative features of written speech and provides a comparative analysis of domestic and foreign scholars' scientific views on evaluating various written genres. Additionally, the study highlights the criteria for assessing written works (essays) within internationally recognized systems such as TOEFL, IELTS, and CEFR, their specific features, and their significance in determining students' language proficiency. Scientific and practical recommendations for improving the assessment of written speech in the educational process are provided in conclusion.

Key words: written speech, writing skills, assessment criteria, international tests, TOEFL, CEFR, IELTS, academic writing, essay, pedagogical approach.

Kirish: Bugungi xalqaro ta’lim muhitida yozma nutq tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Axborotni qabul qilish va uzatishda yozma muloqotning roli oshib borishi talabalardan o’z fikrlarini yozma ravishda ravon va mantiqiy bildirish ko’nikmasiga ega bo’lishni talab qiladi. Yozma nutq shunchaki ma’lumotlarni uzatish vositasi bo’libgina qolmay, balki fikrlarni tushuntirish va rivojlantirishda kognitiv vazifani bajaradi. Shuningdek, u axborot, adabiyot va madaniyatni jamlash hamda saqlab qolish xususiyatiga ega bo’lgan shaxsiy vosita hisoblanadi.

Pedagogika va baholash jarayonida ushbu jihatlar alohida e’tiborga olinishi lozim. Chet el olimi S.Hood ta’kidlaganidek, “*turli yozma janrlarni turlicha baholash kerak*”, chunki ekspozitsiyalar talabalarning ijtimoiy maqsadlari va tezis atrofidagi argumentlari asosida baholanadi.

Yozma ishlarini baholash yondashuvlari va mavjud muammolar

Talabalarning yozma ishlarini odatiy beshta omil bo’yicha baholash mumkin: ravonlik, mazmun, moslik, sintaksis va so’z boyligi. Talabaning turli matn tuzilmalari va janrlari bo’yicha yozish faoliyati to’g’risida to’liq tasavvurga ega bo’lish uchun yozish namunalarini turli maqsadlar bo’yicha baholash zarur.

Amerikalik olimlar D.Ferris va J.Hedgcock ta’kidlaganidek, o’quvchilarning yozish faoliyatini baholashda o’qituvchilar ayrim qarama-qarshiliklarga duch kelishadi. Yozuvni baholash ko’pincha natijaga yo’naltirilib, jarayonlarni hisobga olmaydigan institutsional testlarga asoslanadi.

Angliyalik ESP yozuv malakalari bo’yicha mutaxassis M.Reicheltning tadqiqotlari shuni ko’rsatdiki, dunyoning turli mamlakatlaridagi universitet talabalari tor doiradagi yozma o’quv dasturlari orqali o’qitib kelingan. Bu esa nutq, fikr, o’rganuvchi va janrlar kabi zamonaviy yozish muammolarining cheklanishiga olib kelgan. R.Schoonen, P.Snellings va boshqa tadqiqotchilar chet tilida yozma ishlarning konseptual yoki mafkuraviy istiqbollarga e’tibor qaratish muhimligini ta’kidlashadilar.

Xalqaro baholash tizimlari (TOEFL, IELTS, CEFR) tahlili

Hozirgi kunda o’qituvchilar va talabalar uchun xalqaro til sertifikatlariga ega bo’lish asosiy talablardan biriga aylandi. Xalqaro tan olingan baholash tashkilotlaridan **CEFR, TOEFL va IELTS** tizimlarining yozish qismini tahlil qilamiz.

TOEFL testida yozma qismni baholash

TOEFL – ingliz tilini chet tili sifatida bilish darajasini aniqlovchi standartlashtirilgan ob’ektiv test tizimidir. Yangi versiyadagi TOEFL iBT testida ikkita insho yozish talab etiladi:

1. **Integratsiyalashgan topshiriq:** Qisqa matnni o’qish (3 daqiqa, 200–220 so’z) va shu mavzu bo’yicha ma’ruza tinglab, ularni umumlashtirib insho yozish (20 daqiqa, 150–225 so’z).
2. **Mustaqil insho:** Taklif etilgan polemik mavzu bo’yicha o’z nuqtai nazarini "yoqlab" yoki "qarshi" dalillar keltirib insho yozish (30 daqiqa, 300 tagacha so’z).

Ingliz olimi J.Gear fikricha, insholar avtomatik tarzda emas, balki ikki mustaqil baholovchi tomonidan quyidagi mezonlar asosida baholanadi:

- Mavzuga muvofiqligi;
- Ish tuzilmasi va mantiqiy ketma-ketlik;
- Tezislarni tasdiqlovchi argument va misollar;
- Leksik birliklar va grammatik tuzilmalar zaxirasi;
- Grammatik, imlo, tinish belgilar va stilistik to’g’rilik.

1-jadval: TOEFL testining yozma qismini baholash mezonlari (6 ballik shkala)

Ball	Imtihon topshiruvchilar tomonidan ko’rsatilgan ko’nikma va malakalar
------	--

Ball	Imtihon topshiruvchilar tomonidan ko'rsatilgan ko'nikma va malakalar
6	Mavzuni to'liq ochib beradigan izchil, mantiqiy tuzilgan insho. Yetarli misollar, xilma-xil lug'at va grammatik to'g'rilik mavjud (kichik xatolar bo'lishi mumkin).
5	Mavzuni yaxlit yoritgan, izchil va yaxshi tashkil etilgan insho. Asosiy fikr misollar bilan tasdiqlangan, ayrim grammatik xatolar uchrashi mumkin.
4	Maqbul insho. Mavzu qisman yoritilgan, tashkiliy tuzilish va mantiqiy qurilishda ayrim kamchiliklar bor.
3	Mezonlarga to'la javob bermaydi. Mavzu deyarli sezilmaydi, jiddiy mantiqiy buzilishlar va grammatik zaifliklar mavjud.
2	Tashkiliy bog'liqlik juda zaif yoki yo'q. Misollar yetarli emas, grammatik tuzilmalarda jiddiy xatolar mavjud.
1	Mavzuga mos kelmaydi. Mantiqiy va tashkiliy tuzilma yo'q, jiddiy grammatik xatolar fikrni tushunishni imkonsiz qiladi.
Off	Mavzu ochiqlanmagan.
NR	Hech qanday insho yozilmagan.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, talabalarning yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirish va xalqaro standartlar asosida baholash zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. TOEFL, IELTS va CEFR kabi xalqaro tizimlarning mezonlari yozma ishlarda faqatgina imlo va leksikani emas, balki diskursiv tafakkur, mantiqiy ketma-ketlik va argumentatsiya qobiliyatini birinchi o'ringa qo'yishini ko'rsatdi.

Mazkur tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda quyidagi **4 ta amaliy tavsiyani** taklif etamiz:

- Xalqaro mezonlarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish:** Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning yozma ishlarini baholashda TOEFL va IELTS standartlarining talablarini (argumentatsiya, mantiqiy tuzilma, leksik-grammatik boylik) bosqichma-bosqich joriy etish lozim.
- Jarayonga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirish:** Yozma ishlarni faqat yakuniy baholash (*summative*) bilan cheklanib qolmay, matnni qoralama variantdan boshlab shakllantirish (*formative assessment*) va bosqichma-bosqich tahlil qilish amaliyotini kengaytirish kerak.
- Kompleks topshiriqlardan foydalanish:** Talabalarning akademik yozuv ko'nikmalarini o'stirish uchun o'qish, tinglash va yozishni o'zaro bog'lovchi integratsiyalashgan topshiriqlarni amaliy darslarga tatbiq etish maqsadga muvofiqdir.
- Pedagoglarning baholash malakasini oshirish:** O'qituvchilarning yozma ishlarni xolis, shaffof va standartlashtirilgan tarzda baholash ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha maxsus seminarlar tashkil etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Hood S. Appraising Research: Evaluation in Academic Writing. – London: Publication.

2010. – 48 p.

2. Ferris D., Hedgcock J. Teaching ESL Composition: Purpose, Process, and Practice. London: Routledge. – 2005 – 300-301 pp.
3. Hedgcock J., Lefkowitz N. Some input on input: Two analyses of student response to expert feedback on L2 writing. — USA Journal “Modern Language”, № 80. 1996 —: 287-308pp.
4. Reichelt M.A critical evaluation of writing teaching programmes in different foreign language settings, in R. M. Manchón (Ed.), Writing in Foreign Language Contexts: Learning, Teaching, and Research, — UK: Multilingual Matters. 2009. – 184 p.
5. Schoonen R., Snellings P., Stevenson M., Gelderen A. “Towards a blueprint of the foreign language writer: The linguistic and cognitive demands of foreign language writing”, – Clevedon, UK: Multilingual Matters: Writing in Foreign Language Contexts: Learning, Teaching, and Research 2009. – 77-101 pp.
6. Moore Y. Investigating valid constructs for writing tasks in EAP tests for use in Japanese university entrance examinations. – 2015, – British Council Report, URL: <https://www.britishcouncil.org/exam/aptis/research/publications/investigating-valid-constructs-writing-eap-tests.pdf>, (assessed: 12.01.2021)
7. Jalolov J. Chet til o’qitish metodikasi; chet tillar oliy o’quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. - Toshkent; O’qituvchi, 2012. – 432 b.
8. TOEFL. Preparation guide to new generation of TOEFL. Barron’s, 2004.
9. Pamela J.. TOEFL. Barron’s, 1996.
10. Yocket Editorial Team IELTS vs TOEFL: Learn the Complete Differences between IELTS. TOEFL URL: 2021//<https://yocket.com/blog/ielts-vs-toefl>. (assessed: 12.11.2021)
11. Павловская, И., Башмакова Н. Основы методологии обучения иностранным языкам.: Тестология (курс лекций). / И.Ю. Павловская, Н.И. Башмакова. - СПб.: Фил.фак. СПб.ГУ., 2002.
12. Gear, J., Cambridge preparation for the TOEFL. Cambridge University Press., 1997.

PRESERVATION AND TRANSFORMATION OF NATIONAL-CULTURAL COMPONENTS IN FOLK TALES RETOLD BY GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Teacher: Fayyozjon Azimov,

Shahrisabz State Pedagogical Institute

fayyozjonazimov@gmail.com

Tel: +99891 811 41 77

Abstract: More and more parents and teachers now ask artificial intelligence to retell folk tales for children. But what happens to the culture carried by a tale when a machine does the telling? This article looks for an answer by comparing two tales of the same international type (ATU 480, "The Kind and the Unkind Girls"): the Uzbek folk tale "Zumrad and Qimmat" and the English tale "The Three Heads of the Well". Both tales were retold by three large language models — ChatGPT, Claude and Gemini — in their original language, in the other language, and as a modern adaptation for young children. We followed six groups of cultural elements, from traditional opening formulas and household objects to forms of address and moral values, and classified each change as preservation, neutralisation, substitution, addition or omission. The picture that emerged is uneven. The English tale kept most of its cultural features, while the Uzbek tale, although its plot survived intact, gradually lost its "cultural clothing": its opening formula became "Once upon a time", its household details turned generic, and the heroine's respectful speech faded away. In the modern adaptations, both heroines drifted towards the same image — an active, self-confident girl — and the stern justice of the folk tale gave way to forgiveness. We argue that AI has become a new and largely invisible mediator of folklore, and that this role deserves close linguocultural attention.

Keywords: generative artificial intelligence, large language models, folk tale, linguoculturology, cognitive linguistics, national-cultural component, cultural transformation, English and Uzbek.

СОХРАНЕНИЕ И ТРАНСФОРМАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ КОМПОНЕНТОВ В НАРОДНЫХ СКАЗКАХ, ПЕРЕСКАЗАННЫХ ГЕНЕРАТИВНЫМ ИСКУССТВЕННЫМ ИНТЕЛЛЕКТОМ

Преподаватель: Файёзжон Азимов,

Шахрисабзский государственный педагогический институт

fayyozjonazimov@gmail.com

Тел.: +99891 811 41 77

Аннотация: Сегодня всё больше родителей и учителей обращаются к искусственному интеллекту, чтобы пересказать детям народную сказку. Но что происходит с культурой, заключённой в сказке, когда её пересказывает машина? В статье предпринята попытка ответить на этот вопрос на материале двух сказок одного международного типа (АТУ 480, «Добрая и злая девушки»): узбекской народной сказки «Зумрад и Киммат» и английской сказки «The Three Heads of the Well». Обе сказки были пересказаны тремя языковыми моделями — ChatGPT, Claude и Gemini — на языке оригинала, на другом языке и в виде современной адаптации для детей. Мы проследили шесть групп культурных элементов — от традиционных зачинов и бытовых реалий до форм обращения и нравственных ценностей — и определили характер их изменения: сохранение, нейтрализация, замена, добавление или опущение. Картина оказалась неравномерной. Английская сказка в целом сохранила свой культурный облик, тогда как узбекская, при сохранённом сюжете, постепенно утратила свою «культурную одежду»: зачин превратился в «Once upon a time», бытовые детали

стали безликими, почтительная речь героини исчезла. В современных адаптациях обе героини сблизилась в едином образе активной и уверенной в себе девочки, а суровая справедливость народной сказки уступила место прощению. Мы приходим к выводу, что искусственный интеллект стал новым и во многом незаметным посредником в передаче фольклора.

Ключевые слова: генеративный искусственный интеллект, большие языковые модели, народная сказка, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, национально-культурный компонент, культурная трансформация, английский и узбекский языки.

GENERATIV SUN'IY INTELLEKT TOMONIDAN QAYTA HIKOYALANGAN XALQ ERTAKLARIDA MILLIY-MADANIY KOMPONENTLARNING SAQLANISHI VA TRANSFORMATSIYASI

O'qituvchi: Fayyozjon Azimov,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

fayyozjonazimov@gmail.com

Tel.: +99891 811 41 77

Annotatsiya: Bugun ko'plab ota-onalar va o'qituvchilar bolalarga ertak aytib berish uchun sun'iy intellektga murojaat qilmoqda. Xo'sh, ertakni mashina qayta hikoya qilganda undagi milliy madaniyat qanday holga keladi? Ushbu maqolada biz bu savolga bir xalqaro ertak tipiga (ATU 480, «Mehribon va yovuz qizlar») mansub ikki ertak — o'zbek xalq ertagi «Zumrad va Qimmat» hamda ingliz ertagi «The Three Heads of the Well» misolida javob izladik. Har ikki ertak uchta til modeli — ChatGPT, Claude va Gemini — yordamida asl tilda, boshqa tilda va zamonaviy bolalar uchun moslashtirilgan shaklda qayta yaratildi. An'anaviy ochilish formulalari va maishiy realiyalardan tortib murojaat shakllari va axloqiy qadriyatlargacha bo'lgan olti guruh madaniy unsurlar kuzatildi, har bir o'zgarish esa saqlash, neytrallashtirish, almashtirish, qo'shish yoki tushirib qoldirish sifatida baholandi. Natijalar bir tekis emas. Ingliz ertagi o'z madaniy qiyofasini asosan saqlab qolgan bo'lsa, o'zbek ertagi syujeti buzilmagan holda asta-sekin o'zining «madaniy libosi»dan ayrila boshladi: «Bor ekan-da, yo'q ekan» «Once upon a time»ga aylandi, maishiy detallar rangsizlandi, qahramonning odobli nutqi esa so'ndi. Zamonaviy moslashtirishlarda har ikki qahramon bir xil obrazga — faol va o'ziga ishongan qizga yaqinlashdi, xalq ertagiga xos qat'iy adolat esa kechirim bilan almashdi. Sun'iy intellekt folklorni avloddan avlodga yetkazishda yangi, ammo ko'zga unchalik tashlanmaydigan vositachiga aylanib bormoqda va bu jarayon jiddiy lingvokulturologik e'tiborni talab qiladi.

Kalit so'zlar: generativ sun'iy intellekt, katta til modellari, xalq ertagi, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, milliy-madaniy komponent, madaniy transformatsiya, ingliz va o'zbek tillari.

Introduction: A folk tale is one of the oldest and most intimate forms of a people's memory. It records how our ancestors saw the world, what they considered good and bad, what kind of houses they lived in, what they ate, and how they spoke to their elders. Every story that begins with "Bor ekan-da, yo'q ekan" ("There was, and there was not") invites the listener into a special world — and that world is, first of all, a national one. This is why folk tales have long attracted not only folklorists but also linguists interested in the relationship between language and culture.

In the last few years, the folk tale has entered an unexpected new stage of its life. Tales are no longer told only by grandmothers and mothers; artificial intelligence tells them too. Tools such as ChatGPT, Claude and Gemini can retell any tale in seconds, shorten it, translate it into another language, or adapt it to the tastes of today's children. The convenience

is obvious. Yet these models were trained mostly on enormous amounts of English text, while digital resources in Uzbek are modest by comparison. International studies have already shown that the answers of language models tend to reflect Western, and particularly English-speaking, cultural values (Johnson et al., 2022; Tao et al., 2024). In other words, when an AI retells an Uzbek tale, there is no guarantee that the tale will remain Uzbek.

Surprisingly, this question has received almost no attention. Research on the cultural bias of language models has relied mainly on surveys and value questionnaires, while folklore texts — especially in an English–Uzbek comparison — have remained outside researchers' view.

With this in mind, the present study sets out to determine, from a linguocultural and cognitive perspective, how far national-cultural elements are preserved in English and Uzbek folk tales retold by generative AI, and in what ways they change. We ask three questions. When language models retell a tale, which cultural elements do they keep and which do they alter? Do these changes unfold in the same way in the English and the Uzbek tale? And finally, how does the heroine herself — her image, her behaviour, her values — change in the process?

Literature Review: The idea that language and culture are inseparable is not new in linguistics. E.M. Vereshchagin and V.G. Kostomarov (1990) laid a solid foundation for this field with their work on the national-cultural semantics of words. V.V. Vorobyov (1997) later introduced the notion of the *linguoculturema* as a unit uniting language and culture, and V.A. Maslova (2001) systematised linguoculturology as a discipline in its own right. A. Wierzbicka's (1997) argument that a culture can be understood through its key words has also been highly influential. F. Sharifian (2017) gave the field a contemporary shape by developing the concepts of cultural schemas, cultural categories and cultural metaphors within Cultural Linguistics. In Uzbek linguistics, N. Mahmudov (2012) argued for studying language in close connection with culture, while Sh. Safarov (2006) introduced the theoretical foundations of cognitive linguistics into Uzbek scholarship.

To study the folk-tale hero from a cognitive perspective, the work of G. Lakoff and M. Johnson (1980) on language and thought, together with frame theory, proves especially useful. A frame is a ready-made structure of knowledge that we hold about a typical situation. The image of a fairy-tale hero works in exactly this way: when we hear "the good girl in a fairy tale", we already know what kind of family she comes from, what trial she will face, and how she will be rewarded in the end. V.Ya. Propp's (1928) classic account of the functions of the folk tale remains a reliable tool for identifying the parts of this frame. The ATU index of international tale types compiled by H.-J. Uther (2004) makes it possible to compare plot-related tales of different peoples on a sound basis.

The systematic study of Uzbek folk tales owes much to M. Afzalov (1964), and O. Madayev and T. Sobitova (2001) described the tale as a genre within the system of Uzbek oral folklore. English folk tales were collected and published by J. Jacobs (1890). J. Zipes (1979), in turn, showed that every era reshapes fairy tales according to its own ideas — an observation that is central to our study.

The cultural bias of artificial intelligence has only recently become a serious research topic. E. Bender and colleagues (2021) warned that large language models risk reproducing the dominant views found in their training data. R. Johnson and colleagues (2022) found that GPT-3's responses were dominated by American values, and Y. Tao and colleagues (2024), testing several models, demonstrated that their values align most closely with those of English-speaking and Protestant European countries. Translation studies also help explain what happens when AI carries a tale from one language into another: L. Venuti's (1995) concepts of domestication and foreignisation and P. Newmark's (1988) classification of culture-specific items are particularly relevant here.

Linguoculturology and the cultural bias of AI have each been studied quite extensively. Where they meet, however — the fate of national culture in folklore texts recreated by AI — the question remains open.

Methods

For this study we chose two tales that are very similar in plot but belong to different cultures. The first is "Zumrad and Qimmat", an Uzbek folk tale familiar to almost everyone who grew up in Uzbekistan. The second is "The Three Heads of the Well" from J. Jacobs's collection of English fairy tales. Both belong to type ATU 480: a kind, hard-working girl passes a trial and is rewarded, while a lazy, rude girl receives her punishment. Because the plots are so close, the differences between the retellings can be explained by culture rather than by the storyline.

The tales were retold by three widely used language models: ChatGPT, Claude and Gemini. Each model received three tasks. In the first, it was asked to retell the tale in its own language: the Uzbek tale in Uzbek and the English tale in English. In the second, it was asked to tell the tale in the other language: "Zumrad and Qimmat" in English and "The Three Heads of the Well" in Uzbek. In the third, it was asked to rewrite the tale for today's children aged six to eight. The models were not given the original texts; they reconstructed each tale from what they "knew". This produced a small corpus of 18 texts.

We divided the national-cultural elements of the texts into six groups: the characters' names and their meanings; material realia such as household objects, food, clothing and dwellings; the traditional opening and closing formulas; speech etiquette, that is, forms of address and expressions of respect for elders; the moral content of the tale — diligence, patience, respect, and the logic of reward and punishment; and, finally, mythological figures such as the old woman (*kampir*), the *dev* and the fairy (*pari*).

Each element was compared with the original tale to determine how it had changed. If an element appeared unchanged or with a suitable equivalent, we marked it as *preservation*. If it lost its distinctiveness and was replaced by a general, colourless word, we called it *neutralisation*. If it was replaced by an element typical of another culture, we called it *substitution*. If the text introduced a detail absent from the original, we called it *addition*. If the element disappeared altogether, we called it *omission*.

The heroine's image was treated as a frame, and we paid attention to five of its parts: her place in the family, the trial she faces, her relationship with the helper, the motives behind her actions, and the reward or punishment she receives at the end. All texts were analysed qualitatively, following the principles of thematic analysis (Braun & Clarke, 2006).

Results

Let us state the main finding at the outset: the two tales did not share the same fate. The cultural face of the English tale — the well, the magical heads in the well, the king's palace, the closing "and they lived happily ever after" — stayed in place in almost every text. In the Uzbek tale, the events were retold correctly, but the very things that make the tale Uzbek — its realia, its formulas, its etiquette — often changed. These changes were small when the tale was retold in its own language, grew noticeably when it was carried into another language, and were strongest of all in the adaptations for children.

How does the tale begin? When the models retold the tale in Uzbek, they usually kept the formula "Bor ekan-da, yo'q ekan...". Its full rhyming form, however — "och ekan-u to'q ekan, bo'ri bakovul ekan, tulki yasovul ekan" ("there were the hungry and the full, the wolf was the steward, the fox was the herald") — was often cut short. When "Zumrad and Qimmat" was told in English, the formula was almost always replaced by the familiar "Once upon a time". As a result, an English-speaking reader never meets the distinctive opening of the Uzbek tale at all. Interestingly, the same thing happened in the opposite direction: when the English tale was retold in Uzbek, the models began it with "Bir bor ekan, bir yo'q ekan".

The threshold of the tale, it seems, is always rebuilt to suit the listener's culture.

What do the names lose? The names Zumrad and Qimmat were kept in every text. For an Uzbek listener, though, these are not just names: *zumrad* means "emerald", and *qimmat* means "precious" or "dear". The names themselves hint at the characters' inner worth. In the English texts, this meaning was left without any explanation. So although the names were preserved in form, their content was lost. The namelessness of the English tale's characters — "the king's daughter", "the stepsister" — remained unchanged in the Uzbek retellings.

Household and everyday life. This is where the most change took place. When the tale was told in English, the old woman's *sandiq* (a traditional wooden chest) became a "chest" or simply a "box", and her humble dwelling became the "cottage" or "hut" so familiar from Western fairy tales. Details such as the *tandir* (clay oven), the *dasturxon* (the spread tablecloth at the centre of Uzbek hospitality) and *non* (traditional bread), even when they appeared in the text, were rendered with colourless words such as "oven", "food" or "bread". At the same time, the opposite tendency also appeared: in some texts the models added details that do not exist in the original — a bazaar, silk, a teahouse — in an effort to give the story an "oriental" flavour. This is exoticisation. In such a text, culture is not shown from the inside but painted from the outside, like a picture seen through a tourist's eyes.

Manners and forms of address. In the Uzbek tale, Zumrad's respect for the old woman shows in her words as much as in her deeds. In the Uzbek retellings, affectionate forms of address such as *buvijon* ("dear grandmother") and *onajon* ("dear mother"), as well as the polite form *siz*, were partly preserved. In the English texts, they became a neutral "Grandmother" or simply "old woman". Consequently, Zumrad's good manners were now visible only in what she did — sweeping, tidying, serving — and no longer in what she said.

Who is the old woman? The old woman in the original Uzbek tale is a complex figure: she rewards the good and punishes the wicked without mercy. In the English texts, she was usually called a "kind old woman", sometimes a "magical old woman". In the adaptations for children, she moved considerably closer to the "fairy godmother" of Western tales — a gentle, magical helper. Her stern, punishing side almost disappeared. The magical heads in the English tale's well were kept in the Uzbek texts, but they were sometimes explained through images more familiar to an Uzbek child, such as a *pari* (fairy) or "a magical voice".

The moral of the tale. When the tales were retold in their own languages, their moral logic — kindness is rewarded, wickedness is punished — stayed the same. In the adaptations for children, however, the picture changed completely. The harshest scene of the Uzbek tale — Qimmat and her stepmother dying from the snakes and scorpions that crawl out of the chest — was softened or removed in nearly all adapted texts. Instead, the wicked characters "realise their mistake" and "say sorry". The punishment in the English tale was softened in the same way. And the values at the heart of the original Uzbek tale — respect for elders, service and patience — gave way to values that are understood the same way everywhere: "kindness", "friendship" and "believe in yourself".

How did the heroine herself change? In the original tale, Zumrad is a patient, obedient and hard-working girl. She does not rebel against her fate; she bears it patiently, and it is precisely her patience and service that are rewarded. The king's daughter in the English tale, by contrast, sets out on her own to seek her fortune. In the AI retellings, and especially in the children's adaptations, both heroines changed in the same direction: they became active girls who make their own decisions and speak openly about their feelings. Their actions were no longer explained by duty and patience but by "finding her own way" and "wanting to help others". The stepmother, too, softened and lost much of her former cruelty. In short, two heroines from two different peoples gradually merged into a single "global modern heroine".

Discussion

Our results point to one clear conclusion: language models remember the chain of events in a tale well, but they systematically alter the cultural details that make it distinctive — especially those belonging to Uzbek culture. This confirms, this time on folklore material, the conclusion of Tao and colleagues (2024) that the values of language models lean towards English-speaking cultures.

This process might be called "cultural flattening". The model takes the general fairy-tale template it knows best, lays it over the Uzbek tale, and adjusts the tale to fit. In the language of translation studies, this is domestication (Venuti, 1995). There is, however, one important difference: a translator chooses this strategy consciously, whereas the AI does not choose anything — it simply repeats what it has seen most often.

The cases of exoticisation reveal a different problem. The models do not know Uzbek culture from the inside; they tend to imagine it through a generalised image of "the East". As Bender and colleagues (2021) warned, a model inherits the views found in the texts it learned from. If most of what has been written about Uzbek folklore was written from the outside, the model will look at the Uzbek tale through that same outside lens.

In our view, the most serious change took place in the moral content of the tales. A folk tale is, above all, a form of upbringing. It teaches a child what to value by making the child feel it. When values that matter deeply to Uzbek people — respect for elders, service, patience — are replaced by universal ones, the tale loses part of its purpose. In Sharifian's (2017) terms, one cultural schema is being replaced by another.

The changes in the heroine's image are not accidental either. Zipes (1979) noted long ago that fairy tales are reworked in every era to suit the spirit of the time. This has always happened, but artificial intelligence both speeds the process up and makes it uniform: heroes of different peoples are becoming more and more alike.

The findings also matter in practice. Teachers and parents who use AI to prepare tales for children should explicitly ask the model to keep the traditional opening, national realia and forms of address. More broadly, digitising Uzbek folklore and building open electronic corpora would help future models "understand" Uzbek culture better.

Of course, our study has its limits. It covers only two tales and three models, and language models are updated quickly, so the results reflect a particular moment in time. Future research could include a larger number of tales, add Russian as a third language, extend the analysis quantitatively, and examine AI tools that generate images.

Conclusion

This study has shown that when artificial intelligence recreates a folk tale, its national-cultural elements do not all share the same fate: some are preserved, some lose their colour, some are replaced by something else, and some disappear entirely. The five-part model of preservation, neutralisation, substitution, addition and omission proved to be a practical and effective tool for tracing this process.

The plot of the tale and the names of the characters turned out to be the most stable parts. Household realia, the traditional opening and speech etiquette proved to be the parts that change most readily. A clear imbalance was observed between the English and the Uzbek tale: the English tale largely kept its face, while the Uzbek tale was more exposed to neutralisation, domestication and exoticisation. In the adaptations for children, the moral content of both tales shifted towards universal values, and the heroine changed from a patient, obedient girl into an active, independent one.

Artificial intelligence is becoming a new storyteller of folklore. It tells tales much as our grandmothers did, but it does not know or feel everything our grandmothers knew and felt. That is why it is an urgent task today to monitor its influence on national culture, to enrich Uzbek cultural heritage in the digital world, and to teach people to use AI in education with cultural awareness.

References:

1. Afzalov, M. (1964). *O'zbek xalq ertaklari haqida* [On Uzbek folk tales]. Tashkent: Fan.
2. Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? In *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency* (pp. 610–623).
3. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
4. Jacobs, J. (1890). *English Fairy Tales*. London: David Nutt.
5. Johnson, R. L., Pistilli, G., Menéndez-González, N., et al. (2022). The ghost in the machine has an American accent: Value conflict in GPT-3. *arXiv preprint arXiv:2203.07785*.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
7. Madayev, O., & Sobitova, T. (2001). *O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi* [Uzbek oral poetic folklore]. Tashkent: Sharq.
8. Mahmudov, N. (2012). Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab [In search of ways to study language comprehensively]. *O'zbek tili va adabiyoti*, (5).
9. Maslova, V. A. (2001). *Lingvokul'turologiya* [Linguoculturology]. Moscow: Akademiya.
10. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
11. Propp, V. Ya. (1928). *Morfologiya skazki* [Morphology of the folktale]. Leningrad: Academia.
12. Safarov, Sh. (2006). *Kognitiv tilshunoslik* [Cognitive linguistics]. Jizzakh: Sangzor.
13. Sharifian, F. (2017). *Cultural Linguistics: Cultural Conceptualisations and Language*. Amsterdam: John Benjamins.
14. Tao, Y., Viberg, O., Baker, R. S., & Kizilcec, R. F. (2024). Cultural bias and cultural alignment of large language models. *PNAS Nexus*, 3(9), pgae346.
15. Uther, H.-J. (2004). *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography* (FF Communications 284–286). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
16. Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
17. Vereshchagin, E. M., & Kostomarov, V. G. (1990). *Yazyk i kul'tura* [Language and culture]. Moscow: Russkiy yazyk.
18. Vorobyov, V. V. (1997). *Lingvokul'turologiya: teoriya i metody* [Linguoculturology: Theory and methods]. Moscow: RUDN.
19. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. New York: Oxford University Press.
20. Zipes, J. (1979). *Breaking the Magic Spell: Radical Theories of Folk and Fairy Tales*. London: Heinemann.

THE FREQUENCY OF METAPHORICAL USES OF THE LEXEME YURAK IN ABDULLA QODIRIY'S BYGONE DAYS: A CORPUS-BASED ANALYSIS

Shodiyeva Madinabonu Shavkat qizi,

Master's student, Department of English literature and translation studies, Bukhara State
University

Madinabonu.shodiyeva@icloud.com

Abstract: This article examines the frequency and metaphorical functions of the lexeme yurak (“heart”) in Abdulla Qodiriy’s novel O’tkan kunlar using a corpus-linguistic approach. An electronic corpus consisting of 113,243 word tokens and 19,955 distinct word forms was compiled from the novel and analyzed with AntConc. The Word and KWIC tools were used to identify the occurrences and contextual meanings of the target lexeme. The analysis revealed 21 occurrences of yurak, all of which were interpreted as metaphorical or figurative uses in their respective contexts. These uses were realized through 14 metaphorical patterns, including yurak o’ti (“fire of the heart”), yurak dardi (“pain of the heart”), yurak urishi (“heartbeat”), yurak jarohati (“wound of the heart”), yurak siri (“secret of the heart”), and yurak tuguni (“knot of the heart”). Semantically, the identified expressions were grouped into four categories: love and passion, emotional suffering, excitement and psychological agitation, and inner perception and sincerity. The raw frequency of the lexeme was 21 occurrences, while its normalized frequency was 1.85 occurrences per 10,000 words. The findings demonstrate that yurak functions as an important metaphorical unit for representing the characters’ emotional states, love, suffering, sincerity, and inner experiences.

Keywords: Abdulla Qodiriy, O’tkan kunlar, metaphor, corpus linguistics, yurak, KWIC analysis, frequency analysis

“O’TKAN KUNLAR” ROMANIDA “YURAK” METAFORASINING CHASTOTAVIY KO’RSATKICHI: KORPUS LINGVISTIKASI ASOSIDA TAHLIL

Shodiyeva Madinabonu Shavkat qizi,

Buxoro davlat universiteti,

Ingliz adabiyotshunosligi va tarjimashunoslik kafedrası magistranti

Madinabonu.shodiyeva@icloud.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning “O’tkan kunlar” romanida yurak leksemasining chastotasi va metaforik qo’llanish xususiyatlari korpus lingvistikasi asosida tadqiq etiladi. Roman matni asosida 113 243 ta so’z qo’llanishi va 19 955 ta turli so’z birligidan iborat elektron korpus shakllantirildi. Korpus AntConc dasturining Word va KWIC funksiyalari yordamida tahlil qilindi. Natijada yurak leksemasining 21 ta qo’llanishi aniqlandi va ularning barchasi kontekstda metaforik yoki obrazli mazmun ifodalashi kuzatildi. Mazkur qo’llanishlar yurak o’ti, yurak dardi, yurak urishi, yurak jarohati, yurak siri va yurak tuguni kabi 14 xil metaforik model orqali namoyon bo’lgan. Semantik jihatdan birliklar muhabbat, ruhiy iztirob, hayajon va ruhiy holat, ichki sezgi va samimiyat guruhlariga ajratildi. Yurak leksemasining chastotasi 21 tani, normallashtirilgan chastotasi esa 10 000 so’zga 1,85 tani tashkil etdi. Natijalar yurak leksemasi Qodiriy romanida qahramonlarning muhabbati, iztirobi, samimiyati va ichki kechinmalarini ifodalovchi muhim metaforik birlik ekanini ko’rsatdi.

Kalit so’zlar: Abdulla Qodiriy, “O’tkan kunlar”, metafora, korpus lingvistikasi, yurak, KWIC tahlili, chastotaviy tahlil

ЧАСТОТНОСТЬ МЕТАФОРИЧЕСКОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ ЛЕКСЕМЫ «ЮРАК» В РОМАНЕ АБДУЛЛЫ КАДЫРИ «МИНУВШИЕ ДНИ»: КОРПУСНО- ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Шодиева Мадинабону Шавкат кизи,

магистрант кафедры английской литературы и переводоведения,
Бухарского государственного университета

Madinabonu.shodiyeva@icloud.com

Аннотация: В статье рассматриваются частотность и метафорические функции лексемы «юрak» («сердце») в романе Абдуллы Кадыри «Минувшие дни» («O‘tkan kunlar») на основе корпусно-лингвистического подхода. На материале текста романа был сформирован электронный корпус, включающий 113 243 словоупотребления и 19 955 различных словоформ. Анализ корпуса проводился с использованием функций Word и KWIC программы AntConc. В результате было выявлено 21 употребление лексемы «юрak», каждое из которых в соответствующем контексте реализует метафорическое или образное значение. Выделенные употребления представлены в 14 метафорических моделях, среди которых «yurak o‘ti» («огонь сердца»), «yurak dardi» («боль сердца»), «yurak urishi» («биение сердца»), «yurak jarohati» («рана сердца»), «yurak siri» («тайна сердца») и «yurak tuguni» («узел сердца»). В семантическом отношении метафорические единицы объединены в четыре группы: любовь и страсть, душевное страдание, волнение и эмоциональное возбуждение, внутреннее восприятие и искренность. Абсолютная частотность лексемы «юрak» составила 21 употребление, а нормированная частотность — 1,85 употребления на 10 000 слов. Полученные результаты показывают, что лексема «юрak» является важным метафорическим средством репрезентации эмоционального состояния, любви, страдания, искренности и внутреннего мира персонажей романа.

Ключевые слова: Абдулла Кадыри, «Минувшие дни», «O‘tkan kunlar», метафора, корпусная лингвистика, лексема «юрak», KWIC-анализ, частотный анализ.

Introduction: Abdulla Qodiriy’s novel O‘tkan kunlar (Bygone Days) occupies an important place in Uzbek literature and is widely regarded as a significant work in the formation of the Uzbek national novel. The novel combines a compelling narrative of love, separation, conflict, and moral choice with a detailed representation of the historical and sociocultural environment of nineteenth-century Central Asia. Its language reflects the everyday life, customs, social relations, and worldview of the Uzbek people.

Metaphor is one of the most important expressive devices in literary language. It enables writers to represent abstract concepts, emotional states, and complex psychological experiences through concrete and familiar images. In literary discourse, metaphor is not merely an ornamental device; it also contributes to character development, emotional characterization, thematic organization, and the creation of an expressive narrative atmosphere. In O‘tkan kunlar, metaphorical expressions play an important role in representing love, suffering, anxiety, sincerity, and the inner experiences of the characters.

In recent decades, corpus linguistics has become an effective methodological approach to the study of metaphor. A corpus-based approach makes it possible to investigate linguistic units through authentic textual data and to determine their frequency, distribution, contextual meanings, and patterns of use. Corpus research has also contributed to metaphor studies by providing evidence about figurative meanings and the lexical and grammatical environments in which metaphorical expressions occur.

In this article, we decided to focus on the metaphorical uses of the lexeme **yurak** (“heart”) in Abdulla Qodiriy’s O‘tkan kunlar. The lexeme was selected because it occurs not only in its literal sense as a human organ but also in a range of metaphorical expressions associated with love, emotional suffering, excitement, sincerity, inner perception, and hidden feelings. Such expressions include yurak o‘ti (“fire of the heart”), yurak dardi (“pain of the heart”), yurak urishi (“heartbeat”), yurak jarohati (“wound of the heart”), yurak siri (“secret

of the heart”), and yurak tuguni (“knot of the heart”).

The aim of this study is to determine the frequency of the metaphorical uses of the lexeme yurak in the electronic corpus of O‘tkan kunlar, classify its metaphorical expressions according to their semantic characteristics, and describe their artistic and semantic functions in the novel.

To achieve this aim, the study addresses the following objectives:

- 1) to compile an electronic corpus based on the text of O‘tkan kunlar;
- 2) to determine the total number of word tokens and distinct word forms in the corpus;
- 3) to identify the occurrences of yurak using KWIC analysis;
- 4) to examine the metaphorical expressions formed with the lexeme;
- 5) to classify the identified expressions into semantic groups;
- 6) to calculate the raw and normalized frequency of the lexeme.

The research material consists of the electronic text of O‘tkan kunlar. The corpus contains 113,243 word tokens and 19,955 distinct word forms. The analysis was conducted using the Word and KWIC functions of AntConc. The corpus-based investigation identified 21 occurrences of the lexeme yurak. Contextual analysis showed that these occurrences function metaphorically or figuratively in the novel.

The significance of this study lies in its combination of literary interpretation and quantitative corpus analysis. Instead of examining the metaphorical expressions only through traditional close reading, the study uses frequency and concordance data to demonstrate the distribution and semantic productivity of the lexeme yurak. This approach may also provide a methodological basis for future research on other metaphorical lexemes in Qodiriy’s works and for comparative studies of Uzbek literary texts. For the identification of metaphorical uses, the contextual meaning of each occurrence was compared with its more basic and literal meaning. A lexical unit was treated as metaphorical when its contextual meaning differed from its basic meaning but could be understood through comparison or similarity. This procedure makes it possible to distinguish metaphorical uses from literal ones and to connect quantitative corpus results with the literary functions of metaphor.

Discussion: The corpus-based analysis demonstrates that the lexeme yurak (“heart”) performs a highly productive metaphorical function in Abdulla Qodiriy’s O‘tkan kunlar. Although the corpus contains 113,243 word tokens, the lexeme occurs only 21 times. However, these occurrences are distributed across 14 metaphorical patterns, indicating that the significance of yurak cannot be explained by frequency alone. Its importance is also related to the semantic diversity and expressive potential of the combinations in which it occurs.

The normalized frequency of yurak is 1.85 occurrences per 10,000 words. This figure shows that the lexeme is not one of the most frequent lexical items in the novel, but its contextual function is considerable. In corpus-based literary analysis, a relatively low frequency does not necessarily indicate low stylistic significance. A lexical unit may occur infrequently while carrying a strong thematic and emotional function in the text. Therefore, the frequency data should be interpreted together with concordance evidence and semantic analysis. Corpus linguistics makes this possible by combining frequency lists, concordances, and contextual interpretation.

The analysis reveals that the metaphorical uses of yurak are concentrated around four

main semantic domains: love and passion, emotional suffering, excitement and psychological agitation, and inner perception and sincerity. These domains are closely connected with the central emotional conflicts of the novel. The lexeme therefore functions not as an isolated figurative element but as a recurring semantic centre through which the emotional world of the characters is organized.

Love and passion

Expressions such as *yurak o'ti* (“fire of the heart”), *yurak javhari* (“jewel of the heart”), and *ikki yurak* (“two hearts”) represent love as an intense, valuable, and relational experience.

In *yurak o'ti*, emotional intensity is conceptualized through the image of fire. The expressions “fire” and “embers” suggest heat, continuity, and inner energy. Love is thus presented as an emotional force that affects the character from within.

In *yurak javhari*, love is represented as a precious substance or jewel. This metaphor emphasizes the rarity and value of love. The expression suggests that true love is not an ordinary emotion but a valuable spiritual quality available only to a limited number of people. In this way, the metaphor contributes to the moral and aesthetic evaluation of love in the novel.

The expression *ikki yurak* (“two hearts”) constructs love as spiritual unity. The two hearts are presented as capable of understanding one another and sharing emotional experience. This image strengthens the representation of mutual affection and emotional closeness.

Emotional suffering

The second important domain is emotional suffering. Expressions such as *yurak dardi* (“pain of the heart”), *yurak jarohati* (“wound of the heart”), and *yurak tuguni* (“knot of the heart”) represent psychological pain through bodily and material images.

In *yurak dardi*, emotional suffering is described as physical pain. This metaphor makes an invisible psychological state more concrete and perceptible. The reader is encouraged to understand emotional distress as something that affects the whole person, just as physical pain affects the body.

The expression *yurak jarohati* intensifies this representation. A wound is not merely an unpleasant sensation; it implies damage, vulnerability, and a continuing need for healing. When the wound is “scratched again,” the metaphor suggests that a previously experienced emotional pain has been reactivated. Thus, the expression conveys both the depth and the persistence of psychological suffering.

The metaphor *yurak tuguni* presents an unresolved emotion as a knot. A knot may be tied, tightened, or untied; these possibilities provide a dynamic structure for understanding the character's inner state. The untying of the heart's knot may suggest emotional release, the resolution of an internal conflict, or a change in the character's psychological condition.

Excitement and agitation

The expressions *yurak o'ynog'isi* (“playfulness or agitation of the heart”), *yurak urishi* (“heartbeat”), *yurak tepishi* (“pounding of the heart”), and *yurak oshiqishlari* (“impatience or eagerness of the heart”) represent emotional excitement through bodily movement.

These expressions are especially important in scenes involving waiting, fear, love, and anticipation. The heart becomes a visible indicator of an invisible emotional state. For example, an unusually rapid heartbeat externalizes the character's internal excitement and makes it perceptible to other people. The body therefore functions as a medium through which psychological experience is communicated.

The frequent occurrence of *yurak urishi* and *yurak tepishi* also demonstrates the importance of physiological imagery in Qodiriy's representation of emotion. The author does not describe the characters' inner states only through abstract psychological vocabulary.

Instead, he connects emotion with bodily experience. This makes the narrative more vivid and contributes to the realism of the characters' emotional responses.

Inner perception and sincerity

The third major interpretive area includes *yurak so'zi* (“word of the heart”), *chin yurak* (“true heart”), *yurak ko'zi* (“eye of the heart”), and *yurak siri* (“secret of the heart”). In these expressions, the heart is conceptualized as the centre of sincerity, inner perception, moral truth, and hidden feeling.

The expression *yurak so'zi* refers to a sincere inner voice rather than an ordinary spoken statement. It establishes a contrast between external speech and internal truth. Similarly, *chin yurak* characterizes a person as sincere, loyal, and morally genuine.

The metaphor *yurak ko'zi* extends the function of the heart from feeling to perception. The heart is represented as an organ capable of seeing and understanding. This suggests that genuine knowledge is not obtained only through physical sight or rational thought; it may also be achieved through emotional and moral perception.

The expression *yurak siri* represents emotion as something hidden and difficult to express. The secret of the heart marks the boundary between inner experience and external language. In this respect, the metaphor also reflects one of the central problems of literary representation: the difficulty of expressing complex human feelings fully through words.

NN/r	Contextual expression	Semantic interpretation	Metaphorical function
11.	“...laxja cho‘g‘ kabi yonib turg‘an yurak o‘ti bilan sarxushdek edi.”	Love and passion	Yurak o‘ti represents intense emotion through the image of fire and glowing embers.
22.	“...eskirgan bir yurakning arzini tinglay olmassiz va yonib turg‘an yurak o‘tingiz bilan kuydirarsiz.”	Emotional suffering and passion	The heart is represented as a source of complaint, while its “fire” conveys painful and powerful emotion.
33.	“...haligi yurak o‘ynog‘isi tag‘in ham kuchaydi...”	Emotional agitation	The “playfulness” or agitation of the heart represents anxiety and anticipation.
44.	“Otabekning yurak urishi ehtimol yangasiga ham eshitar edi...”	Excitement and anxiety	The unusually perceptible heartbeat externalizes Otabek’s inner emotional state.
55.	“...endigi yurak urishi faqat haligi farishta tomong‘a	Love and longing	The heartbeat is directed toward the beloved and represents

NN/r	Contextual expression	Semantic interpretation	Metaphorical function
	oshiqibqina edi.”		emotional attraction.
66.	“Harorati kuchlik, yurak urishi favqulodda tez edi.”	Physical and emotional intensity	The rapid heartbeat combines bodily description with the representation of psychological distress or excitement.
77.	“Yuragingizdan so‘rang. — Yuragim... Yuragim ishonma, deydi. — Bo‘lmasa bu yurak so‘zi emas.”	Inner voice and intuition	The heart speaks and advises; it is represented as the source of inner truth and judgment.
88.	“Sizda chin yurak bor, do‘stim. Bu yurakingiz bilan hech vaqt dard qolmay siz...”	Sincerity and moral character	Chin yurak represents honesty, loyalty, and spiritual integrity.
99.	“Otabek Zaynabning shu qadar yurak dardi borlig‘ini birinchi martaba bilar edi.”	Emotional suffering	Yurak dardi represents Zaynab’s deep psychological pain and unfulfilled love.
110.	“...ikki yillik yurak dardim nihoyat hoziqini topqan edi.”	Long-lasting suffering	The metaphor presents emotional pain as a chronic condition that may eventually reach a critical point or resolution.
111.	“...Zaynab avval martaba yurak dardini ko‘z yoshlari ichida ochib berdi.”	Confession of inner pain	The heart’s pain is treated as a hidden emotional burden that is finally revealed through tears.
112.	“Ikki jon, ikki yurak go‘yoki bittadek, bir-birisini onglar...”	Emotional unity	Two hearts represent two people whose feelings and thoughts have become unified.
13.	“Maktub uning yurak jarohatini	Renewed emotional pain	A psychological wound is represented as

NN/r	Contextual expression	Semantic interpretation	Metaphorical function
	qaytadan tirnab tashlag'an edi.”		a physical wound that can be scratched open again.
114.	“Muhabbat ... yurak javharidir.”	Value of love	Love is conceptualized as a precious jewel or substance located in the heart.
115.	“...yurak ko'zini xo'rlik pardasi bilan yashirishg'a tirishar edi.”	Inner perception and concealment	The “eye of the heart” represents inner awareness, while the veil represents shame or humiliation.
116.	“...yurak oshiqishlari ichida otni tez yurishka qistamay...”	Restlessness and emotional exhaustion	The heart's eagerness or agitation reflects inner turmoil and loss of emotional control.
117.	“Chunki yurak sirini ifoda qilarliq jumla topish mumkin emas edi.”	Hidden emotion	The heart is represented as a container of feelings that cannot be fully expressed in language.
118.	“...uning yurak tepishi hali ham shiddatlik edi.”	Anxiety and excitement	The forceful heartbeat signals continuing emotional tension.
119.	“Ul o'zining har bir yurak tepishini sanag'andek o'tkuzar edi.”	Hyperawareness of emotion	Counting each heartbeat shows heightened awareness of fear, anxiety, or emotional suspense.
220.	“...Kumushka bag'ishlang'an yurak tugunini yeshilg'an holda ko'rar...”	Emotional release	The heart's knot represents an unresolved emotional burden; its untying suggests release or transformation.

Conclusion: This study examined the frequency and metaphorical functions of the

lexeme *yurak* in Abdulla Qodiriy's novel *O'tkan kunlar* through a corpus-linguistic approach. The electronic corpus contained 113,243 word tokens and 19,955 distinct word forms. Using AntConc's Word and KWIC functions, 21 occurrences of *yurak* were identified and examined in their textual contexts. The analysis showed that *yurak* functions as a productive metaphorical unit rather than merely denoting a physical organ. It occurs in expressions such as *yurak o'ti* ("fire of the heart"), *yurak dardi* ("pain of the heart"), *yurak urishi* ("heartbeat"), *yurak jarohati* ("wound of the heart"), *yurak siri* ("secret of the heart"), and *yurak tuguni* ("knot of the heart"). These expressions represent love, passion, emotional suffering, anxiety, sincerity, inner perception, and hidden feelings.

The identified metaphorical expressions were classified into four main semantic groups: love and passion, emotional suffering, excitement and psychological agitation, and inner perception and sincerity. The most frequent patterns were *yurak urishi* and *yurak dardi*, each occurring three times. The raw frequency of *yurak* was 21 occurrences, while its normalized frequency was approximately 1.85 occurrences per 10,000 words.

The findings demonstrate that the metaphorical meaning of *yurak* is realized through recurring contextual patterns. Qodiriy represents abstract emotional experiences through concrete images such as fire, pain, wounds, knots, jewels, eyes, and bodily movement. These metaphors make the characters' inner states more perceptible and contribute to the psychological depth and emotional expressiveness of the novel.

The study also confirms the usefulness of combining corpus-based frequency analysis with contextual interpretation. Frequency data show how often the lexeme occurs, while KWIC analysis reveals how its metaphorical meanings function in the text. Although the research is limited to one novel and one lexical unit, it provides a basis for broader corpus-based studies of metaphor in Qodiriy's works and Uzbek literary prose.

Literature:

1. Abdulla Qodiriy. (2004). *O'tkan kunlar*. Toshkent: Sharq.
2. Deignan, A. (2005). *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
3. Deignan, A. (2006). The grammar of linguistic metaphors. In A. Stefanowitsch & S. T. Gries (Eds.), *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy* (pp. 106–122). Berlin: Mouton de Gruyter.
4. Gries, S. Th. (2006). Corpus-based approaches to metaphor and metonymy. In A. Stefanowitsch & S. Th. Gries (Eds.), *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy* (pp. 1–18). Berlin: Mouton de Gruyter.
5. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
7. Praggeljaz Group. (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22(1), 1–39.
8. Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
9. Sinclair, J. (2004). *Trust the Text: Language, Corpus and Discourse*. London: Routledge.
10. Stefanowitsch, A. (2006). Corpus-based approaches to metaphor and metonymy. In A. Stefanowitsch & S. Th. Gries (Eds.), *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy* (pp. 1–16). Berlin: Mouton de Gruyter.
11. Stefanowitsch, A., & Gries, S. Th. (Eds.). (2006). *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin: Mouton de Gruyter.
12. Steen, G. J. (2010). *From Linguistics to Language Use: Analytical Tools for Studying*

- Metaphor in Discourse. Amsterdam: John Benjamins.
13. Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J. B., Kaal, A. A., Krennmayr, T., & Pasma, T. (2010). A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU. Amsterdam: John Benjamins.
 14. Stubbs, M. (2001). Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics. Oxford: Blackwell.
 15. Baker, P. (2006). Using Corpora in Discourse Analysis. London: Continuum.
 16. Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (1998). Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. Cambridge: Cambridge University Press.
 17. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge: Cambridge University Press.
 18. Anthony, L. (2024). AntConc: A freeware corpus analysis toolkit for concordancing and text analysis. Tokyo: Waseda University.
 19. Qodiriy, A. (2019). O'tkan kunlar. Toshkent: Yangi asr avlodi.
 20. Qodiriy, A. (2021). O'tkan kunlar. Toshkent: Adabiyot.
 21. Abdulla Qodiriy ijodiga oid leksik-semantik tadqiqotlar. (2026). “O'tkan kunlar” romanining leksik-semantik tahlili. Tadqiqotlar.
 22. Cultural linguistic units in Abdulla Qodiriy's O'tkan kunlar. (2024). Linguocultural analysis of national-cultural units in the novel.

TARIXIY VOQEALARNING YANGICHA TALQINI (XAYRIDDIN SULTONNING “YALDO KECHASI” ROMANI ASOSIDA)

UO‘K 821.512.133

Xo‘jamurodova Oydin Xo‘jamurod qizi,

*Osiyo texnologiyalari universiteti Tillar kafedrası mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent*

e-mail: oydinxojamurodova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Xayriddin Sultonning 2025-yilda nashr etilgan “Yaldo kechasi” romani misolida zamonaviy o‘zbek nasrida tarixiy voqealarning yangicha badiiy talqini masalasi tahlil qilinadi. Roman Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” asari oxiridagi “Yozg‘uchidan” izohiga tayanib yaratilgani, uch avlod taqdiri orqali chor va sho‘ro mustamlakachiligi davri tarixini qayta anglagani, adabiy mistifikatsiya va hujjatli unsurlardan foydalangani ko‘rsatiladi. Tarixiy haqiqat va badiiy haqiqat munosabati Hayden Uayt, Pol Rikyor, Linda Xatcheon, Jerar Jenett kabi olimlarning nazariy qarashlari, shuningdek, jamoaviy xotira konsepsiyasi asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari romandagi talqin tarixni “o‘zgartirish” emas, balki tarixiy jim qolgan o‘rinlarni xotira va badiiy tafakkur vositasida to‘ldirish, mustabid davr ta‘sirida shakllangan qarashlarni qayta ko‘rib chiqishga da‘vat etish ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tarixiy roman, badiiy talqin, tarixiy xotira, adabiy mistifikatsiya, intertekstuallik, “Yaldo kechasi”, Xayriddin Sulton, Abdulla Qodiriy, jadidchilik.

НОВАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА ХАЙРИДДИНА СУЛТОНА «НОЧЬ ЯЛДО»)

УДК 821.512.133

Ходжамуродова Ойдин Ходжамурод кизи,

*заведующая кафедрой языков Университета азиатских технологий,
доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доцент*

E-mail: oydinxojamurodova@gmail.com

Аннотация: В статье на примере романа Хайриiddина Султoна «Ялдо кечаси» («Ночь Ялдо»), опубликованного в 2025 году, анализируется вопрос новой художественной интерпретации исторических событий в современной узбекской прозе. Показано, что роман создан на основе примечания «Yozg‘uchidan» в конце произведения Абдуллы Кадыри «Минувшие дни», переосмысливает историю периода царского и советского колониализма через судьбы трёх поколений, использует литературную мистификацию и документальные элементы. Соотношение исторической и художественной правды освещается на основе теоретических взглядов Хейдена Уайта, Поля Рикёра, Линды Хатчеон, Жерара Женетта и других учёных, а также концепции коллективной памяти. Результаты исследования показывают, что интерпретация в романе — это не «изменение» истории, а восполнение исторически умолчанных мест средствами памяти и художественного мышления и призыв к пересмотру взглядов, сформировавшихся под влиянием деспотического режима.

Ключевые слова: исторический роман, художественная интерпретация, историческая память, литературная мистификация, интертекстуальность, «Ялдо кечаси», Хайриiddин Султон, Абдулла Кадыри, джадидизм.

A NEW INTERPRETATION OF HISTORICAL EVENTS (BASED ON KHAYRIDDIN SULTON'S NOVEL YALDO KECHASI)

UDC 821.512.133

Xo'jamurodova Oydin Xo'jamurod qizi,

Head of the Department of Languages, Asian University of Technologies,
Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor

E-mail: oydinxo'jamurodova@gmail.com

Annotation: The article examines the new artistic interpretation of historical events in Xayriddin Sulton's novel "Yaldo kechasi" (2025). It shows how the novel continues Abdulla Qodiriy's "O'tkan kunlar," uses literary mystification and documentary material, and revisits the colonial and Soviet past through the fates of three generations.

Key words: historical novel, historical memory, literary mystification, intertextuality.

1. KIRISH: Mustaqillik yillarida o'zbek adabiyotida tarixiy mavzuga murojaat yangi bosqichga ko'tarildi. Sho'ro davrida mafkuraviy qolip doirasida yozilgan yoki umuman yoritilmagan voqealar, shaxslar va harakatlar bugun badiiy nasrda ham, tarixshunoslikda ham qayta baholanmoqda. Ana shu jarayonda tarixiy romanning vazifasi faqat o'tmishni bayon qilish emas, uni yangicha idrok etish, xotirani tiklash va milliy o'zlikni anglashga xizmat qilishdir. Xayriddin Sultonning "Yaldo kechasi" romani shu jihatdan e'tiborga sazovor asarlardan biridir.

Roman muallif tomonidan "tarixiy hujjatlar asosidagi badiiy to'qima" deb ta'riflangan [1]. Asarning taqdimoti 2025-yil 21-dekabrda, taqvimga ko'ra yilning eng uzun tuni – yaldo kechasi arafasida, Toshkentdagi "Shahidlar xotirasi" majmuasida o'tkazilgan. Ushbu joy qatag'on qurbonlari xotirasi bilan bog'liq bo'lib, jadid ma'rifatparvarlarining ko'plari o'tgan asrning qatag'on yillarida Alvastiko'prik deb atalgan hududda qatl etilgani qayd etilgan [5]. Demak, asarning nomi, taqdimot vaqti va makoni bir-biri bilan uzviy bog'langan: bularning barchasi tarixiy xotira g'oyasiga ishora qiladi.

Tadqiqotning maqsadi – "Yaldo kechasi" misolida tarixiy voqealarning yangicha badiiy talqini qanday usullar bilan amalga oshirilishini aniqlash, bunday talqinning imkoniyat va chegaralarini nazariy nuqtai nazardan asoslashdir. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, romanning "O'tkan kunlar" bilan bog'liqligini ochib berish; ikkinchidan, uch avlod taqdiri orqali tarixiy davrning yangicha ko'rinishini tahlil qilish; uchinchidan, mistifikatsiya va hujjatli unsurlarning tarixiy haqiqatni badiiy haqiqatga aylantirishdagi rolini aniqlash.

2. MATERIAL VA METODLAR

Ushbu maqolaning nazariy asosini tarix va badiiy to'qima munosabati haqidagi fundamental qarashlar tashkil etadi. Hayden Uayt tarixiy bayonning ham o'ziga xos syujet va tropik tuzilishga ega ekanini, ya'ni tarixchi ham voqealarni ma'lum bir hikoya shakliga solishini asoslagan [16]. Pol Rikyor tarix va adabiy hikoya vaqtini tasvirlashda o'zaro kesishishini, hikoya vaqtini anglash vositasi ekanini ta'kidlagan [15]. Jorj Lukach tarixiy romanning mohiyatini konkret tarixiy davr xarakterini shaxslar taqdiri orqali ochishda ko'rgan [13]. Linda Xatcheon esa tarixiy voqealarni qayta yozishda tarixiy metabadiiyot (historiographic metafiction) tushunchasini ilgari surib, bunday asarlar o'tmishni inkor etmaydi, balki uning matn orqali qanday yetib kelishini savol ostiga qo'yadi, degan fikrni bildirgan [11].

Matnlararo aloqalarni o'rganishda Yuliya Kristeva va Jerar Jenett qarashlariga tayanildi: birinchisi intertekstuallik tushunchasini [12], ikkinchisi gipertekst va paratekst tavsifini ishlab chiqqan [8; 9]. Tarixiy xotira masalasida Moris Xalbvaks [10] va Pyer Nora [14] konsepsiyalaridan foydalanildi. Metodologik jihatdan qiyosiy-tarixiy, struktur-semantik va germevtik tahlil usullari qo'llandi. Manba sifatida roman, uning taqdimoti haqidagi matbuot materiallari, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida o'tkazilgan taqdimot bayoni hamda romanga bag'ishlangan ilmiy maqolalar jalb etildi [6]. Shuni ta'kidlash lozimki, ushbu maqola romanning nashr etilgan matnini to'liq iqtibos qilish emas,

balki asarning tarixiy talqin strategiyasini ilmiy manbalar va e'tirof etilgan adabiy-tanqidiy baholar asosida tahlil etishga qaratilgan.

3. NATIJALAR

3.1. Roman va “O'tkan kunlar”: “Yozg'uchidan” izohi

Endi romanning o'ziga to'xtalsak, uning tarixiy talqin strategiyasi Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” asari yakunidagi qisqa izohga [2] borib taqaladi. Ma'rifat gazetasida qayd etilishicha, “Yozg'uchidan” deb berilgan ushbu izohda Otabekning Vatan mudofaasi yo'lida halok bo'lgani, uning Yodgorbek degan o'g'lidani ikki farzand qolgani, ulardan biri sho'ro hukumatining mas'ul ishchilaridan bo'lgani, ikkinchisi esa bosmachilar safiga qo'shilib ketgani aytiladi [5]. Aynan shu qisqa ishora asarning syujet chizig'ini belgilab bergan. Rikyor tili bilan aytganda, bu yerda hikoya vaqtining tugallanmagan nuqtasi mavjud bo'lib, XX asr boshidagi voqealarni davom ettirish imkonini beradi.

Tarixiy nuqtai nazardan muhimi shuki, bu bo'shliq ikki qarama-qarshi tarixiy yo'lni yonma-yon qo'yadi: birinchi nabira yangi hokimiyat tizimi ichida, ikkinchisi esa uning qarshisida turadi. Bunday konfliktni tasvirlash tarixiy voqealarni bir tomonlama emas, ko'p ovozli tarzda talqin qilish imkonini yaratadi. Bu esa Xatcheon tavsiflagan yondashuvga mos keladi: tarixga yagona “rasmiiy” hikoya sifatida emas, turli nuqtai nazarlar to'qnashuvi sifatida qaraladi [11].

3.2. Uch avlod taqdiri orqali tarixning yangicha ko'rinishi

Talqinning ikkinchi muhim jihati – tarixning uch avlod taqdiri orqali yoritilishidir. Filologiya fanlari doktori, professor Nurboy Jabborov taqdimotda romanda muallif uch avlod obrazlari orqali xalq va Vatan boshidan kechirgan tarixiy sinovlarni badiiy mantiq asosida ko'rsata olganini, buning uchun keng ko'lamli arxiv materiallari, jadid matbuoti va tarixiy manbalarga tayanganini alohida qayd etgan [6]. Roman XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning birinchi choragida Turkistonda hukm surgan ijtimoiy-siyosiy vaziyat, mustabid tuzum zo'ravonligi va millatparvar zotlarning fidokorona kurashini tasvirlashi taqdimotda so'zga chiqqan adabiyotshunoslar tomonidan e'tirof etilgan [6].

Tarixning bunday tasviri an'anaviy siyosiy tarixdan farq qiladi. Siyosiy tarixda asosiy e'tibor davlat arboblari, urushlar va farmonlarga qaratiladi. Romanda esa tarix oilaviy taqdirlar, avlodlar o'rtasidagi vorislik va uzilish orqali ochiladi. Xalbvaks jamoaviy xotira oila, jamoa kabi ijtimoiy doiralarda saqlanishini ta'kidlagan [10]. Shu ma'noda uch avlod tuzilishi jamoaviy xotiraning badiiy modeli vazifasini bajaradi: bobo, ota va nabira taqdiri orqali millat tarixi shaxsiy tajriba darajasiga tushiriladi. Bu, o'z navbatida, o'quvchida tarixga nisbatan hissiy va axloqiy munosabat uyg'otadi. Xondamir Qodiriy romanning bugungi avlodga ma'naviy, tarixiy va axloqiy tarbiya berish salohiyatiga ega ekanini qayd etgani ham shu bilan bog'liq [4].

3.3. Adabiy mistifikatsiya va hujjatlilik

Uchinchi muhim jihat – adabiy mistifikatsiya va hujjatlilik. Ibrohim G'afurov, kitobning mas'ul muharriri va O'zbekiston Qahramoni, asarning Abdulla Qodiriy uslubiga ijodiy yondashuv asosida yozilgani va adabiy mistifikatsiya orqali mutlaqo yangi badiiy hodisa yuzaga kelganini ta'kidlagan [5]. Intertekstuallik nazariyasi nuqtai nazaridan olib borilgan tadqiqotda romanning “O'tkan kunlar” bilan gipertekstual aloqasi, topilgan qo'lyozma va soxta mualliflik strategiyasi, uslubiy taqlid, tarixiy hujjatlar, xatlar va she'riy matnlarning asar to'qimasiga kiritilishi, ishora va reminissensiyalar tahlil qilingan; intertekstuallik tarixiy haqiqatni badiiy voqelikka aylantirishning yetakchi vositasi ekani asoslangan [7].

Mistifikatsiya bu yerda oddiy o'yin emas, tarixiy talqinning epistemologik asosi vazifasini bajaradi. Kristeva ta'biri bilan aytganda, har bir matn boshqa matnlar mozaikasi sifatida yuzaga keladi [12]. “Yaldo kechasi”da esa bu mozaika ochiq ko'rsatiladi: o'quvchi Qodiriy matni, davr matbuoti va hujjatlar ovozi bilan yangi muallif ovozi bir vaqtda

eshitadi. Jenett paratekst deb ataydigan unsurlar – epigraf, sarlavha, izoh – bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi [9]. Masalan, roman epigrafi sifatida Muhammad Sharif Gulxaniyning “Bu nechuk tunkim, oni tongi yo‘q, / Yo muazzinlarining bongi yo‘q” satrlari tanlangani asar nomidagi “yaldo kechasi” ramzi bilan birga tarixiy davrning zulmat va umidsizlik obrazini ifodalaydi [1]. Mistifikatsiya orqali yaratilgan “topilgan qo‘lyozma” effekti esa o‘quvchiga o‘tmishga bevosita kirib borayotgandek taassurot beradi va talqinning ishonchliligini oshiradi.

3.4. Yangicha talqinning uch tamoyili

Yuqoridagi kuzatishlar “Yaldo kechasi”dagi yangicha talqinning uchta asosiy tamoyilini ko‘rsatadi. Birinchisi – davomiylik: roman yangi voqea to‘qish o‘rniga, klassik asarning o‘zi qoldirgan ishoradan boshlanadi va shu orqali milliy adabiy an‘ana bilan tarixiy xotira o‘rtasida ko‘prik yaratadi. Ikkinchisi – ko‘p ovozlilik: bir oila doirasida qarama-qarshi tarixiy tanlovlar yonma-yon qo‘yilib, o‘quvchini bir tomonlama xulosadan saqlaydi. Uchinchisi – shaffoflik: mistifikatsiya, hujjat va matnlararo ishoralar o‘quvchini talqinning badiiy ekanidan ogoh qilib turadi.

4. MUHOKAMA

Shu bilan birga bunday talqinning chegaralarini ham aniq belgilash zarur. Adabiyotshunoslik nazariyasida badiiy asarda voqelik yozuvchi ongi orqali qayta yaratilishi va shu bois badiiy haqiqat tarixiy faktning aynan nusxasi bo‘lishi shart emasligi e’tirof etiladi [3]. Tarixchi va adabiyotshunosning vazifalari ham farqlanadi: tarixchi manba bilan tasdiqlangan faktga, yozuvchi esa ehtimol tutilgan, inson taqdiriga singdirilgan haqiqatga tayanadi. Shuning uchun romanda keltirilgan har bir tarixiy tafsilotni hujjat sifatida qabul qilish ilmiy jihatdan noto‘g‘ri bo‘ladi; ularni arxiv va tarixiy tadqiqotlar bilan solishtirish maqsadga muvofiqdir. Romanga bag‘ishlangan matbuot muhokamalarida asar tarixiy xulosalar va saboqlar nuqtai nazaridan ham baholanmoqda [4].

Pyer Nora xotira joylari (lieux de mémoire) tushunchasi orqali xotira faqat tarixiy hujjatlarda emas, balki ramzlarda, marosimlarda, muayyan makonlarda saqlanishini asoslagan [14]. “Yaldo kechasi” taqdimotining qatag‘on qurbonlari xotirasiga bag‘ishlangan majmuada o‘tkazilgani, yilning eng uzun tuniga to‘g‘ri keltirilgani romanning ana shunday xotira joyi sifatida ham qabul qilinishiga imkon beradi. Shuningdek, akademik Shuhrat Sirojiddinov romanni g‘oyaviy maqsadi, mavzu-mundariyasi va kompozitsiyasi jihatidan bugungi adabiyot rivojida katta voqea deb baholagani hamda yoshlar uchun o‘qilishi zarur asar sifatida tavsiya etgani tanqidiy qabulning ijobiy yo‘nalishini ko‘rsatadi [4].

5. XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Xayriddin Sultonning “Yaldo kechasi” romani tarixiy voqealarning yangicha talqiniga oid quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi.

1. Roman Abdulla Qodiriyning “Yozg‘uchidan” izohidagi ishoradan boshlanib, klassik asarning davomi sifatida tarixiy jarayonni uch avlod taqdiri orqali yoritadi.
2. Romandagi talqin tarixni inkor etmaydi, balki tarixdagi jim qolgan o‘rinlarni xotira, hujjat va badiiy tafakkur vositasida to‘ldiradi.
3. Adabiy mistifikatsiya, hujjatli unsurlar va paratekstlar tarixiy haqiqatni badiiy haqiqatga aylantirish jarayonida talqinning ishonchliligini ta‘minlovchi vosita bo‘lib xizmat qiladi.
4. Bunday asarlarni o‘rganishda badiiy va tarixiy haqiqat o‘rtasidagi farqni saqlash hamda tarixiy tafsilotlarni manbalar bilan solishtirish ilmiy ehtiyotkorlik talabidir.

Kelgusi tadqiqotlarda romanning to‘liq matni asosida qahramonlar nutqi, voqealar xronologiyasi va arxiv hujjatlari bilan solishtirma tahlil o‘tkazish, shuningdek, asarni “Mehrobdan chayon”, “O‘tkan kunlar” va boshqa zamonaviy tarixiy romanlar bilan qiyoslash istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sulton X. Yaldo kechasi: tarixiy hujjatlar asosidagi badiiy to‘qima. – Toshkent: Xaybar-25, 2025. – 464 b.
2. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi (turli nashrlari). Asarning “Yozg‘uchidan” izohi.
3. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
4. Iskandar I. “Yaldo kechasi”: xulosalar va saboqlar // Jadid.uz. – 2026, 9-yanvar.
5. Karvonli E. “Yaldo kechasi” tarixiy romani kitobxonlar qo‘lida // Ma’rifat. – 2025, 21-dekabr. – <https://marifat.uz/show-post/yaldo-kechasi-tarixiy-romani-kitobxonlar-qolida-1096>
6. “Yaldo kechasi” – milliy tarixiy tafakkurni uyg‘otgan badiiy hodisa // tsuull.uz. – 2026, 17-yanvar. – <https://tsuull.uz/uz/content/yaldo-kechasi-milliy-tarixiy-tafakkurni-uygotgan-badiiy-hodisa>
7. Xojamurodova O. The novel “Yaldo kechasi” (“The Night of Yalda”) as an example of intertext // International Journal of Literature and Language Studies. – 2026. – Vol. 5, No. 07. – P. 447–451. – <https://doi.org/10.5281/zenodo.21587038>
8. Genette G. Palimpsests: Literature in the Second Degree. – Lincoln: University of Nebraska Press, 1997.
9. Genette G. Paratexts: Thresholds of Interpretation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
10. Halbwachs M. On Collective Memory. – Chicago: University of Chicago Press, 1992.
11. Hutcheon L. A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction. – New York: Routledge, 1988.
12. Kristeva J. Word, Dialogue and Novel // Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art. – New York: Columbia University Press, 1980. – P. 64–91.
13. Lukács G. The Historical Novel. – London: Merlin Press, 1962.
14. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire // Representations. – 1989. – No. 26. – P. 7–24.
15. Ricoeur P. Time and Narrative. Vol. 1–3. – Chicago: University of Chicago Press, 1984–1988.
16. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973.

BOLALAR SHE'RIYATIDA YUMORNING POETIK TABIATI VA UNI TAHLIL QILISH MEZONLARI

Qobilova Aziza Ahrorovna,

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya. Maqolada bolalar she'riyatidagi yumorning umumiy kulgi nazariyalari, bolalar adabiyoti poetikasi va yosh adresat idroki kesishgan nuqtadagi tabiati tadqiq etildi. Tadqiqotning maqsadi jahon hamda o'zbek adabiyotshunosligidagi nazariy qarashlarni tizimlashtirish, yumorni satira va masxaradan farqlash hamda she'riy matnni tahlil qilish mezonlarini ishlab chiqishdan iborat. Material sifatida kulgining ustunlik, yengillik, nomutanosiblik, karnaval, skriptlar qarama-qarshiligi, zararsiz norma buzilishi va kognitiv-rivojlanish nazariyalari, shuningdek, o'zbek bolalar she'riyati bo'yicha tadqiqotlar olindi. Qiyosiy-tipologik, konseptual-semantik, struktur-funksional va germeneytik tahlil usullari qo'llandi. Natijada bolalar she'riyatidagi yumorni tavsiflovchi olti mezonli model taklif qilindi: me'yor va og'ish, zararsizlik va estetik masofa, subyekt-obyekt-adresat munosabati, muallifning etik pozitsiyasi, poetik mexanizm hamda yosh va milliy-madaniy muvofiqlik. Yumor yosh kitobxonga tanish me'yorning ritm, qofiya, takror, so'z o'yini yoki obrazli kutilmaganlik orqali o'yinbop o'zgartirilishi natijasida yuzaga keladigan xayrixoh-tanqidiy poetik-kommunikativ hodisa ekani asoslandi.

Kalit so'zlar. bolalar she'riyati, yumor, kulgi poetikasi, nomutanosiblik, zararsiz norma buzilishi, estetik masofa, yosh adresat, poetik shakl.

ПОЭТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ЮМОРА В ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ И КРИТЕРИИ ЕГО АНАЛИЗА

Кобилова Азиза Ахроровна,

доктор философии (PhD) по филологическим наукам

Аннотация. В статье исследуется природа юмора в детской поэзии на пересечении общих теорий смеха, поэтики детской литературы и возрастного восприятия адресата. Цель исследования состоит в систематизации зарубежных и узбекских теоретических подходов, разграничении юмора, сатиры и насмешки, а также в разработке критериев анализа поэтического текста. Материалом послужили теории превосходства, разрядки, несоответствия, карнавального смеха, оппозиции сценариев, доброкачественного нарушения нормы и когнитивного развития, а также исследования узбекской детской поэзии. Используются сравнительно-типологический, концептуально-семантический, структурно-функциональный и герменевтический методы. В результате предложена шестикомпонентная модель анализа: норма и отклонение, безопасность и эстетическая дистанция, отношение субъект-объект-адресат, этическая позиция автора, поэтический механизм, возрастное и национально-культурное соответствие. Обосновано, что юмор в детской поэзии представляет собой доброжелательно-критическое поэтико-коммуникативное явление, возникающее при игровом преобразовании знакомой ребёнку нормы средствами ритма, рифмы, повтора, словесной игры и образной неожиданности.

Ключевые слова. детская поэзия, юмор, поэтика смеха, несоответствие, доброкачественное нарушение, эстетическая дистанция, возрастной адресат, поэтическая форма.

THE POETIC NATURE OF HUMOR IN CHILDREN'S POETRY AND CRITERIA FOR ITS ANALYSIS

Qobilova Aziza Ahrorovna,

Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences

Abstract. The article examines humor in children’s poetry at the intersection of general theories of laughter, the poetics of children’s literature, and age-specific reception. The study aims to systematize international and Uzbek theoretical approaches, distinguish humor from satire and ridicule, and develop criteria for analysing poetic texts. Its materials include superiority, relief, incongruity, carnival laughter, script opposition, benign violation, and cognitive-developmental theories, together with studies of Uzbek children’s poetry. Comparative-typological, conceptual-semantic, structural-functional, and hermeneutic methods were applied. The study proposes a six-component model comprising norm and deviation, harmlessness and aesthetic distance, the subject-object-addressee relationship, the author’s ethical stance, the poetic mechanism, and age-related and national-cultural correspondence. Humor in children’s poetry is consequently defined as a benevolent yet critical poetic and communicative phenomenon produced when a norm familiar to the young reader is playfully transformed through rhythm, rhyme, repetition, wordplay, or an unexpected image.

Keywords. children’s poetry, humor, poetics of laughter, incongruity, benign violation, aesthetic distance, young reader, poetic form.

Kirish: Kulgi insonning biologik reaksiyasi, ruhiy holati, ijtimoiy aloqasi va estetik bahosini birlashtiradigan murakkab hodisadir. Adabiyotda u tabiiy reaksiyaning oddiy ko’chirmasi emas, balki muallif tomonidan tanlangan va poetik jihatdan tashkil etilgan munosabat sifatida namoyon bo’ladi. Kulgi obraz, ohang, vaziyat, kompozitsiya va til vositalari orqali badiiy ma’noga aylangani sababli uning tahlili fiziologik natijani emas, matnda bu natijani yuzaga keltiradigan mexanizmni aniqlashni talab qiladi. Kulgining tarixiy-semantik taraqqiyoti ham tushunchaning inson tabiati va xulqini izohlash bilan qadimdan bog’langanini ko’rsatadi [1]. Evolyutsion yondashuv esa kulgining o’yin, xavfsizlik va ijtimoiy signal bilan aloqasini asoslaydi [2].

Bolalar she’riyatida mazkur muammo yanada murakkablashadi. Chunki umumiy komiklik qonuniyatlariga yosh kitobxonning idroki, hissiy xavfsizligi va axloqiy tajribasi, she’riy nutqning ritm, qofiya, misra, pauza hamda takror kabi xususiyatlari qo’shiladi. Bola komik vaziyatni kattalar singari tayyor bilimlar tizimi asosida emas, ko’pincha predmetli harakat, tovush, o’yin va ko’rinadigan nomuvofiqlik orqali qabul qiladi. Maktab yoshiga yaqinlashgan sari u ko’pma’nolilik, sabab-oqibatning buzilishi, qahramonning da’vosi bilan amali o’rtasidagi farq va yashirin qochirimni anglay boshlaydi. Shu sababli bolalar yumorini kattalar yumorining soddalashtirilgan shakli deb baholash uning poetik hamda kommunikativ tabiatini toraytiradi.

Kulgini izohlashga qaratilgan klassik qarashlar ustunlik, yengillik va nomutanosiblik nazariyalarida jamlanadi. Arastu komediyaning estetik tabiatiga asos solgan bo’lsa [3], Kant kulgini kutilgan tasavvurning kutilmaganda yo’qqa chiqishi bilan bog’laydi [4]. Bergson komizmni tirik va moslashuvchan hodisaga mexanik takrorning singib ketishi orqali izohlaydi [5]. Zamonaviy tadqiqotlarda ushbu yo’nalishlar zararsiz norma buzilishi nazariyasi [6], karnaval kulgisi [7], komizm tipologiyasi [8], verbal yumorning semantik va pragmatik modellari [10; 11] bilan boyitilgan. Biroq nazariyalarning katta qismi kattalar muloqoti, latifa yoki nasriy matn materialida shakllangan.

She’riy yumor masalasi alohida e’tibor talab qiladi. She’rda komik ma’no faqat tasvirlangan hodisaga emas, balki shaklning o’ziga ham tayanadi. Ritm o’quvchining kutishini hosil qiladi, qofiya ehtimoliy so’zni taxmin qilishga undaydi, takror esa muayyan sintaktik va tovush tartibini mustahkamlaydi. Ana shu tartibning kutilmagan nuqtada buzilishi kulgili ta’sir yaratishi mumkin. McRae she’riy shaklning qat’iy qofiyadan erkin she’rgacha bo’lgan ko’rinishlari komik ta’sirni kuchaytirishi yoki mustaqil ravishda yuzaga keltirishi mumkinligini ko’rsatadi [17]. Bu xulosa bolalar she’riyatini faqat mavzu va g’oya doirasida

emas, poetik mexanizmlar tizimi sifatida o'rganish zaruratini belgilaydi.

Bolalar kulgisiga bevosita bag'ishlangan tadqiqotlar uning hukm chiqarishdan ko'ra o'yin va samimiy muloqotga yaqinligini ko'rsatadi. B. Begak bolalar kulgisining o'yin bilan bog'liq xususiyatlarini yoritgan bo'lsa [18], K. Chukovskiy bolalar nutqidagi yangicha so'z yasash, ma'no ko'chishi va mantiqiy xatolarning tabiiy komik imkoniyatini kuzatgan [19]. Bu qarashlar yosh adresatni tayyor hazilni qabul qiluvchi emas, til va ma'no ustida faol tajriba qiluvchi subyekt sifatida talqin etishga asos beradi.

O'zbek adabiyotshunosligida bolalar she'riyatining ma'rifiy-estetik vazifalari, yosh kitobxonning qahramon bilan ruhiy yaqinligi va istiqlol davridagi poetik yangilanishlar o'rganilgan. R. Barakayev bola asarda o'z ruhiy ehtiyoji va dunyoqarashiga yaqin qahramonni izlashini qayd etadi [20]. G. Jo'rayeva esa hajviylikni faqat janr sifatida emas, voqelikni kulgi orqali baholash xususiyatiga ega poetik belgi deb talqin qiladi va istiqlol davrida hajviy obrazning ijtimoiy-estetik vazifasi kengayganini ko'rsatadi [21]. Shunga qaramay, jahon yumor nazariyalarini bolalar she'riyatining etik, yosh va shakliyl talablariga moslashtiradigan yaxlit tahlil mezonlari yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

Tadqiqotning maqsadi bolalar she'riyatidagi yumorning nazariy asoslarini qiyosiy tizimlashtirish va she'riy matndagi yumorni aniqlash hamda baholash uchun amaliy mezonlar modelini ishlab chiqishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun kulgi bilan komiklik, hajv, yumor, satira, hazil, kinoya va masxara tushunchalarining chegaralari belgilandi; asosiy jahon nazariyalarining bolalar she'riyatini izohlash imkoniyati baholandi; yosh adresat va milliy-madaniy muhitning o'рни aniqlandi; mazmuniy, etik va shakliyl omillar bir tizimga keltirildi.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot nazariy-sintetik xarakterga ega. Material sifatida kulgi va yumorning tarixiy, falsafiy, psixologik, lingvistik hamda adabiyotshunoslikka oid konsepsiyalari tanlandi. Klassik qatlam Arastu, Kant, Bergson, Freyd, Baxtin va Propp qarashlarini; zamonaviy qatlam Raskin va Attardoning verbal yumor modeli, McGraw va Warrenning zararsiz norma buzilishi nazariyasi, Gervais va Wilsonning evolyutsion yondashuvi, Martin hamda McGheening psixologik-rivojlanish qarashlari, Tiggesning adabiy bema'nilik konsepsiyasi va McRaening she'riy yumor haqidagi tadqiqotini qamrab oldi [2-17]. Milliy ilmiy kontekstni yoritishda R. Barakayev va G. Jo'rayevaning o'zbek bolalar she'riyati haqidagi xulosalariga tayanildi [20; 21].

Manbalar uch mezon asosida guruhlandi: birinchidan, kulgining yuzaga kelish mexanizmini izohlashi; ikkinchidan, badiiy matn tuzilishini tahlil qilishga tatbiq etilishi; uchinchidan, yosh adresat, etik xavfsizlik yoki milliy-madaniy muvofiqlik masalasini ochib berishi. Ushbu tanlov tizimli bibliografik sharh maqomiga da'vo qilmaydi; u bolalar she'riyatidagi yumor uchun metodologik jihatdan samarali konsepsiyalarni sifat jihatidan birlashtirishga qaratilgan.

Qiyosiy-tipologik usul nazariyalarning umumiy va farqli jihatlarini aniqlashda, konseptual-semantik tahlil asosiy terminlarning mazmun chegaralarini belgilashda qo'llandi. Struktur-funksional tahlil ritm, qofiya, takror, misra chegarasi, obraz va kutilmagan yakunning komik vazifasini ochishga xizmat qildi. Germenevtik yondashuv muallif bahosi, lirik subyekt mavqei va adresat tomonidan ma'noning yakunlanishini talqin qilish imkonini berdi. Shuningdek, yosh psixologiyasiga oid qarashlardan komik signalning yoshga mosligini baholashda foydalanildi [13-15].

Tahlil birligi sifatida alohida kulgili so'z emas, balki me'yori, undan og'ish, og'ishning xavfsiz deb anglanishi, muallif bahosi, poetik ifoda va adresat javobining o'zaro bog'langan majmui olindi. Shu asosda nazariyalar avval izohlash imkoniyati va cheklovi bo'yicha qiyoslandi, so'ng bolalar she'riyatiga xos ko'rsatkichlar yaxlit modelga keltirildi.

Natijalar

Tadqiqotning birinchi natijasi terminologik chegaralarning aniqlashtirilishidir. Kulgi subyektning hissiy-jismoniy yoki kommunikativ javobini, kulgilik predmet yoki vaziyatning kulgi uyg'otish imkoniyatini, komiklik esa nomuvofiqlikning estetik idrok etilgan va badiiy shakllantirilgan sifatini anglatadi. Hajv voqelikdagi nomukammallikni kulgi orqali baholovchi umumiy badiiy munosabatdir. Yumor va satira hajviy munosabatning muallif masofasi hamda inkor darajasiga ko'ra farqlanadigan ko'rinishlari sanaladi. Yumorda qahramonga ruhiy yaqinlik va uning o'zgarish imkoniyati saqlanadi; satirada esa ijtimoiy yoki axloqiy zararli illatni keskin inkor etish ustun keladi. Hazil vaziyatli yoki nutqiy kulgi birligi, kinoya tashqi va ichki ma'noning qarama-qarshiligi, masxara esa shaxsni kamsitishga moyil munosabatdir. Demak, yumorni masxaradan ajratadigan asosiy belgi kulgining kuchi emas, uning etik yo'nalishidir.

Ikkinchi natija shundan iboratki, mavjud nazariyalarning hech biri bolalar she'riyatidagi yumorni yakka holda to'liq izohlamaydi. Ularning har biri jarayonning muayyan qatlamini yoritadi. Nomutanosiblik nazariyasi komik burilishning kognitiv asosini, zararsiz norma buzilishi nazariyasi uning hissiy va etik shartini, verbal yumor nazariyasi semantik tuzilishini, kognitiv-rivojlanish yondashuvi esa adresatning yosh imkoniyatini tushuntiradi. Karnaval va adabiy bema'nilik konsepsiyalari o'yin, rol almashinuvi va mantiqning ataylab buzilishini izohlashga yordam beradi. Nazariyalarning bolalar she'riyatiga tatbiqi 1-jadvalda umumlantirildi.

1-jadval Bolalar she'riyatini izohlashda yumor nazariyalarining imkoniyati

Nazariya	Asosiy mexanizm	Bolalar she'riyatidagi izoh imkoniyati	Asosiy cheklov
Ustunlik	Boshqa shaxs yoki avvalgi holat ustidan ustunlik hissi	Qahramon xatosi, maqtanchoqlik yoki o'zini ortiqcha baholashni tushuntiradi	Xayrixoh kulgi va so'z o'yinlarini to'liq izohlamaydi; masxara xavfini kuchaytiradi
Yengillik	Ruhiy yoki asabiy zo'riqishning yumshashi	Qo'rquv, noqulaylik va tarbiyaviy muammoni yengil ohangda berish vazifasini ochadi	Poetik shakl va semantik mexanizmni yetarli ko'rsatmaydi
Nomutanosiblik	Kutilgan tartib bilan real natija o'rtasidagi tafovut	Kutilmagan qofiya, obraz, yakun va sabab-oqibat buzilishini izohlaydi	Nomutanosiblikning qachon kulgili, qachon xavfli bo'lishini alohida tushuntirish talab etiladi
Bergson konsepsiyasi	Tirik harakatda mexaniklik, avtomatizm va takror	Takroriy qiliq, qotib qolgan odat va ritmik avtomatizm komizmini ochadi	Bolalarcha til ijodi va hissiy xavfsizlikni to'liq qamramaydi
Zararsiz norma buzilishi	Buzilish va zararsizlikning bir paytda idrok etilishi	O'yin shartliligi, estetik masofa va etik chegarani bir tizimda tushuntiradi	She'riy shaklning aniq vositalarini mustaqil tahlil qilmaydi
Karnaval kulgisi	Rol va ierarxiyaning o'yin tarzida teskarilanishi	Bola-katta, kuchli-ojiz va jonsiz-jonli rollar almashinuvi izohlaydi	Individual lirik matndagi nozik semantik burilishni umumiy madaniy modelga singdirishi mumkin

Nazariya	Asosiy mexanizm	Bolalar she'riyatidagi izoh imkoniyati	Asosiy cheklov
SSTH va GTVH	Qarama-qarshi skriptlar va bilim resurslari	So'z o'yini, ikki ma'nolilik, mantiqiy mexanizm va til tanlovini tahlil qiladi	Asosan latifa va narrativ matnlar asosida ishlab chiqilgan
Kognitiv rivojlanish	Yoshga qarab murakkablashadigan nomutanosiblik idroki	Harakat, nomlash, tushuncha va ko'pma'nolilikka asoslangan yumorni yosh bilan bog'laydi	Muayyan she'rning estetik qiymatini o'zi belgilamaydi
Adabiy bema'nilik	Ma'no va ma'nosizlik o'rtasidagi muvozanat	Absurd-o'yin, mantiqning ataylab buzilishi va fantastik uyg'unlikni tahlil qiladi	Har qanday g'alatilikni mazmunli yumor deb qabul qilish xavfi mavjud

Uchinchi natija bolalar she'riyatidagi yumorni mazmun, etika, shakl va qabul jarayonini birlashtirgan olti mezon orqali tahlil qilish mumkinligidir. Modelning boshlang'ich nuqtasi yosh kitobxonga tanish bo'lgan me'yorni aniqlashdir. Me'yor hayotiy, axloqiy, lisoniy yoki matnning o'zida hosil qilingan ritmik-sintaktik tartib bo'lishi mumkin. Ikkinchi bosqichda bu tartibning qanday buzilgani va buzilish nega tahdid emas, o'yin sifatida qabul qilinishi aniqlanadi. Keyingi bosqichlar kulgining kim tomonidan, kimga yoki nimaga nisbatan va qaysi adresat uchun yaratilganini, muallifning qahramonga munosabatini, komik ta'sirni yuzaga keltirgan poetik vositani hamda uning yosh va madaniy kontekstga mosligini tekshiradi.

2-jadval Bolalar she'riyatidagi yumorni tahlil qilishning olti mezoni

Mezon	Tahlil savoli	Matndagi ko'rsatkichlar	Ilmiy vazifa
Me'yor va og'ish	O'quvchi nimani odatiy deb kutadi va u qanday o'zgaradi	Kutilmagan yakun, rol almashinuvi, noto'g'ri nomlash, sabab-oqibat buzilishi	Komik ziddiyatning asosini belgilash
Zararsizlik va estetik masofa	Og'ish nima sababdan qo'rqinchli yoki haqoratli emas	O'yin signali, fantastik shartlilik, mubolag'a, quvnoq ohang, xavfsiz yakun	Kulgining hissiy va etik shartini aniqlash
Subyekt obyekt adresat	Kim kuladi, nima ustidan kulinadi va ma'noni kim yakunlaydi	Muallif, lirik qahramon, personaj va kitobxon pozitsiyalari	Poetik kommunikatsiya tuzilishini ochish
Muallif masofasi	Qahramon inkor etiladimi yoki xatosiga qaramay qabul qilinadimi	Xayrixohlik, tuzalish imkoniyati, keskin fosh etish, kamsitish belgilari	Yumor, satira va masxarani farqlash
Poetik mexanizm	Komik ta'sir aynan qaysi shakliy vosita bilan hosil bo'ladi	Ritm, qofiya, takror, pauza, misra ko'chishi, so'z o'yini, jonlantirish	Mazmun bilan shaklning o'zaro ta'sirini ko'rsatish

Mezon	Tahlil savoli	Matndagi ko'rsatkichlar	Ilmiy vazifa
Yosh va madaniy muvofiqlik	Adresat signalni tajribasi va madaniy kodi asosida anglay oladimi	Tushunarliklik, yosh bosqichi, xalqona ohang, o'yin va qadriyatlar	Qabul samarasi va milliy ifodani baholash

To'rtinchi natija she'riy shaklning komik mazmunga qo'shimcha bezak emas, uning faol yaratuvchisi ekanini ko'rsatadi. Ritm ketma-ketlik va kutish hosil qiladi; qofiya tovush yaqinligi orqali semantik jihatdan uzoq so'zlarni bir maydonga olib kiradi; takror avval tartibni mustahkamlaydi, so'ng uning buzilishini sezilarli qiladi; misra chegarasi va pauza esa axborotni kechiktirib, kutilmagan ma'noni kuchaytiradi. Lirik subyektning jiddiy ohangi bilan obyektiv vaziyat o'rtasidagi tafovut ham tashqi voqeasiz komizm tug'dirishi mumkin. Shu bois she'rdagi yumor “nima aytilgani” va “qanday aytilgani”ning ajralmas birligida yuzaga keladi [17].

Beshinchi natija yosh adresatning matn komizmini yakunlovchi faol tomon ekanidir. McGheening rivojlanish modeliga ko'ra, bola dastlab predmetdan noodatiy foydalanish, keyin noto'g'ri nomlash, undan so'ng tushunchalar nomuvofiqligi va nihoyat ko'pma'nolilik hamda til o'yinidan kulgi topadi [14]. Bu bosqichlar qat'iy yosh chegarasi sifatida emas, komik signalning idrok murakkabligini baholash vositasi sifatida qabul qilindi. Natijada yoshga moslik mavzuning soddaligida emas, matn talab qiladigan bilim, ikki ma'noni bir vaqtda ushlab va yashirin bahoni anglash darajasida namoyon bo'lishi aniqlandi.

Oltinchi natija milliy o'ziga xoslikning umumiy yumor mexanizmini inkor etmasdan, uning ifoda shaklini belgilashidir. Nomutanosiblik, takror va kutilmaganlik umuminsoniy mexanizmlar bo'lsa, ular qarindoshlik atamaları, xalqona murojaat, bolalar o'yini, maishiy detal, maqol, topishmoq, askiya va latifachilikka xos ohang orqali milliy qiyofa kasb etadi. Karasikning yumor ifodasi lisoniy-madaniy muhitga bog'liqligi haqidagi qarashi [22] jahon modellarini o'zbek she'riyati materialiga to'g'ridan to'g'ri emas, moslashtirib tatbiq etish zarurati tasdiqlaydi.

Muhokama

Natijalar bolalar she'riyatidagi yumorning markaziy mexanizmi sifatida nomutanosiblikni ko'rsatadi, biroq bu mexanizmning o'zi yetarli emas. Har qanday me'yor buzilishi kulgi tug'dirmaydi: u qo'rquv, achinish yoki norozilikka ham sabab bo'lishi mumkin. McGraw va Warrenning tajribalarida buzilish ayni paytda nomaqbul va maqbul, ya'ni zararsiz deb idrok etilgandagina kulgi hamda zavq yuzaga kelishi ko'rsatilgan [6]. Bolalar she'riyatida mazkur ikkilanish o'yin shartliligi, fantastik obraz, mubolag'a, quvnoq ohang va xavfsiz yakun bilan ta'minlanadi. Shunday qilib, nomutanosiblik komik sababni, zararsizlik esa uning qabul shartini ifodalaydi.

Taklif etilgan model Baxtinning ambivalent kulgi haqidagi qarashi bilan hamohangdir. Karnaval kulgisi ierarxiyani vaqtincha bekor qilib, bir tomonlama hukm o'rniga birgalikda kulishni yuzaga keltiradi [7]. Bolalar she'riyatida hayvonning odam kabi gapirishi, jonsiz predmetning hukm chiqarishi yoki bolaning kattalar olamiga baho berishi ana shunday rol almashinuvi ko'rinishlaridir. Biroq karnaval modeli umumiy madaniy vazifani yoritgani holda, konkret matndagi qofiya, so'z o'yini yoki misra burilishini tushuntirish uchun semantik va struktur tahlil bilan to'ldirilishi kerak.

Raskin va Attardoning yondashuvi bir matnda qarama-qarshi bilim ssenariylarining to'qnashishini ko'rsatadi [10; 11]. Bolalar she'rida bunday to'qnashuv “odatiy vazifa - noodatiy vazifa”, “katta - kichik”, “jonli - jonsiz”, “jiddiy da'vo - kulgili natija” kabi juftliklarda namoyon bo'lishi mumkin. Ammo latifa uchun ishlab chiqilgan model she'riy ritm va qofiyaning kutilmani boshqarish xususiyatini to'liq qamramaydi. McRaening poetik shakl va komik ta'sir munosabati haqidagi xulosasi shu bo'shliqni to'ldiradi [17]. Demak,

bolalar she’ri tahlilida semantik skript bilan prosodik kutilma bir vaqtda ko’rilishi zarur.

Yumorning etik mezoni o’zbek bolalar adabiyotiga oid tadqiqotlar bilan bevosita bog’lanadi. Barakayev ta’kidlagan qahramon va yosh kitobxon yaqinligi yumorning xayrixohlik asosini belgilaydi [20]. Jo’rayevaning hajviylikka poetik belgi sifatida yondashuvi esa yumor va satirani alohida mavzu yoki janrga emas, muallif bahosining yo’nalishiga ko’ra farqlashga imkon beradi [21]. Bola qahramonning xatosida o’zini taniiy olsa, lekin uning sha’ni inkor etilmaganini his qilsa, yumor o’zini anglash vositasiga aylanadi. Tashqi ko’rinish, jismoniy nuqson, oilaviy holat yoki o’zgartirib bo’lmaydigan belgi kulgi obyektiga aylantirilsa, estetik masofa masxaraga og’ishi mumkin.

Bolalar yumorining tarbiyaviy vazifasi ham tayyor nasihat bilan tenglashtirilmasligi kerak. Yumor qahramon xatosini bevosita hukm qilmay, vaziyatning ichki ziddiyatini ko’rsatadi va xulosani kitobxonning o’ziga qoldiradi. Bu jarayonda bola matnning passiv qabul qiluvchisi emas, ikki tartib o’rtasidagi farqni topadigan hammuallifga aylanadi. Natijada kulgi xulqiy me’yorni tanitish bilan birga, qiyoslash, sabab-oqibatni tekshirish, so’zning ko’pma’noliligini sezish va mustaqil baholash ko’nikmalarini rivojlantiradi.

Taklif etilgan mezonlar istiqlool davri o’zbek bolalar she’riyatida, xususan, Anvar Obidjon, Tursunboy Adashboyev va boshqa ijodkorlar asarlaridagi yumoristik obraz, syujet, xalqona ohang hamda bola nuqtayi nazarini tizimli tahlil qilishga mos keladi. Bunda jahon nazariyalari tayyor qolip emas, tahlil savollarini beruvchi metodologik ramka vazifasini bajaradi. O’zbek tilining fonetik-morfologik xususiyatlari, qofiya tizimi, xalq kulgi madaniyati va bolalarga murojaat odobi konkret matn asosida alohida tekshirilishi lozim.

Tadqiqotning cheklovi uning nazariy xarakteridadir. Maqolada muayyan poetik korpus bo’yicha chastota, o’quvchi reaksiyasi yoki yosh guruhlari kesimidagi eksperimental ma’lumotlar tahlil qilinmadi. Shuning uchun olti mezonli model keyingi bosqichda istiqlool davri bolalar she’riyati namunalari asosida kodlash, qiyosiy matn tahlili va yosh kitobxonlar ishtirokidagi reseptiv tadqiqotlar orqali sinovdan o’tkazilishi zarur. Bunday tekshiruv mezonlarning amaliy aniqligi va turli yosh bosqichlariga mosligini baholash imkonini beradi.

Xulosa

1. Bolalar she’riyatidagi yumor umumiy kulgi nazariyasining soddalashtirilgan shakli emas. U komik nomutanosiblik, yosh adresat idroki, etik xavfsizlik va she’riy shakl birligida yuzaga keladigan mustaqil poetik-kommunikativ hodisadir.

2. Yumorni satira va masxaradan ajratishda kulgining kuchi emas, muallif masofasi, obyektning tabiati, xayrixohlik darajasi va qahramonning o’zgarish imkoniyati asosiy mezon bo’ladi.

3. Nomutanosiblik komik burilishning kognitiv asosini, zararsiz norma buzilishi uning hissiy-etik shartini, verbal yumor nazariyasi semantik tuzilishini, kognitiv-rivojlanish yondashuvi esa yoshga mos qabul imkoniyatini izohlaydi. To’liq tahlil ushbu yondashuvlarning o’zaro birligini talab qiladi.

4. Ritm, qofiya, takror, pauza, misra chegarasi, so’z o’yini va lirik subyekt pozitsiyasi kulgili mazmunni bezabgina qolmay, komik kutilmani yaratadi va o’zgartiradi. Shu sababli she’riy yumor mazmun va shaklning yaxlit tizimida o’rganilishi kerak.

5. Taklif etilgan olti mezon - me’yor va og’ish, zararsizlik va estetik masofa, subyekt-obyekt-adresat munosabati, muallif masofasi, poetik mexanizm, yosh va milliy-madaniy muvofiqlik - o’zbek bolalar she’riyatidagi yumorni qiyosiy hamda tizimli tahlil qilish uchun metodologik asos bo’la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Wickberg D. The Senses of Humor: Self and Laughter in Modern America. Ithaca: Cornell University Press, 1998.
2. Gervais M., Wilson D. S. The Evolution and Functions of Laughter and Humor: A Synthetic Approach. The Quarterly Review of Biology. 2005. Vol. 80, No. 4. P. 395-430.

- DOI: 10.1086/498281.
3. Arastu. Poetika. Axloqi kabir. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004. 352 b.
 4. Kant I. Kritik der Urteilkraft. Berlin, 1790.
 5. Bergson H. Le Rire: Essai sur la signification du comique. Paris: Félix Alcan, 1900.
 6. McGraw A. P., Warren C. Benign Violations: Making Immoral Behavior Funny. *Psychological Science*. 2010. Vol. 21, No. 8. P. 1141-1149. DOI: 10.1177/0956797610376073.
 7. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Москва: Мысль, 1990.
 8. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха. Москва: Мысль, 1999.
 9. Freud S. Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten. Leipzig; Wien: Franz Deuticke, 1905.
 10. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor. Dordrecht: D. Reidel, 1985.
 11. Attardo S., Raskin V. Script Theory Revis(it)ed: Joke Similarity and Joke Representation Model. *Humor: International Journal of Humor Research*. 1991. Vol. 4, No. 3-4. P. 293-347.
 12. Corduas M., Attardo S., Eggleston A. The Distribution of Humour in Literary Texts Is Not Random: A Statistical Analysis. *Language and Literature*. 2008. Vol. 17, No. 3. P. 253-270. DOI: 10.1177/0963947008092505.
 13. Martin R. A. The Psychology of Humor: An Integrative Approach. Burlington, MA: Elsevier Academic Press, 2007.
 14. McGhee P. E. Humor: Its Origin and Development. San Francisco: W. H. Freeman, 1979.
 15. Piaget J., Inhelder B. The Psychology of the Child. Translated by H. Weaver. New York: Basic Books, 1969.
 16. Tigges W. An Anatomy of Literary Nonsense. Amsterdam: Rodopi, 1988. 295 p.
 17. McRae C. Poetry and Modes of Humor. In: *Handbook of American Poetry*. Vol. 17. Berlin; Boston: De Gruyter, 2025. P. 73-94. DOI: 10.1515/9783110595079-004.
 18. Бегак Б. Дети смеются. Москва: Детская литература, 1979.
 19. Чуковский К. И. От двух до пяти. Москва: Детская литература, 1970.
 20. Barakayev R. Istiqlol davri o'zbek bolalar she'riyatining ba'zi o'ziga xosliklari. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi*. 2021. Vol. 2, No. 1. B. 36-41.
 21. Jo'rayeva G. A. O'zbek bolalar she'riyatida hajviya (XX-XXI asr materiallari asosida): filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2022.
 22. Карасик А. В. Лингвокультурные характеристики английского юмора: дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2001.

ОТ ЯЗЫКОВОГО ФЕНОМЕНА К ИССЛЕДОВАНИЮ: ФЕНОМЕН-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В УЗБЕКСКИХ ГРУППАХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГЕНЕРАТИВНОГО ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА.

Мустафеева Дилфуза Нематиллоевна,

учитель русского языка и литературы высшей категории,

E-mail: dilfuzamustafayeva70@gmail.com

Телефон: (90) 712-27-29

Аннотация: В статье теоретически обосновывается и представляется авторская модель феномен-ориентированного обучения русскому языку в узбекских группах с использованием генеративного искусственного интеллекта. Рассматриваются реальные языковые и лингвокультурные феномены, этапы исследовательской работы учащихся и принципы критической проверки ответов ИИ. Особое внимание уделяется развитию языковой, коммуникативной и критической компетенций.

Ключевые слова: феномен-ориентированное обучение, русский язык как иностранный, узбекские группы, генеративный искусственный интеллект, языковой феномен, критическое мышление, языковая компетенция.

FROM LINGUISTIC PHENOMENON TO INQUIRY: PHENOMENON-ORIENTED RUSSIAN LANGUAGE INSTRUCTION IN UZBEK GROUPS USING GENERATIVE AI

Mustafayeva Dilfuza Nematilloevna,

Teacher of Russian language and literature (highest qualification category)

E-mail: dilfuzamustafayeva70@gmail.com

Telefon: (90) 712-27-29

E-mail: dilfuzamustafayeva70@gmail.com

Telephone: (90) 712-27-29

Abstract: The article theoretically substantiates and presents an authorial model of phenomenon-based learning in Russian language classes for Uzbek-speaking groups with the use of generative artificial intelligence. The study focuses on authentic linguistic and linguocultural phenomena, inquiry stages, and critical verification of AI-generated responses. Particular attention is paid to developing language, communicative, and critical competencies.

Keywords: phenomenon-based learning, Russian as a foreign language, Uzbek-speaking groups, generative artificial intelligence, linguistic phenomenon, critical thinking, language competence.

LINGVISTIK HODISADAN TADQIQOTGA: GENERATIV SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA O'ZBEK GURUHLARIDA RUS TILINI HODISAGA YO'NALTIRILGAN TARZDA O'QITISH

Mustafayeva Dilfuza Nematilloevna,

Oliy toifali rus tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

E-mail: dilfuzamustafayeva70@gmail.com

Telefon: (90) 712-27-29

Annotatsiya: Maqolada o'zbek tilida so'zlashuvchi guruhlarda rus tilini fenomenlarga asoslangan holda o'qitishning nazariy asoslari keltirilgan hamda generativ sun'iy intellekt vositasida amalga oshiriladigan o'ziga xos ta'lim modeli taqdim etilgan. Unda real hayotdagi lingvistik va lingvomadaniy hodisalar, talabalar tomonidan olib boriladigan tadqiqot bosqichlari hamda sun'iy intellekt tomonidan shakllantirilgan javoblarni tanqidiy tekshirish tamoyillari tahlil qilinadi. Lingvistik, kommunikativ va tanqidiy kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit soʻzlar: fenomenlarga asoslangan taʼlim, xorijiy til sifatida rus tili, oʻzbek tilida soʻzlashuvchi guruhlar, generativ sunʼiy intellekt, lingvistik fenomen, tanqidiy fikrlash, lingvistik kompetensiya.

Введение: Современное языковое образование постепенно смещает акцент с усвоения отдельных правил и тренировочных упражнений на способность учащегося применять язык в реальных коммуникативных ситуациях, самостоятельно задавать вопросы, работать с информацией, сопоставлять источники и аргументировать собственные выводы. В этой связи особый интерес представляет феномен-ориентированное обучение (Phenomenon-Based Learning, PhBL), в котором отправной точкой становится не заранее заданная учебная тема, а реальный феномен, вызывающий исследовательский вопрос.

Для обучения русскому языку в узбекских группах данный подход имеет особое методическое значение. Учащийся постоянно находится в многоязычном пространстве, где русский и узбекский языки взаимодействуют, а языковые явления могут быть связаны с переводом, речевым этикетом, фразеологией, рекламой, социальными сетями и цифровой коммуникацией. Поэтому объектом учебного исследования может становиться непосредственно языковая реальность, с которой учащийся сталкивается за пределами урока.

В исследовании Т. С. Макаровой, Е. Е. Матвеевой, М. А. Молчановой и Е. А. Морозовой феномен-ориентированный подход непосредственно рассматривается применительно к обучению русскому языку как иностранному. Авторы связывают его с исследованием аутентичных феноменов, междисциплинарностью, коммуникацией и развитием критического мышления [1, с. 541–552]. Более поздние исследования показывают возможность сочетания PhBL с генеративным искусственным интеллектом в языковом образовании. В частности, в исследовании К. Хусановой 2026 года генеративный ИИ рассматривается как средство сопровождения исследовательской деятельности в PhBL [2, с. 197–202].

При этом внедрение генеративного ИИ в языковое образование требует методической осторожности. ИИ может создавать грамматически правдоподобные, но контекстуально неточные ответы, а чрезмерная опора на готовые формулировки способна снижать самостоятельность учащегося. Следовательно, педагогически продуктивным является не простое включение ИИ в урок, а его включение в последовательность наблюдения, выдвижения гипотезы, проверки и самостоятельного вывода.

Цель исследования — теоретически обосновать и представить авторскую модель применения феномен-ориентированного обучения на уроках русского языка в узбекских группах с использованием генеративного искусственного интеллекта как инструмента языкового исследования и критической проверки информации.

Задачи исследования: 1) раскрыть сущность феномен-ориентированного обучения; 2) определить возможности его применения в многоязычной образовательной среде; 3) проанализировать методические функции генеративного ИИ; 4) разработать авторскую модель интеграции PhBL и ИИ; 5) показать практическую реализацию модели на конкретном языковом феномене.

Научная новизна исследования заключается в разработке авторской методической модели, в которой генеративный ИИ включается не как источник окончательного ответа, а как вспомогательный инструмент исследования и одновременно как объект критической проверки. Практическая значимость состоит в возможности использования модели учителями русского языка при проектировании исследовательских уроков в узбекских группах.

Методы исследования: анализ научной литературы, сопоставительный анализ педагогических подходов, теоретическое моделирование, методическая интерпретация языковых феноменов, проектирование учебного кейса.

Для настоящего исследования данный историко-педагогический контекст имеет принципиальное значение. Мы не предлагаем механически переносить финскую модель в узбекскую образовательную среду. Напротив, речь идёт об адаптации базовой логики феномен-ориентированного обучения к специфике преподавания русского языка в узбекских группах, где сами языковые и лингвокультурные явления становятся доступными объектами исследования.

Именно поэтому Финляндию целесообразно рассматривать как страну, в которой феномен-ориентированное обучение получило наиболее последовательное нормативное и практическое оформление на уровне школьной системы. В официальных материалах финского национального агентства феномен-ориентированное обучение описывается как исследовательский подход, при котором учащиеся совместно изучают реальные явления с разных сторон, формулируют вопросы, собирают и анализируют информацию, синтезируют результаты и формируют целостное понимание феномена. Учитель при этом выполняет функцию организатора и сопровождающего исследовательского процесса

Исторически современное школьное оформление феномен-ориентированного подхода наиболее тесно связано с Финляндией. При этом научно некорректно утверждать, что Финляндия «изобрела» саму идею обучения через реальные явления: её предпосылки связаны с более ранними исследовательскими, проблемными, проектными, интегративными и конструктивистскими подходами. Особенность Финляндии заключается в том, что в ходе реформы национальной базовой школьной программы 2014 года феномен-ориентированность была системно связана с междисциплинарным обучением, трансверсальными компетенциями и мультидисциплинарными учебными модулями. Новая программа начала внедряться в школах с 1 августа 2016 года, а для 7–9 классов — поэтапно в 2017–2019 годах].

В преподавании русского языка феноменом, например, может стать ситуация, когда учащийся понимает русское выражение буквально, но не понимает его переносного значения; различие речевого этикета в русском и узбекском языках; смешение языковых элементов в цифровой коммуникации; неоднозначный машинный перевод; появление нового слова в социальных сетях. Таким образом, феномен является не готовой учебной темой, а отправной точкой для постановки вопроса и организации исследования.

Понятие «феномен» в феномен-ориентированном обучении имеет более широкое значение, чем просто «интересная тема» или «необычное явление». Под феноменом понимается наблюдаемый фрагмент реальной действительности — событие, процесс, ситуация, проблема или опыт, который может вызвать вопрос и стать предметом целенаправленного исследования. Финское национальное агентство по образованию характеризует феномен как воспринимаемое и вызывающее интерес событие природы или общества; к феноменам также могут относиться переживания, связанные с внутренним миром человека. В образовательном контексте принципиально важно, что такой феномен рассматривается в реальном и целостном контексте, а не только как иллюстрация заранее изученного правила.

Понятие феномена и становление феномен-ориентированного обучения

1. Теоретические основы феномен-ориентированного обучения

Феномен-ориентированное обучение следует понимать прежде всего как педагогический подход, организующий учебный процесс вокруг изучения реального, наблюдаемого и проблемного феномена. Феноменом может быть языковое явление,

культурная практика, цифровая ситуация, общественная проблема или иной объект, который невозможно полноценно объяснить посредством одного готового правила.

Принципиальное отличие PhBL от традиционной модели заключается в изменении логики учебной деятельности. При традиционном построении урока движение часто осуществляется от темы и правила к упражнению: сначала вводится языковой материал, затем он закрепляется. В феномен-ориентированном обучении движение начинается с реальности: учащийся наблюдает феномен, формулирует вопрос, предлагает гипотезу, собирает материал, анализирует его и только затем систематизирует необходимые языковые знания.

PhBL имеет общие черты с проектным, проблемным, исследовательским и inquiry-based обучением, однако полностью с ними не совпадает. Проектное обучение ориентировано преимущественно на создание продукта; проблемное — на поиск решения поставленной проблемы; исследовательское — на процедуру получения и интерпретации данных. Феномен-ориентированный подход акцентирует сам реальный феномен как исходную точку учебного процесса и допускает интеграцию различных способов деятельности.

В языковом образовании это особенно важно, поскольку язык существует не только как система правил, но и как социальная практика. Учащийся может исследовать, почему одно и то же слово вызывает разные ассоциации, почему буквальный перевод фразеологизма оказывается неудачным, почему в речи появляются элементы другого языка или почему автоматический перевод предлагает несколько вариантов.

Роль учителя при таком подходе также меняется. Учитель выступает организатором исследовательской ситуации, консультантом, языковым экспертом и модератором рефлексии. Учащийся, в свою очередь, становится не только исполнителем упражнений, но наблюдателем, исследователем и автором вывода. Такая организация соответствует принципу практической направленности обучения русскому языку как иностранному.

2. Феномен-ориентированное обучение русского языка в узбекских группах

Многоязычная образовательная среда предоставляет значительное количество феноменов, которые могут стать основой учебного исследования. К ним относятся интерференция и перенос языковых моделей, смешение русского и узбекского языков в неформальной коммуникации, различия речевого этикета, особенности перевода культурно маркированной лексики, функционирование русского языка в городской среде и цифровой коммуникации.

Методически продуктивным представляется переход от отношения к ошибке как исключительно к объекту исправления к отношению к ошибке как к языковому факту, требующему объяснения. Например, если учащийся употребляет русское выражение по модели узбекского языка, учитель может не ограничиваться исправлением, а поставить вопрос: почему возникла именно такая конструкция? Какую модель родного языка она отражает? Существует ли в русском языке аналогичная конструкция? В каких контекстах она допустима?

В рамках авторской модели языковые феномены целесообразно условно разделять на несколько групп: межязыковые, лексические, фразеологические, лингвокультурные, стилистические, цифровые, машинно-переводческие и AI-лингвистические. Последняя группа особенно актуальна для современного урока: учащиеся могут исследовать не только русский язык, но и то, как цифровая система интерпретирует русский язык.

Такой подход позволяет соединить языковое содержание с реальной коммуникативной практикой. Например, вместо изучения фразеологизмов только через

определение и упражнения можно предложить учащимся сравнить буквальный и контекстуальный перевод выражений, выявить расхождения и объяснить причины. В результате фразеология становится не абстрактной темой, а предметом исследования.

3. Генеративный искусственный интеллект в феномен-ориентированном обучении

Генеративный ИИ открывает новые возможности для языкового образования: он способен создавать примеры, объяснять языковые конструкции, моделировать диалог, предлагать варианты текста и предоставлять обратную связь. Однако образовательная ценность ИИ определяется не количеством сгенерированного текста, а тем, как педагогически организована работа с ним.

В предлагаемой модели выделяются четыре функции ИИ. Первая — ИИ как консультант, к которому учащийся обращается после первичного самостоятельного анализа. Вторая — ИИ как объект исследования: учащиеся анализируют его перевод, объяснение или исправление. Третья — ИИ как средство языкового моделирования, позволяющее получить несколько вариантов высказывания для последующего сравнения. Четвёртая — ИИ как источник контролируемой обратной связи.

Ключевым принципом становится формула «сначала мышление — потом ИИ». Если учащийся обращается к генеративной системе до того, как сформулировал собственное предположение, существует риск замещения собственной исследовательской деятельности готовым ответом. Если же ИИ используется после наблюдения и гипотезы, его ответ становится дополнительным материалом для проверки.

Следовательно, ответ ИИ не должен автоматически считаться правильным. Его необходимо сопоставлять со словарями, учебными материалами, корпусными или иными доступными языковыми источниками, а также с контекстом. Такой принцип особенно важен при работе с фразеологизмами, культурно маркированной лексикой и многозначными единицами.

В современной литературе подчёркивается необходимость критической оценки результатов генеративного ИИ и педагогического сопровождения его использования. Исследование PhBL с генеративным ИИ в Самаркандском государственном институте иностранных языков показывает возможность использования ИИ как средства исследовательского сопровождения, однако сам факт применения технологии не отменяет необходимости педагогической организации деятельности [2, с. 197–202].

4. Авторская модель «Феномен — исследование — ИИ — проверка — вывод»

Авторская модель включает одиннадцать взаимосвязанных этапов: РЕАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН → ВОПРОС → НАБЛЮДЕНИЕ → ГИПОТЕЗА → ИССЛЕДОВАНИЕ → ЯЗЫКОВОЙ АНАЛИЗ → ИИ-КОНСУЛЬТАЦИЯ → ПРОВЕРКА ОТВЕТА ИИ → СОБСТВЕННЫЙ ВЫВОД → РЕЧЕВОЙ ПРОДУКТ → РЕФЛЕКСИЯ.

Первый этап предполагает предъявление реального языкового феномена. Второй связан с формулированием исследовательского вопроса, начинающегося, например, со слов «почему», «как», «в каких случаях». На третьем этапе учащиеся самостоятельно фиксируют наблюдения. Далее формулируется гипотеза. Только после этого организуется исследование: поиск примеров, работа со словарями, сопоставление русских и узбекских единиц, анализ контекстов.

ИИ подключается после первичного исследования. Учащимся предлагается сформулировать конкретный запрос и получить ответ. Затем осуществляется критическая проверка: что в ответе ИИ совпадает с найденными данными, что требует уточнения, какие примеры являются сомнительными, каких источников не хватает. После проверки учащийся формулирует собственный вывод.

Завершается цикл речевым продуктом: мини-докладом, памяткой,

сравнительной таблицей, устным объяснением, диалогом, коротким исследовательским сообщением или другим продуктом. Рефлексия направлена на осознание того, чему учащийся научился и изменилось ли его первоначальное предположение.

Методическими принципами модели являются: аутентичность феномена; отсроченное подключение ИИ; доказательность; обязательная проверка; сохранение субъектности учащегося; учёт русско-узбекского языкового и культурного контекста; ориентация на речевой продукт; рефлексивность.

5. Практическая реализация модели: учебный кейс

Тема кейса: «Почему искусственный интеллект иногда неправильно переводит русские фразеологизмы?» Целевая аудитория — учащиеся узбекских групп уровня B1–B2. Феномен предъясняется в виде нескольких примеров машинного перевода русских фразеологизмов. Важно не сообщать учащимся заранее, какой вариант является правильным.

Этап 1. Наблюдение. Учащиеся сравнивают исходное выражение и предложенный перевод, фиксируют смысловые расхождения. Этап 2. Исследовательский вопрос: «Почему буквальный перевод фразеологизма может быть непонятным или ошибочным?» Этап 3. Гипотеза: учащиеся предполагают, что значение фразеологизма не всегда складывается из значений отдельных слов.

Этап 4. Самостоятельное исследование. Группы работают со словарями и контекстами, находят несколько примеров употребления. При необходимости сопоставляют русское выражение с узбекским эквивалентом или описательным переводом. Этап 5. ИИ-консультация. После собственного анализа учащиеся предлагают системе запрос: «Объясни значение данного русского фразеологизма, предложи контекст употребления и укажи, почему буквальный перевод может быть неточным».

Этап 6. Проверка ответа ИИ. Учащиеся используют таблицу: «Ответ ИИ — подтверждается источником — требует уточнения — ошибочно». Таким образом, сам ответ ИИ становится новым материалом для анализа. Этап 7. Собственный вывод. Каждый учащийся объясняет, почему конкретный перевод является удачным или неудачным.

Этап 8. Речевой продукт: мини-памятка «5 русских фразеологизмов, которые нельзя переводить буквально». Учащиеся приводят выражение, его значение, пример контекста и комментарий о возможной ошибке автоматического перевода. Этап 9. Рефлексия: «Что я предполагал сначала? Что показало исследование? В чём ИИ помог? Что пришлось проверить самостоятельно?»

Для уровня A2–B1 задание может быть упрощено: учащиеся выбирают правильное толкование и составляют короткий пример. Для B1–B2 добавляются самостоятельная формулировка гипотезы и проверка нескольких источников. Для B2–C1 возможно сопоставление фразеологических эквивалентов и анализ стилистических различий.

6. Методические условия, ограничения и критерии

Эффективная реализация модели предполагает наличие у учителя компетенций в области феномен-ориентированного обучения и цифровой грамотности. Необходимо заранее отбирать реальные феномены, соответствующие возрасту и языковому уровню учащихся, формулировать критерии проверки и обеспечивать доступ к надёжным языковым источникам.

Особое значение имеет поэтапное подключение ИИ. На начальных этапах учащийся должен иметь возможность самостоятельно наблюдать и формулировать гипотезу. Учитель заранее определяет, на каком этапе разрешается использовать генеративную систему и какие типы запросов допустимы.

К ограничениям относятся вероятность фактических и контекстуальных ошибок ИИ, риск чрезмерной зависимости от готовых ответов, различия в доступе к цифровым инструментам, вопросы конфиденциальности и защиты данных, а также возможная недостаточная чувствительность ИИ к русско-узбекской лингвокультурной специфике.

Оценивать целесообразно не только конечный ответ, но и исследовательский процесс. Критериями могут выступать: качество наблюдения; точность исследовательского вопроса; обоснованность гипотезы; качество работы с источниками; способность выявлять ошибки ИИ; самостоятельность вывода; качество речевого продукта; рефлексия.

Предлагаемая модель в настоящей статье является теоретико-методической и требует дальнейшей эмпирической проверки. Поэтому её нельзя рассматривать как доказанно эффективную технологию без проведения педагогического эксперимента с сопоставимыми группами и объективными показателями результатов.

Заключение

Феномен-ориентированное обучение создаёт условия для изменения логики урока русского языка: от передачи готового правила — к исследованию реального языкового явления. Для узбекских групп особую ценность представляет возможность работать с феноменами, возникающими на пересечении русского и узбекского языков, культуры, перевода и цифровой коммуникации.

Интеграция генеративного ИИ расширяет исследовательские возможности, но требует педагогического ограничения его роли. В авторской модели ИИ не заменяет учащегося и учителя: он используется после самостоятельного наблюдения, как консультант и одновременно как объект критической проверки. Центральным результатом становится не полученный от системы ответ, а собственное обоснованное знание учащегося.

Перспективным направлением дальнейшего исследования является экспериментальная проверка предложенной модели в узбекских группах с использованием диагностических заданий до и после обучения, анализа качества речевых продуктов, оценки критического отношения к ответам ИИ и изучения динамики языковой и коммуникативной компетенций.

Список использованной литературы:

1. Makarova T. S., Matveeva E. E., Molchanova M. A., Morozova E. A. Phenomenon-Based Approach To Teaching Russian As A Foreign Language In The Cultural Context // Dialogue of Cultures – Culture of Dialogue: from Conflicting to Understanding. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. 2020. Vol. 95. P. 541–552. DOI: 10.15405/epsbs.2020.11.03.58.
2. Khusanova K. H. Using ChatGPT and Generative AI in Phenomenon-Based Language Education // Science time. 2026. Vol. 4, No. 6/2. P. 197–202. DOI: 10.66345/stj.6832.
5. Finnish National Agency for Education. Digital Pedagogy: Phenomenon-Based Learning. Official educational guidance. Helsinki.
4. Finnish National Agency for Education. National Core Curriculum for Primary and Lower Secondary (Basic) Education. Helsinki: Finnish National Agency for Education.
3. Finnish National Agency for Education. Ilmiömäinen ilmiömäistä ilmiömäisesti [Phenomenon-Based Learning]. Official educational guidance. Helsinki.
6. Symeonidis V., Schwarz J. F. Phenomenon-Based Teaching and Learning through the Pedagogical Lenses of Phenomenology: The Recent Curriculum Reform in Finland // Forum Oświatowe. 2016. Vol. 28, No. 2. P. 31–47.
7. Silander P. Digital Pedagogy. In: Mattila P., Silander P. (eds.). How to Create the School of the Future. Oulu: University of Oulu, 2015. P. 9–26.
8. Adipat S. An Artificial Intelligence-Enhanced Phenomenon-Based Learning Approach for

- Interdisciplinary Understanding and Speaking Skills // International Journal of Instruction. 2023.
9. Insan P., et al. Development of Learning Management Model Using Phenomenon Based Learning with Artificial Intelligence (AI) to Enhance Communication Skills for Pre-Service Teacher in the Digital Era // Journal of Social Science and Cultural. 2025.
10. Husanova H. Project-Based and Phenomenon-Based Learning: A Comparative Analysis // Journal of Word Art. 2024.
11. Бахриева Ш. Д. Применение генеративного искусственного интеллекта для персонализации обучения русскому языку как иностранному // Ilmiy xabarlar. 2026. T. 8, № 07. С. 1047–1051. DOI: 10.70728/c.series.ped.v08.i07.145.
12. Бобохонова Л., Узбеков Т.с. Использование нейросетей в преподавании русского языка в узбекоязычной аудитории. 2025.
13. Алимова Г. Р. Инновационные методы использования искусственного интеллекта в преподавании русского языка как иностранного в Узбекистане: опыт, проблемы и перспективы // The Lingua Spectrum. 2025. T. 12, № 2. С. 86–88.
14. Джалилова Ф. Н. Искусственный интеллект в методике преподавания русского языка: адаптивная обратная связь и развитие коммуникативной компетенции // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. 2026. T. 4, № 5. DOI: 10.5281/zenodo.20521603.
15. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023.
16. UNESCO. AI Competency Framework for Students. Paris: UNESCO, 2024.
17. OECD. PISA 2025 Results. Paris: OECD Publishing, 2026.

РОЛЬ ИСТОРИЧЕСКИХ ФАКТОВ В ФОРМИРОВАНИИ ОБРАЗА АМИРА ТИМУРА В УЗБЕКСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Пулатова Мохичехра Темировна,

Доктор философии (PhD) по филологическим наукам,
преподаватель Бухарского государственного педагогического института,
лауреат Государственной премии имени Зулфии.

Аннотация. В статье на основе сравнительно-аналитического подхода исследуется роль исторических фактов в формировании и художественной интерпретации образа Амира Тимура в узбекской и английской литературе. В исследовании анализируются произведения узбекских и английских писателей, посвященные Амиру Тимуру, а изображенные в них события и особенности образа сопоставляются с данными исторических источников. Кроме того, рассматриваются трансформация исторической истины в художественную интерпретацию, особенности использования исторических фактов авторами, а также своеобразие образа Амира Тимура в различных национальных литературных традициях.

Ключевые слова: исторический материал, эпоха Тимуридов, исторические сведения, правитель, историческое наследие.

THE ROLE OF HISTORICAL FACTS IN SHAPING THE IMAGE OF AMIR TEMUR IN UZBEK AND ENGLISH LITERATURE

Pulatova Mohichehra Temirovna,

Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences,
Lecturer at Bukhara State Pedagogical Institute,
Laureate of the Zulfiya State Prize.

Annotation. This article examines the role of historical facts in the formation and literary representation of the image of Amir Timur in Uzbek and English literature through a comparative and analytical approach. The study analyzes literary works by Uzbek and English writers dedicated to Amir Timur and compares the events and character traits depicted in these works with information from historical sources. It also highlights the transformation of historical truth into literary representation, the authors' approaches to the use of historical facts, and the distinctive features of Amir Timur's image in different national literary traditions.

Key words: historical material, the Timurid era, historical information, ruler, historical heritage.

O‘ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA AMIR TEMUR OBRAZINI SHAKLLANTIRISHDA TARIXIY FAKTLARNING O‘RNI

Po‘latova Mohichehra Temirovna,

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
Buxoro davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi,
Zulfiya nomidagi Davlat mukofoti laureati.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz adabiyotida Amir Temur obrazining shakllanishi va badiiy talqinida tarixiy faktlarning o‘rni qiyosiy-tahliliy asosda tadqiq etilgan. Tadqiqotda o‘zbek va ingliz adiblarning Amir Temur shaxsiga bag‘ishlangan asarlari tahlil qilinib, ularda aks etgan voqea-hodisalar va obraz xususiyatlari tarixiy manbalardagi ma’lumotlar bilan qiyoslangan. Shuningdek, tarixiy haqiqatning badiiy talqinga transformatsiyasi, mualliflarning tarixiy faktlardan foydalanish usullari hamda turli milliy adabiyotlarda Amir Temur obrazining o‘ziga xos jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: tarixiy material, Temuriylar davri, tarixiy ma’lumotlar, hukmdor, tarixiy meros.

Основатель великой империи Тимуридов, искусный воин, справедливый правитель и выдающийся государственный деятель, Сахибкиран известен на Западе и Востоке своими военными победами и непобедимым героизмом. Амир Тимур является одной из великих исторических фигур, оказавших значительное влияние на ход мировой истории. Гений Сахибкирана позволил положить конец монгольскому господству на обширных территориях от Запада до Востока и создать единое централизованное государство. В то же время политические изменения, произошедшие в Золотой и Белой Орде в результате его военных и политических действий, способствовали освобождению Руси и, в более широком историческом контексте, Европы от монгольского господства.

Эти легендарные победы и военные достижения Амира Тимура побудили английского драматурга Кристофера Марло создать двухчастную пьесу, посвящённую образу великого завоевателя. Полное название этого произведения звучит следующим образом: «Тамерлан Великий, который своими беспрецедентными победами возвысился до положения великого и могущественного правителя и был назван Гневом Божиим за свой ужас и безжалостность в битвах».

Об исторических личностях целесообразно представлять образ исторической личности, её жизненный путь и исторические факты в их первоначальном научном виде, без существенных изменений. Вместе с тем в художественной литературе автор может дополнять исторические факты художественными элементами, тем самым повышая выразительность и образность произведения.

Естественно, что вокруг любой великой исторической личности формируются различные мифы и легенды. Это обусловлено тем, что наряду с людьми, которые относятся к выдающимся личностям с уважением и благосклонностью, существуют и те, кто испытывает к ним зависть или занимает враждебную позицию.

Описание событий, свидетелем которых Кристофер Марлоу не был и которые он представлял, находясь в далёкой Англии, содержит определённые художественные вымыслы и авторские интерпретации. Вместе с тем следует отметить, что знаменитый английский драматург представил Амира Тимура как великого и могущественного правителя, а его военные победы охарактеризовал как беспрецедентные достижения, не имевшие себе равных.

Амир Тимур, который издавна представлялся Кристоферу Марло легендарным героем, одновременно наделённым чертами жестокости, подобной Божьему гневу, позднее стал предметом пристального изучения со стороны другого европейского исследователя - Джона Гринлоу. Его труды и оценки способствовали формированию более глубокого представления о личности Амира Тимура и оставили положительное впечатление о нём.

В знаменитой Луврской библиотеке в Париже, согласно приведённым сведениям, хранятся мемуары священника Джона Гринлоу, уроженца Италии, служившего епископом христиан Султании. В них содержатся интересные сведения о встрече Джона Гринлоу с Амиром Тимуром в Султании, о завоевании им доверия правителя, а также о его поездке в Париж в качестве одного из послов Амира Тимура и проведённых переговорах с королём Франции. Епископ Иоанн некоторое время проживал в резиденции Амира Тимура и внимательно наблюдал за его образом жизни. В своих воспоминаниях он отмечает:

«Темурбек не пьёт вина, он любит кимчи и гази из мяса молодой кобылы, а также рисовые блюда. Ещё одна его привычка - любовь к духам. Редкие духи и ароматы ему привозят в дар из разных стран мира. Когда вы приближаетесь к его шатру, запах духов бьёт вам в нос. Темурбек был очень элегантным и обаятельным

молодым человеком. Хотя ему уже за шестьдесят, он сохранил эту элегантность и обаяние. Он очаровывает любого человека своими словами и манерами, которые пленяют собеседника, как лютня. Вероятно, мало кто в мире обладает такой сильной памятью, как Темурбек. Благодаря невероятной силе своей памяти он знает имя каждого из своих десятков тысяч крепостных и отдаёт приказы по имени. Это повышает уважение и преданность его крепостных к нему. Темурбек сражается в своих рядах в доспехах, не боясь смерти».

Эти воспоминания епископа были переведены на узбекский язык Я. Хазраткуловым и опубликованы в газете «O‘zbekiston adabiyoti va san’ati» от 23 июня 1995 года.

Епископ Джон особо подчёркивает, что Амир Тимур был чрезвычайно щедрым и великодушным человеком. В частности, он пишет:

«Когда он послал посла к королю Испании, он преподнёс ему столько ценных подарков, что для их перевозки потребовалось двадцать мулов. Тимурбек также послал к королю Испании через посла двух прекрасных девушек, христианских наложниц. Тимурбек очень уважал учёных, улемов и поэтов, потому что сам был учёным и мудрецом».

Справедливость и патриотизм Амира Тимура, особенно его стремление защищать простых людей, называемых раятами, а также бедных, нуждающихся в помощи и угнетённых, страдавших от произвола тиранов, являлись одними из наиболее значимых нравственных качеств правителя. Вместе с тем Амир Тимур уделял значительное внимание развитию государства и созидательной деятельности, не жалея для этого ни времени, ни материальных средств. Способность правителя обеспечивать благосостояние своего народа и осуществлять справедливое управление империей находит отражение во многих научных, исторических и художественных произведениях.

Кристофер Марлоу, Абдулла Орипов и Пиримкул Кадыров, создавая художественный образ Амира Тимура, опирались на исторические события и документально зафиксированные факты.

При создании своего произведения Абдулла Орипов обращался к многочисленным историческим и фольклорным источникам. В частности, среди наиболее значимых источников по истории эпохи Тимуридов следует отметить «Тузуки Темури» («Уложения Тимура»), фундаментальный труд Шарафадина Али Йазди «Зафар-наме», «Историю эмира Тимура» Ибн Арабшаха и другие исторические сочинения.

Пиримкул Кадыров - один из исследователей эпохи Тимуридов в узбекской литературе. Тот факт, что он являлся одним из редакторов издания «Темур тузуклари» и неоднократно обращался к образу Амира Тимура в своих произведениях, свидетельствует о его глубоком изучении истории Тимуридов, в частности жизненного пути Сахибкирана. В научном труде писателя «Образ Амира Темура» исторические факты, события, сведения о выдающихся деятелях и топонимах, связанных с эпохой Тимуридов, представлены на основе документальных и исторических источников.

Определение источников, которыми Кристофер Марло руководствовался при создании своей пьесы «Тамерлан Великий», требует тщательного текстологического и историко-литературного анализа. В частности, в научной статье О. Дадабаева «О степени исторической достоверности образа Амира Тимура в драме К. Марло “Тамерлан Великий”» утверждается, что при создании образа Амира Тимура Кристофер Марло использовал ряд европейских историко-литературных источников, среди которых произведение Пьетро Перонди из Флоренции «Жизнь скифского императора Тимура Великого» (1553), труд Баптисты Фрегозо из Генуи

«Незабываемые мудрости и деяния» (1518), «Английское зеркало» Джорджа Уэтстона, а также ряд произведений Мехии.

В связи с отсутствием в английской литературной традиции XVI века доступного и достоверного источника на арабском языке о жизни Амира Тимура, который был бы переведён на английский язык, в драматургической интерпретации Марло можно наблюдать ряд черт, не полностью соответствующих историческим сведениям об образе Сахибкирана. Это обстоятельство, наряду с особенностями европейского восприятия Востока и исторической памяти о монгольском господстве, могло повлиять на формирование неоднозначного и во многом негативного образа Тимура в пьесе Кристофера Марло.

Исторические факты, использованные всеми тремя авторами при создании художественного образа Амира Тимура, способствовали повышению исторической достоверности и художественной ценности их произведений. В частности, в произведениях, основанных на исторических событиях, отражены мужество и героизм Амира Тимура, его мастерство в стрельбе из лука и владении мечом, военные столкновения с османским султаном Баязидом Йылдырымом, его походы в Дамаск, Иран и Китай, а также отношения с супругой и детьми.

Некоторые западные историки и писатели связывают происхождение Сахибкирана с потомками Чингисхана и утверждают, что Амир Тимур якобы происходил от монгольских ханов. В качестве одного из аргументов в пользу этой версии иногда приводятся сведения о надписях на нефритовой плите, расположенной над гробницей Сахибкирана в Самарканде. Однако данная генеалогическая связь не получила однозначного подтверждения в исторической и этнографической науке.

Исторические сведения свидетельствуют о том, что при жизни Амир Тимур не претендовал на титул хана, а носил титул эмира. После брака с Сарай Мульк-ханым он получил титул «корагон», то есть «ханский зять». До получения этого титула имя Тимура на монетах, как правило, не употреблялось самостоятельно, а указывалось наряду с именем хана. Аналогичный принцип соблюдался и в хутбе - пятничной проповеди, где имена правителя и хана упоминались вместе. Об этом также пишет английская исследовательница Хильда Хукхэм в своей работе «Семь климатов Сахиба».

О воинских способностях Амира Тимура, в частности о его мастерстве в конном бою и стрельбе из лука, упоминается в трудах Ибн Арабшаха, Ибн Халдуна, Низамуддина Шами, Шарафаддина Али Йазди, Хильды Хукхэм, а также в художественной интерпретации Кристофера Марло и других авторов. Данные качества Сахибкирана нашли отражение в художественных образах Амира Тимура, созданных в трагедии Кристофера Марло «Тамерлан Великий», драматической поэме Абдуллы Орипова «Сахибкирон» и произведении Пиримкула Кадырова «Она лочин видоси» («Прощание с матерью-соколом»).

Практически отсутствуют достоверные сведения о деятельности и занятиях Сахибкирана до 1360 года, а также о месте и характере полученного им образования. В произведении французского писателя Марселя Бриона «Я - Сахибкиран Джахангир Темур» описывается процесс получения Тимуром религиозного образования и упоминаются его учителя, среди которых названы Мулло Алибек, шейх Шамсиддин, Абдулла Кутб и Мири Кулол.

В различных исторических источниках существуют неоднозначные сведения относительно происхождения хромоты правой ноги и травмы правой руки Амира Тимура. Так, английская писательница Хильда Хукхэм утверждает, что Тимур был ранен стрелой из лука во время битвы при Сеистане в 1363 году. Согласно её версии, в результате ранения его правая рука была повреждена, а правая нога осталась хромой на всю жизнь. Именно вследствие этого персоязычные противники стали называть его

«Тимур Ленк», то есть «Тимур Хромой». В западной традиции обозначение «Lame Timur» позднее связывалось с формированием образа Тамерлана.

Ибн Арабшах, занимавший враждебную позицию по отношению к Сахибкирану, приводит иную версию происхождения его физических увечий. По его свидетельству, Тимур получил тяжёлые ранения правой руки и ноги во время попытки похитить овец. Именно эти повреждения, согласно Ибн Арабшаху, стали причиной его хромоты на всю жизнь.

Известный испанский посол Руй Гонсалес де Клавихо также приводит сведения об этом эпизоде. По его описанию, после сражений в Сеистане у Тимура осталось около пятисот воинов. Во время попытки ночью захватить большое стадо овец жители Сеистана обнаружили его отряд, разгромили его и сбросили Тимура с коня. Клавихо утверждает, что, упав на правый бок, Тимур повредил правую ногу и получил травму правой руки, в результате чего лишился двух пальцев.

В некоторых западных источниках встречается и другая версия происхождения травмы правой руки Тимура. Согласно этим сведениям, во время столкновения с Барласом Бахадуром Тимур пытался правой рукой остановить занесённый над ним меч, в результате чего получил повреждения пальцев правой руки. В 1941 году, после вскрытия гробницы Амира Тимура М. М. Герасимовым, были обнаружены признаки повреждений костей правой руки, в том числе зафиксированы изменения в области пальцев.

Таким образом, причины травм правой руки и ноги Амира Тимура по-разному интерпретируются в исторических источниках. При этом сам факт наличия физических повреждений подтверждается различными свидетельствами и результатами антропологического исследования останков Сахибкирана. Несмотря на физические ограничения, Амир Тимур проявлял выдающиеся способности военачальника и воина, что в художественных интерпретациях его образа приобретает особое значение. Контраст между физическим увечьем и исключительной военной одарённостью усиливает героизацию образа Сахибкирана и способствует формированию его как выдающейся исторической личности в произведениях Кристофера Марло, Абдуллы Орипова и Пиримкула Кадырова.

В книге Пиримкула Кадырова «Образ Амира Тимура» описывается эпизод, связанный с ранением Сахибкирана в Сеистане. Согласно автору, Амир Тимур прибыл на встречу с губернатором Сеистана, однако был предательски атакован ночью самим губернатором, который выступил против него с многочисленным войском. Поскольку нападение оказалось внезапным, Сахибкиран не успел надеть защитные доспехи и в ходе сражения получил тяжёлые ранения правой ноги и правой руки.

Факт использования определённого символа на монетах Амира Тимура и его государственной печати также отмечается в ряде исторических источников. Символ представляет собой три круга, объединённые в треугольную композицию, обращённую вершиной вниз. По сведениям испанского посла Руя Гонсалеса де Клавихо, данный символ мог обозначать власть Амира Тимура над тремя континентами. В других источниках встречается иная интерпретация, согласно которой три круга символизировали господство Тимура над тремя планетами. Таким образом, символ получает различные трактовки в исторической и литературной традиции.

Вокруг треугольной композиции размещалась надпись «Rasti-Rust» («Ростй-Руст»), которую Клавихо интерпретировал как выражение, связанное с идеей истины. В настоящее время монеты Амира Тимура с данным символом и надписью представлены в коллекциях Британского музея. Упоминание аналогичного символа встречается также в описаниях дипломатической переписки Амира Тимура с европейскими правителями.

В 1787 году французский востоковед Ланглес, осуществивший перевод и публикацию «Уложений Тимура» на французском языке, а позднее и Арминий Вамбери в своей работе «История Бухары» обращались к выражению «Rasti-Rust» и связывали его значение с идеей истины как нравственной и духовной силы, способной уберечь человека от опасности.

Пиримкул Кадыров также обращается к этому символу в произведении «Прощание с матерью-соколом» и интерпретирует выражение «Rasti-Rasti» как утверждение о том, что сила заключается в истине. Таким образом, исторический символ в художественной интерпретации Кадырова приобретает дополнительное идейно-философское значение и становится одним из средств раскрытия образа Амира Тимура. Шарафаддин Али Йазди, описывая Амира Тимура в своём труде «Зафар-наме», подчёркивает, что одной из его характерных черт была забота о государстве, стране и подданных. По мнению автора, правление Сахибкирана основывалось на принципе «расти-друсти», который связывается с такими понятиями, как истина, благополучие, порядок и справедливость.

Проведённый анализ показывает, что в научных и исторических трудах, посвящённых интерпретации исторических личностей, их образ, жизненный путь, исторические факты, топонимы и последовательность событий, как правило, представлены с опорой на документальные и исторические источники. В художественной литературе, напротив, автор получает возможность дополнять исторические сведения художественными элементами, необходимыми для создания образности и выразительности произведения.

Таким образом, анализ рассмотренных произведений показывает, что все исследованные художественные интерпретации образа Амира Тимура в той или иной степени основываются на исторической действительности. Вместе с тем каждый автор переосмысливает исторический материал в соответствии со своим художественным замыслом, жанровыми особенностями произведения и особенностями национально-культурного контекста.

Список использованной литературы:

1. Амир Темур — великий государственный деятель и полководец. Сборник материалов международной научной конференции. – Ташкент: Академия наук Республики Узбекистан, 2023. – 466 с.
2. Насиров О'рол . Понимание Амира Темура. – Ташкент: Тафаккур, 2014. – 48 с.
3. Норқобилов Нормурод. По стопам Амира Темура. – Ташкент: Гафур Гулам, 2016. – 92 с.
4. Общественные науки в Узбекистане. – Ташкент: «Фан» Академическая Республика Узбекистан, 1996. – 184 с.
5. Мо'минов Ибрагим . Место и роль Амира Темура в истории Средней Азии. – Ташкент: Наука, 1993. – 56 с.
6. Бориев Амонулло. Предки Амира Темура. – Ташкент: Главная редакция словарей, 1992. – 32 с.
7. Шарипов Азизжон. Всемирная значимость изучения и содействия развитию науки и культуры в эпоху Тимуридов. – Ташкент: Наука, 2019. – 240 с.

ANIQ VA TABIIY FANLAR

CHAQIRIQQACHA HARBIY TA'LIM YO'NALISHI TALABALARNING O'QUV MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING QONUNIYATLARI.

Aminov Pahlavon Hamid o'g'li,

Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti

“Chaqiriqqacha harbiy ta'lim” yo'nalishi magistranti.

pablogalebexpress04@gmail.com

Annotatsiya: O'quv mashg'ulotlari jarayonida talabalar oldiga qo'yiladigan vazifa bilan ularning bilimlari va aqliy rivojlanishi ko'rsatkichlari o'rtasidagi ziddiyat katta ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonidagi ziddiyatlarni hal qilish eng maqbul ta'lim metodlari, vositalarini tanlashni taqozo qiladi. O'quv mashg'ulotlarini tashkil etishning umumiy me'yorlari ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari bilan uzviy bog'liq. Harbiy fanlarda ta'lim qonuniyatlari ta'lim jarayoni komponentlari maqsad, mazmun, metod, shakl, natija o'rtasidagi aloqalarni ifoda etadi. Ofitser-o'qituvchi o'quv mashg'ulotlarining qonuniyatlarini yaxshi bilsagina, ta'lim jarayonini ongli, samarali boshqara oladi. O'qituvchi unutmashligi lozim, ta'lim jarayonida didaktik qonuniyatlar bilan birga psixologik, gnoseologik, fiziologik qonuniyatlar ham bor. O'quv jarayonining qonun va qonuniyatlari ta'lim jarayonining tamoyillari va qoidalari uchun nazariy va amaliy asos shaklida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, bilim, mashg'ulot, komponent, qonuniyat, ta'lim, aqliy rivojlanish, qiziqish, o'quv mashg'uloti, faoliyat, shijoat, yuksak metod, onglik, faollik, ofitser.

ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ ДЛЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ В РАМКАХ ПРОГРАММЫ ДОПРИЗЫВНОГО ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ.

Аминов Пахлавон Хамид угли,

Магистрант, специализирующийся на «Допризывного военного образования» на факультете военного образования Бухарского государственного педагогического института.

pablogalebexpress04@gmail.com

Аннотация: В процессе обучения существенное значение имеет несоответствие между задачами, поставленными перед учащимися, и показателями уровня их знаний и интеллектуального развития. Разрешение противоречий, возникающих в ходе образовательного процесса, требует подбора наиболее адекватных методов и средств обучения. Общие требования к организации учебных занятий неразрывно связаны с закономерностями и принципами обучения. В системе военного образования принципы обучения определяют взаимосвязи между компонентами образовательного процесса: целями, содержанием, методами, формами и результатами. Офицер-преподаватель может осознанно и эффективно управлять образовательным процессом лишь при условии глубокого понимания принципов, лежащих в основе учебных занятий. Преподавателям следует учитывать, что образовательный процесс опирается не только на дидактические, но и на психологические, гносеологические и физиологические принципы. Закономерности и принципы процесса обучения служат теоретической и практической основой для принципов и правил обучения.

Ключевые слова: духовность, знания, учебное занятие, компонент, принцип, образование, умственное развитие, интерес, образовательное занятие, деятельность, усердие, передовой метод, сознание, вовлеченность, офицер.

LEGAL PRINCIPLES GOVERNING THE ORGANIZATION OF TRAINING SESSIONS FOR STUDENTS IN THE PRE-CONSCRIPTION MILITARY TRAINING PROGRAM.

Aminov Pahlavon Hamid ugli,

Master's student specializing in “Pre-prescription Military Training” at the Faculty of Military Education, Bukhara State Pedagogical Institute.

pablogalebexpress04@gmail.com

Abstract: During the instructional process, the discrepancy between the tasks assigned to students and the indicators of their knowledge and intellectual development is of great significance. Resolving contradictions within the educational process necessitates the selection of the most appropriate teaching methods and tools. The general standards for organizing instructional sessions are inextricably linked to educational laws and principles. In military education, the principles governing instruction describe the interrelationships among the components of the educational process: objectives, content, methods, forms, and outcomes. An officer-instructor can manage the educational process consciously and effectively only by thoroughly understanding the principles that govern training sessions. Instructors must bear in mind that the educational process involves not only didactic principles but also psychological, epistemological, and physiological ones. The laws and principles of the training process serve as the theoretical and practical foundation for the principles and rules of instruction.

Key words: spirituality, knowledge, training session, component, principle, education, mental development, interest, educational session, activity, zeal, advanced method, consciousness, engagement, officer.

Kirish. Bugungi kunda respublikamizda amalga oshirilayotgan ta’lim sohasidagi islohotlarning maqsadi shaxsni yuqori darajadagi jismoniy, axloqiy, estetik va aqliy rivojlanishi uchun sharoit yaratishdir. Shu maqsadga erishish mustaqil davlatimizning intellektual potensialini yuqori pog‘onasiga ko‘tarilishi uchun xizmat qiladi. Shular qatorida ta’kidlash joizki, uchinchi ming yillik ta’limini insoniyat faoliyatining zarur keng ko‘lamli sohasi sifatida e’tirof qilmoqda. Zamonaviy rivojlanishning bosqichida jamiyat ijtimoiy hayotning hamma sohalarida murakkab globallashuv jarayonlarini boshdan kechirmoqda, ular yuqori shiddat va hodisalarning o‘zaro bog‘liqligi bilan alohida bo‘lmoqda. Fan va texnika yutuqlarini hayotga tatbiq etish inson faoliyatining deyarli barcha sohalarining jadal rivojlanishiga zamin yaratdi. Shu asosda mutaxassislarini kasbiy tayyorlashning o‘rni sezilarli darajada oshdi. Shunga asoslanib, ta’lim sifatini oshirish va uni doimiy tarzda takomillashtirish zarurati vujudga keldi. Ta’lim nazariyasi ma’lum bir jamiyatni ta’lim tizimida mavjud bo‘lgan ta’lim jarayonini qonuniyatlarini va uni xususiyatlarini yoritish bilan shug‘ullanadi. Shu bilan birga ta’lim nazariyasi ta’lim jarayonini mazmunini pedagogik asoslarini aniqlaydi, ta’lim metodlari tizimini, o‘quv-tarbiya muassasalarida ta’limni tashkil etish shakllarini ishlab chiqadi. Ta’kidlash kerakki, ta’lim jarayonida didaktik qonuniyatlar bilan psixologik va fiziologik qonuniyatlar ham bor. Demak, ta’lim bir vaqtda boshqa fanlarni ham (psixologiya, fiziologiya) obyekti bo‘la oladi[1].

Har qanday ta’lim jarayonining metodlik tarixini bilish nazariyasi tashkil etadi. An’anaviy ta’lim jarayonining asosi materialistik bilish nazariyasi hisoblanib, obyektiv muhitni moddiylikni, uni o‘zlashtirilishini ifodalab, bilish jarayonini mohiyatini ochib beradi. Materialistik falsafaga asosan bilish jarayoni — bu obyektiv moddiy borliqni bizning miyamizda aks etishidir. Ammo bu obyektiv reallikni g‘oyamizda shunchaki aksi emas, bu jarayonlarni mavhumlashtirish, ilmiy tushunchalarni, qonun va qonuniyatlarni shakllanish jarayoni sanaladi. Bunda voqea va jarayonlar, ularni ichki qonuniy bog‘lanishlari mohiyati ochib beriladi.

Tadqiqot obyekti. Mazkur tadqiqotning obyekti oliy ta’lim muassasalarida Chaqiriqqacha harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarining o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish jarayoni hisoblanadi.

Tadqiqot doirasida bo'lajak chaqiriqqacha harbiy ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida o'quv mashg'ulotlarini mazmunli, izchil, tizimli va samarali tashkil etish bilan bog'liq pedagogik jarayonlar o'rganiladi. Shuningdek, talabalarining nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish, harbiy-amaliy tayyorgarligini rivojlantirish, mashg'ulotlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ta'lim metodlaridan foydalanish jarayoni tadqiqot obyektining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi[2].

Tadqiqot obyektida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishning mazmuni, shakllari, metodlari va vositalari, o'qituvchi hamda talaba o'rtasidagi pedagogik hamkorlik, mashg'ulotlarning nazariy va amaliy yo'nalishlari, talabalarining individual xususiyatlarini hisobga olish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga, chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida intizomlilik, mas'uliyatlilik, jismoniy va ruhiy tayyorgarlik, jamoada ishlash, harbiy-amaliy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi ta'lim jarayonlari ham tadqiqot objekti doirasida o'rganiladi.

Umuman olganda, tadqiqot objekti chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarining o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish jarayonining yaxlit pedagogik tizimi bo'lib, unda ta'lim maqsadi, mazmuni, metodlari, shakllari, vositalari hamda kutilayotgan natijalar o'zaro uzviy bog'liqlikda tadqiq etiladi.

Qo'llaniladigan metodlar. Buyuk kashfiyotlar davriga kelib o'qitishning og'zaki metodlari qatorida o'quvchilarning tashabbuskorlikka, onglikka, faollikka yo'naltiruvchi kuzatish, sinov, mashq metodlari vujudga keladi. Bular ta'limning ko'rgazmali metodlari nomi bilan qo'llanila boshlandi.

XIX asr oxiri XX asr boshlariga kelib, tinglovchilarni mustaqilligini rivojlantiruvchi, o'quvchining qiziqishi va ehtiyojlarini hisobga oluvchi evristik metodlar vujudga keldi. «Faoliyat orqali o'qitish» konsepsiyasi vujudga kelishi bilan amaliy metodlardan foydalanila boshlandi. Bunda ta'lim jarayonida asosiy e'tibor amaliy mashg'ulot turidagi talabalarni mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishni shakllantirishga qaratildi. Keyinchalik bular asosida qisman izlanuvchan, tadqiqotchilik metodlari paydo bo'ldi[3].

Muammoli o'qitishning paydo bo'lishi bilan muammoli ta'lim metodlari qo'llanila boshlandi. Muammoli ta'limda o'quvchilar oldiga o'zlashtirilishi zarur bo'lgan materiallar muammo sifatida qo'yilib, talabalar ushbu muammolarni mustaqil hal etish orqali tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlarni o'zlashtirishga erishishi bilan tavsiflanadi. Kishilik jamiyatida bolani nafaqat bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirishi, balki individual xususiyat va qobiliyatlarni rivojlantirish zarurligini anglagandan so'ng rivojlantiruvchi metodlar qo'llanila boshlandi. O'quv jarayonida texnikani keng qo'llanilishi, ta'limni kompyuterizatsiyalashtirish ko'plab yangi metodlarni paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Amerikalik pedagog K. Kerr “ta'lim metodlari sohasidagi tub burilishlarni” to'rt bosqichga ajratadi. Kishilik jamiyatining dastlabki rivojlanish bosqichida bolalarni asosiy o'qituvchilari otalar hisoblangan. Birinchi tub burilish ularning o'rniga professional o'qituvchilarning kelishi davri. Ikkinchi tub burilish og'zaki so'zni, nutqni yozuv bilan almashinuvi bilan bog'liq. Uchinchi tub burilish ta'limga bosma so'zning kiritilishi davri. To'rtinchisi ta'limni avtomatizatsiyalashtirish va kompyuterizatsiyalashtirish bilan chambarchas bog'langan.

Barcha davrlarda metodlarni izlash orqali ta'lim jarayonini shakllantirishga erishib kelingan. Biroq biror bir metod o'z-o'zicha qo'llanilmaydi hamda kerakli natijani ta'minlamaydi. Biror bir metod universal xarakterga ega emas[4]. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim jarayonida turli-tuman metodlardan foydalanish tavsifa etiladi (1-rasm).

Ta'lim metodlari	Ta'lim metodlari guruhlari
Og'zaki	Ma'ruza, suhbat, hikoya, tushuntirish, munozara, kitob bilan ishlash
Ko'rgazmali	Illyustratsiya va demonstratsiya

Amaliy	Mashq, pedagogik vazifalarni yechish, didaktik va rolli o'yinlar, treninglar, laboratoriya ishi
Induktiv va deduktiv	Analiz, taqqoslash, qiyoslash, umumlashtirish, sintez, modellashtirish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish
Reproduktiv	Tushuntirish, ma'ruza, hikoya, instruktaaj, kitob bilan ishlash, mashq
Muammoli-izlanuvchan	Evristik suhbat, muammoli savol, vaziyatlar tahlili, umumlashtirish, tizimlashtirish, modellashtirish,
Mustaqil ish metodlari	Kitob bilan ishlash, mashq, pedagogik vazifalarni yechish, laboratoriya ishi, loyiha ishlab chiqish, “keys-stadi”
O'quv-biluv faoliyatini stimullashtiruvchi metodlar	O'quv munozaralari, illyustratsiya va namoyish qilish, didaktik o'yinlar, treninglar, yakka loyihalash, laboratoriya ishi
Nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish metodlari	Og'zaki nazorat: individual va ommaviy so'rov. Yozma nazorat: yozma nazorat ishi, tushuncha va grafik diktant, test. Mashina yordamidagi nazorat: test, virtual laboratoriya ishi

1-rasm. Ta'lim metodlari klassifikatsiyasi.

Umuman, ta'lim metodlarining majmuyi — atrofda voqelikni bilishning yo'li, deya xulosa chiqarish mumkin. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishidagi talabalar aqliy kamol topishining xarakterini belgilaydigan yo'l bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi, shaxs-ning xususiyatlarini shakllantiradi. O'qitishning maqsadi insoniyatning tajribasini o'zlashtirishning o'zidir. Ta'lim nazariyasi o'qitish metodlarini insoniyat tajribasidan oladi va ularni o'quv mashg'ulotlariga moslashtiradi. Shuning uchun o'qitish metodlari doimiy ravishda yangilanadi, takomillashadi, fan-texnikaning rivojlanishi va ijtimoiy rivojlanish asosida yangi metodlar vujudga keladi[5].

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ta'lim jarayonining metodologik asosi bilish nazariyasi, harakatlantiruvchi kuchi esa ziddiyatdir. Ziddiyatlar ta'lim jarayonining rivojlantirish va takomillashtirish manbaidir. Jamiyatning uzluksiz ta'lim tizimiga qo'ygan talabi bilan muayyan sharoitda ta'lim jarayonining imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyat ta'lim jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sanaladidi. Bu ziddiyat umuman ta'lim jarayonini, o'quv dasturlarini, ta'limning shakl va metodlarini takomillashtirishning muhim vositadir.

Harbiy ta'lim jarayonida talabalar oldiga qo'yiladigan vazifa bilan o'quvchilarning bilimlari va aqliy rivojlanishi darajalari o'rtasidagi ziddiyat katta ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonidagi ziddiyatlarni hal etish eng maqbul ta'lim metodlari, vositalarini tanlashni taqozo qiladi. Ofitser-o'qituvchilarning o'quv-biluv jarayonidagi turli ziddiyatlarni, bu ziddiyatlarni namoyon bo'lish sharoitlarini o'rganishi va darslarni tashkil etishda ularni hisobga olishi, ta'limni tinglovchi uchun yoqimli mashg'ulotga aylantirish imkonini beradi. O'quv jarayonini tashkil etishning umumiy me'yorlari ta'lim qonuniyatlari va prinsiplari bilan bog'liq. Qonuniyat butun ichidagi qismlar o'rtasidagi obyektiv, takrorlanib turadigan ichki bog'lanishlarni ifodalaydi. Fanda ta'lim qonuniyatlari ta'lim jarayoni komponentlari maqsad, mazmun, metod, shakl, natija orasidagi aloqalarni ifodalaydi. (2-rasm).

2-rasm. Ta’lim jarayoni komponentlarini o‘zaro aloqasi.

Ta’lim qonunlari, qonuniyatlari va prinsiplari muammosi zamonaviy pedagogika fanining dolzarb muammosi hisoblanadi. Ular ko‘p marotaba mutaxassislar tomonidan muhokama qilinganligiga qaramasdan, bugungi kunda ham ushbu tushunchalarni chegaralari aniqlashtirilmaganligiga guvoh bo‘lishimiz mumkin.

Pedagogikada “qonun” va “qonuniyat” tushunchalari falsafiy tushuncha sifatida qo‘llaniladi. Qonun - bu hodisa va jarayonlar o‘rtasidagi zaruriy, mavjud, takrorlanib turuvchi munosabatlardir. Qonun predmetlar orasidagi aloqadorliklarni ifodalaydi[6].

O‘qitish - bu talabalarni o‘quv-biluv faoliyatlarini boshqarish va tashkil etish bo‘yicha maqsadga yo‘naltirilgan hamda maxsus tashkillashtirilgan faoliyatidir. O‘qitish maqsadi - har bir talabani o‘qishini samarali tashkil etish.

An’anaviy tarzda ta’lim jarayonining asosiy qonuniyatlariga quyidagilar kiradi:

- ta’limni jamiyat ehtiyojiga bog‘liqligi qonuniyati;
- ta’lim jarayonida ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi funksiyalarni aloqadorligi qonuniyati;
- ta’lim jarayonida o‘qitish va o‘qish jarayonlarining birligi qonuniyati;
- ta’lim jarayonida mazmunni maqsadga bog‘liqligi qonuniyati;
- ta’lim jarayonida metod va shaklni mazmun bilan aloqadorligi qonuniyati;
- ta’lim samaradorligi o‘qituvchi tomonidan qo‘llanilgan metodlarga bog‘liqligi qonuniyati;
- ta’lim jarayonida o‘quvchilarni yosh va individual xususiyatlarini inobatga olinishi qonuniyati;
- ta’lim samaradorligini ta’lim sharoitlariga bog‘liqligi qonuniyati.

Harbiy ta’lim omillari va hodisalari orasidagi aloqadorliklarni ifodalovchi ta’limning obyektiv qonun va qonuniyatlari didaktik jarayonni rivojlanishining umumiy ko‘rinishini tushunish imkoniyatini yaratadi. Biroq ular amaliy faoliyat uchun ko‘rsatma bera olmaydi, faqatgina ushbu ko‘rsatmalarni yaratish va texnologiyalarni ishlab chiqishda nazariy fakt bo‘lib xizmat qiladi.

Har qanday fan tabiat va jamiyatdagi hodisa va jarayonlarni qonun-qonuniyatlarini o‘rganish bilan shug‘ullanadi. Demak, tabiat qonunlarini tabiiy fanlar, jamiyat qonunlarini ijtimoiy fanlar, tafakkur qonunlarini gumanitar fanlar o‘rganadi.

Yuqoridagi qonunlar dialektika qonunlari deb yuritiladi. Shu bilan birga tor doiradagi hodisa va jarayonlarni ham o‘z qonunlari bor. Jumladan ta’lim jarayonining qonuniyatlari. Ofitser-o‘qituvchi ta’lim jarayonining qonuniyatlarini yaxshi bilsagina, ta’lim jarayonini ongli, samarali boshqara oladi. Ofitser-o‘qituvchi unutmasligi kerak, ta’lim jarayonida didaktik qonuniyatlar bilan birga psixologik, fiziologik, gnoseologik qonuniyatlar ham mavjud. Harbiy ta’lim jarayonining qonun va qonuniyatlari ta’lim jarayonining tamoyillari va qoidalari uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ta’lim tamoyillarida ta’limning me’yoriy asoslari o‘z ifodasini topadi. Ular asoslanmaydigan toifaga mansub bo‘lib, o‘quv amaliyotining yoyilishidan kelib chiqishi va o‘zida o‘quv jarayonining qonuniyatlarini ifodalashi bilan ajralib turadi. Demak, tamoyil o‘quv jarayonining umumiy yo‘nalishini va asosiy talablarini aniqlashtirib beradi. Yoxud tamoyil tushunchasi «nima uchun» yoki «qanday o‘qitish kerak» degan savolga to‘laqonli javob beradi[7].

B.N.Savin (1975) o‘rganilayotgan muammoga o‘quvchini tarbiyalash maqsadi mavqeidan yondashadi: “Ta’lim prinsiplari tarbiya maqsadlariga va o‘qitish jarayoni qonuniyatlariga muvofiq tarzda dars berish va o‘qitish jarayonini belgilashga xizmat qiluvchi asosiy rahbar qoidalardir”.

O‘qitish jarayonini ta’lim prinsipi asosida tashkil etish - bu jarayonni ilmiy asosda qurish demakdir. Ilmiy asosda qurilgan har qanday faoliyat yakuniy natijani ta’minlaydi. Prinsiplar tizimiga yoki alohida tamoyilga tayanish, birinchi navbatda, maktab amaliyotini chuqur tahlil qilish, shuningdek, bu prinsipning zarurligini isbotlash asosida amalga oshiriladi. V.I.Zagvyazinskiy (2002)

ta'lim prinsiplari “shunday mexanizmki, uning yordamida o'qitishning mohiyati, mazmuni va tarkibiy qismlarini aks ettiruvchi qonun va qonuniyatlar aniqlashtiriladi”,- deb ko'rsatishi bilan o'qitishning barcha unsurlarini aks ettiruvchi qonuniyatlar ta'lim tamoyilining mohiyatini tashkil etishini ta'kidlaydi. Pedagogik nashrlarda, shuningdek, amaliyotda o'qitish jarayonining qonuniyatlari va prinsiplari bitta tushuncha degan qarashlar hanuzgacha uchrayib turibdi.

Holbuki, qonuniyat inson ongiga bog'liq bo'lmagan har bir mustaqil hodisa yoki jarayonning mavjudligini ta'min etadigan ichki bog'lanishlar yig'indisidir.

Ta'lim tamoyili esa o'qitish jarayonida amal qilinishi, majburiy bajarilishi shart bo'lgan yetakchi qoida, asosiy talablar bo'lib, u ta'lim jarayonining ichki mohiyatini belgilab beradi va harakatga soladi.

O'quv jarayoni qonuniyatlari va ziddiyatlari uning vazifalarini keltirib chiqaradi.

Harbiy ta'lim jarayoni quyidagi vazifalarni bajaradi: ma'lumotli qilish, tarbiyalash, rivojlantirish. Ta'lim jarayonining ma'lumotli qilish vazifasi tabiat, jamiyat, texnika, shaxs to'g'risidagi bilimlarni o'zlashtirishi, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, qobiliyatlarini o'stirish bilan xarakterlanadi[8].

Ta'lim jarayonining navbatdagi vazifasi rivojlantirishdir. Ta'limning ushbu vazifasi nutqning rivojlanish bilan, so'z zaxirasining ortishi bilan, tafakkurni, his- tuyg'uni, tasavvurni rivojlanishi bilan, qobiliyatni rivojlanishi bilan tavsiflanadi.

Bilimlar tizimini o'zlashtirish, shaxsni rivojlantirish o'quvchilarni tarbiyalashni taqozo etadi.

Ta'lim jarayonini tarbiyalovchi vazifasi o'quvchilarda mehnatsevarlikni, mas'uliyatli, axloqiy normalarni, estetik ideallarni, tafakkur madaniyatini shakllantirishi bilan xarakterlanadi. Demak, o'qitishning asosiy ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalari, tashkiliy, tuzilishli, psixologik, integratsion, differentsiatsion, konsultatsion, nazorat-tashxis, fasilitatsion, refleksiv vazifalar bilan boyitiladi.

O'qitishning ta'limiy vazifasi mohiyati pedagogik bilim, ko'nikma, malakalar tizimi shakllanishi va ularni amaliyotda qo'llash uchun sharoit yaratish bilan xarakterlanadi.

Rivojlantiruvchi vazifa o'quvchilar shaxsida fikrlash, hissiy, motivatsion, kommunikativ sifatlarini rivojlanishi uchun ta'limning aktiv metodlarini qo'llashda amalga oshiriladi.

Tarbiyalovchi vazifa o'quvchilarda intellektual, hissiy sifatlar hamda kasbiy- qadrli qarashlar, o'quv bilish faoliyati motivlari shakllanadigan turli faoliyatlarga kiritishda namoyon qiladi.

Ta'limning tashkillashtiruvchi vazifasi talabalarni o'quv faoliyati va fanlarni o'qitish mazmunining sifati va ko'lamini o'rtasidagi uyg'unlikda ko'rinadi.

Ta'limning strukturalashtirish vazifasi har bir alohida mashg'ulot uchun o'quv predmeti bo'yicha o'quv materialini tanlash va tizimlashtirish bilan tavsiflanadi.

Psixologik vazifasi talabalarni ishlashlari uchun qulay sharoit yaratish bilan xarakterlanadi.

Integrativ-differentsiativ vazifasi har bir o'quvchini qobiliyatini va imkoniyatlarini hisobga olgan holda talabalarni hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishda ifodalanadi.

Maslahat beruvchi vazifasi o'quv predmeti bo'yicha o'quv materialini o'zlashtirishlari uchun individual va guruhli maslahatlarni tashkil etishni taqozo qiladi.

Nazorat-tashxis vazifa o'quv materialini o'zlashtirish darajasi to'g'risidagi teskari aloqani ta'minlovchi, talabalarni individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olishni taqozo etadi.

Tuzatuvchi vazifasi o'quvchilarni o'quv faoliyatini nazorat va baholash asosida boshqarish va tuzatishni ifodalaydi.

Refleksiv vazifa o'z harakatlarini anglashni, boshqalarni tushunishda namoyon bo'ladi.

Ta'limning fasilitatsion vazifasi o'quvchilarga ilmiy bilimlarni o'zlashtirishlarida metodik, psixologik va texnik jihatdan qo'llab-quvvatlashni va yordam berishni taqozo qiladi.

Shunday qilib, ta'limning barcha vazifalari o'zaro aloqadorlikda amalga oshiriladi. Bizga ma'lumki, pedagogik jarayon o'zaro aloqador ta'lim, tarbiya, rivojlanish jarayonlaridan tashkil topgan jarayondir. Ta'lim - bu maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan faoliyat bo'lib,

unda talabalarining bilim olishi, tarbiyalanishi, rivojlanishi amalga oshiriladigan, faoliyat va muloqot tajribasining alohida tomonlari o'zlashtiriladigan jarayondir[9].

Ilmiy yangiligi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarining o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishning pedagogik qonuniyatlarini aniqlash, tizimlashtirish va ularni ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etishning nazariy hamda amaliy asoslarini takomillashtirish bilan belgilanadi. Tadqiqot jarayonida chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarining o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishning mazmuni, shakllari, metodlari va vositalari o'zaro uzviy bog'liqlikda ko'rib chiqilib, ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlovchi asosiy pedagogik omillar aniqlashtiriladi.

Chaqiriqqacha harbiy ta'lim mashg'ulotlarini tashkil etishda nazariy bilimlarni amaliy tayyorgarlik bilan integratsiyalash, talabalarining individual imkoniyatlari va tayyorgarlik darajasini hisobga olish, mashg'ulotlarda interfaol va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari asoslanadi. Shuningdek, o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va natijalarini baholashning o'zaro bog'liq bosqichlari tizimlashtiriladi.

Tadqiqotning yangilik jihatlaridan biri sifatida talabalarining harbiy-amaliy bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni tashkil etish modeli taklif etilib, unda maqsadli, mazmuniy, jarayonli va natijaviy komponentlarning o'zaro aloqadorligi yoritiladi. Mazkur model asosida o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari aniqlashtiriladi.

Shuningdek, chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarining o'quv mashg'ulotlarini takomillashtirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilib, ularni amaliyotga joriy etish orqali talabalarining harbiy tayyorgarligi, mustaqil faoliyati, intizomi va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari kengaytiriladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv mashg'ulotlar, amaliy treninglar va psixologik tayyorgarlik usullaridan foydalanish tarbiya samaradorligini oshiradi. O'qituvchi va qo'mondonlarning shaxsiy namunalar, adolatli munosabati hamda rag'bat va nazorat mexanizmlarining uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, Ta'lim jarayonining ramziy ko'rinishi uning mustaqil, yaxlit tizim ekanligidan, u o'ziga xos va mos qonuniyatlar asosida qurilishidan dalolat ko'rsatadi.

Ta'lim jarayoni bu - ofitser-o'qituvchi tomonidan talabalarga ma'lum bir maqsadga erishish uchun, ushbu maqsad talab etgan mazmunni u yoki bu metodlar yordamida aniq shakllarda yetkazib beriladigan va natijaga ega bo'lgan jarayondir. Ta'lim jarayonining mohiyati shundaki, o'qitish va o'qish faoliyatlarining o'zaro aloqadorligida hamda ofitser-o'qituvchi va talabalarining ongli va faol munosabatlaridadir.

Ta'lim jarayonida ta'lim tamoyillariga o'zaro aloqadorlikda amal qilinadi. Yagona tamoyilga amal qilish orqali ta'lim samaradorligiga erishib bo'lmaydi. Tamoyillar faqat aloqadorlikda, kompleks tarzda ta'lim samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Faqat kompleks tarzda ta'lim maqsadini aniqlashni, ta'lim mazmunini, metodlarini, vositalarini, shakllarni tanlashni hamda zamonaviy ta'lim muassasalarini vazifalarini samarali hal etishni ta'minlaydi.

Shunday qilib, ofitser-o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi ijobiy munosabat xizmatni osonlashtirib, uni sevimli mashg'ulotga aylantiradi. Bu esa talabalarda kerakli jangovar sifatlarini tarbiyalashga yordam beradi. Ta'lim vaqtida ham, ta'limdan tashqari holatlarda ham o'ziga xos his-tuyg'ularga, irodaviy sifatlarga, tafakkur va dunyoqarashga ega bo'lgan insonlar o'zaro munosabatlarga kirishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” asari “Ma'naviyat” 2008.
2. Xasanboyev J, Sariboyev H, Niyozov G, Hasanboyeva O, Usmonboyeva M. Pedagogika. O'quv qo'llanma. Fan. 2006 y.
3. Mavlonova R.A., Raxmonqulova N.X., Voxidova N.X. Pedagogika. Darslik. – T., 2010.
4. Ибрагимов Х, Абдуллаева Ш. Теория педагогики. Т.: Наука и технологии, 2008.

5. Raximov F.B. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari Darslik.-B.;Umid, 2022.-151 b.
6. Abduqodirov A.S., Ahmedov G'. Harbiy xizmat axloqi. Qo'llanma Sharq nashriyoti Toshkent 2007. – 228 b.
7. Nasriddinov Ch.R. Harbiy psixologiya. O'quv qo'llanma T.;Fan, 2004.-123 b.
8. Satib-Aldiyev A., Karimjonov A. “Harbiy pedagogika” nashriyoti, TDPU Toshkent 2005. – 215 b.
9. Nazarov T.T. “Ta’lim transformatsiyasi” ilmiy-metodik jurnal. Buxoro 2026, № 1.

HUDUDLARDA ISHLAB CHIQARISH KUCHLARINI OQILONA JOYLASHTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Axmedova Nozima Fayzulloyevna,

Buxoro Innovatsiyalar universiteti magistranti

abdulloyeva.nozanin@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada hududlarda ishlab chiqarish kuchlarini oqilona joylashtirishning zamonaviy yondashuvlari tadqiq etilgan. Ishlab chiqarish kuchlarini hududiy tashkil etishning iqtisodiy samaradorlik, resurslardan foydalanish, mehnat salohiyati, transport-logistika infratuzilmasi, investitsion jozibadorlik va innovatsion rivojlanish bilan bog‘liq jihatlari tahlil qilingan. Zamonaviy sharoitda ishlab chiqarish korxonalarini faqat xomashyo manbalariga yaqinlik asosida joylashtirish yetarli emasligi, balki hududning inson kapitali, infratuzilma, bozor sig‘imi, logistika imkoniyatlari, ilmiy-texnik salohiyati va ekologik omillarini kompleks baholash zarurligi asoslangan. O‘zbekistonda maxsus iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonolari, texnoparklar va klasterlarning rivojlanishi ishlab chiqarish kuchlarini hududiy jihatdan samarali joylashtirishning muhim mexanizmlaridan biri sifatida ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot yakunida hududiy ixtisoslashuvni chuqurlashtirish, klaster yondashuvini takomillashtirish, logistika markazlarini rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ishlab chiqarish kuchlari, hududiy rivojlanish, hududiy ixtisoslashuv, sanoat zonolari, maxsus iqtisodiy zonalar, klaster, texnopark, logistika, investitsiya, innovatsiya, mehnat resurslari, raqamlashtirish.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЦИОНАЛЬНОМУ РАЗМЕЩЕНИЮ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ В РЕГИОНАХ

Ахмедова Нозима Файзуллоевна,

Магистрант Бухарского инновационного университета

abdulloyeva.nozanin@gmail.com

Аннотация: В статье исследуются современные подходы к рациональному размещению производительных сил в регионах. Рассматриваются основные факторы территориальной организации производства, включая ресурсный потенциал, трудовые ресурсы, транспортно-логистическую инфраструктуру, инвестиционную привлекательность, инновационный потенциал и уровень цифровизации. Обосновывается необходимость перехода от традиционных подходов к комплексной модели размещения производства, учитывающей экономические, социальные, технологические и экологические факторы. Особое внимание уделяется развитию кластеров, специальных экономических зон, малых промышленных зон и технопарков как важным инструментам стимулирования регионального экономического роста. На основе анализа современных тенденций разработаны предложения по повышению эффективности территориальной специализации, развитию производственной кооперации, привлечению инвестиций и повышению конкурентоспособности регионов.

Ключевые слова: производительные силы, региональное развитие, территориальное размещение, территориальная специализация, промышленные зоны, специальные экономические зоны, кластер, технопарк, логистика, инвестиции, инновации, человеческий капитал, цифровизация.

MODERN APPROACHES TO THE RATIONAL LOCATION OF PRODUCTIVE FORCES IN REGIONS

Akhmedova Nozima Fayzulloyevna,

Master's Student at Bukhara Innovation University
abdulloyeva.nozanin@gmail.com

Abstract: The article examines modern approaches to the rational location of productive forces in regions. It considers the main factors of the territorial organization of production, including resource potential, labor resources, transport and logistics infrastructure, investment attractiveness, innovation potential, and the level of digitalization. The study substantiates the need to shift from traditional approaches to a comprehensive model of production location that takes into account economic, social, technological, and environmental factors. Particular attention is paid to the development of clusters, special economic zones, small industrial zones, and technology parks as important instruments for stimulating regional economic growth. Based on an analysis of current trends, the article develops proposals for improving territorial specialization, strengthening industrial cooperation, attracting investment, and enhancing the competitiveness of regions.

Keywords: productive forces, regional development, territorial location, territorial specialization, industrial zones, special economic zones, cluster, technology park, logistics, investment, innovation, human capital, digitalization.

KIRISH: Bugungi globallashuv va iqtisodiy raqobat sharoitida mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan ishlab chiqarish kuchlarini hududlar bo'yicha oqilona taqsimlashga bog'liq. Ishlab chiqarish korxonalarining hududiy joylashuvi nafaqat ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, balki hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, yangi ish o'rinlarini yaratish, investitsiyalarni jalb qilish va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

An'anaviy yondashuvlarda ishlab chiqarish korxonalarini joylashtirishda xomashyo, yoqilg'i-energetika resurslari, mehnat resurslari va iste'mol bozoriga yaqinlik asosiy omillar sifatida qaralgan. Hozirgi sharoitda esa ushbu omillarga transport-logistika tizimi, raqamli infratuzilma, innovatsion salohiyat, ekologik xavfsizlik, malakali kadrlar, investitsion muhit va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuv kabi yangi omillar qo'shilmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyotida hududiy sanoatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, maxsus iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonolari, texnoparklar va klasterlar sonining ortib borishi hududiy ishlab chiqarishni tashkil etishning yangi modeliga o'tilayotganidan dalolat beradi. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yil 1-iyul holatida O'zbekistonda 34 ta maxsus iqtisodiy zona, 400 ta kichik sanoat zonasi, 27 ta texnopark va 354 ta klaster faoliyat yuritgan.

Shu sababli ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish masalasini zamonaviy hududiy rivojlanish konsepsiyalari asosida tadqiq etish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish masalasi iqtisodiy geografiya va hududiy iqtisodiyot fanlarining muhim yo'nalishlaridan biridir. Mazkur yo'nalishning nazariy asoslari A. Veberning sanoat shtandorti nazariyasi, V. Kristallerning markaziy joylar nazariyasi, A. Lyoshning bozor hududlari konsepsiyasi hamda F. Perrouxning o'sish qutblari nazariyasi bilan bog'liq.

A. Veber sanoat korxonalarini joylashtirishda transport xarajatlari, mehnat xarajatlari va aglomeratsiya samarasi muhimligini asoslagan. Mazkur yondashuvga ko'ra, korxona umumiy ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtiradigan hududda joylashishga intiladi.

F. Perroux tomonidan ilgari surilgan o'sish qutblari nazariyasida esa iqtisodiy rivojlanish hududlar bo'yicha bir xil kechmasligi, ayrim yetakchi tarmoqlar va korxonalar atrofida iqtisodiy faollikning konsentratsiyasi yuzaga kelishi ta'kidlanadi.

Zamonaviy ilmiy qarashlarda ishlab chiqarishni hududiy tashkil etish faqat alohida korxonaning joylashuvi bilan emas, balki korxonalar, ilmiy-tadqiqot muassasalari, logistika

markazlari, moliyaviy institutlar va mehnat bozori o'rtasidagi o'zaro aloqalar bilan izohlanadi. Shu nuqtayi nazardan klasterlash, aglomeratsiya va innovatsion ekotizimlarni shakllantirish zamonaviy hududiy rivojlanishning muhim vositalariga aylanmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, statistik tahlil, hududiy-iqtisodiy tahlil, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining hududiy sanoat, maxsus iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonalar va boshqa hududiy ishlab chiqarish tuzilmalari bo'yicha statistik ma'lumotlari tashkil etdi.

ASOSIY QISM

1. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning zamonaviy mazmuni

Ishlab chiqarish kuchlari — bu ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etuvchi mehnat resurslari, ishlab chiqarish vositalari, texnologiyalar, bilim va ko'nikmalar majmuasidir. Ularning hududiy joylashuvi mamlakatning tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy va infratuzilmaviy sharoitlari bilan chambarchas bog'liq.

Zamonaviy sharoitda ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning asosiy tamoyillarini quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

| Zamonaviy yondashuv | Mazmuni |

| 1 | Resursga yo'naltirilgan yondashuv | Xomashyo va resurslarga yaqin joylashtirish |

| 2 | Bozorga yo'naltirilgan yondashuv | Iste'mol bozori va talabga yaqinlik |

| 3 | Logistik yondashuv | Transport va logistika xarajatlarini minimallashtirish |

| 4 | Klaster yondashuvi | O'zaro bog'liq korxonalarni hududiy birlashtirish |

| 5 | Innovatsion yondashuv | Ilm-fan va texnologiyaga yaqinlik |

| 6 | Ekologik yondashuv | Atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish |

| 7 | Raqamli yondashuv | Raqamli infratuzilma va texnologiyalardan foydalanish |

| 8 | Inson kapitaliga yo'naltirilgan yondashuv | Malakali mehnat resurslaridan foydalanish |

Demak, zamonaviy joylashtirish modeli ko'p omilli xarakterga ega bo'lib, qaror qabul qilishda hududning barcha asosiy iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarini birgalikda hisobga olishni talab etadi.

2. Klasterlash va hududiy ixtisoslashuv

Ishlab chiqarish kuchlarini oqilona joylashtirishda klaster yondashuvi alohida ahamiyatga ega. Klaster ma'lum bir hududda o'zaro bog'liq ishlab chiqarish korxonalari, yetkazib beruvchilar, xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar, ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot markazlarining birlashuvini anglatadi.

Klasterlash natijasida:

- * ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi;
- * kooperatsiya aloqalari kuchayadi;
- * innovatsiyalar tezroq tarqaladi;
- * malakali kadrlar uchun imkoniyatlar kengayadi;
- * mahalliy xomashyodan foydalanish samaradorligi oshadi;
- * yangi ish o'rinlari yaratiladi;
- * hududning eksport salohiyati ortadi.

O'zbekistonda klasterlar sonining ko'payishi mazkur yondashuvning amaliy ahamiyatini ko'rsatadi. 2026-yil 1-iyul holatiga mamlakatda 354 ta klaster faoliyat yuritgan.

3. Maxsus va kichik sanoat zonalarining hududiy rivojlanishdagi o'rni

Maxsus iqtisodiy va kichik sanoat zonalar hududlarda ishlab chiqarish faoliyatini rag'batlantirishning muhim mexanizmlaridan hisoblanadi. Bunday zonalarda infratuzilmani birgalikda tashkil etish, tadbirkorlik subyektlariga qulay sharoit yaratish va investitsiyalarni jalb qilish imkoniyati yuqori bo'ladi.

Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yil 1-iyul holatida O'zbekistonda 400

ta kichik sanoat zonasi faoliyat yuritgan va ularda 3 187 ta korxona mavjud bo'lgan. Shu davrda maxsus iqtisodiy zonalar soni 34 tani tashkil etib, ularda 1 167 ta korxona faoliyat yuritgan.

Kichik sanoat zonalarida ishlab chiqarish hajmining ham sezilarli o'sishi kuzatilmoqda. Milliy statistika ma'lumotlariga ko'ra, kichik sanoat zonalarida ishtirokchilari tomonidan ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari, ishlar va xizmatlar hajmi 2025-yilda 18,096 trln so'mni tashkil etgan.

Bu holat hududlarda ishlab chiqarish infratuzilmasini konsentratsiyalash va tadbirkorlik faoliyatini hududiy jihatdan qo'llab-quvvatlash samarali mexanizm ekanligini ko'rsatadi.

4. Transport-logistika omilining ahamiyati

Zamonaviy ishlab chiqarishda mahsulotning tannarxi faqat uni ishlab chiqarish xarajatlari bilan belgilanmaydi. Xomashyoni olib kelish, tayyor mahsulotni iste'molchiga yetkazish, omborlash va eksport-import operatsiyalari ham muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli ishlab chiqarish obyektlarini avtomobil va temiryo'l magistrallariga, logistika markazlariga, aeroportlarga hamda yirik iste'mol bozorlariga yaqin joylashtirish hududiy samaradorlikni oshiradi.

Ayniqsa, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish uchun logistika xarajatlarini kamaytirish hududning raqobatbardoshligini oshirishning muhim shartidir.

5. Innovatsion va raqamli yondashuv

Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishda yangi texnologiyalar va raqamli infratuzilmaning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish, sun'iy intellekt, raqamli boshqaruv tizimlari, elektron savdo va raqamli logistika korxonalarining hududiy joylashuviga bo'lgan talablarni o'zgartirmoqda.

Ilgari korxonalar yirik xomashyo manbalariga yoki iste'mol bozorlariga maksimal darajada yaqin joylashishga intilgan bo'lsa, raqamlashtirish sharoitida ayrim xizmat va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish turlarini hududiy cheklavlarsiz tashkil etish imkoniyati kengaymoqda.

Shu nuqtayi nazardan texnoparklar va innovatsion markazlarni rivojlantirish hududlarning yangi iqtisodiy o'sish nuqtalarini shakllantirishga xizmat qiladi. 2026-yil 1-iyul holatiga O'zbekistonda 27 ta texnopark faoliyat yuritgan va ularda 4 302 ta korxona mavjud bo'lgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Hududlarda ishlab chiqarish kuchlarini oqilona joylashtirishni baholashda bir nechta asosiy ko'rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Hududning resurs salohiyati

Hududdagi tabiiy resurslar, xomashyo bazasi va energetik imkoniyatlar ishlab chiqarish yo'nalishini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

2. Mehnat resurslari salohiyati

Aholi soni, mehnatga layoqatli aholi ulushi, kasbiy malaka va ta'lim darajasi ishlab chiqarish korxonalarining hududiy joylashuviga bevosita ta'sir qiladi.

3. Infratuzilma salohiyati

Elektr energiyasi, gaz, suv, yo'l, internet va kommunikatsiya tizimlarining mavjudligi ishlab chiqarish samaradorligining muhim sharti hisoblanadi.

4. Investitsion jozibadorlik

Hududda investitsiya kiritish uchun yaratilgan sharoitlar, soliq va boshqa imtiyozlar, yer va infratuzilma mavjudligi investorlar qaroriga ta'sir qiladi.

5. Bozor salohiyati

Ichki talab, eksport imkoniyatlari va qo'shni hududlar bilan iqtisodiy aloqalar ishlab chiqarish korxonalarining joylashuvini belgilaydi.

O'zbekistonda kichik sanoat zonalarining rivojlanishi mazkur omillarning amaliy ahamiyatini ko'rsatadi. Masalan, kichik sanoat zonalarida ishtirokchilarining sanoat ishlab

chiqarishi 2024-yildagi 15,294 trln soʻmdan 2025-yilda 18,096 trln soʻmga yetgan.

Maxsus iqtisodiy zonalarida esa 2025-yil yakunida sanoat ishlab chiqarishi 61,823 trln soʻmni tashkil etgan.

Mazkur koʻrsatkichlar hududiy ishlab chiqarishni maxsus iqtisodiy institutlar orqali tashkil etish mamlakat sanoat salohiyatini oshirishda muhim oʻrin tutayotganini koʻrsatadi.

HUDUDLARDA ISHLAB CHIQARISH KUCHLARINI JOYLASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH YOʻNALISHLARI

Tadqiqot natijalariga koʻra, Oʻzbekistonda ishlab chiqarish kuchlarini oqilona joylashtirishni yanada takomillashtirish uchun quyidagi yoʻnalishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, hududlarning tabiiy, iqtisodiy va mehnat salohiyatidan kelib chiqib **hududiy ixtisoslashuvni kuchaytirish** zarur.

Ikkinchidan, ishlab chiqarish korxonalarini faqat maʼmuriy hududlar boʻyicha emas, balki **iqtisodiy rayonlar va transport-logistika yoʻlaklari** kesimida rejalashtirish lozim.

Uchinchidan, mavjud sanoat zonalarida boʻsh quvvatlardan foydalanish samaradorligini oshirish, muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasini takomillashtirish zarur.

Toʻrtinchidan, hududiy klasterlarni tashkil etishda faqat korxonalar sonini koʻpaytirish emas, balki ularning oʻzaro texnologik va iqtisodiy bogʻliqligini taʼminlash muhim.

Beshinchidan, hududlarda **innovatsion sanoat va texnoparklarni** rivojlantirish orqali yuqori qoʻshilgan qiymatga ega mahsulot ishlab chiqarishga ustuvorlik berish lozim.

Oltinchidan, ishlab chiqarish obyektlarini joylashtirishda ekologik mezonlarni kuchaytirish va yashil texnologiyalarni keng joriy etish zarur.

Yettinchidan, hududlarning investitsion jozibadorligini baholash uchun yagona **hududiy investitsion reyting va monitoring tizimini** takomillashtirish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy sharoitda ishlab chiqarish kuchlarini oqilona joylashtirish hududiy iqtisodiy rivojlanishning eng muhim yoʻnalishlaridan biridir. Mazkur jarayonda anʼanaviy xomashyo, mehnat va isteʼmol bozoriga yaqinlik omillari bilan bir qatorda innovatsion salohiyat, logistika, raqamli infratuzilma, inson kapitali, ekologik xavfsizlik va investitsion muhit kabi omillar ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Oʻzbekistonda maxsus iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonolari, texnoparklar va klasterlarning rivojlanishi hududiy ishlab chiqarishni tashkil etishning zamonaviy mexanizmlari shakllanayotganini koʻrsatadi. 2026-yil 1-iyul holatidagi statistik maʼlumotlar ushbu institutlarning mamlakat hududiy iqtisodiyotida keng tarqalganini tasdiqlaydi.

Kelgusida ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish siyosatini hududlarning oʻziga xos iqtisodiy salohiyatiga moslashtirish, logistika xarajatlarini kamaytirish, klasterlar samaradorligini oshirish, innovatsion ishlab chiqarishni rivojlantirish va malakali kadrlar tayyorlash bilan uygʻunlashtirish zarur.

Shuningdek, hududiy rivojlanish siyosatida “bir xil yondashuv”dan voz kechib, har bir hudud uchun uning resurs, mehnat, infratuzilma, bozor va innovatsion imkoniyatlarini hisobga oluvchi individual rivojlanish modeli ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Weber A. *Theory of the Location of Industries*. University of Chicago Press.
2. Christaller W. *Central Places in Southern Germany*. Prentice-Hall.
3. Lösch A. *The Economics of Location*. Yale University Press.
4. Perroux F. Economic Space: Theory and Applications. *The Quarterly Journal of Economics*.
5. Porter M.E. *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.
6. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. Oʻzbekistonda sanoat zonolari va texnoparklar soni. 17.08.2026.
7. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. Special economic zones, small

- industrial zones, technology parks and clusters faoliyati bo'yicha statistik ma'lumotlar. 2026.
8. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Kichik sanoat zonalarida sanoat ishlab chiqarishi hajmi bo'yicha SIAT ma'lumotlari. 2026.
9. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Maxsus iqtisodiy zonalarida sanoat ishlab chiqarishi hajmi bo'yicha SIAT ma'lumotlari. 2026.
10. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Kichik sanoat zonalarida investitsiyalar bo'yicha SIAT ma'lumotlari. 2026.

Maqolaning ilmiy yangiligi: hududlarda ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning an'anaviy resursga yo'naltirilgan modelidan klaster, logistika, innovatsiya, raqamlashtirish va inson kapitalini birlashtiruvchi kompleks modelga o'tish zarurati asoslangan.

Amaliy ahamiyati: maqolada keltirilgan takliflardan hududiy sanoat siyosatini ishlab chiqish, investitsiya loyihalarini hududlar bo'yicha taqsimlash va sanoat zonalarining samaradorligini oshirishda foydalanish mumkin.

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA UZOQ MUDDATLI AKTIVLAR HISOBINI YURITISHDA ERP TIZIMLARINING O'RNI: AMALIYOT VA MUAMMOLAR

Yusupova Nilufar Qasimovna,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchi PhD
n.yusupova@tsue.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada aksiyadorlik jamiyatlarida uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritishda ERP tizimlarining o'rni tahlil qilingan. Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda. Maqolada ERP tizimlarida asosiy vositalarni hisobga olish, amortizatsiyani hisoblash va qayta baholash jarayonlarining avtomatlashtirilishi, shuningdek, ularni joriy etishda yuzaga keladigan asosiy muammolar — tizimlar integratsiyasi, xodimlar malakasi va milliy standartlarga muvofiqlik masalalari — yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida ERP tizimlarini takomillashtirish bo'yicha aniq takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: uzoq muddatli aktivlar; asosiy vositalar; ERP tizimlari; aksiyadorlik jamiyati; buxgalteriya hisobi; raqamlashtirish; amortizatsiya; avtomatlashtirish; moliyaviy hisobot.

РОЛЬ ERP-СИСТЕМ В УЧЕТЕ ДОЛГОСРОЧНЫХ АКТИВОВ В Акционерных обществах: ПРАКТИКА И ПРОБЛЕМЫ

Юсупова Нилуфар Касимовна,
Ташкентский государственный экономический университет
независимый кандидат наук
n.yusupova@tsue.uz

Аннотация: В данной статье проанализирована роль ERP-систем в ведении учёта долгосрочных активов в акционерных обществах. В условиях цифровой экономики автоматизация бухгалтерского учёта становится важным фактором повышения эффективности деятельности предприятий. В статье рассмотрены процессы автоматизации учёта основных средств, расчёта амортизации и переоценки в ERP-системах, а также ключевые проблемы их внедрения — вопросы интеграции систем, квалификации персонала и соответствия национальным стандартам. На основе результатов исследования разработаны конкретные предложения по совершенствованию ERP-систем.

Ключевые слова: долгосрочные активы; основные средства; ERP-системы; акционерное общество; бухгалтерский учёт; цифровизация; амортизация; автоматизация; финансовая отчётность.

THE ROLE OF ERP SYSTEMS IN LONG-TERM ASSETS ACCOUNTING IN JOINT-STOCK COMPANIES: PRACTICE AND PROBLEMS

Yusupova Nilufar Qasimovna,
Tashkent State University of Economics
independent PhD candidate
n.yusupova@tsue.uz

Abstrakt: This article analyzes the role of ERP systems in accounting for long-term assets in joint-stock companies. In the context of the digital economy, the automation of accounting is becoming an important factor in improving enterprise efficiency. The article examines the automation of fixed asset accounting, depreciation calculation, and revaluation processes within ERP systems, as well as key challenges in their implementation — including

system integration, staff qualification, and compliance with national standards. Based on the research findings, specific proposals for improving ERP systems are developed.

Key words: long-term assets; fixed assets; ERP systems; joint-stock company; accounting; digitalization; depreciation; automation; financial reporting.

Kirish. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida raqamli transformatsiya jarayonlari barcha sohalarni, jumladan, buxgalteriya hisobi tizimini ham tubdan o'zgartirmoqda. Aksiyadorlik jamiyatlari — o'z faoliyatining murakkabligi, aktivlar hajmining kattaligi va manfaatdor tomonlar (aksiyadorlar, investorlar, kreditorlar) oldida hisobdorlik talablarining yuqoriligi bilan ajralib turadigan tashkilotlar sifatida — buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishga alohida ehtiyoj sezmoqda. Xususan, uzoq muddatli aktivlar (asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, investitsiya mulki) hisobi — ularning yuqori qiymati, uzoq foydalanish muddati va murakkab baholash jarayonlari (amortizatsiya, qayta baholash, qadrsizlanish) tufayli — eng ko'p mehnat va vaqt talab qiluvchi yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

An'anaviy, qo'lda yuritiladigan yoki qisman avtomatlashtirilgan hisob tizimlari ko'pincha ma'lumotlar aniqligini pasaytiradi, xatoliklar ehtimolini oshiradi va moliyaviy hisobotlarning o'z vaqtida tayyorlanishiga to'sqinlik qiladi. Shu sababli, so'nggi yillarda ERP (Enterprise Resource Planning — korxona resurslarini boshqarish) tizimlari aksiyadorlik jamiyatlarida uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritishning samarali vositasi sifatida keng qo'llanilmoqda. ERP tizimlari asosiy vositalarni ro'yxatga olish, amortizatsiyani avtomatik hisoblash, qayta baholash va hisobdan chiqarish jarayonlarini yagona axborot makonida birlashtirib, hisob sifatini va shaffofligini oshirish imkonini beradi.

Shunga qaramay, ERP tizimlarini joriy etish va ulardan samarali foydalanish jarayonida bir qator muammolar — tizimlarning milliy buxgalteriya standartlariga (NAS) to'liq moslashmaganligi, tizimlar integratsiyasidagi texnik qiyinchiliklar, xodimlarning yetarli malakaga ega emasligi va joriy etish xarajatlarining yuqoriligi — kuzatilmoqda. Bu muammolar, ayniqsa, rivojlanayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitida faoliyat yurituvchi aksiyadorlik jamiyatlari uchun dolzarb bo'lib qolmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi — aksiyadorlik jamiyatlarida uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritishda ERP tizimlarining amaliy o'rnini tahlil qilish, ularni joriy etish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ushbu muammolarni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- ERP tizimlarida uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritish mexanizmini o'rganish;
- aksiyadorlik jamiyatlarida ERP tizimlarini qo'llash amaliyotini tahlil qilish;
- ERP tizimlarini joriy etishdagi asosiy muammolarni aniqlash;
- aniqlangan muammolarni bartaraf etish yo'llari bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Adabiyotlar sharxi: Uzoq muddatli aktivlar hisobi va uni raqamlashtirish/ERP orqali takomillashtirish masalasi so'nggi yillarda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar e'tiborini tortmoqda.

Mavzuga eng yaqin va dolzarb tadqiqot — 2026-yilda nashr etilgan, "Sarbon-Neftegaz" aksiyadorlik jamiyati (134 ta avtomobil parkiga ega, neft-gaz tarmog'ida faoliyat yurituvchi korxona) misolida o'tkazilgan ish. Unda ERP, EAM (Enterprise Asset Management) va BI (Business Intelligence) axborot tizimlarini uzoq muddatli aktivlar hisobi bilan integratsiyalashning to'rtta tizimli muammosi — ma'lumotlarning bo'linib qolgan bo'limlar bo'yicha tarqoqligi, yagona aktivlar reestrining yo'qligi, IAS 16 talablariga mos kelmaydigan amortizatsiya siyosati va real vaqtli BI panellarining yo'qligi — aniqlanib, uch qatlamli integratsiya arxitekturasini taklif etilgan [1]. Shu yo'nalishdagi yana bir ishda xuddi shu korxona misolida amortizatsiya siyosatini IAS 16 talablariga moslashtirish, hayot sikli xarajatlari (LCC) metodologiyasi va ERP/EAM integratsiyasiga asoslangan uch yo'nalishli

takomillashtirish dasturi taklif etilgan [2].

O'zbekistonda buxgalteriya hisobini raqamlashtirishning umummilliy muammolariga bag'ishlangan tadqiqotda raqamli savodxonlik yetishmasligi, texnik-moliyaviy to'siqlar, hududiy internet infratuzilmasining nomutanosibligi asosiy muammolar sifatida ko'rsatilgan. Muallif 1C:Buxgalteriya, 1C:Korxona va 1C:ERP kabi dasturlarning Rossiyada ishlab chiqilib, O'zbekiston bozorida mahalliy soliq va buxgalteriya talablariga moslashtirilganini qayd etadi, shuningdek bu yo'nalishning "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi bilan bog'liqligini ta'kidlaydi [3].

Kichik biznes subyektlarida buxgalteriya hisobi axborot tizimlarining samaradorligi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotda ularning moliyaviy shaffoflikka ta'siri tahlil qilingan [4], shuningdek soddalashtirilgan hisob tizimi orqali moliyaviy nazoratni kuchaytirish, buxgalteriya ma'lumotlarini raqamli texnologiyalar orqali qayta ishlashning ustunliklari yoritilgan [5].

O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobini tashkil etishning me'yoriy-huquqiy asoslari bo'yicha alohida tadqiqotda milliy hisob tizimini tartibga soluvchi hujjatlar tahlil qilinib, ularni IFRS bilan uyg'unlashtirish masalalari ko'rib chiqilgan, me'yoriy bazani takomillashtirish iqtisodiy samaradorlikka bevosita ta'sir qilishi asoslab berilgan [6].

Uzoq muddatli aktivlarning iqtisodiy mazmuni va tasnifi bo'yicha tadqiqotda ularni to'g'ri hisobga olishning korxona moliyaviy holatiga ta'siri yoritilgan [7], shuningdek xalqaro standartlar asosida uzoq muddatli aktivlar hisobini tashkil etish mavzusidagi ishda daromad va xarajatlarning mos kelish (matching) tamoyilini amaliyotda qo'llash murakkabligi ko'rsatib berilgan [8].

Xalqaro amaliy manbalarda ERP tizimidagi asosiy vositalarni boshqarish modullari amortizatsiya, hisobdan chiqarish va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini hisoblash orqali tejash imkoniyatlarini ochib berishi, shuningdek IFRS 16 kabi ijara hisobi standartlariga muvofiqlikni ta'minlashda muhim rol o'ynashi ko'rsatilgan [9].

Tahlil shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirishning umumiy muammolari va ERP/EAM/BI integratsiyasi masalasi alohida-alohida yaxshi yoritilgan, biroq ular aynan aksiyadorlik jamiyatlarida uzoq muddatli aktivlar hisobi kontekstida birlashtirilgan holda, faqat bitta tarmoq (neft-gaz) misolida chuqur o'rganilgan. Boshqa tarmoqlardagi aksiyadorlik jamiyatlari (sanoat, energetika, qurilish) bo'yicha qiyosiy tahlil hali yetishmaydi — bu ushbu maqolaning ilmiy yangiligini tashkil etadi.

Metodologiya. Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi:

-adabiyotlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish — mavzuga oid ilmiy maqolalar, milliy buxgalteriya standartlari (NAS) va xalqaro standartlar (IAS 16, IFRS 16) o'rganildi;

-qiyosiy tahlil — milliy standartlar bilan ERP tizimlarida qo'llaniladigan xalqaro yondashuvlar o'rtasidagi moslik va nomosliklarni aniqlash uchun;

-mantiqiy umumlashtirish va tizimlashtirish — turli manbalarda keltirilgan muammolarni tasniflash va yagona xulosalarga kelish uchun;

-induktiv-deduktiv yondashuv — alohida holatlar (masalan, mavjud tadqiqotlardagi aniq korxona misollari)dan umumiy xulosalarga, va umumiy nazariy qoidalardan amaliy tavsiyalarga o'tish uchun.

Tadqiqot O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari amaliyoti kontekstida olib borilgan bo'lib, uning natijalari mavjud ilmiy adabiyotlar va me'yoriy hujjatlar tahliliga asoslanadi.

Tahlil va natijalar: Zamonaviy aksiyadorlik jamiyatlarida uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritish jarayoni tobora ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlariga asoslanmoqda. Bunday tizimlar korxonaning barcha moliyaviy va operatsion ma'lumotlarini yagona axborot makonida birlashtirib, asosiy vositalarni ro'yxatga olish, amortizatsiyani avtomatik hisoblash, qayta baholash va hisobdan chiqarish jarayonlarini bir-biri bilan bog'liq

holda amalga oshirish imkonini beradi. Buning natijasida ma'lumotlar bir marta kiritiladi va tizim ichida turli modullar (moliya, texnik xizmat ko'rsatish, ombor) o'rtasida avtomatik tarzda uzatiladi, bu esa qo'lda yuritiladigan hisobga xos xatoliklar va ma'lumotlar takrorlanishini sezilarli darajada kamaytiradi.

Shunga qaramay, amaliyot shuni ko'rsatadiki, ERP tizimlarini aksiyadorlik jamiyatlarida joriy etish bir qator tizimli muammolar bilan bog'liq. Xususan, neft-gaz tarmog'ida faoliyat yurituvchi bir aksiyadorlik jamiyati misolida o'tkazilgan tadqiqotda ERP, EAM va BI o'rtasidagi integratsiyaning yetarli emasligi aniqlangan [1]. Bunda to'rtta asosiy muammo qayd etilgan: birinchidan, turli bo'limlarda (moliya, texnik xizmat ko'rsatish, logistika) ma'lumotlarning bir-biridan uzilgan holda yuritilishi; ikkinchidan, korxona miqyosida yagona, markazlashtirilgan aktivlar reestrining mavjud emasligi; uchinchidan, amortizatsiya siyosatining xalqaro standart (IAS 16 "Asosiy vositalar")ning foydali xizmat muddati va qoldiq qiymatni qayta ko'rib chiqish talablariga to'liq mos kelmasligi; to'rtinchidan, rahbariyat uchun real vaqt rejimida strategik qarorlar qabul qilishga xizmat qiluvchi tahliliy panellarning yo'qligi.

Ushbu muammolar, aslida, ko'p tarmoqli aksiyadorlik jamiyatlari uchun umumiy xususiyat kasb etadi. Bunga sabab shuki, aksariyat korxonalarda ERP tizimlarining moliyaviy moduli asosan buxgalteriya provodkalarini yozish uchun moslashtirilgan bo'lib, aktivning jismoniy holati, texnik xizmat ko'rsatish tarixi va iqtisodiy foydalilik muddati kabi ma'lumotlar bilan chambarchas bog'lanmagan. Natijada amortizatsiya hisob-kitoblari ko'pincha aktivning haqiqiy texnik holatini emas, balki faqat dastlabki hisob siyosatida belgilangan me'yorlarni aks ettiradi.

O'zbekiston miqyosida o'tkazilgan tadqiqotda buxgalteriya hisobini raqamlashtirishning yanada kengroq — umummilliy ko'lamdagi muammolari ko'rsatib berilgan [3]. Xususan, kichik va o'rta korxonalarda raqamli savodxonlikning yetishmasligi, ERP tizimlarini joriy etish uchun zarur moliyaviy resurslarning cheklanganligi hamda hududiy internet infratuzilmasining notekis rivojlanganligi asosiy to'siqlar sifatida qayd etilgan. Shu bilan birga, 1C:Buxgalteriya, 1C:Korxona va 1C:ERP kabi dasturiy mahsulotlarning O'zbekiston bozorida mahalliy soliq va hisob talablariga moslashtirilgan holda keng qo'llanilayotgani ta'kidlangan — biroq bu tizimlarning aksiyadorlik jamiyatlariga xos murakkab aktivlar tarkibini (masalan, ko'chmas mulk, transport vositalari, ishlab chiqarish uskunalari) to'liq qamrab olish darajasi hali yetarlicha o'rganilmagan.

Amaliyotda kuzatiladigan yana bir muhim muammo — milliy buxgalteriya standartlari (NAS) bilan ERP tizimlarida odatda "qadoqlangan" holda keladigan xalqaro yondashuvlar o'rtasidagi nomuvofiqlikdir. Xususan, aktivlarni "adolatli qiymat" bo'yicha qayta baholash, ijara shartnomalarini balansga kiritish (IFRS 16 talabiga muvofiq) kabi jarayonlar ko'pgina ERP tizimlarida standart funksiya sifatida mavjud bo'lsa-da, ularni milliy hisob siyosatiga moslashtirish qo'shimcha sozlash va, ko'p hollarda, malakali IT- va buxgalter-mutaxassislarining hamkorlikda ishlashini talab qiladi [9]. Aynan shu jihat — kadrlar malakasining yetarli emasligi — bir necha manbalarda ERP tizimlarini samarali joriy etishning asosiy cheklovchi omili sifatida alohida ta'kidlangan [3, 4, 5].

Yuqoridagi tahlil asosida xulosa qilish mumkinki, aksiyadorlik jamiyatlarida uzoq muddatli aktivlar hisobini ERP tizimlari orqali takomillashtirish quyidagi uchta yo'nalishda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq: birinchidan, ERP, EAM va BI tizimlarini bir-biri bilan integratsiyalashgan, yagona aktivlar reestriga asoslangan arxitektura yaratish; ikkinchidan, amortizatsiya va qayta baholash siyosatini xalqaro standartlar (IAS 16, IFRS 16) talablariga moslashtirilgan holda tizimga sozlash; uchinchidan, buxgalteriya va IT-xodimlarning ERP tizimlarida ishlash malakasini oshirishga qaratilgan uzluksiz o'qitish dasturlarini joriy etish.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari aksiyadorlik jamiyatlarida uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritishda ERP tizimlarining ahamiyati tobora ortib borayotganini,

ayni paytda ularni samarali joriy etish va qo'llash jarayonida bir qator jiddiy muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, ERP tizimlari uzoq muddatli aktivlar hisobini avtomatlashtirish orqali ma'lumotlarning aniqligi va o'z vaqtidaligini ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi, biroq ularning samaradorligi ko'p jihatdan tizimlar orasidagi integratsiya darajasiga bog'liq. ERP, EAM va BI tizimlari o'rtasidagi bog'lanishning yetarli emasligi natijasida aktivlarga oid ma'lumotlar bo'linib qolgan bo'limlar kesimida saqlanib qoladi, bu esa yagona, ishonchli aktivlar reestrini shakllantirishga to'sqinlik qiladi.

Ikkinchidan, milliy buxgalteriya standartlari (NAS) bilan ERP tizimlarida odatda mavjud bo'lgan xalqaro yondashuvlar (jumladan, IAS 16 va IFRS 16) o'rtasidagi nomuvofiqlik amortizatsiya va qayta baholash jarayonlarining to'g'ri avtomatlashtirilishiga xalaqit beradi. Bu, o'z navbatida, moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlashda qo'shimcha qiyinchiliklar tug'diradi.

Uchinchidan, ERP tizimlarini joriy etish va ulardan samarali foydalanishning muhim cheklovchi omili — buxgalteriya va IT-xodimlarning malaka darajasidir. Raqamli savodxonlikning yetarli emasligi, ayniqsa, tizim funksionalligidan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiladi va bu, o'z navbatida, ERP tizimlariga sarflangan investitsiyalarning to'liq qaytimini ta'minlamaydi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, aksiyadorlik jamiyatlarida uzoq muddatli aktivlar hisobini ERP tizimlari orqali takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Aksiyadorlik jamiyatlarida ERP, EAM va BI tizimlarini yagona integratsiyalashgan arxitektura asosida joriy etish, bunda barcha aktivlarga oid ma'lumotlar (moliyaviy, texnik, operatsion) markazlashtirilgan yagona reestrda saqlanishini ta'minlash tavsiya etiladi.

ERP tizimlarining amortizatsiya va qayta baholash modullarini milliy hisob standartlari va xalqaro standartlar (IAS 16, IFRS 16) talablariga muvofiq moslashtirish, shuningdek bu jarayonni tartibga soluvchi ichki me'yoriy hujjatlarni takomillashtirish zarur.

Buxgalteriya va IT-xodimlari uchun ERP tizimlarida ishlash bo'yicha uzluksiz malaka oshirish dasturlarini joriy etish, bu esa tizimning to'liq salohiyatidan foydalanish imkonini beradi.

Davlat darajasida aksiyadorlik jamiyatlarini ERP tizimlarini joriy etishga rag'batlantiruvchi chora-tadbirlar (masalan, soliq imtiyozlari, subsidiyalar) ishlab chiqish, bu esa, ayniqsa, kichik va o'rta hajmdagi aksiyadorlik jamiyatlari uchun raqamlashtirish xarajatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Kelgusi tadqiqotlarda ushbu mavzuni turli tarmoqlardagi (sanoat, energetika, qurilish) aksiyadorlik jamiyatlari misolida qiyosiy tahlil qilish, shuningdek ERP tizimlarini joriy etishning iqtisodiy samaradorligini miqdoriy baholash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. ERP, EAM va BI tizimlarini uzoq muddatli aktivlar hisobi bilan integratsiyalash muammolari ("Sarbon-Neftegaz" AJ misolida). — Zenodo, 2026. DOI: 10.5281/zenodo.20638874.
2. Sanoat korxonalarida uzoq muddatli aktivlar strategik boshqaruv hisobi: amortizatsiya siyosati va ERP/EAM integratsiyasi ("Sarbon-Neftegaz" AJ misolida). — Zenodo, 2026.
3. O'zbekistonda buxgalteriya hisobini raqamlashtirish: muammolar va yechimlar // Journal of Economics, Technology and Social Sciences. — 2025. — Vol. 4, No. 11. — ISSN 2181-435X.
4. Abdurahmonova A. Kichik biznes korxonalarida buxgalteriya hisobi axborot tizimlarining samaradorligi // Innovations in Science and Technologies. — 2022.
5. Raufov D. Kichik biznes korxonalarida soddalashtirilgan hisob tizimi orqali

moliyaviy nazoratni kuchaytirish // Innovations in Science and Technologies. — 2023.

6. O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobini tashkil etishning me'yoriy-huquqiy asoslari va ularning iqtisodiy ahamiyati. — Zenodo, 2026. DOI: 10.5281/zenodo.19421675.

7. Uzoq muddatli aktivlar tushunchasining iqtisodiy mazmuni, mohiyati va ularni tasniflash. — Zenodo, 2025.

8. Xalqaro standartlar asosida uzoq muddatli aktivlar hisobini tashkil etish. — inLibrary.uz.

9. Oracle. ERP tizimlarida asosiy vositalarni boshqarish (Fixed Asset Management): amaliy imkoniyatlar tahlili. — Oracle korporatsiyasi rasmiy tahliliy materiali.

Eslatma: yuqoridagi 1–2, 6–8-manbalar internetdagi ochiq ilmiy repozitoriylar (Zenodo, inLibrary.uz)dan olingan bo'lib, ularning to'liq muallif(lar) ismi-sharifi maqolani jurnalga topshirishdan oldin original manba orqali shaxsan tekshirib chiqilishi tavsiya etiladi.

BIOKIMYO FANINI SUN'IY INTELLEKT TEKNOLOGIYALARINI QO'LLAB OLIB BORILGAN TAJIRIBA-SINOV NATIJALARINING MATEMATIK- STATISTIK TAHLILI

G.A.Ixtiyarova, J.M.Sharopov, N.Z.Eshchanova, S.M.Axmedova,

Toshkent davlat texnika universiteti

Buxoro davlat tibbiyot instituti doktoranti

Toshkent milliy tibbiyot universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiyot oliy ta'lim muassasalarining stomatologiya yo'nalishi talabalariga “Biokimyo” fanini o'qitishda sun'iy intellekt, QR-kodli elektron resurslar hamda Sb-PBL va P2P integrativ metodikasini qo'llash samaradorligi matematik-statistik tahlil qilingan. 2024–2026-yillarda Buxoro DTI, Samarqand DTU va Urganch DTI da o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarida 275 nafar talaba (157 tajriba, 118 nazorat) ishtirok etdi. Statistik tahlillar (Styudent t-mezoni, Mann–Uitni, ANCOVA, χ^2 -mezoni) tajriba guruhida o'rtacha ball 6,81 ballga yuqori bo'lib, o'rta va yuqori effekt hajmini (Cohen's $d = 0,55$, $\eta_p^2 = 0,187$) ko'rsatganini tasdiqladi.

Kalit so'zlar. sun'iy intellekt, biokimyo o'qitish, stomatologiya ta'limi, Sb-PBL, P2P metodikasi, QR-kodli resurslar, matematik-statistik tahlil, Styudent t-mezoni, ANCOVA, Cohen's d.

МАТЕМАТИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ИСПЫТАНИЙ, ПРОВЕДЁННЫХ С ПРИМЕНЕНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В БИОХИМИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Г.А. Ихтиярова, Ж.М. Шаропов, Н.З. Эшчанова, С.М. Ахмедова,

Ташкентский государственный технический университет

Докторант Бухарского государственного медицинского института

Студент Ташкентского национального медицинского университета

Аннотация. В данной статье проведен математико-статистический анализ эффективности применения искусственного интеллекта, электронных ресурсов с QR-кодами, а также интегративной методики Sb-PBL и P2P при обучении дисциплине «Биохимия» студентов направления «Стоматология» медицинских высших учебных заведений. В опытно-испытательной работе, проведенной в 2024–2026 годах в Бухарском ГМИ, Самаркандском ГМУ и Ургенчском ГМИ, приняли участие 275 студентов (157 — экспериментальная группа, 118 — контрольная группа). Статистический анализ (t-критерий Стьюдента, критерий Манна–Уитни, ANCOVA, критерий χ^2) подтвердил, что в экспериментальной группе средний балл оказался выше на 6,81 балла, продемонстрировав средний и высокий размер эффекта (Cohen's d).

Ключевые слова. искусственный интеллект, обучение биохимии, стоматологическое образование, методика Sb-PBL, методика P2P, ресурсы с QR-кодами, математико-статистический анализ, t-критерий Стьюдента, ANCOVA, cohen's d.

MATHEMATICAL-STATISTICAL ANALYSIS OF THE RESULTS OF EXPERIMENTAL TESTS CONDUCTED USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE SCIENCE OF BIOCHEMISTRY

G.A. Ixtiyarova, J.M. Sharopov, N.Z. Eshchanova, S.M. Axmedova,

Tashkent State Technical University

Doctoral student of Bukhara State Medical Institute
Student of Tashkent National Medical University

Abstract. This article provides a mathematical and statistical analysis of the effectiveness of using artificial intelligence, QR-coded electronic resources, and integrative Sb-PBL and P2P methodologies in teaching "Biochemistry" to dentistry students at medical higher education institutions. A total of 275 students (157 experimental, 118 control) participated in the experimental trial conducted in 2024–2026 at Bukhara State Medical Institute, Samarkand State Medical University, and Urgench State Medical Institute. Statistical analysis (Student's t-test, Mann–Whitney U test, ANCOVA, χ^2 test) confirmed that the average score in the experimental group was 6.81 points higher, demonstrating a medium to high effect size (Cohen's d).

Keywords. artificial intelligence, biochemistry teaching, dental education, Sb-PBL methodology, P2P methodology, QR-coded resources, mathematical and statistical analysis, Student's t-test, ANCOVA, Cohen's d.

Kirish. Raqamli texnologiyalar, sunʼiy intellekt kabi texnologiyalar kun sayin rivojlanib, axborotlashtirish jarayoni tez surʼatlar bilan oʻsib borayotgan hozirgi davrda tibbiyot taʼlimi sohasida ham innovatsion resurslarni tashkil etish va taʼlimda qoʻllash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. biokimyo taʼlimida sunʼiy intellekt texnologiyalaridan foydalanish talabalarning bilimlarini individuallashtirish, murakkab tushunchalarni samarali oʻzlashtirish va amaliy koʻnikmalarini rivojlantirish imkonini berganligi dolzarb amaliy ahamiyatga ega.

Biokimyo fanini oʻqitishning tarkibiy asoslarini aniqlashtirish, fanini oʻqitish jarayonida innovatsion elektron resurslar bazasidan foydalanishga doir integrativ modelning amaliy komponentini takomillashtirishga doir amaliy taklif va tavsiyalardan bakalavriat taʼlim yoʻnalishi uchun oʻquv qoʻllanma tayyorlandi va oʻquv jarayoniga foydalanildi. Natijada, tibbiyot oliy oʻquv yurtlarida stomatologiya yoʻnalishi talabalari “Biokimyo” fanini oʻqitishda maʼruza mashgʻulotlarini qoʻllanmadan oqsillarning, fermentlarning tuzilishini QR kodlardan foydalanib oʻrgatish samaradorligini oshirishga erishilgan;

Tadqiqot obyekti: Tadqiqotining pedagogik tajriba-sinov bosqichi 2024–2026 oʻquv yillari davomida uchta tibbiyot oliy taʼlim muassasasida — Buxoro davlat tibbiyot instituti, Samarqand davlat tibbiyot universiteti hamda Urganch davlat tibbiyot institutida oʻtkazildi. Tajriba-sinov ishlariga jami 275 nafar stomatologiya yoʻnalishi talabasi jalb etilgan boʻlib, ulardan 157 nafari tajriba guruhini (Buxoro DTI — 53, Samarqand DTU — 52, Urganch DTI — 52 nafar), 118 nafari esa nazorat guruhini (mos ravishda 40, 39 va 39 nafar) tashkil etdi. Tajriba guruhlarida mashgʻulotlar II bobda asoslangan Sb-PBL va P2P metodikasi asosida, nazorat guruhlarida esa anʼanaviy metodika asosida olib borildi. Talabalarning bilim, koʻnikma va malakalarini baholash maqsadida 100 ballik shkala boʻyicha toʻrt bosqichli test sinovi oʻtkazildi: kirish testi, birinchi nazorat testi, ikkinchi nazorat testi va chiqish testi. Barcha bosqichlarda ikkala guruh uchun bir xil topshiriqlar toʻplami va bir xil baholash mezonlari qoʻllanildi. Talabalarning individual ballari ilovada keltirilgan.

Qoʻllanilgan metodlar: Tajriba-sinov natijalarining ishonchliligi va olingan xulosalarning ilmiy asoslanganligini taʼminlash maqsadida matematik statistikaning quyidagi usullaridan foydalanildi: 1) tavsifiy statistika — oʻrtacha arifmetik qiymat, mediana, dispersiya, standart ogʻish, variatsiya koeffitsiyenti va foizli taqsimot; 2) parametrik mezonlarni qoʻllash shartlarini tekshirish — Shapiro–Uilk normallik mezoni va Levene dispersiyalar bir jinsliligi mezoni; 3) ikki mustaqil tanlama uchun Student t-mezoni, guruhlararo farqning 95% li ishonch oraligʻi va effekt hajmi (Cohen's d); 4) parametrik boʻlmagan Mann–Uitni U-mezoni (natijalarning barqarorligini tekshirish uchun); 5) juftlashgan Student t-mezoni (har bir guruh ichidagi oʻsishni baholash) va “farqlar farqi” tahlili; 6) kirish testi natijasini kovariata sifatida hisobga oluvchi kovariatsion tahlil

(ANCOVA) va qisman η^2 effekt hajmi; 7) sifat darajalari bo'yicha taqsimot uchun Pearson χ^2 mezoni va Kramer V bog'liqlik koeffitsiyenti; 8) natijalarning oliy ta'lim muassasalari kesimidagi barqarorligini tekshirish uchun ikki omilli dispersion tahlil. Hisob-kitoblar Microsoft Excel hamda Python (SciPy, statsmodels) dasturiy vositalarida bajarildi, ahamiyatlilik darajasi $\alpha=0,05$ qabul qilindi.

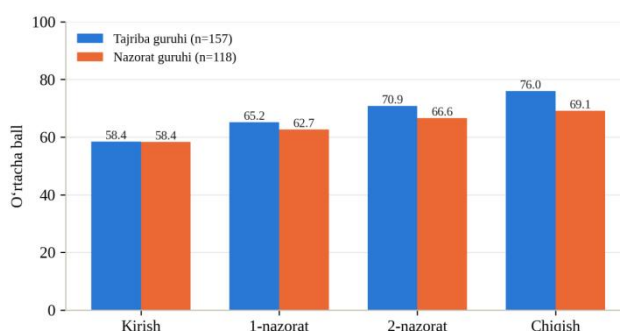
Talabalar bilim darajasining markaziy tendensiyasi va tarqoqligini baholash uchun har bir test bosqichi bo'yicha o'rtacha arifmetik qiymat $\bar{x} = (\sum x_i)/n$, mediana, dispersiya $\sigma^2 = \sum (x_i - \bar{x})^2 / (n - 1)$, standart og'ish $\sigma = \sqrt{\sigma^2}$ hamda variatsiya koeffitsiyenti $V = (\sigma/\bar{x}) \cdot 100\%$ hisoblandi (1-jadval).

1-jadval

Tajriba va nazorat guruhlarining tavsifiy statistik ko'rsatkichlari

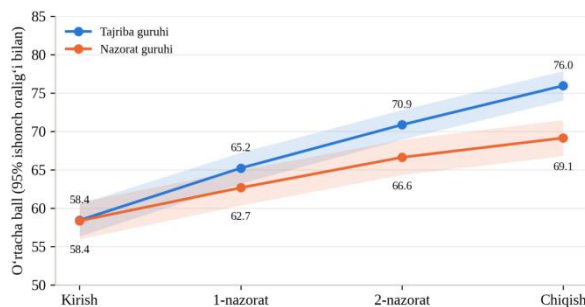
Test bosqichi	Guruh	n	$\bar{x}$	Me	σ^2	σ	V, %	min-max
Kirish testi	Tajriba	15 7	58,43	59,0	177,69	13,33	22,8	31-90
	Nazorat	11 8	58,36	58,0	177,00	13,30	22,8	25-90
1-nazorat testi	Tajriba	15 7	65,22	66,0	163,47	12,79	19,6	33-94
	Nazorat	11 8	62,66	63,0	159,70	12,64	20,2	29-90
2-nazorat testi	Tajriba	15 7	70,86	71,0	149,49	12,23	17,3	45-95
	Nazorat	11 8	66,62	68,0	159,50	12,63	19,0	32-92
Chiqish testi	Tajriba	15 7	75,96	76,0	146,48	12,10	15,9	45-100
	Nazorat	11 8	69,14	69,5	166,65	12,91	18,7	33-97

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, kirish testi bosqichida tajriba va nazorat guruhlarining o'rtacha ballari deyarli teng (58,43 va 58,36 ball, farq 0,07 ball), standart og'ishlari ham bir xil (13,33 va 13,30) bo'lib, bu ikkala guruhning boshlang'ich bilim darajasi bo'yicha ekvivalent ekanligini ko'rsatadi. Bu hol tajriba-sinov ishlarining ob'ektivligi uchun zaruriy shart hisoblanadi. Variatsiya koeffitsiyenti barcha bosqichlarda 33% dan past (15,9–22,8%), ya'ni guruhlar bir jinsli (gomogen) bo'lib, o'rtacha qiymatlar guruhning bilim darajasini ishonchli aks ettiradi. Shu bilan birga tajriba guruhida variatsiya koeffitsiyenti tajriba davomida 22,8% dan 15,9% gacha pasaygan, bu metodika ta'sirida talabalar bilim darajasining tenglashib borganini bildiradi.

1-rasm. Tajriba va nazorat guruhlarining test bosqichlari bo'yicha o'rtacha ballari

Tajriba guruhining o'rtacha ko'rsatkichi kirish testidan chiqish testigacha 58,43 dan 75,96 ballga, ya'ni 17,53 ballga (30,0%) oshdi; nazorat guruhida esa bu o'sish 58,36 dan 69,14 ballgacha, ya'ni 10,79 ballni (18,5%) tashkil etdi. Ta'kidlash joizki, har ikkala guruhda ham o'sish kuzatilishi tabiiy, chunki ikkala guruh ham o'quv yili davomida fanni o'rgangan; metodikaning haqiqiy samarasini guruhlar o'rtasidagi farq va uning dinamikasi ko'rsatadi (3.2-rasm). Guruhlararo farq kirish testida 0,07 ball, birinchi nazorat testida 2,56 ball, ikkinchi nazorat testida 4,24 ball va chiqish testida 6,81 ballni tashkil etib, bosqichma-bosqich ortib bordi.

2-rasm. Bilim darajasi o'sish dinamikasi (o'rtacha ballar va 95% li ishonch oralig'li)

Styudent t-mezoni va dispersion tahlil tanlamalarning normal taqsimlanganligi hamda dispersiyalarning bir jinsliligini talab qiladi. Shu sababli har bir bosqich va guruh uchun Shapiro–Uilk normallik mezoni, guruhlar juftligi uchun esa Levene mezoni qo'llanildi (2-jadval).

2-jadval

Normallik va dispersiyalar bir jinsliligi tekshiruvi natijalari

Test bosqichi	Shapiro–Uilk, p (tajriba)	Shapiro–Uilk, p (nazorat)	Levene, p	Shartlar
Kirish testi	0,057	0,828	0,997	Bajarilgan
1-nazorat testi	0,416	0,445	0,810	Bajarilgan
2-nazorat testi	0,085	0,371	0,851	Bajarilgan
Chiqish testi	0,216	0,538	0,383	Bajarilgan

Barcha holatlarda $p > 0,05$ bo'lganligi sababli normal taqsimot va dispersiyalar tengligi haqidagi nol gipotezalar rad etilmaydi. Demak, parametrik mezonlarni qo'llash asosli; natijalarning barqarorligini qo'shimcha tekshirish uchun parametrik bo'lmagan Mann–Uitni mezoni ham qo'llanildi.

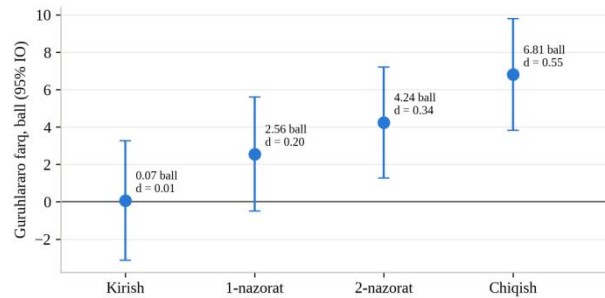
Tajriba va nazorat guruhlar o'rtasidagi farqlarning statistik ahamiyatligini tekshirish uchun ikki mustaqil tanlama uchun Styudent t-mezoni qo'llanildi: $t = (\bar{x}_1 - \bar{x}_2) / \sqrt{(\sigma_1^2/n_1 + \sigma_2^2/n_2)}$, erkinlik darajalari soni $df = n_1 + n_2 - 2 = 273$ (t kritik: $p=0,05$ da 1,97; $p=0,01$ da 2,59; $p=0,001$ da 3,34). Statistik ahamiyatlilik farqning amaliy kattaligini ko'rsatmasligi sababli, har bir bosqich uchun guruhlararo farqning 95% li ishonch oralig'i hamda effekt hajmi — Cohen $d = (\bar{x}_1 - \bar{x}_2) / \sigma_{\text{umumiy}}$ (σ_{umumiy} — birlashtirilgan standart og'ish) hisoblandi. J. Cohen shkalasi bo'yicha $d \approx 0,2$ — kichik, $d \approx 0,5$ — o'rta, $d \approx 0,8$ — katta effekt hisoblanadi (3-jadval).

3-jadval

Guruhlararo farqlar bo'yicha Styudent t-mezoni, Mann–Uitni U-mezoni va effekt hajmi

Test bosqichi	Farq, ball	95% IO	t	p	Cohen d	Effekt	Mann–Uitni U	p (U)
Kirish testi	0,07	-3,12 ... 3,27	0,044	0,965	0,01	yo'q	9096	0,799

1-nazorat testi	2,56	-0,50 ... 5,61	1,64 9	0,100	0,20	kichik	10212	0,146
2-nazorat testi	4,24	1,27 ... 7,22	2,80 7	0,005	0,34	kichik	10941	0,010
Chiqish testi	6,81	3,82 ... 9,80	4,48 9	<0,001	0,55	o'rta	12001	<0,001

3-rasm. Test bosqichlari bo'yicha guruhlararo farq (95% li ishonch oralig'i) va Cohen's d

3.3-jadval va 3.3-rasm ma'lumotlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, kirish testi bosqichida hisoblangan t qiymati (0,044) t kritik qiymatdan ancha kichik, ishonch oralig'i nolni o'z ichiga oladi va effekt hajmi nolga yaqin ($d=0,01$); bu tajriba va nazorat guruhlar kirish testi natijalari o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli farq mavjud emasligini, ya'ni guruhlar teng sharoitda boshlaganini tasdiqlaydi. Birinchi nazorat testida farq ijobiy tomonga o'zgargan, ammo hali ahamiyatli emas ($t=1,649$; $p=0,10$; $d=0,20$). Ikkinchi nazorat testida farq statistik jihatdan ahamiyatli bo'ldi ($t=2,807$; $p<0,01$; $d=0,34$), chiqish testida esa eng yuqori qiymatga yetdi: farq 6,81 ball (95% IO: 3,82–9,80 ball), $t=4,489$, $p<0,001$, Cohen $d=0,55$, ya'ni o'rta darajadagi effekt. Mann–Uitni U-mezoni natijalari t-mezoni bilan to'liq mos keladi (chiqish testida $U=12001$; $p<0,001$), bu xulosalarning taqsimot shakliga bog'liq emasligini ko'rsatadi.

Effekt hajmi $d=0,55$ xalqaro pedagogik meta-tahlillarda faol va simulyatsion o'qitish metodlari uchun qayd etiladigan diapazonga (0,3–0,7) mos keladi, bu olingan natijaning realistik va ishonchli ekanligidan dalolat beradi. Shunday qilib, muqobil gipoteza (H_1) qabul qilinadi: chiqish testida tajriba va nazorat guruhlar natijalari o'rtasidagi farq tasodifiy emas va u tatbiq etilgan kompleks metodika bilan bog'liq.

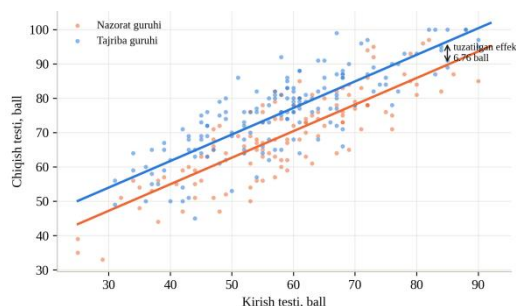
Har bir talabani kirish va chiqish testlari natijalari juftlashgan kuzatuvlar bo'lganligi sababli, guruh ichidagi o'sish juftlashgan Student t-mezoni yordamida, uning effekt hajmi esa $dz = \bar{g}/\sigma_g$ ($\bar{g}$ — individual o'sishlarning o'rtachasi, σ_g — ularning standart og'ishi) orqali baholandi. Metodikaning sof ta'sirini ajratib ko'rsatish uchun ikki guruhning individual o'sishlari o'zaro solishtirildi — “farqlar farqi” (difference-in-differences) yondashuvi (4-jadval).

4-jadval

Kirish testidan chiqish testigacha bo'lgan individual o'sish va farqlar farqi						
Guruh	n	O'rtacha o'sish, ball	σ (o'sish)	t	p	Effekt hajmi
Tajriba	15 7	17,53	7,69	28,55	<0,001	2,28
Nazorat	11 8	10,79	7,53	15,57	<0,001	1,43
Farqlar farqi (tajriba – nazorat)	—	6,74	—	7,26	<0,001	0,88

Har ikkala guruhda ham o‘shish statistik ahamiyatli ($p < 0,001$), ammo tajriba guruhida o‘rtacha individual o‘shish 17,53 ball bo‘lib, nazorat guruhidagi 10,79 balldan 6,74 ballga, ya‘ni 1,6 baravar yuqori. Farqlar farqi bo‘yicha effekt hajmi $d = 0,88$ ga teng bo‘lib, bu katta darajadagi effektga yaqin. Demak, boshlang‘ich daraja teng bo‘lgan sharoitda tajriba guruhi talabalari nazorat guruhiga qaraganda sezilarli darajada ko‘proq o‘shishga erishgan.

Guruhlar kirish testi bo‘yicha ekvivalent bo‘lsa-da, individual boshlang‘ich daraja chiqish natijasiga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi (kirish va chiqish ballari o‘rtasidagi Pirson korrelyatsiyasi tajriba guruhida $r = 0,82$, nazorat guruhida $r = 0,84$). Shu sababli metodikaning ta‘siri kirish testi natijasini kovariata sifatida hisobga oluvchi kovariatsion tahlil (ANCOVA) yordamida aniqlashtirildi. Regressiya modeli quyidagi ko‘rinishga ega: $\text{chiqish} = 24,00 + 0,774 \cdot \text{kirish} + 6,76 \cdot G$, bu yerda G — guruh indikatori (tajriba — 1, nazorat — 0). Model chiqish testi natijalari tarqoqligining 70,6% ini izohlaydi ($R^2 = 0,706$).

4-rasm. Kirish va chiqish testlari natijalarining bog‘liqligi hamda ANCOVA bo‘yicha tuzatilgan guruhlararo farq

Boshlang‘ich daraja bo‘yicha tuzatilgan guruh effekti 6,76 ballni (95% IO: 5,07–8,44 ball; $F(1; 272) = 62,56$; $p < 0,001$) tashkil etdi; qisman effekt hajmi $\eta^2 p = 0,187$, ya‘ni kirish darajasi hisobga olingandan keyin chiqish natijalari tarqoqligining 18,7% i guruhga mansublik bilan izohlanadi (Cohen shkalasi bo‘yicha $\eta^2 p \geq 0,14$ — katta effekt). 3.4-rasmda ko‘rinib turganidek, tajriba guruhining regressiya chizig‘i kirish ballining barcha diapazonida nazorat guruhinikidan yuqorida joylashgan, ya‘ni metodika kuchsiz, o‘rta va kuchli tayyorgarlikka ega talabalar uchun bir xilda samarali bo‘lgan.

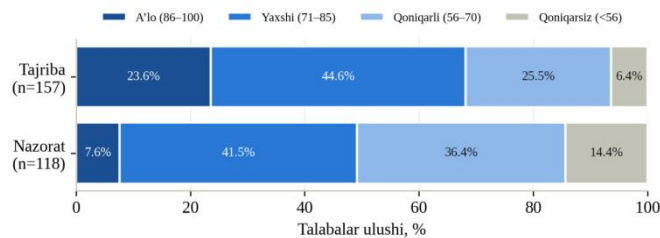
Olingan natija: Pedagogik tajriba natijalarini sifat ko‘rsatkichlari bo‘yicha tahlil qilish maqsadida talabalarining chiqish testi ballari to‘rt darajaga taqsimlandi: a‘lo (86–100 ball), yaxshi (71–85 ball), qoniqarli (56–70 ball) va qoniqarsiz (56 balldan past). Guruhlar taqsimoti o‘rtasidagi farqning ahamiyatliligi Pearson $\chi^2 = \sum (O_i - E_i)^2 / E_i$ mezon bilan tekshirildi, bunda kutilgan chastota $E_i = (R_i \cdot C_j) / N$; erkinlik darajalari soni $df = (2 - 1) \cdot (4 - 1) = 3$ (χ^2 kritik: $p = 0,05$ da 7,815; $p = 0,01$ da 11,345; $p = 0,001$ da 16,266). Bog‘liqlik kuchini baholash uchun Kramer $V = \sqrt{\chi^2 / (N \cdot (k - 1))}$ koeffitsiyenti hisoblandi, bunda k — jadvalning kichik o‘lchami (3.5-jadval).

5-jadval

Chiqish testi natijalarining sifat darajalari bo‘yicha taqsimoti: kuzatilgan (O) va kutilgan (E) chastotalar

Guruh	A‘lo (86–100)	Yaxshi (71–85)	Qoniqarli (56–70)	Qoniqarsiz (<56)	Jami
Tajriba (O)	37	70	40	10	157
Tajriba, %	23,6	44,6	25,5	6,4	100
Tajriba (E)	26,26	67,94	47,39	15,41	157
Nazorat (O)	9	49	43	17	118

Nazorat, %	7,6	41,5	36,4	14,4	100
Nazorat (E)	19,74	51,06	35,61	11,59	118
Jami	46	119	83	27	275

5-rasm. Chiqish testi natijalarining sifat darajalari bo'yicha foizli taqsimoti

3.5-jadval va 3.5-rasm ma'lumotlari metodika samaradorligini sifat darajasida ham namoyon etadi. Tajriba guruhida talabalarining 23,6% i a'lo va 44,6% i yaxshi baho olgan, ya'ni 68,2% talaba yuqori darajadagi bilim namoyish etgan; nazorat guruhida bu ko'rsatkich 49,2% ni tashkil etdi. A'lo baho olganlar ulushi tajriba guruhida nazorat guruhidagidan 3,1 baravar yuqori (23,6% va 7,6%), qoniqarsiz baho olganlar ulushi esa 2,3 baravar kam (6,4% va 14,4%).

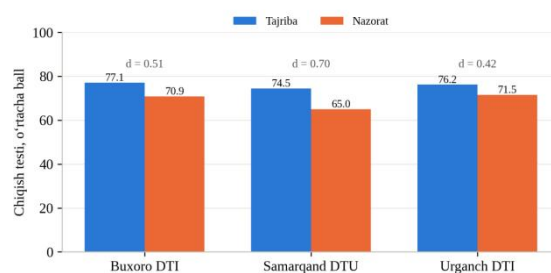
Hisoblangan χ^2 qiymati 17,494 ni tashkil etib, $p=0,001$ darajasidagi kritik qiymatdan (16,266) yuqori ($p<0,001$; barcha kataklarda kutilgan chastota 5 dan katta, ya'ni mezonni qo'llash shartlari bajarilgan). Kramer $V=0,252$ bo'lib, $df=3$ uchun bu o'rta darajadagi bog'liqlikni bildiradi (Cohen bo'yicha $df=3$ da $V\approx 0,06$ — kichik, 0,17 — o'rta, 0,29 — katta). Solishtirish uchun: kirish testida $\chi^2=0,945$ ($p=0,81$; $V=0,059$), ya'ni boshlang'ich taqsimotlar farq qilmagan. Demak, tajriba va nazorat guruhlarining sifat darajalari bo'yicha taqsimotidagi farq tasodifiy emas: tatbiq etilgan metodika talabalarni yuqori sifat darajalariga ko'chirish imkonini bergan.

Metodika samaradorligining muayyan oliy ta'lim muassasasi yoki o'qituvchi omiliga bog'liq emasligini tekshirish uchun natijalar OTM kesimida tahlil qilindi (6-jadval, 6-rasm) hamda “guruh $\times$ OTM” ikki omilli dispersion tahlili o'tkazildi.

6-jadval

Tajriba (T) va nazorat (N) guruhlarining OTM kesimidagi o'rtacha ballari

OTM	n (T)	Kiris h (T)	Chiqis h (T)	n (N)	Kiris h (N)	Chiqis h (N)	Farq	Cohen d	p
Buxoro DTI	53	60,09	77,09	40	59,65	70,88	6,22	0,51	0,016
Samarqand DTU	52	57,44	74,52	39	55,33	64,97	9,54	0,70	0,001
Urganch DTI	52	57,71	76,23	39	60,05	71,54	4,69	0,42	0,050
Jami	157	58,43	75,96	118	58,36	69,14	6,81	0,55	<0,001

6-rasm. Chiqish testi natijalari oliy ta'lim muassasalari kesimida

Uchala oliy ta’lim muassasasida ham tajriba guruhi chiqish testida nazorat guruhidan yuqori natija ko’rsatgan: farq 4,69 balldan 9,54 ballgacha, effekt hajmi $d=0,42-0,70$. Ikki omilli dispersion tahlil guruh omilining ahamiyatli ta’sirini ($F(1; 269)=20,45$; $p<0,001$), OTM omilining chegaraviy ta’sirini ($F(2; 269)=3,03$; $p=0,050$) va, eng muhimi, “guruh $\times$ OTM” o’zaro ta’sirining ahamiyatsizligini ($F(2; 269)=0,90$; $p=0,41$) ko’rsatdi. Demak, metodikaning samarasi turli oliy ta’lim muassasalarida bir xil yo’nalishda namoyon bo’lgan va u alohida o’qituvchi yoki muassasa xususiyatlari bilan izohlanmaydi — bu natijalarning takrorlanuvchanligi va umumlashtirish imkoniyatidan dalolat beradi.

O’tkazilgan ko’p bosqichli statistik tahlil bir-birini to’ldiruvchi dalillar tizimini beradi: guruhlar boshlang’ich darajada ekvivalent bo’lgan ($t=0,044$; $p=0,97$); chiqish testida tajriba guruhi nazorat guruhidan 6,81 ballga ustun bo’lgan ($t=4,489$; $p<0,001$; $d=0,55$); bu farq kirish darajasi hisobga olinganda ham saqlanib qolgan (ANCOVA: 6,76 ball; $\eta^2p=0,19$); individual o’sish tajriba guruhida 1,6 baravar yuqori bo’lgan ($d=0,88$); sifat darajalari taqsimoti ahamiyatli farq qilgan ($\chi^2=17,49$; $V=0,25$); natija uchala OTMda barqaror takrorlangan. Parametrik va parametrik bo’lmagan mezonlar bir xil xulosaga olib kelgan. Shu bilan birga natijalarni talqin qilishda tadqiqotning quyidagi cheklovlarini hisobga olish lozim. Birinchidan, tadqiqot kvazi-eksperimental dizaynda o’tkazilgan, talabalar guruhlariga tasodifiy taqsimlanmagan; kirish testi bo’yicha ekvivalentlik va ANCOVA bu cheklovni qisman bartaraf etadi. Ikkinchidan, tajriba guruhida Sb-PBL, P2P, VR/3D vositalari va sun’iy intellekt keyslari yaxlit kompleks sifatida qo’llangan, shu sababli aniqlangan effekt kompleks metodikaga tegishli bo’lib, alohida komponentlarning hissasini ajratish keyingi tadqiqotlar vazifasi hisoblanadi. Uchinchidan, natijalar bilim va klinik-biokimyoviy masalalarni yechish ko’nikmalarini o’lchovchi test ballariga asoslangan; motivatsiya, hamkorlik va raqamli savodxonlik kabi kompetensiyalar dinamikasi alohida o’lchov vositalarini talab qiladi. Ushbu cheklovlar hisobga olinganda ham, olingan effekt hajmi ($d=0,55$; $\eta^2p=0,19$) taklif etilgan metodikaning stomatologiya yo’nalishi talabalariga biokimyo fanini o’qitish sifatini oshirishdagi amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Xulosa: O’tkazilgan ko’p bosqichli matematik-statistik tahlillar biokimyo fanini o’qitishda sun’iy intellekt hamda raqamli innovatsion resurslardan foydalanish an’anaviy o’qitish usuliga nisbatan yuqori pedagogik samara berishini tasdiqladi. Boshlang’ich tayyorgarlik darajasi hisobga olinganda ham tajriba guruhi talabalarining o’zlashtirish ko’rsatkichlari va o’sish sur’ati sezilarli darajada ustun bo’ldi. Ushbu metodika talabalarda amaliy-klinik masalalarni yechish ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi sababli uni boshqa tibbiyot yo’nalishlarida ham keng tatbiq etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati:

1. Cohen, J. (1988). Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
2. Field, A. (2013). Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics (4th ed.). SAGE Publications.
3. Montgomery, D. C. (2017). Design and Analysis of Experiments (9th ed.). John Wiley & Sons.
4. World Health Organization. (2020). Digital education for health professionals: Systematic review and meta-analysis. WHO Guidelines Approved by the Guidelines Review Committee.
5. Tolipov, O’. Q. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot / O’. Q. Tolipov, M. H. Usmonboyeva. – Toshkent : Fan, 2018. – 156 b.
6. Mirzaeva, D. A. Virtual ta’lim muhitlari va ularning tibbiy ta’limdagi o’rni / D. A. Mirzaeva // Zamonaviy ta’lim jurnali. – 2024. – № 2 (1). – B. 33–38.
7. G.Ixtiyarova, N. Eshchanova Biokimyo O’quv qo’llanma 2026y. 230 bet

8. Eshchanova N.Z AI va VR muhitida Biokimyo fanini Sb-PBL hamda P2P kabi innovatsion metodlar orqali o’qitish modeli (Pedagogik mahorat. Ilmiy- nazariy va metodik jurnal 2026. №8 avgust 170-174 betlar)

SUN'IIY INTELLEKT VOSITALARI YORDAMIDA BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING DARSNI LOYIHALASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Zokirova Sitorabonu Shokirjonovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi talabalarining metodik kompetensiyasi tarkibiga kiruvchi darsni loyihalash ko'nikmalarini generativ sun'iy intellekt vositalari yordamida rivojlantirish masalasi nazariy-metodik jihatdan yoritiladi. Tadqiqotning maqsadi bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini sun'iy intellekt yaratgan tayyor ishlanmalardan foydalanishga emas, balki ularni pedagogik maqsadga muvofiq baholash, o'quv sharoitiga moslashtirish va mustaqil metodik qaror qabul qilishga yo'naltiruvchi metodik modelni taklif etishdan iborat. Maqolada pedagogik mazmun bilimi, texnologik-pedagogik mazmun bilimi, konstruktiv muvofiqlashtirish hamda inson manfaatlariga yo'naltirilgan sun'iy intellektidan foydalanish tamoyillari o'zaro bog'liqlikda tahlil qilinadi. Nazariy tahlil asosida diagnostika, mustaqil loyihalash, muqobil variantlar yaratish, tanqidiy ekspertiza, mikrodars va refleksiv qayta loyihalash bosqichlarini qamrab oluvchi metodika ishlab chiqiladi. Dars ishlanmasining sifati, talabaning metodik qarorlarni asoslay olishi va egallangan ko'nikmalarni sun'iy intellektsiz yangi vaziyatda qo'llashi alohida baholash yo'nalishlari sifatida belgilanadi. Taklif etilgan modelning samaradorligi kelgusida tajribas-inov orqali tekshirilishi lozim.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, generativ sun'iy intellekt, bo'lajak ingliz tili o'qituvchisi, metodik kompetensiya, darsni loyihalash, pedagogik qaror, tanqidiy baholash, refleksiya.

Kirish

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli vositalardan foydalanish masalasini faqat texnik ko'nikmalarni shakllantirish bilan cheklash yetarli emas. Texnologiyadan foydalanishning pedagogik qiymati uning o'quv maqsadi, ta'lim mazmuni va o'quvchi faoliyati bilan qanday bog'langanida namoyon bo'ladi. Ushbu munosabat P. Mishra va M. Koehler tomonidan ilgari surilgan texnologik-pedagogik mazmun bilimi konsepsiyasining ham markaziy g'oyasini tashkil etadi [4].

Generativ sun'iy intellektning ingliz tili ta'limiga kirib kelishi darsni rejalashtirish va o'quv materiallarini yaratish masalalariga yangicha yondashishni talab qilmoqda. British Council tomonidan e'lon qilingan hisobot doirasida 118 mamlakat va hududdan 1 348 nafar ingliz tili o'qituvchisi so'rovda qatnashgan. Hisobotda sun'iy intellektidan o'quv materiallari tayyorlash, dars rejalarini yaratish va o'quvchilar faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun foydalanilishi qayd etilgan. Shu bilan birga, respondentlarning bir qismi mazkur vositalarni pedagogik faoliyatga tatbiq etish bo'yicha yetarli tayyorgarlikka ega emasligini bildirgan [1].

Ushbu ma'lumotlar sun'iy intellekt vositasidan foydalanish imkoniyati bilan undan metodik jihatdan asoslangan tarzda foydalanish o'rtasida farq mavjudligini ko'rsatadi.

Mazkur farq bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Talaba sun'iy intellekt yordamida tashqi jihatdan mukammal dars ishlanmasini yaratishi mumkin. Biroq bu holat uning dars maqsadlarini mustaqil belgilay olishi, topshiriqlarni o'quvchilar ehtiyojiga moslashtirishi yoki baholash vositasini asoslab tanlay olishini o'z-o'zidan isbotlamaydi. Shuning uchun ushbu maqolada tayyor dars ishlanmasi va uni yaratish jarayonida namoyon bo'ladigan metodik kompetensiya bir-biridan farqlanadi.

UNESCOning ta'lim va tadqiqotlarda generativ sun'iy intellektidan foydalanishga oid qo'llanmasida insonning mustaqil faoliyati, pedagogik nazorat, ma'lumotlar xavfsizligi va texnologiyaning ta'limiy maqsadga muvofiqligi muhim yo'nalishlar sifatida belgilangan [2]. Mazkur yondashuv asosida sun'iy intellektni talaba o'rniga metodik qaror qabul qiluvchi

vosita emas, balki uning tahliliy faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi yordamchi sifatida qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Maqolaning maqsadi — xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi talabalarining ingliz tili darslarini loyihalash ko'nikmalarini generativ sun'iy intellekt yordamida rivojlantirishning nazariy asoslari, amaliy bosqichlari va baholash mezonlarini ishlab chiqish.

Asosiy tadqiqot savoli quyidagicha belgilanadi: **sun'iy intellektdan foydalanish jarayonini qanday tashkil etish kerakki, uning natijasida faqat dars ishlanmasi emas, balki talabaning mustaqil loyihalash va metodik qarorlarini asoslash ko'nikmalari ham rivojlansin?**

Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar

Darsni loyihalashning pedagogik-metodik asoslari

Darsni loyihalash ko'nikmalarini tushuntirishda L. Shulmanning pedagogik mazmun bilimi haqidagi qarashlari muhim nazariy tayanch hisoblanadi. Olim fan mazmunini bilish bilan uni boshqalarga tushunarli shaklda o'rgata olishni farqlaydi. Pedagogik mazmun bilimi o'quv materialini tushuntirish usullari, misollar, tasvirlar va o'quvchilarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni hisobga olishni qamrab oladi [3].

Mazkur qarashni ingliz tili o'qituvchisini tayyorlashga tatbiq etganda, grammatik qoidani bilish uning o'quvchilarga qanday o'rgatilishini to'liq belgilamasligi ayon bo'ladi. Masalan, maslahat berish shakllarini biladigan talaba ularni qaysi kommunikativ vaziyat orqali taqdim etish, qanday mashqlar bilan mustahkamlash va o'zlashtirilganligini qanday tekshirish masalalarini ham hal qilishi kerak. Ushbu maqolada aynan shunday qarorlar darsni loyihalash ko'nikmalarining amaliy ifodasi sifatida olinadi.

P. Mishra va M. Koehlarning texnologik-pedagogik mazmun bilimi modeli texnologiya, pedagogika va fan mazmunini o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqadi [4]. Mazkur model asosida sun'iy intellekt bilan ishlash bo'yicha texnik bilimni metodik tayyorgarlikdan ajratib bo'lmaydi. Talabaning tizimga topshiriq bera olishi muhim, biroq topshiriqning qaysi o'quv maqsadiga xizmat qilishi va olingan natijaning darsda qanday qo'llanishi undan ham muhimroqdir.

J. Biggs tomonidan asoslangan konstruktiv muvofiqlashtirish yondashuvi dars maqsadlari, o'quv faoliyati va baholash topshiriqlarining o'zaro mosligini nazarda tutadi [5]. Ushbu maqola uchun mazkur tamoyil dars ishlanmasini tekshirishning asosiy mezonidir.

Masalan, dars maqsadi o'quvchilarning o'z fikrini og'zaki asoslashini rivojlantirish sifatida belgilansa, asosiy faoliyat ham fikr bildirish va dalillash imkonini berishi, baholash esa aynan shu faoliyatni tekshirishi lozim. Faqat grammatik shaklni tanlashga qaratilgan test mazkur kommunikativ maqsadni to'liq baholamaydi.

Yevropa Kengashining CEFR qo'shimcha jildida til o'rganuvchini ijtimoiy faoliyat ishtirokchisi sifatida ko'rish, mazmunli vazifalarni bajarish va hamkorlikdagi natijaga erishish g'oyalari rivojlantirilgan [6]. Shu nuqtayi nazardan, ingliz tili darsining loyihasi faqat til birliklari ketma-ketligidan emas, balki o'quvchi bajaradigan mazmunli kommunikativ harakatlardan kelib chiqib tuzilishi kerak.

Sun'iy intellekt va o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi

UNESCONing o'qituvchilar uchun sun'iy intellekt kompetensiyalari doirasida 15 ta kompetensiya besh yo'nalish bo'yicha tizimlashtirilgan. Ular insonga yo'naltirilgan yondashuv, sun'iy intellekt etikasi, uning asoslari va amaliy qo'llanishi, sun'iy intellekt pedagogikasi hamda kasbiy rivojlanishda undan foydalanishni qamrab oladi [7]. Bu tuzilma o'qituvchi tayyorgarligini faqat vositani boshqarish bilan cheklamasdan, pedagogik va axloqiy mas'uliyat bilan bog'lash zarurligini ko'rsatadi.

L. Kohnke, B. Moorhouse va D. Zou til ta'limida generativ sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlarini tahlil qilish bilan birga, undan samarali va etik foydalanish uchun o'qituvchi hamda o'quvchilarga tegishli raqamli kompetensiyalar zarurligini ta'kidlaydi [8].

Ushbu tadqiqot texnologiyaning mavjudligi uning ta'limiy qiymatini avtomatik ta'minlamasligini tushuntirishga xizmat qiladi.

B. Moorhouse va hammualliflar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda 54 nafar magistratura talabasi 11 haftalik o'quv aralashuvida ishtirok etgan. Dastlabki va yakuniy so'rovnomalar hamda suhbatlar asosida pedagogik qo'llash va tanqidiy anglash yo'nalishlarida rivojlanish dalillari aniqlangan. Biroq o'quvchilarni sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanishga yo'naltirish kabi ayrim jihatlarida rivojlanish dalillari nisbatan kamroq bo'lgan [9]. Bu natija tayyorgarlik mazmunida qaysi faoliyatlar bevosita o'rgatilishi muhimligini ko'rsatadi; uni mustaqil dars loyihalash mahoratining barcha jihatlarini to'liq shakllanganligi sifatida talqin qilish mumkin emas.

R. Kerr va H. Kimning bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari bilan bog'liq tadqiqotida generativ sun'iy intellektdan mavzu tanlash, material yaratish, darsni tashkil etish va tilni tekshirish maqsadlarida foydalanilgani aniqlangan. Shu bilan birga, yaratilgan materiallar sifati va samarali pedagogik strategiyalarni qo'llash bilan bog'liq qiyinchiliklar qayd etilgan [10]. Mazkur natijalar dars rejasini yaratish jarayoniga pedagogik ekspertiza bosqichini kiritish zaruratini asoslaydi.

F. Kılıçkaya va J. Kic-Drgas Turkiyadagi o'n nafar bo'lajak ingliz tili o'qituvchisining pedagogik amaliyot davomida generativ sun'iy intellektdan foydalanish tajribasini o'rgangan. Darsni hamkorlikda rejalashtirish, o'tkazish, kuzatish va tahlil qilish doirasida ushbu vositalarning foydali tomonlari bilan birga, ularga ortiqcha tayanish, tarafkashlik va natija sifati bilan bog'liq muammolar aniqlangan [11]. Tadqiqotning kichik va muayyan kontekstga bog'langan tanlanmasi natijalarni boshqa ta'lim sharoitlariga ehtiyotkorlik bilan tatbiq etishni talab qiladi.

Tahlil qilingan manbalardan kelib chiqadigan metodik xulosa shuki, sun'iy intellektdan foydalanish **mustaqil fikrlash, tekshirish, moslashtirish va amaliy sinash faoliyatlari bilan birlashtirilishi** kerak. Quyida taklif etilayotgan model ushbu xulosaning bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash jarayoniga moslashtirilgan metodik talqinidir.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqola nazariy-metodik tadqiqot sifatida ishlab chiqildi. Unda muammoga yo'naltirilgan adabiyotlar tahlili, qiyoslash, tushunchalarni aniqlashtirish va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Manbalarni tanlashda ularning o'qituvchilar tayyorgarligi, ingliz tili ta'limi, darsni loyihalash yoki sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanish masalalariga bevosita aloqadorligi hisobga olindi.

Tahlil pedagogik asoslarni yorituvchi konseptual ishlar, xalqaro tashkilotlarning yo'riqnomalari va generativ sun'iy intellekt bilan bog'liq empirik tadqiqotlarni qamrab oldi. Manbalar sun'iy intellektning vazifasi, talabaning mustaqilligi, pedagogik tekshiruv va baholash dalillari nuqtayi nazaridan o'zaro taqqoslandi. Ushbu ish to'liq tizimli sharh yoki meta-tahlil sifatida taqdim etilmaydi.

Maqola doirasida yangi tajriba-sinov o'tkazilmadi. Shu sababli keyingi bo'limdagi model, dars namunasi va baholash mezonlari empirik tasdiqlangan natijalar emas, balki nazariy tahlil asosida ishlab chiqilgan metodik takliflardir.

Maqolaning metodik hissasi darsni loyihalash jarayonida uch turdagi dalilni farqlashdan iborat: tayyor ishlanmaning sifati, talabaning qarorlarini asoslash qobiliyati va shu ko'nikmalarni yangi vaziyatda mustaqil qo'llashi. Ushbu farqlash sun'iy intellekt yaratgan mahsulotni talabaning shaxsiy kompetensiyasi bilan tenglashtirishning oldini olishga qaratilgan.

Nazariy-metodik natijalar

Darsni loyihalash ko'nikmalarining mazmuni

Mazkur tadqiqot doirasida **darsni loyihalash ko'nikmasi** o'quvchilar ehtiyojini hisobga olgan holda o'quv natijalarini belgilash, ularga mos til materiallari va faoliyat

turlarini tanlash, dars bosqichlarini tashkil etish, baholashni rejalashtirish hamda qabul qilingan qarorlarni asoslay olish qobiliyati sifatida talqin qilinadi.

Bunday talqinda dars rejasi shunchaki bajariladigan ishlar ro'yxati emas. U o'quv natijasiga qanday erishilishi haqidagi asoslangan pedagogik loyihadir. Masalan, “juftlikda ishlash” ko'rsatmasining o'zi yetarli emas; talaba juftlikdagi faoliyat nima uchun tanlanganini, har bir o'quvchi qanday nutqiy harakat bajarishini va o'qituvchi natijani qanday kuzatishini ko'rsata olishi kerak.

Sun'iy intellekt mazkur jarayonda muqobil topshiriqlar va materiallarni taklif etuvchi vosita sifatida qo'llanadi. Biroq dars maqsadini tasdiqlash, materialni tanlash, o'quvchilarga moslashtirish va baholash yuzasidan yakuniy qaror bo'lajak o'qituvchining zimmasida qoladi.

Darsni loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish bosqichlari

Birinchi bosqich — diagnostika va maqsadni aniqlashtirish. Talabalarga muayyan o'quv vaziyati taqdim etiladi. Unda o'quvchilarning taxminiy til darajasi, oldingi bilimlari, guruh hajmi, dars davomiyligi va mavjud resurslar ko'rsatiladi. Talaba avvalo ushbu sharoitda qanday o'quv natijasiga erishish mumkinligini belgilaydi.

Masalan, “mavzuni tushuntirish” kabi umumiy ifoda o'rniga “o'quvchi muammoga doir taklif bildiradi va uni ikki sabab bilan asoslaydi” shaklidagi kuzatiladigan natija tanlanadi. Dastlabki diagnostik topshiriq sun'iy intellektsiz bajariladi. Bu talabaga qaysi yordam zarurligini aniqlash va keyingi ishlar bilan qiyoslash uchun boshlang'ich material yaratadi.

Ikkinchi bosqich — dastlabki mustaqil loyihalash. Talaba darsning birinchi variantini mustaqil ishlab chiqadi. Unda kutilayotgan natija, asosiy topshiriq, tayyorlov mashqlari, vaqt taqsimoti va baholash usuli aks ettiriladi. Har bir asosiy qarorga qisqa metodik izoh yoziladi.

Masalan, talaba nima uchun yakka tartibdagi yozma mashqdan so'ng juftlikdagi suhbatni tanlaganini tushuntiradi. Dastlabki variant mukammal bo'lishi shart emas. Uning vazifasi talabaning o'z fikrini shakllantirish va keyinchalik sun'iy intellekt takliflari bilan qiyoslash imkonini berishdir. Shu tariqa talabaga tayyor javobni qabul qilish emas, mavjud loyihani tahlil qilish vazifasi qo'yiladi.

Uchinchi bosqich — sun'iy intellekt yordamida muqobil variantlar yaratish. Talaba o'z loyihasidagi aniq ehtiyojni belgilab, tizimga maqsadli so'rov beradi. So'rov matnida o'quv vaziyati, kutilayotgan natija, cheklovlar va kerakli javob shakli ko'rsatiladi. Quyidagi so'rov metodik namuna sifatida taklif etiladi:

“B1 darajasiga mo'ljallangan ingliz tili darsi uchun ikki xil guruh topshirig'i taklif qil. Mavzu — maktab hududini ko'kalamzorlashtirish. Maqsad — o'quvchilarning taklif bildirishi va tanlovini sabablar bilan asoslashidir. Guruhda 20 nafar o'quvchi bor. Topshiriqni bajarishga 12 daqiqa ajratiladi. Internet talab qilinmasin. Har bir variant uchun bajarish tartibi, qo'llab-quvvatlovchi til birliklari va kuzatiladigan natijani ko'rsat. Tayyor matnni yoddan aytishga asoslangan faoliyat taklif qilma.”

Bunda talaba butun darsni tizimga topshirish o'rniga muayyan metodik masala bo'yicha muqobillar oladi. Keyingi so'rovlar javobdagi aniq kamchiliklarni bartaraf etishga qaratiladi. Masalan, topshiriqda barcha o'quvchilar ishtiroki ta'minlanmagan bo'lsa, har bir ishtirokchiga alohida kommunikativ vazifa berish so'raladi.

To'rtinchi bosqich — tanqidiy ekspertiza va moslashtirish. Olingan takliflar dastlabki dars maqsadi bilan qiyoslanadi. Talaba topshiriqning til darajasiga, vaqtga, o'quvchilar tajribasiga va mavjud resurslarga mosligini tekshiradi. Grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan material ham metodik nuqtayi nazardan nomuvofiq bo'lishi mumkinligi hisobga olinadi.

Masalan, o'quvchilar taklif bildirishni mashq qilishi kerak bo'lgan darsda uzoq matnni tarjima qilish asosiy faoliyat sifatida berilsa, uning maqsadga xizmat qilishi qayta

ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, xorijga sayohat tajribasini talab qiluvchi vaziyat o‘rniga barcha o‘quvchilarga tanish maktab yoki mahalla muammosi tanlanishi mumkin.

Har bir talaba “taklif — qabul qilingan qaror — metodik sabab” shaklidagi tahrir qaydlarini yuritadi. Unda qaysi taklif saqlangani, qaysi biri o‘zgartirilgani yoki rad etilgani izohlanadi. Muhim mezon tahrirlar soni emas, ularning asoslanganligidir.

Beshinchi bosqich — mikrodars orqali amaliy tekshirish. Takomillashtirilgan ishlanmaning 10–15 daqiqalik qismi tengdoshlar ishtirokida sinab ko‘riladi. Kuzatuvchilar yo‘riqnomaning tushunarligi, vaqtning yetarligi, nutqiy ishtirok va baholashning maqsadga mosligini qayd etadi.

Masalan, yozma reja bo‘yicha sodda ko‘ringan topshiriq mikrodarsda uzoq tushuntirishni talab qilishi mumkin. Bunday holatda talaba topshiriqning o‘zini, ko‘rsatmani yoki tayyorlov mashqini qayta ishlab chiqadi. Mikrodars real maktab sharoitidagi samaradorlikni to‘liq isbotlamaydi; u loyihadagi ayrim amaliy muammolarni dastlabki bosqichda aniqlash uchun qo‘llanadi.

Oltinchi bosqich — refleksiya va mustaqil qayta loyihalash. Talaba dastlabki ishlanma, sun‘iy intellekt takliflari, tahrir qaydlari va mikrodars kuzatuvlarini birgalikda tahlil qiladi. Refleksiyada “qaysi topshiriq yaxshi chiqdi?” savolidan tashqari, “qaysi dalil asosida fikrimni o‘zgartirdim?” hamda “bu qarorni boshqa guruh uchun qanday moslashtiraman?” savollariga javob beriladi.

Keyingi mashg‘ulotda boshqa mavzu yoki o‘quvchilar tarkibi bo‘yicha yangi dars loyihasi sun‘iy intelleksiz tuziladi. Ushbu topshiriq o‘rganilgan usullarni yangi vaziyatga ko‘chirishni tekshirishga xizmat qiladi. Shu yo‘l bilan tayyor mahsulotdan foydalanish va shaxsiy ko‘nikmaning rivojlanishi alohida kuzatiladi.

Metodikani qo‘llashga doir amaliy namuna

Taklif etilgan metodika doirasida talabalarga B1 darajasiga mo‘ljallangan guruh uchun “Maktab hududini ko‘kalamzorlashtirish” mavzusida 45 daqiqalik dars loyihasini ishlab chiqish topshirilishi mumkin. Quyidagi ishlanma mualliflik metodik namunasi bo‘lib, undagi vaqt va topshiriq talablari rasmiy CEFR deskriptorlari emas.

Darsning asosiy natijasi o‘quvchining muayyan taklif bildirishi, uni kamida ikki sabab bilan asoslashga urinishi va sherigining taklifiga mazmunli munosabat bildirishidir. Til materiallari sifatida taklif, rozilik va muloyim e‘tirozni ifodalovchi birliklar tanlanadi.

1-jadval. 45 daqiqalik ingliz tili darsi loyihasi

Dars bosqichi	Vaqt	O‘quvchi faoliyati va kuzatiladigan natija
Muammoli vaziyatni muhokama qilish	5 daqiqa	Maktab hududini yaxshilashga doir dastlabki fikrlarini bildiradi.
Til vositalarini kontekstda o‘rganish	7 daqiqa	Qisqa muloqotdan taklif va sabab bildirish ifodalarini ajratadi.
Yo‘naltirilgan mashq	6 daqiqa	Juftlikda taklifga mos sabab topadi va javob qaytaradi.
Hamkorlikdagi asosiy topshiriq	12 daqiqa	Muqobil g‘oyalarni solishtirib, guruhning umumiy taklifini tayyorlaydi.
Takliflarni taqdim etish va muhokama	10 daqiqa	Qarorini tushuntiradi, boshqa guruh savoliga yoki e‘tiroziga javob beradi.
Individual yakuniy topshiriq	5 daqiqa	Shaxsiy taklifi va sabablarini qisqa yozib, o‘z ishtirokini baholaydi.

Ushbu darsni loyihalashda sun'iy intellektdan qisqa muloqot variantlari, vaziyat kartochkalari yoki qo'llab-quvvatlovchi iboralar yaratishda foydalanish mumkin. Biroq talaba har bir materialning kommunikativ maqsadga xizmat qilishini tekshiradi.

Differentsiatsiya barcha o'quvchilar uchun umumiy maqsadni saqlagan holda yordam hajmini o'zgartirish orqali rejalashtiriladi. Qo'shimcha ko'makka ehtiyoji bo'lgan o'quvchilarga gap boshlanmalari va tayanch so'zlar beriladi. Mustaqil ishlay oladigan o'quvchilarga esa ikki taklifni taqqoslash yoki qarshi fikrga javob berish vazifasi qo'shiladi.

Bo'lajak o'qituvchining o'zi esa mazkur dars bo'yicha alohida baholanadi: u nima uchun aynan shu topshiriqni tanlagani, qanday qiyinchilikni oldindan ko'rgani va sun'iy intellekt taklifiga qanday o'zgartirish kiritganini tushuntiradi. Shunday qilib, maktab o'quvchisining til natijasi bilan talabaning metodik natijasi aralashtirilmaydi.

Darsni loyihalash ko'nikmalarini baholash mezonlari

Baholashda sun'iy intellektdan foydalanilgan va foydalanilmagan ishlanmalarni qiyoslash imkonini beruvchi umumiy mezonlardan foydalanish taklif etiladi.

2-jadval. Darsni loyihalash ko'nikmalarini baholash mezonlari

Mezon	Baholash uchun asos bo'ladigan dalil
Maqsadning aniqligi	Kutilayotgan natija o'quvchi bajaradigan kuzatiladigan faoliyat orqali ifodalangan.
Maqsad, faoliyat va baholashning mosligi	Asosiy topshiriq maqsadga xizmat qiladi, yakuniy tekshiruv aynan shu natijani baholaydi.
Til materialining sifati	Material mazmungan to'g'ri, tanlangan daraja va kommunikativ vazifaga mos.
O'quvchilar ehtiyojiga moslashtirish	Qo'llab-quvvatlash, murakkablashtirish va faol ishtirok imkoniyatlari rejalashtirilgan.
Tashkiliy amalga oshiriluvchanlik	Vaqt, yo'riqnoma, resurslar va bosqichlar o'rtasidagi o'tishlar asoslangan.
Metodik qarorlarni asoslash	Talaba tanlovlari, muqobillari va kiritgan o'zgartirishlarini dalil bilan tushuntiradi.

Har bir mezonni 0–4 ball oralig'ida baholash mumkin: 0 ball — talab aks etmagan; 1 ball — yuzaki ifodalangan; 2 ball — qisman bajarilgan; 3 ball — izchil bajarilgan; 4 ball — to'liq bajarilgan va asoslangan. Oltita mezon bo'yicha maksimal natija 24 ballni tashkil etadi. Bu shkala dastlabki metodik taklifdir. Uni standartlashtirilgan baholash vositasi sifatida qo'llashdan oldin ekspert bahosi, namunaviy ishlanmalar va baholovchilar o'rtasidagi kelishuv orqali tekshirish kerak. Umumiy ball bilan birga har bir mezon bo'yicha o'zgarishlarni tahlil qilish ham taklif etiladi.

Sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanish alohida jarayon qaydlari orqali baholanadi. Unda foydalanilgan vosita va sana, muhim so'rovlar, tekshirilgan materiallar hamda talabaning tahrirlari aks ettiriladi. Ushbu ko'rsatkichlarni umumiy dars loyihalash balliga bevosita qo'shmaslik sun'iy intellektsiz bajarilgan dastlabki ishlar bilan qiyoslashni adolatliroq tashkil etish imkonini beradi.

Muhokama

Taklif etilgan metodikaning asosiy xususiyati sun'iy intellektni tayyor ishlanma yetkazib beruvchi manba sifatida emas, taqqoslash va metodik tahlil uchun muqobillar yaratuvchi vosita sifatida qo'llashidir. Bu yerda talabaning vazifasi javobni olish bilan

yakunlanmaydi; u javobning muayyan o'quv vaziyati uchun qanchalik maqbul ekanini asoslaydi.

Mazkur yondashuv Kerr va Kim aniqlagan pedagogik strategiyalar bilan bog'liq qiyinchiliklarni, shuningdek, Kılıçkaya va Kic-Drgas qayd etgan ortiqcha tayanish xavfini hisobga oladi [10; 11]. Biroq ushbu manbalar taklif etilgan olti bosqichli modelning aynan O'zbekiston oliy ta'lim sharoitida samarali bo'lishini bevosita tasdiqlamaydi. Bu masala alohida tekshirilishi zarur.

Metodikani qo'llashda xavfsizlik va shaffoflik shartlari ham belgilanishi kerak. Mashg'ulotlarda haqiqiy o'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlari o'rniga shartli profillardan foydalanish, sun'iy intellekt taqdim etgan manbalarni asl nashr orqali tekshirish va yaratilgan materialni o'qituvchi ko'rigidan o'tkazish tavsiya etiladi. Ushbu talablar UNESCOning insonga yo'naltirilgan va mas'uliyatli foydalanish tamoyillariga mos keladi [2; 7].

Texnologik imkoniyatlari cheklangan talabalar uchun bir xil sun'iy intellekt javoblarini oldindan tayyorlab, bosma yoki elektron shaklda berish mumkin. Bunda mashg'ulotning markaziy vazifasi — materialni tahlil qilish va qayta loyihalash — saqlanib qoladi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt bilan bevosita muloqot qilish ko'nikmasi bunday shaklda to'liq baholanmasligi tan olinishi kerak.

Kelgusidagi tajriba-sinovda dastlabki, yakuniy va ma'lum vaqt o'tgach bajariladigan mustaqil loyihalash topshiriqlarini qiyoslash taklif etiladi. Tajriba va taqqoslash guruhlarida mashg'ulot vaqti, topshiriq murakkabligi hamda dastlabki tayyorgarlik imkon qadar tenglashtirilishi lozim. Imkon bo'lsa, ishlanmalarni baholovchilar ularning qaysi guruhga tegishli ekanini bilmasligi kerak.

Natijalarni tahlil qilishda ishni bajarish tezligi, dars ishlanmasining sifati va mustaqil metodik ko'nikma alohida ko'rsatkichlar sifatida ko'rilishi zarur. Chunki tezroq yaratilgan ishlanma har doim ham yaxshiroq asoslangan pedagogik qarorni anglatmaydi. Taklif etilgan model uchun eng muhim tekshiruv talabaning sun'iy intellekt yordamisiz yangi dars vaziyatida asoslangan qaror qabul qila olishidir.

Xulosa

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining darsni loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirishda sun'iy intellektdan foydalanish metodik maqsadga bo'ysundirilishi kerak. Bunda e'tibor tayyor dars ishlanmasini olishga emas, o'quv natijalarini belgilash, topshiriqlarni tanlash, muqobillarni tekshirish va pedagogik qarorlarni asoslash faoliyatlariga qaratiladi.

Maqolada taklif etilgan metodika diagnostika, dastlabki mustaqil loyihalash, sun'iy intellekt yordamida muqobil variantlar yaratish, tanqidiy ekspertiza, mikrodars va refleksiv qayta loyihalash bosqichlarini birlashtiradi. Mazkur bosqichlarda talabaning mustaqil fikri boshlang'ich nuqta, pedagogik dalil esa yakuniy qarorning asosi sifatida belgilanadi.

Baholashda tayyor mahsulot sifati bilan birga, uni yaratish jarayoni va egallangan ko'nikmalarining yangi vaziyatga ko'chirilishi hisobga olinishi lozim. Taklif etilgan modelning amaliy ahamiyati uni ingliz tilini o'qitish metodikasi mashg'ulotlari va pedagogik amaliyotga moslashtirish mumkinligidadir. Uning samaradorligi esa mustaqil loyihalash topshiriqlari, kuzatuvlar va ishonchli baholash mezonlariga asoslangan tajriba-sinov orqali aniqlanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Edmett, A., Ichaporia, N., Crompton, H., & Crichton, R. (2024). *Artificial intelligence and English language teaching: Preparing for the future*. Second edition. British Council. DOI: [10.57884/78EA-3C69](https://doi.org/10.57884/78EA-3C69).
2. Miao, F., & Holmes, W. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. Paris: UNESCO. ISBN: 978-92-3-100612-8. [Elektron manba](#).

3. Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4–14. DOI: [10.3102/0013189X015002004](https://doi.org/10.3102/0013189X015002004).
4. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054. DOI: [10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x).
5. Biggs, J. (1996). Enhancing teaching through constructive alignment. *Higher Education*, 32, 347–364. DOI: [10.1007/BF00138871](https://doi.org/10.1007/BF00138871).
6. Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment — Companion volume*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. ISBN: 978-92-871-8621-8. Elektron manba.
7. Miao, F., & Cukurova, M. (2024). *AI competency framework for teachers*. UNESCO. Elektron manba.
8. Kohnke, L., Moorhouse, B. L., & Zou, D. (2023). ChatGPT for language teaching and learning. *RELC Journal*, 54(2), 537–550. DOI: [10.1177/00336882231162868](https://doi.org/10.1177/00336882231162868).
9. Moorhouse, B. L., Wan, Y., Wu, C., Kohnke, L., Ho, T. Y., & Kwong, T. (2024). Developing language teachers’ professional generative AI competence: An intervention study in an initial language teacher education course. *System*, 125, 103399. DOI: [10.1016/j.system.2024.103399](https://doi.org/10.1016/j.system.2024.103399).
10. Kerr, R. C., & Kim, H. (2025). From prompts to plans: A case study of pre-service EFL teachers’ use of generative AI for lesson planning. *English Teaching*, 80(1), 95–118. DOI: [10.15858/engtea.80.1.202503.95](https://doi.org/10.15858/engtea.80.1.202503.95).
11. Kılıçkaya, F., & Kic-Drgas, J. (2025). Pre-service language teachers’ experiences and perceptions of integrating generative AI in practicum-based lesson study. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12, Article 1478. DOI: [10.1057/s41599-025-05715-w](https://doi.org/10.1057/s41599-025-05715-w).

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA METODIKA	
SHAXSDA SOG‘LOM TURMUSH TARZI KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH Rahimboyev Rustamjon Abdurahmon o‘g‘li	4
O‘ZBEK VA INGLIZ SOMATIK MAQOLLARIDA KONSEPTUAL METAFORA, METONIMIYA VA PRAGMATIK VAZIFALAR Xamdamova Gulshan Xamroyevna	9
TALABALARNING INGLIZ TILIDA O‘QISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK OMILLARGA YO‘NALTIRILGAN INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISH METODIKASI Turayeva Xurshida Toxirovna	16
BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA TASVIRIY SAN‘ATNI STEAM YONDASHUVI ASOSIDA O‘QITISHNING DIDAKTIK TAMOYILLARI Ibadullayeva Shaxnoza Ilxamovna, G‘ulomova Shahruza Faxritdinovna	21
BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TASVIRIY SAN‘AT DARSLARINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASI Ibadullayeva Shaxnoza Ilxamovna, Boymuradova Tursuntosh Ilhom qizi	28
FORMATIV BAHOLASHNING “360 DARAJA” MODEL: INGLIZ TILI DARSLARIDA O‘Z-O‘ZINI, O‘ZARO VA O‘QITUVCHI TOMONIDAN BAHOLASHNI INTEGRATSIYA QILISH METODIKASI Xoldorova Shahlo Shuhratjon qizi	34
BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA PEDAGOG VA TARBICHILARINING KASBIY MALAKALARI ASOSIDA PSIXOLOGIK TRENINGLARDAN FOYDALANISHNING UMUMIY ASOSLARI Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi	40
BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA ADAPTIV PEDAGOGIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH Kuldosheva Sabohat Otamurodovna	44
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI BILAN O‘TKAZILADIGAN JISMONIY TARBIYA MASHG‘ULOTLARINING XUSUSIYATLARI VA SHAKLLARI Ibadova Zamira Rashidovna	51
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA IJTIMOIIY-MA‘NAVIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH (TARBIYA FANI MISOLIDA) Jabborova Azizaxon Husniddin qizi	58

XORIJIY TIL O'QITUVCHILARI TOMONIDAN FRANSUZ TILINI O'RGATISHDA QO'LLANILADIGAN METODOLOGIK TAMOYILLAR Hojiyeva Gulchehra Salimovna	65
INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING ENTREPRENEURIAL CULTURE AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION Niyazov Mirshod Khayatovich	74
RAQAMLI TA'LIMDA SUN'YIY INTELLEKT: PEDAGOGIK LOYIHALASHNING YANGI YONDASHUVLARI Xolliyev Nurbek Askarovich	79
"TALABALAR SPORT FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI" Jo'rayeva Zarifa Oltinboy qizi	89
SOG'LOM TURMUSH TARZINING MA'NAVIY ASOSLARI Rahimboyev Rustamjon Abdurahmon o'g'li	95
PEDAGOGICAL CONDITIONS AND A TASK-BASED MODEL FOR DEVELOPING THE SPEECH COMPETENCE OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS Zaripova Soxiba Orif qizi,	100
RAQAMLI TA'LIM SHAROITIDA INGLIZ TILINI O'QITISH METODIKASINI SUN'YIY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA MODERNIZATSIYA QILISH Zokirjonova Maftuna Shuxratovna	110
BO'LAJAK O'QITUVCHILAR TAYYORLOVI: ZAMONAVIY TALABLAR VA TRANSFORMATIV RIVOJLANISH Safarova Nigora Nasillovna	118
SUN'YIY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ASOSIDA BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH Yaxyayeva Madina Ibrohim qizi	124
METHODOLOGY FOR ENHANCING COMMUNICATIVE COMPETENCES OF LANGUAGE UNIVERSITY STUDENTS THROUGH THE APPLICATION OF COACHING TECHNOLOGIES. Abbasova Nargiza Kabilovna	129
SOME REMARKS ON THE WORKS OF EASTERN PANDOM Umarova Sitora Mukhlisovna	134
ICHKI TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDAGI DAVLAT DASTURLARINING O'RNI VA AHAMIYATI (O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MISOLIDA) Mo'minova Ozodaxon Dilmurodjon qizi	143
SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA JISMONIY FAOLLIKNING O'RNI VA AHAMIYATI A.B.Jaksimuratov	145
FILOLOGIYA FANLARI	
O'ZBEK TILIDA EMOTIKON VA EMOJI BIRLIKLARINING LINGVISTIK VAZIFALARI	153

Umurzakova Zuxraxon Yusupjon qizi	
INGLIZ VA O'ZBEK LINGVOMADANIYATLARIDA "DARAXT-INSON" METAFORASI: QIYOSIY LINGVOMADANIY TAHLILI Ibragimova Gulshan Raimovna	158
ЖОМИЙ ВА НАВОИЙ ШЕЪРИЙ ИДИОСТИЛИНИ ҚИЁСИЙ-ЛИНГВОПОЭТИК ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ Чориев Таваккал Равшанович	162
TALABALARDA YOZMA NUTQ KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH VA XALQARO BAHOLASH MEZONLARI TAHLILI Alimardonova Malika Botir qizi	172
PRESERVATION AND TRANSFORMATION OF NATIONAL-CULTURAL COMPONENTS IN FOLK TALES RETOLD BY GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE Fayyozjon Azimov	176
THE FREQUENCY OF METAPHORICAL USES OF THE LEXEME YURAK IN ABDULLA QODIRIY'S BYGONE DAYS: A CORPUS-BASED ANALYSIS Shodiyeva Madinabonu Shavkat qizi	183
TARIXIY VOQEALARNING YANGICHA TALQINI (XAYRIDDIN SULTONNING "YALDO KECHASI" ROMANI ASOSIDA) UO'K 821.512.133 Xo'jamurodova Oydin Xo'jamurod qizi	192
BOLALAR SHE'RIYATIDA YUMORNING POETIK TABIATI VA UNI TAHLIL QILISH MEZONLARI	197
Qobilova Aziza Ahrorovna	
ОТ ЯЗЫКОВОГО ФЕНОМЕНА К ИССЛЕДОВАНИЮ: ФЕНОМЕН- ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В УЗБЕКСКИХ ГРУППАХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГЕНЕРАТИВНОГО ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА. Мустафаева Дилфуза Нематиллоевна	205
РОЛЬ ИСТОРИЧЕСКИХ ФАКТОВ В ФОРМИРОВАНИИ ОБРАЗА АМИРА ТИМУРА В УЗБЕКСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ Пулатова Мохичехра Темировна	213
ANIQ VA TABIIY FANLAR	
CHAQIRIQQACHA HARBIY TA'LIM YO'NALISHI TALABALARNING O'QUV MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING QONUNIYATLARI. Aminov Pahlavon Hamid o'g'li	219
HUDUDLARDA ISHLAB CHIQRISH KUCHLARINI OQILONA JOYLASHTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI Axmedova Nozima Fayzulloevna	227
AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA UZOQ MUDDATLI AKTIVLAR HISOBINI YURITISHDA ERP TIZIMLARINING O'RNİ: AMALIYOT VA MUAMMOLAR Yusupova Nilufar Qasimovna	233

BIOKIMYO FANINI SUN'YI INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI QO'LLAB OLIB BORILGAN TAJRIBA- SINOV NATIJALARINING MATEMATIK-STATISTIK TAHLILI G.A.Ixtiyarova, J.M.Sharopov, N.Z.Eshchanova, S.M.Axmedova	239
SUN'YI INTELLEKT VOSITALARI YORDAMIDA BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING DARSNI LOYIHALASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	248
Zokirova Sitorabonu Shokirjonovna	

QAYDLAR UCHUN

QAYDLAR UCHUN

**TA'LIM
TRANSFORMATI
YASI ILMIY –
METODIK
JURNAL**
№. 6

BOSH MUHARRIR

Buxoro davlat pedagogika instituti rektori, p.f.d. (DSc), professor MA'MUROV
BAHODIR

BAXSHULLAYEVICH

<i>Muharrir:</i>	<i>A. Kalandarov</i>
<i>Texnik muharrir:</i>	<i>G. Samiyeva</i>
<i>Sahifalovchi:</i>	<i>Z. Elmurotova</i>
<i>Dizayner:</i>	<i>M. Arslonov</i>

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original – maketdan bosishga ruxsat etildi:
01.07.2024. Bichimi: 60/84 ¹/16 «Palatino Linotype» garn. Ofset bosma usulida. Ofset
bosma qog'oz. Bosma tabog'i
6,75 Adadi 50. Buyurtma № 124. Bahosi kelishilgan holda.

«Sharq-Buxoro» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahar O'zbekiston Mustaqilligi ko'chasi, 70/2 uy.
Tel: 0(365) 222-46-46

